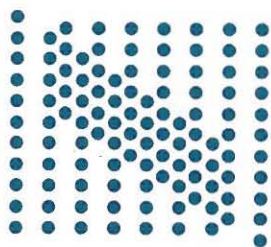
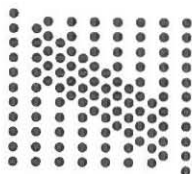

RAZPRAVE in
GRADIVO

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2003

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2003

RAZPRAVE IN GRADIVO - TREATISES AND DOCUMENTS

Revija za narodnostna vprašanja - Journal of Ethnic Studies

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

UREDNIŠKI ODBOR - EDITORIAL BOARD

Dr. Otto Feinstein, dr. Boris Jesih, mag. Vera Klopčič, dr. Miran Komac, dr. Matjaž Klemenčič, Marinka Lazič, dr. Avguštin Malle, mag. Mojca Medvešek, dr. Katalin Munda Hirnök, dr. Albina Nečak Lük, Milan Pahor, dr. Albert F. Reiterer, Janez Stergar, dr. Irena Šumi, dr. Jernej Zupančič, dr. Mitja Žagar

ODGOVORNI UREDNIK - EDITOR-IN-CHARGE

Dr. Boris Jesih

PREVODI - TRANSLATION

Meta Gostinčar Cerar, Jana Kranjec Menaše, dr. Vera Klopčič

LEKTURA - LANGUAGE EDITING

Irena Destovnik

OBLIKOVANJE - DESIGN

Jana Kuharič

TISK - PRINTED BY

Eurota d.o.o.

Z 11 -03- 2004 / 547

ZALOŽIL IN IZDAL - PUBLISHED AND EDITED BY

Inštitut za narodnostna vprašanja - Institute for Ethnic Studies
SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, tel.: +386 (0)1 20 01 87 0, fax +386 (0)1 25-10-964
e-mail: inv@inv.si

PREDSTAVNIK - REPRESENTATIVE

Dr. Mitja Žagar

REVIJO SOFINANCIRA - CO-FINANCED BY

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije
Ministry of Education, Science and Sport of the Republic of Slovenia

RAZPRAVE IN GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

42

KAZALO

BOJAN BREZIGAR	
JEZIKI, JEZIKOVNA RAZLIČNOST IN MANJŠINE V OSNUTKU USTAVNE LISTINE EVROPSKE UNIJE	6
MARIJA JURIČ PAHOR	
PRETEKLOST, KI NOČE MINITI - TRAVMA KOT ZGODOVINSKA IZKUŠNJA	
PRIMER: SLOVENCİ V ITALIJI	18
SONJA NOVAK LUKANOVIČ	
JEZIKOVNO PRILAGAJANJE NA NARODNO MEŠANIH OBMOČJIH V SLOVENIJI	38
BORIS JESIH	
AVSTRIJSKE POLITIČNE STRANKE IN KOROŠKI SLOVENCİ	64
FILIP TUNJIČ	
ETNIČNI DEJAVNIK KONFLIKTNOSTI DRŽAVNIH TERITORIALNIH MEJA V VMESNI EVROPI	96
FELICITA MEDVED	
KONEC EVROPSKEGA MODELA »NIČELNE« IMIGRACIJSKE POLITIKE: PROAKTIVNA EKONOMSKA IMIGRACIJA IN INTERESI UDELEŽENCEV	116
NATALIJA VREČER	
VLOGA KULTURE PRI PROCESIH INTEGRACIJE (PRISILNIH) PRISELJENCEV	152
VERA KLOPČIČ	
USTAVNOPRAVNE IN ZAKONODAJNE DOLOČBE O PREPREČEVANJU DISKRIMINACIJE V REPUBLIKI SLOVENIJI	168
MATJAŽ KLEMENČIČ	
VLOGA ZUNANJIH FAKTORJEV PRI RAZPADU JUGOSLAVIJE	178
SAMO KRISTEN	
»VOLÁ LONDÝN«: SLOVENIJA IN SLOVENCİ V LONDONSKIH GOVORIH JANA MASARYKA	208
MARKO ZAJC	
DOBRI, POGUMNI, ZLI - PODOBA ŽUMBERŠKIH USKOKOV NA KRANJSKEM V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA	222
AVGUŠTIN MALLE	
NEKAJ O DELU KOMISIJE ZGODOVINARJEV REPUBLIKE AVSTRIJE	238

TABLE OF CONTENTS

BOJAN BREZIGAR	
LANGUAGES, LINGUISTIC DIVERSITY AND MINORITIES IN THE EU CONSTITUTIONAL CHARTER DRAFT	6
MARIJA JURIĆ PAHOR	
THE PAST THAT WILL NOT PASS - TRAUMA AS HISTORIC EXPERIENCE: THE CASE OF SLOVENES IN ITALY	18
SONJA NOVAK LUKANOVIČ	
LANGUAGE ACCOMODATION IN ETHNICALLY MIXED REGIONS OF SLOVENIA	38
BORIS JESIH	
AUSTRIAN POLITICAL PARTIES AND CARINTHIAN SLOVENES	64
FILIP TUNJIĆ	
ETHNIC FACTOR IN CONFLICTNESS OF STATE TERRITORIAL BOUNDARIES IN EUROPE IN BETWEEN	96
FELICITA MEDVED	
THE END OF EUROPEAN »ZERO« IMMIGRATION POLICY MODEL: PROACTIVE ECONOMIC MIGRATION POLICY AND ACTORS' INTERESTS	116
NATALIJA VREČER	
THE ROLE OF CULTURE IN INTEGRATION PROCESSES OF (FORCED) MIGRANTS	152
VERA KLOPČIČ	
PREVENTION OF DISCRIMINATION AND MEASURES FOR ELIMINATION OF DISCRIMINATION IN THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA	168
MATJAŽ KLEMENČIČ	
THE ROLE OF OUTSIDE FACTORS IN THE DISSOLUTION OF YUGOSLAVIA	178
SAMO KRISTEN	
»VOLÁ LONDÝN«: SLOVENIA AND THE SLOVENES IN JAN MASARYK'S LONDON SPEECHES	208
MARKO ZAJC	
THE GOOD, THE BRAVE AND THE EVIL (THE IMAGE OF THE »USKOKI« OF ŽUMBERAK IN THE CARNIOLA REGION IN THE 2ND HALF OF THE 19TH CENTURY)	222
AVGUŠTIN MALLE	
THE WORK OF THE COMMISSION OF AUSTRIAN HISTORIANS	238

JEZIKI, JEZIKOVNA RAZLIČNOST IN MANJŠINE V OSNUTKU USTAVNE LISTINE EVROPSKE UNIJE

LANGUAGES, LINGUISTIC DIVERSITY AND MINORITIES IN THE EU CONSTITUTIONAL CHARTER DRAFT

The article deals with the changes which the EU Constitutional Charter will bring into the treatment of languages, linguistic diversity and minorities in the European legal order. The author gives a survey of the present situation for every above mentioned topic, stating the relevant articles of the Constitutional Agreement, and analyzing the changes. In his final estimate, the author ascertains that in the field of the use of the EU official languages, the Constitutional Agreement does not bring essential changes. The evaluation of linguistic diversity without categorizing languages as official and others represents a great novelty in the Constitutional Agreement and the issue of protection of national and linguistic minorities is not specifically dealt with.

Keywords: EU Constitutional charter, linguistic diversity, minorities

Članek obravnava spremembe, ki jih bo ustavna listina Evropske unije vnesla v obravnavanje jezikov, jezikovne različnosti in manjšin v evropski pravni red. Za vsako od obravnavanih tem avtor podaja pregled sedanjega stanja, navaja člene ustavne pogodbe, ki bodo obravnavali to tematiko ter analizira spremembe. V končni oceni avtor ugotavlja, da na področju rabe uradnih jezikov v Evropski uniji ustavna pogodba ne prinaša bistvenih sprememb, da predstavlja vrednotenje jezikovne različnosti brez kategorizacije jezikov na uradne in druge jezike veliko novost ustavne pogodbe in da tudi v tej ustavni pogodbi Evropska unija specifično ne obravnava vprašanja zaščite narodnih oziroma jezikovnih manjšin.

Ključne besede: Ustavna listina EU, jezikovna raznolikost, manjšine

V tem zapisu¹ bom skušal okvirno nakazati spremembe, ki jih bo v sistem Evropske unije prinesla napovedana širitev 1. maja 2004 na področju odnosa do jezikov, uveljavljanja jezikovne različnosti in zaščite jezikovnih manjšin. Pri tem bom kot izhodiščno besedilo uporabil osnutek ustavne pogodbe, ki jo je izdelala Evropske konvencija² in o kateri sedaj³ teče razprava na medvladni konferenci, s pripombo, da bo verjetno sedanje besedilo prevladalo vsaj v tukaj obravnavanih delih.

Kot izhaja iz naslova, bom obdelal tri teme: rabo jezikov v Evropski uniji s posebnim ozirom na uradne oziroma delovne jezike v institucijah EU, problem jezikovne različnosti kot novost, ki se vedno pogosteje pojavlja v politiki Evropske unije in na koncu odnos do manjšin, ki še vedno ostaja nedorečena tema Evropske unije. Orisal bom sedanje stanje vsake od tem, torej stanje pred širitvijo oziroma odobritvijo nove ustave; navedel bom predloge Evropske konvencije in na koncu skušal nakazati nekatere hipoteze o možnih smereh, ki naj bi jih na tem področju ubrala evropska politika v prihodnjih letih; v tem primeru gre seveda za osebno mnenje, ki pa temelji na dolgoletnih izkušnjah dela z Evropskim parlamentom in z Evropsko komisijo.

JEZIKI V EVROPSKI UNIJI

Pod tem naslovom v Bruslju razumejo uradne jezike držav članic oziroma tiste jezike, za katere so države članice dosegle status uradnosti. Ti jeziki so enakovrni v vseh pogledih: poleg tega, da so uradni jeziki, so tudi delovni jeziki Evropske unije, kar pomeni, da se uporabljajo na plenarnih zasedanjih Evropskega parlamenta, da se v vseh teh jezikih tiska uradni list skupnosti in da lahko vsak državljani držav članic EU pri odnosih z vsemi institucijami skupnosti uporablja katerega koli od teh jezikov, v istem jeziku pa ima tudi pravico do odgovora. To načelo je bilo uveljavljeno od vsega začetka, to je od ustanovitve Evropske gospodarske skupnosti pred skoraj petdesetimi leti, ko so bili jeziki štirje, članic pa šest: Francija, Nemčija, Italija, Belgija, Nizozemska in Luksemburg. Francoščina, nemščina, italijanščina in nizozemščina so postali tako prvi uradni in delovni jeziki skupnosti. Luksemburg, kjer so luksemburščino takrat obrav-

* * *

¹ Gre za nekoliko prirejeno besedilo avtorjevega predavanja v Lingvističnem krožku v Ljubljani 3. novembra 2003.

² Besedilo osnutka Evropske ustave je predsednik konvencije Valery Giscard D'Estaing izročil Evropskemu svetu v Rimu 18. julija 2003. Celotno besedilo je v slovenskem prevodu objavljeno na spletni strani <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/cv850SLrev.pdf>

³ Besedilo tega članka je bilo oddano za objavo 6. novembra 2003.

navali še kot narečje, se je zahtevi po uradnosti svojega jezika prostovoljno odpovedal. Nekaj podobnega se je kasneje zgodilo z Irsko, ki pa je za irščino dosegla status uradnosti, ne pa delovnega jezika. Rezultat tega je, da je na primer na evropskih potnih listih napis tudi v irščini, vendar tega jezika ni mogoče uporabljati v Evropskem parlamentu, prav tako pa ne v pisnih in ustnih odnosih z institucijami Evropske skupnosti.

Vse to pa ni nikjer zapisano. Določila EU o jezikih so namreč zelo skopa in se omejujejo na navedbo v 290. členu Evropske pogodbe,⁴ ki prepušča Evropskemu svetu, da soglasno sklepa o pravilih, ki upravljajo jezike institucij. Velja pač nenapisano načelo, da vsaka država ob vstopu v Evropsko unijo sporoči svoj jezik, ki nato postane uradni jezik Evropske unije. To se bo 1. maja prihodnjega leta zgodilo z malteščino, čeprav ta jezik govori znatno manjše število ljudi kot irščino, pa tudi kot številne manjšinske jezike, začenši s katalonščino, ki jo govori 30 krat več državljanov Evropske unije. Zanimiv pa je primer Cipra: kadar je šlo za priznavanje pravic manjšin, je ciprska vlada Svetu Evrope sporočila, da Turki na otoku niso manjšina, ker je turščina eden uradnih jezikov v državi, kadar pa je bilo treba uveljaviti uradne jezike v Evropski uniji, se je Ciper zadovoljil z grščino: zgovoren primer, da tu na evropski ravni ni nikakršne objektivnosti, gre za izrazito in izključno politično odločitev. Za vse države pristopnice je torej vselej veljalo načelo, da EU sprejme uradni jezik, ki ga vsaka država predlaga: to bo veljalo tudi za slovenščino, ki bo 1. maja 2004 postala uradni in obenem delovni jezik Evropske unije.

Vendar so v osnutku ustavne pogodbe Evropske unije ta določila nekoliko spremenjena. Člen IV-10⁵ namreč vsebuje seznam jezikov, v katerih je sestavljena ustavna pogodba (gre za sedanje uradne jezike EU ter za uradne jezike desetih držav, ki bodo postale članice EU maja 2004), med tem ko člen III-12⁶ določa, da se vsak državljan lahko obrne na institucije Evropske unije v jezikih, ki so bili prej navedeni in prejme v teh jezikih tudi odgovor.

V zvezi s tem vprašanjem se vsiljujeta dve ugotovitvi.

* * *

⁴ 290. člen veljavne Evropske pogodbe: »The rules governing the languages of the institutions of the Community shall, without prejudice to the provisions contained in the Rules of Procedure of the Court of Justice, be determined by the Council, acting unanimously.«

⁵ Člen IV-10 - Jeziki: »Pogodba o Ustavi, sestavljena v enem izvorniku v angleškem, češkem, danskem, estonskem, finskem, francoskem, grškem, irskem, italijanskem, latvijskem, litvanskem, madžarskem, malteškem, nemškem, nizozemskem, poljskem, portugalskem, slovaškem, slovenskem, španskem in švedskem jeziku, pri čemer so besedila v vseh teh jezikih enako verodostojna, se deponira v arhivu vlade italijanske republike, ki bo poslala overjeno kopijo vladam drugih držav podpisnic.«

⁶ Člen III-12: »Jeziki, v katerih se ima vsak državljan Unije pravico obrniti na katero koli institucijo ali posvetovalni organ iz člena I-8 in prejeti odgovor, so navedeni v členu IV. (...)«

Prva zadeva dejansko prepoznavnost slovenščine v Evropski uniji. Slednja je odvisna od tega, koliko jo bodo Slovenci uporabljali. V Evropskem parlamentu velja načelo, da vsak poslanec govori v svojem jeziku. To načelo glavnina dosledno spoštuje; upajmo, da jo bo spoštovalo tudi vseh sedem slovenskih poslancev. Mnogo kompleksnejše pa je vprašanje odnosov z Evropsko komisijo: res je, da je vse gradivo EU na razpolago v vseh jezikih, vendar se pogosto dogaja, da prevodi v manjše jezike kasnijo, včasih pa so v njih tudi netočnosti; in tako se dogaja, da velika večina evropskih institucij naslavlja prošnje za finančna sredstva v Bruselj neposredno v angleščini; ostali jeziki s tem dejansko izgubljajo na pomenu. Temu vprašanju bo treba nameniti posebno pozornost: prepoznavnost se namreč ne uveljavlja samo s pravno osnovo, zanjo je treba delati, in to vsak dan.

Druga ugotovitev se nanaša na manjšine, na Slovence v sosednjih državah. S tem, da bo postala slovenščina delovni in uradni jezik Evropske unije, bodo pravico do rabe svojega jezika v odnosih z EU pridobili tudi tisti Slovenci, ki živijo zunaj meja Republike Slovenije. Pravica pa bo veljala v obeh smereh: tudi Slovenci iz Republike Slovenije se bodo lahko na območjih, na katerih živi manjšina, posluževali pravic, ki so izvorno namenjene prav manjšini sami, kar potrjujejo tudi nekatere razsodbe Evropskega sodišča⁷ v zvezi z rabo nemškega jezika na Južnem Tirolskem. To pomeni, da bo Evropa obravnavala, glede na jezik, slovenski etnični prostor nediskriminatorno, kar je za Slovence in še zlasti za zamejske Slovence zelo pomembna novost.

Sicer pa je treba v zvezi z jeziki v Evropski uniji opozoriti še na prepoved diskriminacije glede na jezik, ki jo vsebuje 21. člen⁸ Listine EU o temeljnih pravicah. Slednja še ni sestavni del evropskega pravnega reda, po sklepu Evropske konvencije pa naj bi bila v celoti vključena v evropsko ustavno pogodbo, kar pomeni, da bo prepoved diskriminacije glede na jezik v kratkem pravnomočno evropsko določilo. Sicer pa diskriminacijo glede na jezik prepoveduje tudi Evropska konvencija o človekovih pravicah in temeljnih svobodščinah,⁹ h kateri so pristopile vse države članice EU in tudi države kandidatke. Tudi ta konvencija bo z ustavno pogodbo postala sestavni del evropskega pravnega reda, kajti to je

* * *

⁷ Primera C-274/96 (Criminal proceedings against Horst Otto Bickel and Ulrich Franz) in C-281/98 (Roman Angonese v Cassa di Risparmio di Bolzano SpA.)

⁸ Člen 21 - Nediskriminacija: »1.) Prepovedana je vsakršna diskriminacija na podlagi spola, rase, barve kože, narodnostne pripadnosti ali socialnega porekla, genetskih značilnosti, jezika, vere ali prepričanja, političnega ali drugega mnenja, pripadnosti narodnosti manjšini, gmotnega stanja, rojstva, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti. (...)« V ustavni pogodbi ima isti člen številko II-21.

⁹ Council of Europe - Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Article 14 - Prohibition of discrimination : "The enjoyment of the rights and freedoms set forth in this Convention shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status."

izrecno zapisano v osnutku ustavne listine EU.¹⁰ Končno pa je prepoved diskriminacije, vendar kot splošen pojem, vključena v 2. člen¹¹ osnutka ustavne pogodbe, kjer so navedeni pogoji za članstvo. Pomanjkanje specifikacije te prepovedi pa bo lahko razlog za njeno različno tolmačenje.

Vsekakor pa lahko rečemo, da bo z novo ustavno pogodbo in s širitvijo EU prepoved diskriminacije glede na jezik v Evropski uniji uzakonjena. Vendar Unija ne bo imela sredstev za preprečevanje diskriminacije oziroma za boj proti diskriminaciji, če bo ugotovila, da ta obstaja. V sedanji evropski pogodbi sicer obstaja člen,¹² ki daje Evropski komisiji pravna in finančna sredstva za preprečevanje oziroma boj proti diskriminaciji, vendar je tu navedba zelo jasna in diskriminacija glede na jezik ni predvidena. Še več, diskriminacija glede na jezik je izključena, kot je izrecno zapisala evropska komisarka Diamantopoulou¹³ v odgovoru na parlamentarno vprašanje. Tako se tudi center za boj proti diskriminaciji in ksenofobiji, ki ga je Evropska unija prav na osnovi tega člena pred časom ustanovila na Dunaju, ne sme ukvarjati z diskriminacijo glede na jezik. Predlog, da bi med predmete tega člena pri sestavi ustavne pogodbe vključili tudi jezik, je v Evropski konvenciji propadel. Tako lahko to poglavje o jeziku zaključim z ugotovitvijo, da je Evropska unija v svoj pravni red zapisala, da je diskriminacija glede na jezik prepovedana, ni si pa zagotovila pravnih in finančnih sredstev za preprečevanje te diskriminacije ali za boj proti njej.

JEZIKOVNA RAZLIČNOST

Pojem jezikovne različnosti je prišel v evropsko politično govorico šele v zadnjih letih. V uradnih listinah Evropske unije se kot načelo pojavi šele v Listini EU o temeljnih pravicah, znani kot listini iz Nice. V to listino je bilo namreč vključeno določilo,¹⁴ po katerem mora Evropska unija poleg kulturne in verske spoštovati tudi jezikovno različnost.

* * *

¹⁰ Člen I-7 - Temeljne pravice: »(...) 2.) Unija si prizadeva pristopiti k Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Pristop k navedeni Konvenciji ne vpliva na pristojnosti Unije, kot so opredeljene v tej ustavi. 3.) Temeljne pravice, kakršne zagotavlja Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin in kot izhajajo iz ustavnega izročila, skupnega državam članicam, so sestavni del splošnih načel prava Unije.«

¹¹ Člen 2 - Vrednote Unije: »Unija je utemeljena na vrednotah spoštovanja človekovega dostojanstva, svobode, demokracije, enakosti, pravne države in spoštovanja človekovih pravic. Te vrednote so skupne vsem državam članicam v družbi, v kateri vladajo pluralizem, strpnost, pravica, solidarnost in nediskriminacija.«

¹² Člen III-8 ustavne pogodbe: »1.) Brez poseganja v druge določbe Ustave in v mejah pristojnosti Unije po Ustavi lahko Svet ministrov z evropskimi zakoni ali okvirnimi zakoni sprejme potrebne ukrepe za boj proti diskriminaciji na podlagi spola, rase ali narodnosti, vere ali prepričanja, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti. Svet ministrov ukrepa soglasno po pridobitvi privolitve Evropskega parlamenta. (...)« V veljavni Evropski pogodbi je isto besedilo vključeno v 13. člen.

¹³ Odgovor na pisno vprašanje št. E-3479/01 dne 1. februarja 2002.

¹⁴ Člen 22 - Kulturna, verska in jezikovna raznolikost: »Unija spoštuje kulturno, versko in jezikovno raznolikost.«

Vprašanje pristopa do jezikovne različnosti se sicer v Evropski uniji pojavlja mnogo prej, vse od prvega demokratično izvoljenega Evropskega parlamenta; leta 1981 je namreč Evropski parlament sprejel prvo resolucijo¹⁵ o manjšinskih jezikih, ki ni izhajala iz tradicionalnega političnega pristopa do manjšin, ki je takrat prevladoval v sicer zelo redkih mednarodnih dokumentih, ampak je vrednotila predvsem jezike. Ta resolucija je povezana z zaskrbljenostjo, ki jo je takrat predvsem zaradi televizijskega medija povzročala standardizacija uradnih jezikov nacionalnih držav ter z njo izrinjanje manjšinskih jezikov iz vsakodnevne kulture ter postopno izginjanje njihove vloge kot sredstva občevanja med ljudmi. Čeprav so prvi dokumenti, ki se ukvarjajo s tem vprašanjem, še nejasni, je evolucija razmišljanja, ki izhaja iz kasnejših stališč Evropskega parlamenta, zelo jasna in vodi v poudarjanje jezikovne različnosti kot skupne evropske kulturne vrednote. Evropski parlament je tako ob prizadevanjih Evropske komisije, ki je svojo pozornost usmerila predvsem v poudarjanje in podpiranje evropske kulture kot protiutež ameriški ter k uveljavljanju medsebojnega poznavanja, vendar vedno na ravni držav, torej predvsem »uradnih« kultur, usmeril svojo pozornost tudi v poudarjanje manjšinskih ali regionalnih jezikov. Definicija je tu, zaradi razlik med posameznimi državami, zelo ohlapna, vendar je dokaj jasno, da so tu mišljeni jeziki, ki so drugačni od največjega uradnega jezika v državi, ki jih govori sorazmerno majhno število ljudi in ki so zgodovinsko prisotni na svojem ozemlju, pri čemer pri slednjem pojmu izključujemo tiste jezike, ki so posledica migracijskih valov po drugi svetovni vojni.¹⁶ Pod pritiskom parlamenta je na tem področju nekaj naredila tudi komisija, ki je odprla skromno proračunsko postavko¹⁷ za promocijo manjšinskih jezikov, vendar je ni nikoli razvila v samostojen program.

Ovira za to je bila predvsem evropska pogodba, ki je omejevala posege na tem področju. V maastrichtsko pogodbo so sicer v člen o kulturi¹⁸ vključili stavek, ki vrednoti različnost, vendar so morebitne posege na tem področju pogojevali s konsenzom, ki pa ga ni bilo nikoli mogoče doseči. Možnost, da bi te posege osnovali na členu o izobraževanju,¹⁹ ki je dopuščal večinsko odobritev, pa je izničila pravna služba, ki je določila, da sodi jezikovna različnost na področje kulture.

Z letom 2002 je iz proračuna EU izginila tudi ta proračunska postavka, komisija pa vseskozi zagotavlja osnovna finančna sredstva za delovanje nevladne

* * *

¹⁵ 16. Oct. 1981: European Parliament Resolution on a Community Charter of Regional Languages and Cultures and on Charter of Rights of Ethnic Minorities.

¹⁶ Ta definicija izhaja iz Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih Sveta Evrope.

¹⁷ Postavka B3-1006 v proračunu EU.

¹⁸ Kultura - Člen 151: »1.) Unija prispeva k razcvetu kultur držav članic, pri čemer upošteva njihovo nacionalno in regionalno raznolikost ter hkrati postavlja v ospredje skupno kulturno dediščino. (...)« V osnutku ustavne pogodbe je isto besedilo vključeno v člen III-181.

¹⁹ Člen 149 sedanje Evropske pogodbe.

organizacije EBLUL (Evropski urad za manj rabljene jezike), ki je tudi njeno osnovno posvetovalno telo.

Proti koncu stoletja se je začela ta toga usmeritev spreminjati. Tako je leta 1998 komisarka Edith Cresson napovedala poseben program za manjšinske jezike, ki pa ga ni uresničila. Isto je napovedala tudi njena naslednica, Viviane Reding, ki pa je vse od svojih prvih nastopov²⁰ v svoje posege vključevala načelo kulturne enakovrednosti jezikov. Znana je njena rečenica, da so vsi jeziki kulturno enakovredni, pa naj jih govori 300 tisoč ali 300 milijonov ljudi. Iz besedišča EU je Redingova izločila tudi pojem manjšinskih jezikov in s tem dejansko odvzela orožje tistim, ki so desetletja nasprotovali kakršnemu koli posegu v njihovo korist.

Tu je treba poudariti velik uspeh, ki ga je Redingova leta 2001 imela z Evropskim letom jezikov. To pobudo, ki jo je sprožil Svet Evrope, komisija pa se ji je pridružila, je Redingova izkoristila za vseevropsko promocijo jezikovne različnosti kot vrednote, za sprožitev pobude, da bi morali vsi Evropejci govoriti najmanj tri jezike (pri čemer je Redingova dosledno poudarjala materni jezik in jezik soseda) ter za razumevanje jezikov kot dodane vrednosti: glede na človeka, ki ta jezik govori in glede na ozemlje, kjer se neki jezik uporablja.

Iz te usmeritve je izšlo tudi stališče Evropskega sveta,²¹ ki je ob koncu Evropskega leta jezikov v dokumentu o pobudah, ki naj bi mu sledile, zapisal, da so s kulturnega vidika glede vrednot in dostojanstva vsi jeziki enakopravni. To je bil preskok, ki je pojem jezikovne različnosti postavil v evropsko zakonodajo.

Temu dokumentu sta sledila dva postopka: prvi je potekal znotraj normalnega dela evropskih institucij, drugi pa v Evropski konvenciji, v okviru priprav besedila prve evropske ustavne pogodbe.

Na osnovi stališča Evropskega sveta je poleti leta 2003 Evropska komisija odobrila akcijski načrt za učenje jezikov in jezikovno različnost.²² Načrt omogoča omejeno število posegov na teh področjih v prehodnem obdobju od leta 2004 do leta 2006, ko naj bi začeli veljati novi evropski programi na področju kulture. Ne gre za nov program, torej za dokument, ki bi razpolagal z lastnim financiranjem, ampak za neke vrste politično-programski akt, ki usmerja dejavnost komisije predvsem na področju priznavanja prioritet znotraj obstoječih programov na področju kulture in šolstva. Učenje jezikov in promocija jezikovne različnosti naj

* * *

²⁰ Viviane Reding je 1. oktobra 1999 na kolokviju o manjšinskih jezikih v Bruslju napovedala, da bo Komisija pred koncem leta 1999 sprejela program za manjšinske ali regionalne jezike.

²¹ Resolucija 147587/01 z dne 14. feb. 2002: (...) All the European Languages are equal in value and dignity from the cultural point of view and form an integral part of European culture and civilisation. (...)

²² Dokument COM (2003) 449 z dne 24. julija 2003: Promoting Language Learning and Linguistic Diversity - An Action Plan 2004-2006.

bi, na osnovi tega dokumenta, predstavljali prioriteto pri izbiri posameznih projektov. Gre seveda za načelno in navsezadnje nedorečeno stališče, ki pa bo tudi znotraj EU sprostil sredstva v korist projektov, ki bodo specifično zadevali jezikovno problematiko.

Pri tem akcijskem načrtu pa je zelo pomembno dejstvo, da v njem ni razlik med uradnimi oziroma delovnimi jeziki ter drugimi jeziki in da so v njem specifično izpostavljeni jeziki manjšin. To je sicer le delna novost, saj so nekateri prejšnji programi, na primer Ariane, že dopuščali projekte s področja manjšinskih ali regionalnih jezikov, je pa vsekakor velik korak naprej pri razumevanju jezikovne različnosti kot osnovne kulturne vrednote Evrope oziroma sestavnega dela njene ga kulturnega izročila.

Tu seveda ne smemo pozabiti na Evropski parlament, ki je v septembru 2003 odobril pomembno resolucijo,²³ ki poleg ponavljanja ostalih tem iz prejšnjih resolucij postavlja Evropski komisiji dve zahtevi. Prva je priprava programa za promocijo jezikovne različnosti na področju manjšinskih jezikov, ki bi končno zagotovil finančno in pravno osnovo na tem področju, druga pa je ustanovitev posebne Evropske agencije za učenje jezikov in promocijo jezikovne različnosti, ki bi kot samostojno telo nadzorovala izvajanje programov in usmerjala politiko EU na tem področju.

Vse to se seveda uokvirja v prihodnost Evropske unije oziroma v čas po sprejemu ustavne pogodbe in torej po širitvi EU. Prav besedilo ustavne pogodbe namreč odpira nove možnosti, ki bodo omogočile sprejemanje specifičnih programov na tem področju. V novi Evropski ustavni listini, seveda, če na medvladni konferenci ne bodo spreminjali besedila, ki ga je sprejela Evropska konvencija, je namreč jezikovna različnost izrecno omenjena kot eden izmed ciljev unije, in to že v 3. členu.²⁴ Ker naj bi postala Listina o temeljnih pravicah sestavni del nove ustavne pogodbe, bo torej v njej ostal tudi prej omenjeni člen²⁵ o spoštovanju kulturne, verske in jezikovne različnosti, kar naj bi dopolnjevalo načelo iz tretjega člena. Jezikovna različnost bo tako postala vrednota v mednarodnem obvezujočem pravnem dokumentu in, čeprav tu niso izpisane specifične obveznosti, gre vsekakor za pomembno novost, ki jo prinaša ustavna pogodba Evropske unije. To velja tem bolj, ker je znano, da vključitev jezikovne različnosti v besedilo še zdaleč ni bila enostavna, da je terjala ogromno prizadevanj članov konvencije, vlad, nevladnih organizacij in strokovnjakov, kajti še vedno je bil proti njej velik odpor.

* * *

²³ European Parliament resolution with recommendations to the Commission on European regional and lesser-used languages - the languages of minorities in the EU - in the context of enlargement and cultural diversity (2003/2057(INI)), 4 Sept. 2003.

²⁴ Člen 3 - Cilji Unije: » (...)Unija spoštuje svojo bogato kulturno in jezikovno raznolikost ter skrbi za varovanje in razvoj evropske kulturne dediščine.(...)«.

²⁵ 22. člen Listine EU o temeljnih pravicah bo v ustavni listini imel številko II-22.

Vendar to ni vse. Konvencija je v svojem predlogu ustavne pogodbe spreminila postopek sprejemanja sklepov na osnovi člena o kulturi,²⁶ kjer bo odslej namesto konsenza zadostovala kvalificirana večina glasov. To pa odpira nove perspektive, predvsem možnost specifičnega programa, ki ga doslej zaradi obveznega konsenza ni bilo mogoče sprejeti. Resolucija Evropskega parlamenta je torej s tega vidika smiselna, ker dejansko nakazuje razvoj za čas po zapadlosti akcijskega načrta Evropske komisije. Poleg tega pa ti trije sklopi, osnutek ustavne pogodbe, o katerih bo na koncu odločal Evropski svet, akcijski načrt Evropske komisije in zadnja resolucija Evropskega parlamenta umeščajo jezikovno različnost na raven tematike, s katero se bo Evropska unija odslej ukvarjala, pa čeprav samo s komplementarnimi posegi, ker ustavna pogodba še vedno ne dopušča harmonizacije zakonskih določil posameznih držav članic.

Poglavje o jezikovni različnosti torej lahko končamo z dokaj pozitivno oceno, da bo postala z ustavno pogodbo jezikovna različnost sestavni del evropske zakonodaje, torej pravno utemeljeno načelo, pri čemer pa bo Evropska unija prevzela samo možnosti komplementarnih posegov, kajti primarna pristojnost bo tudi poslej pripadla posameznim državam članicam.

MANJŠINE

V sedANJI Evropski pogodbi ni besede manjšine. S to tematiko se Evropska unija enostavno ne ukvarja, ker je bila, vse do padca berlinskega zidu, za evropske politike tabu tema, saj so imele številne evropske države leta 1989 povečini neurejene odnose z manjšinami. Ob padcu berlinskega zidu so imele urejeno manjšinsko zakonodajo samo Finska, Nizozemska, Španija ter delno Velika Britanija in Nemčija, v vseh ostalih članicah pa zakonodaje ni bilo ali je bila zelo šibka. V zadnjem desetletju se je v številnih državah marsikaj spremenilo in zato so bila upravičena pričakovanja, da bo postala zaščita manjšin z ustavno pogodbo tudi evropska problematika.

To upanje je bilo podkrepljeno z dvema pomembnima dokumentoma.

Prvega je Evropski svet sprejel leta 1993 v Koebenhavnu, ko je oblikoval kriterije za članstvo; tedaj je med drugim zapisal, da sta spoštovanje in zaščita manjšin pogoja za članstvo v Evropski uniji.²⁷ Od držav kandidatk je Evropska unija zahtevala spoštovanje tega določila in tako je v letnih poročilih o napredovanju pogojev za članstvo vsako leto za vsako državo tudi poglavje o spoštovanju manjšinskih pravic. Res je sicer, da iz pregleda teh dokumentov izhaja, da Evropska

* * *

²⁶ Tako spremenjen 151. člen Evropske pogodbe bo v ustavni listini imel številko III-176.

²⁷ "Membership requires that the candidate country has achieved ... respect for and protection of minorities."

komisija pri ocenjevanju spoštovanja tega kriterija²⁸ ni imela ne pravnih sredstev in ne izdelanih kriterijev, zaradi česar so ocene pogosto pavšalne, včasih netočne, predvsem pa za vsako posamezno državo temeljijo na drugačnih predpostavkah, kar je seveda v kričečem nasprotju s kakršnim koli pojmovanjem splošnih standardov. Vendar pa je bil pogoj napisan in Evropska komisija ga je preko svojih poročil tudi formalno izvajala.

Drugi dokument je Evropski svet sprejel na vrhu EU v Laeknu ob koncu belgijskega predsedstva leta 2001; gre za osnovni dokument, s katerim je bila Evropski konvenciji zaupana naloga, naj pripravi osnutek evropske ustave. V tem besedilu je tudi sklicevanje na spoštovanje jezikov, kulture in tradicij drugih, poleg tega pa je izrecno zapisano, da je Evropska unija odprta za države, ki spoštujejo temeljne vrednote, kot so svobodne volitve, spoštovanje manjšin in spoštovanje pravne države. Vključitev spoštovanja manjšin v ta seznam naj bi torej vodila Evropsko konvencijo, da to načelo vključi v ustavno listino, kar pa se ni zgodilo. Tudi v členu, ki določa pogoje za članstvo v EU (gre za kombinacijo dveh členov besedila, kjer se člen o članstvu²⁹ sklicuje na značilnosti, navedene v 2. členu³⁰ ustavne listine) manjšine niso omenjene.

Tako se sedaj nahajamo v malodane absurdni situaciji, da je Evropska unija od držav, ki bodo postale njene članice 1. maja 2004, zahtevala spoštovanje pravic manjšin, česar pa jim po njihovem sprejetju med polnopravne članice – z ozirom na ustavno pogodbo EU – ne bo treba več izpolnjevati. Prav tako ne bo treba tega pogoja izpolnjevati državam, ki bodo postale članice EU kasneje, na primer Romuniji in Bolgariji. Od trenutka, ko bo začela veljati ustavna pogodba, bodo namreč zapadli tudi koebenhavski kriteriji.

V nediskriminacijski klavzuli,³¹ ki jo o temeljnih pravicah vsebuje Listina EU, je sicer zapisana tudi prepoved diskriminacije glede na pripadnost narodnim manjšinam. Mimo dejstva, da gre zgolj za prepoved, torej za pristop, ki so ga mednarodne institucije z določili o pozitivnih zaščitnih normah že zdavnaj presegle, tudi tu ni predvideno nikakršno sredstvo za nadzor oziroma za ukrepanje proti morebitnim kršiteljem; gre torej za načelno stališče, ki v praksi ne bo moglo imeti nobenega učinka.

Poglavje o manjšinah lahko torej zaključimo z ugotovitvijo, da je ustavna pogodba korak nazaj, ker manjšinam še vedno ne zagotavlja nikakršnih pravic v

* * *

²⁸ Človekovim pravicam in pravicam manjšin sta v letnih poročilih Evropske komisije za vsako posamezno državo namenjeni poglavji 1.1 in 1.2.

²⁹ Člen 57: Merila in postopki za pristop k Uniji. »Unija je odprta za vse evropske države, ki spoštujejo vrednote, navedene v členu 2, in ki so se zavezale, da jih bodo skupaj uveljavljale.«

³⁰ Glej opombo št. 10.

³¹ Glej opombo št. 7.

sedanjih petnajstih državah članicah, za deset novih članic z dnem začetka veljave ustavne pogodbe ukinja obvezo po spoštovanju in zaščiti manjšin, morebitnim prihodnjim članicam pa v zvezi z manjšinami ne postavlja nobenih pogojev. Zaman so bili vsi poskusi, da bi ta določila vključili v ustavno pogodbo; večina v konvenciji je proti temu nastopila kot monolitni blok.

ZAKLJUČEK

Naj ob koncu zapišem, da sem optimist ali pesimist? Po vsem zgoraj povedanem se vendarle nagibam k optimizmu. Dejstvo je namreč, da – globalno gledano – je tudi ustavna listina, kot je veljalo že za maastrichtske in amsterdamske pogodbe ter za pogodbo iz Nice, korak naprej pri spoštovanju jezikov, njihovem uveljavljanju in promociji.

Vendar je treba tu takoj pripomniti, da se v tem okviru odločno uveljavlja nova terminologija, to je jezikovna različnost kot vrednota vseh Evropejcev. Če nekoliko podrobneje pogledamo v evropsko politiko, pa tudi v medijsko obravnavanje tega problema v zadnjih letih, bomo ugotovili, da se jezikovna različnost pojavlja kot izrazito pozitivna poanta, med tem ko pridobiva pojem narodne manjšine, ali samo manjšine, vedno bolj negativen prizvok. Zaman se trudimo prepričati sogovornike o nasprotnem. Morda je koristneje, če v tem trenutku tudi manjšine skočijo na zmagoviti voz jezikovne različnosti in poskusijo od tega čim več iztržiti.

Veter, ki je bil v zgodnjih devetdesetih letih zelo naklonjen manjšinam, in je zato privedel do nove zakonodaje tudi v številnih zahodnoevropskih državah, sedaj piha v drugo smer. Tudi pri Svetu Evrope sedaj pri obravnavanju manjšin prevladujejo problemi držav nekdanje Jugoslavije, razen Slovenije, in nekdanje Sovjetske zveze, razen treh pribaltskih republik, kar kaže na odrivanje tega pojma proti vzhodu.

Seveda se s tem, da manjšine bolj ali manj zavestno pristanejo na nov način obravnavanja in se vključijo v usmeritev uveljavljanja jezikovne različnosti, bistvo problema ne spremeni. V Evropi pa so pomembne tudi besede. Navsezadnje v nekaterih državah s pojmom manjšine sedaj označujejo samo priseljence, kar je precej izrazit znak, kako se ta beseda oddaljuje od svojega prvotnega pomena.

Poleg tega pa je treba poudariti, da se jezikovna različnost ponuja tako rekoč na srebrnem pladnju kot pozitivna alternativa temu, kar med politikami, novinarji in glavnino Evropejcev velja za negativno. Manjšine so zagotovo šibkejši člen v verigi družbenih odnosov in to dejstvo moramo vedno upoštevati. Jezikovna različnost jim daje formalno enakopravnost jezikov ter jim nakazuje možnost sredstev za njihovo ohranjanje in razvoj. Gre torej za priložnost, ki jo ponuja novi čas, in res bi bilo škoda, če bi jo manjšine sedaj zamudile.

Kar pa zadeva evropske jezike nasploh, ne vidim velike nevarnosti, ki bi prihajala iz Bruslja. Če želimo, da se jeziki ohranijo, jih je treba kultivirati doma, zanje skrbeti, jih opremljati in razvijati. Tisoči pripadnikov manjšin po vsej Evropi to že desetletja delajo s požrtvovalnim prostovoljnim delom, in zgrešeno bi bilo, če tisti, ki imajo za seboj državo, prepustijo slednji vse, češ, bo že država poskrbela za ohranjanje našega jezika. To pa je že druga tema, ki je v tem prispevku ne bom načentjal.

PRETEKLOST, KI NOČE MINITI TRAVMA KOT ZGODOVINSKA IZKUŠNJA PRIMER: SLOVENCİ V ITALIJI¹

THE PAST THAT WILL NOT PASS - TRAUMA AS HISTORIC EXPERIENCE: THE CASE OF SLOVENES IN ITALY

In the Italian as well as European and other (expert) public, the assumption is strongly anchored that there are essential differences between fascist Italy and Nazi Germany which could be summed up as follows: 1. (Italian) fascism unlike Nazism was not founded upon the imperial ideology of power and racism of "superior" nations over "inferior" ones, the latter including Jews and Slavs; 2. compared to Nazism, fascism was milder as there were no totalitarian genocidal policy nor concentration camps, and, above all, it was not associated with 'choice'. As a result of Slovene and her own research studies, as well as studies carried out during recent years by (younger) Italian intellectuals, the author rejects both these assumptions as unfounded. She proceeds from the assumption that international postwar political circumstances allowed Italy, that contrary to Germany it did not have to face "crimes against humanity", that fascism committed against Jews since 1938, and - almost 20 years earlier - against Slovenes and Croats, within and later on also outside of the Friuli Venezia-Giulia Province. Hence the Italian "policy of oblivion" which was strongly conditioned by the fear of the Western allies that territorial claims could turn out in favour of "Slavocommunist" (Yugoslavia). The revived, stigmatizing and generalizing topos had a decisive role in the consolidation of "choice" between the seemingly better ones (Italians = non-communists) and seemingly worse ones (Slavs = communists). Cold war and confrontation between the West and the East only complemented this dividing imagology. Moreover, it was also strengthened considerably by the rise of socialism and communism, which - after the war - was manifested by mass arrests and liquidations of real or only alleged collaborationists, and by the fact that communism gave reason to belief that concentration camps executioners are easier to understand than their victims.

Keywords: Italy, fascism, »policy of oblivion«

V italijanski, a tudi evropski in zunajevropski (znanstveni) javnosti je slej ko prej močno zasidrana predpostavka, da obstajajo bistvene razlike med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo, ki bi jih lahko strnili takole: 1. (italijanski) fašizem drugače od nacizma ni temeljil na imperialni ideologiji moči in rasizma (večvrednih-narodov do »manjvrednih«, všteti Judov in Slovanov); 2. fašistični režim je bil v primerjavi z nacističnim dosti bolj blag: ni poznal ne totalitarne genocidne politike ne koncentracijskih taborišč, še zlasti pa si ni umazal rok s 'čohi'. Avtorica v svojem prispevku s pomočjo slovenskih in lastnih raziskav kot tudi raziskav, ki jih zlasti v zadnjih nekaj letih nadebudno uveljavljajo tudi (mlajši) italijanski razumniki obe predpostavki zavrača kot neutemeljeni. Pri tem izhaja iz predpostavke, da so mednarodne vojne politične okoliščine Italiji dovolile, da se ji v nasprotju z Nemčijo ni bilo treba spopasti z »zločini proti človeštvu«, ki jih je fašizem od leta 1938 prizadejal Judom ter - že skorajda 20 let poprej - zlasti Slovincem in Hrvatom znotraj in nato še zunaj Julijske krajine. Od tod tudi italijanska »politika pozabe«, ki jo je močno sopogojevala bojazen zapadnih zaveznikov, da bi se lahko ozemeljske zahteve iztekle v prid »slavokomunistov« (Jugoslavije). Ponovno oživiljeni stigmatizirajoči in posplošujoči topos je odigral bistveno vlogo prav pri utrjevanju »izbire med dozdnevno boljšimi enimi (Italijani = nekomunisti) in dozdevno slabšimi drugimi (Slovani = komunisti). Hladna vojna in konfrontacija med Zahodom in Vzhodom sta to cepitveno imagologijo le še izpopihali. Nemalo pa je k njej prispeval sam vzpon socializma oziroma komunizma, ki se je po vojni izpričeval z množično aretacijo in likvidacijo realnih in tudi zgolj domnevnih kolaboracionistov in dal vrhu vsega še vedeti, da je lažje razumeti koncentracijske rablje kot njihove žrtve.

Ključne besede: Italija, fašizem, »politika pozabe«

6. junija 1986 je Ernst Nolte v Frankfurter Allgemeine Zeitung objavil prispevek z naslovom *Die Vergangenheit die nicht vergehen will / Preteklost, ki noče miniti*, s katerim je sprožil znani »Historikerstreit«. Čeprav ni moj namen, da bi se spuščala v vsebino njegovega prispevka, ki jo je kmalu podkrepil v svoji knjigi *Der europäische Bürgerkrieg*,² bi rada izpostavila srž njegove predpostavke, ki se mi glede na moj raziskovalni interes zdi pomembna. Ernst Nolte vzpostavlja »kavzalni neksus« med dvema totalitarizmoma, to je med boljševizmom s svojimi gulagi ter nacizmom s svojimi uničevalnimi taborišči. Prvi naj bi bil prvotnejši, »logični in faktični prius«, slednji njegova »kopija« a hkrati nevarni sovražnik, ki je evociral genocid Judov. Judje so po Nolteju eminentno sodelovali v ruskem in mednarodnem komunističnem gibanju. Očitek, da nosijo odgovornost pri uredničenju boljševiških masakrov (uničenje buržoazije) zato po njegovem ni nekaj naključnega. Ernst Nolte vidi v njem »racionalno jedro«, ki opravičuje nacistični »postulat uničenja Judov«.

Naj poudarim, da se ta postulat ni omejeval le na Jude, kot pripominjajo tisti, ki v *šo'ah* ne vidijo zgolj zločina proti Judom, temveč tudi proti »slovanskemu svetu«, Poljakom, Rusom, Slovencem in drugim »manjvrednim rasam«, še zlasti Sintijem in Romom. Vključeval pa je tudi komuniste in antifašiste vseh narodnosti, Jehovce, duševno in telesno prizadete in homoseksualce. Med 20 milijoni Hitlerjevih žrtev, je bilo Judov približno šest milijonov.³ Drži pa, kot sugerira Nolte, da se je sistematično iztrebljanje Judov začelo še pred začetkom delovanja nacističnega uničevalnega stroja nad vsemi omenjenimi skupinami ljudi, da pa jih je le-ta najbolj neizprosno prizadel. Na to zgovorno opozarja pojem *Endlösung*, ki se izrecno nanaša na Jude. Edinstvenost nacistične zahteve po totalni odstranitvi Judov je v tem, da ni imela nikakršnega ideološko-političnega, vojaškega ali siceršnjega strateškega smotra – bila je »smoter sama na sebi«. Konec koncev je bil to Hitlerjev smoter,⁴ ki je globoko zasidrano protijudovsko obsesijo spremenil v »sveto misijo nacistov«, njihov prispevek zahodni civilizaciji.

Bistvena razlika med nacistično Nemčijo in fašistično Italijo je, da slednja skozi dobro desetletje in pol ni bila zastavonoša protijudovstva, prav tako pa si ni

* * *

¹ Prispevek je razširjena verzija referata »The past that will not pass. Trauma as a historical experience. The case of Slovenes in Italy«, ki ga je avtorica predvajala na Mednarodni znanstveni konferenci »Beyond Camps and Forced Labour. Current International Research on Survivors of Nazi Persecution« v Imperial War Museum-u v Londonu od 29.-31. januarja 2003

² Ernst Nolte, *Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Berlin 1987

³ Marta Verginella, »Zgodovina žrtev in krvnikov (spremna beseda)«, v Wolfgang Benz, *Holokavst*, Ljubljana 2000, str. 124-125; Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, 2. izd., Ithaca, New York 2000, str. X

⁴ Verginella, »Zgodovina žrtev«, str. 127; Peter Longerich, *Der ungeschriebene Befehl. Hitler und der Weg zur »Endlösung«*, München 2001

prizadevala za genocidni »postulat uničenja Judov«. Vendar tudi Italija, kljub veljavnim nasprotnim trditvam, ni bila imuna pred rasističnim antisemitizmom, saj je predstavljal uveljavljeni »kulturni idiom«, ki je prvenstveno temeljil na kategoriji »arijstva«. ⁵ Ni naključje, da je Mussolini leta 1919, torej že pred uradno vzpostavitev fašizma, prav v slogu Nolteja dejal, da so komunistično revolucijo organizirali »Judje [...], ki se maščujejo proti arijski rasi« (»ebrei [...] che si prendono una rivincita contro la razza ariana«). ⁶ Čeprav drži, da je Mussolini tudi javno zagotavljal, da italijansko fašistično gibanje ni »protisemitsko«, njegove proarijske dikcije ne gre podcenjevati, že zato ne, ker ima določeno kontinuiteto, ki je z nemško-italijanskim zблиževanjem sredi tridesetih let prešla v državno ideologijo in končno v totalitarno politiko »arizacije«.

Leta 1938 je Mussolini prižgal zeleno luč za sklenitev rasnih zakonov, ki so hudo prizadeli judovski življenj v Italiji, ⁷ čeprav so predvidevali izjemne določbe: za družine vojnih veteranov, ranjenih in padlih »za fašizem« ter ljudi z uradno potrjenim priznanjem za zasluge »civilnega značaja«. ⁸ Šele v zadnjih nekaj letih pronica v javno zavest rezultati raziskave, iz katerih izhaja, da je po vstopu Italije v vojno na strani nacistične Nemčije tudi v Italiji in na italijanskih zasedbenih ozemljih nastala vrsta internacijskih in koncentracijskih taborišč (okrog dvesto; natančno število še raziskujejo) za razne skupine ljudi, med njimi *tudi za Jude*; prvih 43 je 4. septembra 1940 omogočil prav Mussolinijev dekret. ⁹ Duce in njegovi pomagači so nato v okviru kolaboracionistične Repubblica Sociale Italiana di Salò sistematično podpirali deportacije Judov in drugih manjšinskih skupnosti v Nemčijo, dobro vedoč, da to zanje pomeni smrt. Ta podpora se kaže tudi v tem, da je salònska vlada izročila nacistom taborišče Fossoli di Carpi (Modena) ter pomagala pri vzpostavitvi nadaljnjih: Borgo San Dalmazzo (Cuneo), Grosetto, Bolzano in Risiera di San Sabba / Rižarna (Trst).

* * *

⁵ Alberto Burgio (ur.), *Nel nome della razza. Il razzismo nella storia d'Italia 1870-1945*, Bologna 1999

⁶ Cit. po Mauro di Raspanti, »Il mito ariano nella cultura italiana fra Otto e Novecento«, v Alberto Burgio (ur.), *Nel nome della razza*, str. 84

⁷ Michele Sarfatti, *Gli ebrei nell'Italia fascista. Vicende, identità, persecuzione*, Torino 2000; Silvia Bon, *Gli ebrei a Trieste. Identità, persecuzione, risposte*, Gorizia 2000

⁸ Renzo de Felice, *Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo*, 2 zv., 1977, Milano, 2. zv., str. 677-679. Ugotovitev govori v prid statistikam, iz katerih izhaja, da so bili Judje dobro integrirani v italijansko družbo; zavzemali so vidne državne, vojaške in poklicne položaje; mnogi izmed njih so se borili za »nacionalno poenotenje« Italije, kar se kaže tudi v tem, da je bilo okrog 5000 italijanskih Judov včlanjenih v italijansko fašistično stranko, to je več kot 10 odstotkov judovskega prebivalstva v Italiji. Glej Raul Hilberg, *Die Vernichtung der europäischen Juden*, 3. zv., Frankfurt am Main 1999, zv. 2, str. 703; Susan Zuccotti, *The Italians and the Holocaust. Persecution, Rescue and Survival*, New York and London 1987, str. 27

⁹ Costantino Di Sante (ur.), *I campi di concentramento in Italia. Dall'internamento alla deportazione (1940-1945)*, Milano 2001; Fabio Galluccio, *I lager in Italia. La memoria sepolta nei duecento luoghi di deportazione fascisti*, Civezzano 2002; Jezernik, Božidar, *Struggle for Survival. Italian Concentration Camps for Slovenes during the Second World War*, Ljubljana 1999

Rižarna je bila edino nacistično taborišče na italijanskih tleh, ki ni bilo le zbirnega in prehodnega pomena, ampak je bilo pravo uničevalno taborišče; v njem so namreč zgradili tudi »celice smrti« in krematorij. Nahajalo se je v operativni coni »Adriatisches Küstenland«, ki je zajemala pokrajine Trst, Gorico, Videm (plurietnični teritorij, kjer »avtohtono« živijo tudi pripadniki »slovenske manjšine«; le-ti sami sebe označujejo tudi z izrazom *Primorci*, teritorij, na katerem živijo, pa *Primorska*) in pokrajine Pulj, Rijeka in Ljubljana.¹⁰ Operativni coni je v navezavi na »habsburški mit« (Claudio Magris) poveljeval koroški Gauleiter Friedrich Rainer, in pri tem, da bi jih mobiliziral za tretji rajh, oživiljal še precej močne sentimente po »avstrijski obnovi«. V preoblikujoči zrcalni podobi obujanja spominov je bila Avstro-Ogrska, in s tem tudi Avstrijsko Primorje (od leta 1918 Julijska krajina), videti (in se slej ko prej vidi – ne le pri (severno) italijanskem, temveč tudi pri slovenskem prebivalstvu)¹¹ kot porok za (upravni) »red«, vreden posnemanja in spojitve z »nordijskim« ali »pruskim«¹²; zahteval je skrajni *sacrifitium nationis*, odpoved »kreaturnosti«, stiku z drugim/i v sebi/zunaj sebe, skratka inkorporacijo v tisti »totalni prostor«, v katerem fizično nasilje »ne predstavlja več ne-varnost, [...], temveč svojsko varnost.«¹³

Dejansko je Rainer v upravnem aparatu operativne cone »Adriatisches Küstenland« poskrbel za uravnovešeno nacistično mešanico med Avstrijci, predvsem Korošci, ter Nemci in, tako bi dodala, tudi domačini – v nekaterih primerih celo s starimi povezavami s Trstom in Avstrijskim Primorjem.¹⁴ Verjetno je Rainer

* * *

¹⁰ ANED (Associazione Nazionale ex Deportati - sezione Trieste) (izd.), *Dallo squadrismo fascista alle stragi della Risiera, Trieste, Istria, Friuli*, Trieste 1978; Ferruccio Fölkel, *La Risiera di San Sabba*, Milano 1979; Adolfo Scalpelli (ur.), *San Sabba. Istruttoria e processo per il Lager della Risiera*, ANED-Ricerche, 2 zv., Milano 1988; Marco Coslovich, *I percorsi della sopravvivenza. Storia e memoria della deportazione dall'Adriatisches Küstenland*, Milano 1994; Bon, *Gli ebrei a Trieste*, str. 283-332; Tristano Matta, »Risiera di San Sabba. Il difficile cammino della memoria della giustizia«, v Di Sante (ur.), *I campi di concentramento in Italia*, str. 300-317; URL: <http://deathcamps.org/sabba/>

¹¹ Marija Jurić Pahor, *Narod, identiteta, spol*, Trst, 2000, str. 323-332.

¹² Alfred Elste, Michael Koschat, Hanzl Filipič, *Nacistična Avstrija na zatožni klopi. Anatomija političnega spektakularnega procesa v komunistični Sloveniji*, Celovec, Ljubljana, Dunaj 2002, str.116-118; Gl. tudi Enzo Collotti, *L'amministrazione tedesca dell'Italia occupata. 1943-1945*, Milano 1963; Lutz Klinkhammer, *Zwischen Bindnis und Besatzung. Das nationalsozialistische Deutschland und die Republik von Salz 1943-1945*, Tübingen 1993

¹³ See Norbert Elias, *Über den Prozeß der Zivilisation*, 2. zv., Frankfurt am Main 1990, str. 322

¹⁴ Glej seznam oseb v Elste et al, *Nacistična Avstrija na zatožni klopi*, str. 117. Ta personalna politika se odraža tudi v zgodovini Rižarne, bivše luščilnice riža, ki so jo v letih 1932-40 spreminjali v vojašnico. Marca 1943 je postal njen upravitelj Riccardo Gefter Wondrich, ki se je rodil v avstrijskem Grazu in doraščal v Trstu. Že leta 1919 je vstopil v tržaško fašistično stranko in v njene škvadre, po fašističnem prevzemu oblasti je bil član njegovega vodstva. Za »hrabrost« na ruski fronti si je pridobil dve odlikovanji, eno od teh od nacistov. Po 8. 9. 1943 se je opredelil za Mussolinijevo salnjsko republiko in postal oficir GNR (Guardia nazionale repubblicana). Po vojni je svojo politično aktivnost nadaljeval v neofašistični MSI (Movimento sociale italiano) in bil eden najvidnejših predstavnikov te stranke v Trstu. Glej Alessandro Volk, »O lastništvu in uporabi kompleksa Rižarne pri Sv. Soboti«, v *Annales*, št. 18, 1999, str. 439

vplival tudi na odločitev Hitlerja in Himmlerja, da Odilo Globočnik prekine svoje delovanje na Poljskem in se skupaj z velikim delom akcijskega štaba Aktion Reinhard (92 oseb, vključno z nekaterimi ukrajinskimi SS-ovci) »vrne« v svoje rojstno mesto Trst, da bi tu postal Höherer SS und Polizeiführer ter poveljnik Rižarne.¹⁵ »Paniko«, ki tiči za to odločitvijo, je v prvi vrsti narekovala preokupacija z vse bolj uspešnim partizanskim gibanjem nad »celotnim področjem ob nekdanji jugoslovansko-italijanski meji«. Hkrati je bilo treba preprečiti, da bi se vojaško in številčno močnejši slovenski (in hrvaški) partizani združili z italijanskimi; ta možnost, ki se je zaradi obojestranske pogojenosti z nacionalno logiko le delno in z napetostmi udejanjala, je motila tudi nekatere zavezniške oblasti in vladne uradnike.¹⁶

Kljub temu se je odpor tako razrasel, da je bila »država SS« večkrat prisiljena sprožiti silovite ofenzive, kar je hkrati zaviralo ključni nacistični cilj, namreč »dokončno rešitev« še preostalih Judov. Naj navedem številke za Trst: Judovska skupnost v Trstu je v trenutku nemške okupacije štela okrog 2.500 oseb (tik pred sklenitvijo rasnih zakonov jih je bilo še okrog 6.000), od teh so jih – kot beremo na spominskem kamnu na judovskem pokopališču – nacistične oblasti deportirale 687 (le 19 se jih je vrnilo). Skupaj so v Rižarno do aprila 1945 internirali 25.000 ljudi; 4.000–5.000 izmed njih so usmrtili in sežgali, ostale pa odpeljali zlasti v Dachau, Buchenwald in Auschwitz. Najvišji delež tako med deportiranimi kot med žrtvami so predstavljali slovenski in hrvaški partizani in antifašisti. Nasploh so bili »Slovani« izpostavljeni neusmiljenemu iztrebljanju. Ferruccio Fölkel je v uvodu slovenskega prevoda svoje knjige *La Risiera di San Sabba* zapisal, da je bilo vse, kar so nacisti in »njim podložna fašistična milicija« uspeli izpeljati »od oktobra 1943 do aprila 1945 – in to ne le v prehodnem in koncentracijskem taborišču nekdanje luščilnice riža – obenem tudi nasilen poskus udejanjanja 'končne rešitve' nad Slovenci in Hrvati« v Jadranskem Primorju.¹⁷

Nič novega ne povem z opozorilom, da je nacistični genocid Judov na mednarodni ravni, zlasti v Izraelu, ZDA, Nemčiji in nekaterih drugih zahodnoevropskih državah že precej dobro raziskan in znan; kar pa ne velja za italijansko fašistično genocidno politiko do Judov. Prevladuje mnenje, da so bili v Italiji, kot je poudarila že Hannah Arendt, »vsi protijudovski ukrepi nepopularni« in da je priš-

* * *

¹⁵ Elste, Koschat, Filipič, *Nacistična Avstrija*, str. 117

¹⁶ Milan Pahor, *Delavska enotnost - Unità Operaia*, Ljubljana, Trst 1986; Thomas M. Barker, *Socialni revolucionarji in tajni agenti. Koroški slovenski partizani in britanska tajna služba*, Ljubljana 1991, str. 31 (izvirnik: *Social Revolutionaries and Secret Agents: The Carinthian Slovene Partisans and Britain's Special Operations Executive*, Irvington, New York 1990); glej tudi Gorazd Bajc, *Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji*, Knjižnica Annales 30, Koper 2002

¹⁷ Ferruccio Fölkel, *Rižarna. Vrata v smrt. Nacistično taborišče pri Trstu*, Trst 1990, str. 7 (glej op. 9)

lo celo do »sabotaže dokončne rešitve«.18 Opravka nimamo le z amnezijo, ampak tudi s potvorbo zgodovinskega spomina, ki se ujema s prevladujočo povojno *politiko pozabe*, h kateri se bom še vrnila. Tudi in zlasti zaradi tega, ker je ta politika hkrati tudi napad na dostojanstvo preživelih oziroma izraz nepripravljenosti, da bi jim prisluhnili. Tovrstno politike bi rada nakazala vsaj v grobih obrisih, in to na primeru *fašističnega* in *naci-fašističnega* genocida nad Slovenci v Italiji, ki je povsem potisnjen v pozabo – kot da bi šlo za »odstranjeno stran zgodovine«, čeprav je bila kmalu odlično dokumentirana in predstavljena tako diplomatski kot znanstveni javnosti.19

Precedens in sprožilec genocida Slovencev je bila imperialistična ideologija, po kateri svet po definiciji pripada velikim in močnim državam; male države ali pripadniki nacionalnih in etničnih skupnosti se jim morajo pridružiti, sicer jih bodo zbrisali z oblička Zemlje. Ta ideologija je z vso težo prizadela slovensko govoreče prebivalstvo že pred, še zlasti pa po priključitvi s Slovenci in Hrvati naseljenih območij Avstrijskega Primorja Italiji leta 1918.20 Vse to v imenu »obrambe italijanstva pred Slovani«, ki so –drugače od »nacionalno integrativnih« Judov – veljali za »razza senza storia« – za »barbare«, »kmetavzarje« »s'ciave«21 in končno za neasimilabilne, za pravšnji objekt iztrebljanja. Tovrstni rasizem je temeljil na superiornosti italijanske »države – nacije – rase«, nemalokrat konotirane z arijsko, ki je obenem legitimiral razcvetele teze iredentizma o »večno italijanskih« in »neodrešenih« (*irredente*) ozemljih, pa čeprav ta ozemlja – z izjemo slovensko govoreče Benečije in Rezije v današnji severovzhodni Furlaniji, ki so ju priključili Italiji že leta 1866 – (še) niso pripadala italijanski državi. Fašistična oblast je Slovence in Hrvate na milost in nemilost izpostavljala »bonifica etnica«, kar je do leta 1938 pomenilo v prvi vrsti odstranitev »manjvrednih« slovanskih narodnosti, prezirljivo imenovanih »allogeni«.22

Dejansko se je fašistični pogrom proti Slovincem in Hrvatom začel točno dve desetletji pred pogromom proti Judom, kar pomeni, da italijanski fašizem, za

* * *

18 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem. Ein Bericht über die Banalität des Bösen*, 7. izd., München 1997, str. 282, str. 280, 282. K izjavam H. Arendt gl. Marija Jurić Pahor, »Civilizacija in nasilje«, v *Razprave in gradivo/Treatises and Documents*, št. 35, 1999, str. 42, 46

19 Glej na primer Lavo Čermelj, *Life-and-Death Struggle of a National Minority (The Jugoslavs in Italy)*, Ljubljana 1936; The Regional National Liberation Committee for the Slovene Littoral and Trieste (izd.), *The Julian March*, Trieste 1946

20 Po ocenah zgodovinarja Carla Schiffrerja je bilo leta 1921 v Julijski krajini (bivšem Avstrijskem Primorju) 52 odstotkov Italijanov (493 000) in 43 odstotkov »Slovanov« (428 000), od teh med 290.000 do 300 000 Slovencev. See Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec, *Storia degli Sloveni in Italia 1866-1998*, Venezia 1998, str. 30

21 Beseda *s'ciavo* (suženj) še danes uporabljajo kot žaljivko za *slavo* v pomenu Slovenec, Slovan.

22 Collotti, Enzo, »Sul razzismo antislavo«, v Burgio (ur.), *Nel nome della razza*, str. 33-62; Bon, *Gli ebrei a Trieste*, str. 153; Paolo G. Parovel, *Velika prevara na slovensi zahodni meji. Dosje Italija*, Kamnik 1996, str. 39

razliko od nacizma, za največje sovražnike ni razglašal Judov, temveč prav omenjeno slovansko populacijo.

Ta izrazita protislovansko usmerjena agresija ima ob iredentističnih težnjah, ki so sovpadale s težnjami po ekspanziji »na vzhod«, še dodatni vzrok. Od konca 19. stoletja naprej, še zlasti pa v letih pred prvo svetovno vojno, so se imeli Slovenci, če se omejim nanje, že sami za nacionalno dovolj močne, da bi lahko definirali del Julijske krajine, še posebej pokrajini Trst in Gorico, za svojo interesno cono, ki ne sodi v Italijo, ampak v Zedinjeno Slovenijo v okviru prihodnje Jugoslavije. (V tem smislu je tržaško-italijanska elita pravilno ocenila, da se njena monopolna oblast bliža koncu.) Razplet dogodkov v času med in po prvi svetovni vojni pa je te nacionalne »sanje«, ki jih je protislovanski rasizem močno pospešil, preprečil, a hkrati tudi radikaliziral; nacionalni in fizični obstoj slovensko govorečega prebivalstva znotraj Italije je postajal nepredstavljen in nemogoč.

Genocid (v resnici genocid ne pomeni uničenja posameznikov, temveč »roda«, iz lat. *genus*) Slovencev se je začel z deportiranjem, izgonom, umori intelektualcev, duhovnikov in mnenjskih vodij. Svoj prvi višek je dosegel, ko so fašistične »škvadre« 13. julija 1920 zažgale Narodni dom, reprezentančno palačo in simbol uspešnega in razvejanega slovenskega nacionalnega gibanja v Trstu, ki so mu sledili požigi in neizprosni teror po celotni Julijski krajini. Leta 1921 se je začelo tudi popolno poitaljanjenje slovenskih toponimov, nato še priimkov in imen, ki je trajalo vse do leta 1945.²³ Leta 1923 je bila slovenščina prepovedana v vseh javnih uradih, v pogovorih na cesti, na nagrobnih napisih (na pokopališčih so bili nagrobniki pogosto poškodovani ali odstranjeni) in tudi v cerkvi; istega leta so zaprli tudi vse slovenske šole, leta 1927 pa ukinili vsa preostala slovenska društva in slovenski tisk. Sistematično je potekala tudi ekspropriacija društvene lastnine (hranilnic in posojilnic, bank, podjetij) Slovencev in uničevanje zasebnih podjetij.²⁴ Leta 1931 je fašistična oblast uvedla usklajeni sistem davčne in sodne ekspropriacije zemljišč in hiš slovenskih kmetov, ki so jih kasneje (v letih 1934–1938, op. M. J. P.) pod ugodnimi pogoji prodali kmetovalcem – fašistom »čiste italijanske rase«.²⁵

Po napadu na Jugoslavijo aprila 1941 je fašistična oblast svojo genocidno politiko nad slovensko govorečim prebivalstvom razširila še na tisti del Slovenije, ki ga

* * *

²³ Paolo Parovel, *L'identità cancellata. L'italianizzazione forzata dei cognomi, nomi e toponimi nella «Venezia Giulia» dal 1919 al 1945, con gli elenchi delle province di Trieste, Gorizia, Istria ed i dati dei primi 5.300 decreti*, Trieste 1985

²⁴ Milan Pahor, *Slovensko denarništvo v Trstu*, Trst 1989, str. 132-140; Milan Pahor, *Jadranska banka v Trstu*, Trst, 1996, str. 174-234

²⁵ Parovel, *Velika prevara*, str. 41

je imenovala »Ljubljanska pokrajina«.²⁶ Z mislijo na »uskladitev rasnih meja s političnimi« je uredila šest koncentracijskih taborišč za Slovence (daljši ali krajši čas naj bi bilo v njih interniranih več kot 25.000 oseb),²⁷ ki so se tako pridružila predvojnim »konfinacijskim kolonijam« na odročnih krajih južne Italije, v katerih so bili že skoraj dve desetletji zaprti Primorci (otočje Lipari, Ponza, Tremiti, Ventotene, itn.). Najhujši med njimi je bil Rab; tukaj je na seznamu žrtev 1.252 oseb, umrlih med julijem 1942 in julijem 1943.²⁸ Jonathan Steinberg je v svoji knjigi *All or Nothing – The Axis and the Holocaust 1941–1943*, ki idealizira »humanost« italijanskih oblasti in sploh Italijanov v odnosu do Judov, sicer bežno, a vendar opazil, da te v odnosu do slovenskega in hrvaškega prebivalstva ni bilo. Takole povzema besede generala Maria Roatta, ki jih je avgusta 1942 izrekel v Kočevju (Slovenija): »Duce jih namerava 'z vsemi sredstvi odstraniti'.«²⁹ V tem sklopu ima Jonathan Steinberg, sicer v drugem kontekstu, v mislih koncentracijsko taborišče Rab, kamor so italijanske oblasti julija 1943 premeščale tudi Jude, da bi jih rešili zagotove smrti pod ustaško oblastjo. Avtor govori o »dejansko grozljivih« pogojih, v katerih so bili internirani Slovenci, in izpostavlja, da so Judje v primerjavi z njimi živeli skorajda v raju (majhne zidane stavbe, sanitarije, dobra oskrba itd.)³⁰ Jaša Romano to ugotovitev precej relativizira, vendar priznava, da so Judje na Rabu dejansko našli »zaščito«. Skupaj z nekaterimi drugimi judovskimi avtorji meni, da italijanske oblasti te zaščite niso nudile iz humanih razlogov, kot so trdile, temveč je šlo zlasti za prihodnji razvoj Italije ob pričakovanem izstopu iz pakta sil osi Rim-Berlin.³¹ Le malo vojakov in nižjih oficirjev je še verjelo v zmago in mnogi so novico o kapitulaciji Italije sprejeli z nepopisnim veseljem.³² To se je še posebej kazalo zunaj taboriščnega sveta, kjer je prišlo do vrste spontanih vstaj in uničenja fašističnih simbolov. Paul Parin se ne moti, ko pravi, da se v Italiji, drugače kot v Nemčiji, »totalno ponotranjenje fašistične oblasti ni povsem izoblikovalo«.³³

* * *

²⁶ Tone Ferenc, *La provincia »italiana« di Lubiana. Documenti 1941-1942*, Udine 1994; Tone Ferenc, *«Si ammazza troppo poco». Condannati a morte-ostaggi-passati per le armi nella Provincia di Lubiana 1941-1943. Documenti*, Ljubljana 1999

²⁷ Jezernik, *Struggle for Survival*; Tone Ferenc, *Rab-Arbe-Arbissima. Konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941-1943. Dokumenti*, Ljubljana 2000; Carlo Spartaco Capogreco, »Internamento e deportazione dei civili jugoslavi (1941-'43)«, v Di Sante (ur.), *I campi di concentramento in Italia*, str. 134-161

²⁸ Jezernik, *Struggle for Survival*, str. 330

²⁹ Jonathan Steinberg, *Deutsche, Italiener und Juden. Der italienische Widerstand gegen den Holocaust*, Göttingen 1994, str. 54-55

³⁰ *Ibid.*, str. 173-176

³¹ Anton Vratuša, *Iz verig v svobodo. Rabska brigada*, Ljubljana 1998, str. 309-320

³² Jezernik, *Struggle for Survival*, str. 66-68

³³ Paul Parin, »Der nationalen Schande zu begegnen. Ein Vergleich der deutschen und italienischen Kultur«, v isti: *Noch ein Leben. Eine Erzählung. Zwei Versuche*, Freiburg im Breisgau, str. 131

Po razsulu italijanske vojske 8. septembra se je fašistična *bonifica etnica* v obliki *naci-fašistične* nadaljevala v severni Italiji, še posebej izrazito v Julijski krajini, ki je bila pod imenom operacijska cona Adriatisches Küstenland priključena Nemčiji. Čeprav je tudi v tej regiji podpora fašizmu občutno slabela, je bila v primerjavi z drugimi pokrajinami še naprej nadpovprečna. Prišlo je celo do izrazitega kolaboracionizma in identifikacije z nacističnim »Herrenvolkom«, ki je v očeh mnogih predstavljal najvišji možni in posnemanja vreden vzorec nacionalne privrženosti in/ali perspektivo, ki zagotavlja gospodarski razvoj. To velja še zlasti za Trst, kjer je Enzo Collotti zabeležil edini primer uradnega sodelovanja »visoke buržoazije«, to je vodilnih predstavnikov gospodarske in politične elite, z nacistično upravo v Italiji.³⁴ Treba pa je dodati, da so fašistični gremiji to elito poprej temeljito očistili od »vprega z Judi«.³⁵ Kolaboracionizem je na ta način tudi lažje opravičeval podporo nacizmu ter genocid nad Slovenci in Hrvati. In nenazadnje, toleriral ali podpiral je izrazito nasilje do vseh ljudi, ki po 8. septembru niso hoteli ponovno prijeti za orožje, oziroma so se v tej ali drugi obliki vključili v odpornišтво oziroma partizansko gibanje. V najboljšem primeru so veljali za ignoriranja vredne špekulante, strahopetce in mlačneže, v najslabšem pa za narodne izdajalce ali »slavocomuniste«.

Izraz »slavocomunisti« je najbolj razvnel italijanski nacionalizem in fašizem. Skovanka je propagandno učinkovito povezovala rasistični (na primer *s'ciavo* – *slavo*) in ideološki stereotip. Hkrati je zavajala k domnevi, da so Slovenci postali svetovnonazorsko in politično enotna skupina prebivalcev, torej komunisti, in to kljub dejstvu, da je med slovenskim prebivalstvom na Primorskem obstajala močna politična in ideološka diferenciacija tudi v času najhujšega fašističnega nasilja. Primorski mladeniči, ki so sredi dvajsetih let vzpostavili »prvi antifašizem v Evropi«,³⁶ so bili liberalni narodnjaki, ne pa komunisti. Tudi leta 1941 ustanovljena Osvobodilna fronta slovenskega naroda, ki je odkrito težila k posnemanju sovjetskih vzorcev, to je k enopartijski vladavini boljševiškega tipa, ne bi bila uspešna, če ne bi zagotavljala povezave komunistov, liberalcev in katoličanov. Genocidne politike nad Slovenci (in Hrvati) ne gre vrednotiti kot samozaščitno dejanje pred nevarnim »slovanskim sovražnikom« ali kot preventivno proti-nasilje »v prid nadaljnjega boja proti boljševizmu«, kakor beremo v prvi odredbi Gauleiterja Rainerja z dne 1. oktobra 1943, ki utemeljuje napad in prevzem politične in upravne moči na področju »Primorja«. ³⁷ Prav tako je ni mogoče – kot to predpostavlja Nolte – povezovati s stereotipom o judovsko-boljševiški navezi, pa

* * *

³⁴ Boris M. Gombač, *Trst-Trieste. Dve imeni ena identiteta*, Ljubljana, Trst (Trieste) 1993, str. 112

³⁵ See Bon, *Gli Ebrei a Trieste*, str. 93-107; str. 127-151.

³⁶ Milica Kacin, Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1935*, Koper (Capodistria) 1990

³⁷ Galliano Fogar, »Dalle aggressioni fasciste alla occupazione nazista«, v ANED (izd.), *Dallo squadristo fascista*, str. 90

čepprav ta stereotip tudi znotraj Italije ni ostal brez privržencev. Hitler je v svoji knjigi *Mein Kampf* trdil, da Jud ni napaden, ampak da je –kot tudi boljševik, s katerim sodeluje – napadalec.³⁸ Podobno so fašisti trdili, da želijo zaščititi »od nekdanj italijanska ozemlja« pred »slovanskimi komunisti«, ki so jih – kot zlasti od leta 1938 naprej tudi Jude – asociirali z zaroto in rasnim onesnaženjem, kar pomeni, da so jih uvrstili v kategorijo škodljivih ljudi, ki se jih lahko podredi in iztrebi. Neki videmski fašistični tednik je med nemško zasedbo zapisal: »Bandite, ki so okužili svobodno ozemlje Italije, moramo premagati in uničiti« in poveljeval Nemčijo, ki jo je ogrožal »Jud, ki se je razbohotil po Evropi z vsemi nezakonitimi sredstvi«. ³⁹

Stigmatizirajoči topos »slavokomunisti« je bistveno vlogo odigral med hladno vojno, kaže pa se v tem, da je na italijanskem obmejnem območju nastal pojem državljanov drugega razreda, podoben »deminutio capitis« (v rimskem pravu odvzem državljanских pravic – ko ostane le golo življenje), ki se je nanašal na Slovence, Hrvate in »nenacionalno« usmerjene Italijane. Proti njim je javnost mogoče še danes hitro naščuvati, med tem ko javna občila, ki jih kot »medijski boss« v največji meri usmerja predsednik vlade Silvio Berlusconi, zelo strpno in neprizadeto opazuje celo nasilna dejanja italijanskih skrajnih nacionalistov in neofašistov.

Ta razvoj ni zaskrbljujoč le zaradi tega, ker je neke vrste bližnjica k normalizaciji fašizma in naci-fašizma, temveč tudi zaradi tega, ker se ujema s politiko pozabe, ki jo je skovala Italija takoj po drugi svetovni vojni. V svet je pošiljala zavajajočo predstavo, da je bil italijanski fašizem v primerjavi z nacizmom mnogo manj krut, saj ni poznal ne genocida, ne koncentracijskih taborišč, še zlasti pa si ni umazal rok s šo'ah. Kolaboracionistično nasilje v obdobju nacistične okupacije so zastopniki Italije opravičevali kot »domoljubna« dejanja v prid ohranitve »nacionalne enotnosti«. To svojo tezo so podkrepili s šokantnimi slikami razpadajočih trupel v kraških brezni, za katere se je kasneje uveljavil izraz »fojbe«. ⁴⁰ S temi podobami so hoteli opozoriti na poboje (nekaj sto žrtev), ki so jih po kapitulaciji Italije, še zlasti pa po osvoboditvi leta 1945 v Julijski krajini zakrivali »Titovi« partizani ter jugoslovanske zasedbene oblasti. Čepprav se ti poboji po svojih maščevalnih potezah niso razlikovali od podobnih po severni Italiji, so opisani kot »slovansko-komunistični genocid«, katerega žrtve naj bi bili Italijani samo zato, ker »so bili Italijani«. Treba pa je dodati, da se je tragedija fojb dogajala zlasti med boji za ozemeljske zahteve oziroma za meje⁴¹ in da usmrtitve niso prizadele le

* * *

³⁸ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Roma 1971, str. 238-239

³⁹ Galliano Fogar, »Dalle aggressioni fasciste«, str. 110

⁴⁰ Cernigoj Claudia, *Operazione foibe a Trieste*, Udine 1997; Giani Oliva, »Foibe«, v Victoria de Grazia and Sergio Luzzatto, *Dizionario del Fascismo*, 1. zv. (A-K), Torino 2002, str. 545-547

⁴¹ Nevenka Troha, *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*, Ljubljana 1999

fašiste oziroma kolaboracioniste, ampak tudi ljudi, ki so zgolj nasprotovali vključitvi v Jugoslavijo – tudi zato, ker so to državo povezovali z vzponom projekta »človekove osvoboditve«, ki je s totalitarnimi represivnimi ukrepi doživeljal vse bolj očitno deviacijo. Lahko bi rekli, da je le-ta deloval kot dobrodošel za prikrivanje resničnega genocida med letoma 1918 in 1945, ki ga je nad Slovani in Judi zagrešil fašizem.

Amnezija je prekrila tudi obstoj italijanskih fašističnih koncentracijskih taborišč. Čeprav je v zadnjih letih nastalo kar nekaj študij, se raziskovalci soočajo s precejšnjimi ovirami: »Gradiva vojnega ministra (zaprta že od leta 1930) so še vedno nedostopna celo raziskovalcem, gradiva notranjega ministrstva so sicer dostopna, a so zvečine iz arhiva izločeni deli, ki se nanašajo na koncentracijska taborišča.«⁴² K temu je treba prišteti vse prej kot »nevtralno« vodeni sodni proces za zločine, izvršene v Rižarni, ki je bil leta 1976 v Trstu. Vsa prizadevanja uradno imenovanega preiskovalnega sodnika Sergia Serba so bila intenzivno usmerjena v to, da je dogajanja v Rižarni zreduciral na skupino nacističnih »blaznežev« iz Einsatzkomanda Reinhard (kot da ne bi bili racionalno vključeni v uničevalno kolesje rajha) in močno omejil ali naravnost tajil odgovornost italijanskih fašističnih kolaboracionistov. Še več, odgovornost za nacistično zatiranje je pripisal odporniškemu gibanju, posebno jugoslovanskemu, in sugeriral, da je bilo početje Einsatzkomanda v Rižarni v bistvu oblika »legalne rezistence«. Gre za dikcijo, ki jo je leto poprej zastopal že v – sicer močno osporavani in v drugi stopnji procesa revidirani – preiskovalni odločbi, ki deli žrtve v Rižarni v »nedolžne« in »krive«; slednji, torej partizani, so bili po njegovem podvrženi vojnim zakonom, zaradi delovanja proti interesom okupacijskih oblasti jih je bilo zato mogoče obsoditi in kaznovati s smrtjo.⁴³

Naj opozorim, da so italijansko povojno politiko pozabe implicitno podpirale tudi britansko-ameriške zavezniške sile, saj si niso prizadevale za to, da bi odstrle kopreno z italijanskih koncentracijskih taborišč. V Trstu je Zavezniška vojaška uprava (Allied Military Government [1945–1954]) celo sama doprinesla svoj delež k brisanju sledov za zločini v Rižarni tako, da je na stenah in vratih »celic smrti« izpisana ali izpraskana imena in grafite žrtev prepleskala,⁴⁴ Rižarno pa nato uporabila kot begunsko taborišče. Decembra leta 1945 je zaustavila sodno razpravo o zločinih v tržaški Rižarni (predsednik sodnega senata je bil med

* * *

⁴² Mojca Drčar Murko, »Here death tired of death«, v Zenek, *Struggle for Survival*, str. 8 (slov. izvirnik 1997, str. 7/8)

⁴³ Ferdinando Zidar, »Il processo della Risiera«, v ANED (ur.), *Dallo squadristico fascista*, 3. izd. (1978), str. 153-174; Scalpelli (ur.), *San Sabba. Istruttoria e processo*; Matta, »Risiera di San Sabba«, str. 300-317

⁴⁴ Del grafitov se je vendar ohranil. Diego de Henriquez, bivši italijanski podoficir, rojeni Tržačan, jih je maja 1945 - verjetno v celoti - natančno prerisal in prepisal. See Scalpelli (ed), *San Sabba. Istruttoria e processo*, 2. zv., slikovna priloga z obrazložitvijo (brez navedbe strani); Fölkel, *La Risiera di San Sabba*, str. 150-153

drugim nekdanji fašist).⁴⁵ Angleške in ameriške zavezniške sile so se po 8. septembru 1943 bale, da bi z radikaliziranjem boja proti fašizmu ter s kaznovanjem fašističnih zločinov in dejanj kolaboracije okrepile komunizem; v njihovih očeh so ga še posebno poosebljali ljudje, ki so se borili oziroma zavzemali za priključitev k Jugoslaviji.

Prav gotovo pa sodi k politiki pozabe tudi povojni molk o travmatskih izkušnjah preživelih, tako na italijanski kot na slovenski oziroma pro-jugoslovanski strani.

Ko je leta 1946 torinski Jud Primo Levi, eden najbolj prodornih pričevalcev o nacističnih lagerjih, iskal izdajatelja za svojo prvo knjigo spominov na Auschwitz, so mu ugledne italijanske založbe druga za drugo obrnile hrbet. Popis njegove taboriščne proze je nazadnje pod naslovom *Se questo è un uomo* vendarle izšel pri malem založniku in to v temu primerni nizki nakladi. Uspeh pri italijanskem bralstvu in naposled tudi v mednarodni javnosti je delo doživelo šele ob izdaji ugledne torinske založbe Einaudi leta 1957.⁴⁶ Iz Levijevega proznega opusa je bilo v slovenščino doslej prevedeno le eno samo delo (*Il sistema periodico*), v kateri pa ima taboriščna tematika povsem obrobni pomen.⁴⁷ Tudi druga svetovno znana dela judovskih avtorjev doslej niso bila prevedena v slovenščino. Vendar tega ne gre razumeti toliko kot nezanimanje za to, kar se je med vojno dogajalo Judom, temveč predvsem kot dejstvo, da se tudi med Slovenci v Italiji žrtve (preživele ali pokojne) v povojnem času in še mnogo dlje niso smele prikazovati kot takšne. Tržaški slovenski pisatelj Boris Pahor (roj. 1913; od januarja 1944 je bil v različnih koncentracijskih taboriščih v Nemčiji) je v svoji knjigi *Nekropola*, ki šteje med sicer še manj znane, a vse bolj brane vrhunske tekste o tematiki *šo'ah*,⁴⁸ zapisal: taboriščna žrtev je v »naši« kolektivni zavesti še vedno »neljubi gost«.

Glavni razlog tega vidi pisatelj v dejstvu, da je slovenska politična in intelektualna elita ovijala partizane, ki so se borili proti fašizmu in nacifašizmu, z »glorijo junaštva«, med tem ko je žrtvam posvetila »nanagloma izgovorjen spomin, drugače pa molk«. ⁴⁹ K temu dodaja še politični račun, da so »junaški partizani« s svojo vlogo utrjevali heroično koncepcijo zgodovine ter politični režim, ki je bil do leta 1954 (Londonski sporazum) težiščno vezan na državno oblast Slovenije oziroma

* * *

⁴⁵ Fölkel, *La Risiera i San Sabba*, str. 154; Zidar, »Il processo della Risiera«, 3. izd., str. 154

⁴⁶ Verginella, »Zgodovina žrtev«, str. 119

⁴⁷ Nekaj mesecev po zapisu tega prispevka, oktobra 2003, je pri založbi Studia humanitatis v Ljubljani in slovenskem prevodu izšlo še Levijevo delo »Potopljeni in rešeni« (I sommersi e i salvati).

⁴⁸ Boris Pahor, *Nekropola*, Maribor, Trst (Trieste) 1967. Knjiga je prevedena v francoščino (1980; žepna izdaja 1996), esperanto (1993), angleščino (1996), italijanščino (1997) in nemščino (2001). Gl. tudi Marija Juri *Razprave in gradivo/ Treatises and Documents*, št. 36-37, 2000, str. 69-93

⁴⁹ Pahor, *Nekropola*, str. 173

Jugoslavije, žrtve pa so doživljale pasivno izpostavljenost ter muke ugašanja življenja, ki ne moreta biti ne heroična ne režimotvorna.

Nazoren v tem sklopu je zapis Slavoj Žižka, ki se nanaša na »'stalinistično' vizijo« s posebnim ozirom na »aktualna vprašanja spomeniškega varstva«. V njem ugotavlja, da je »lažje razumeti koncentracijske rablje kot njihove žrtve; rabelj gre v fantazmatsko podobo nacističnega hudobneža, ki uživa v mučenju soljudi [...] je zgolj skrajna točka lestvice, kjer imamo na eni strani hrabrega heroja, ki se žrtvuje za domovino in svobodo, na drugi pa povampirjenega rablja – toda žrtev, zanjo enostavno ni mesta.«⁵⁰ In žrtve so krive, še posebnost, če so preživele – morale bi umreti. Ta Žižkova razlaga drži, če jo dojamemo iz razlike dveh smrti: preživeli so bili »v nekem pomenu že mrtvi, zrušeni kot 'osebnosti', pa so vseeno še živeli.«⁵¹

V zvezi s povratniki iz nemških koncentracijskih taborišč pa je treba hkrati upoštevati, da se ta mehanizem kaže v tem, da se še dolgo časa po vojni niso otesli etikete sumljivih domoljubov (podobno kot se te etikete niso mogle otestiti tako imenovane »krive« žrtve, ki so jih vsaj še v prvi fazi sojenja *de iure* utelešali partizani, internirani v Rižarni). Takšen razvoj se je kazal v ustanovitvi »Sodišča slovenske narodne časti«, pred katerim so od maja do avgusta 1945 na raznih krajih v Sloveniji tekli procesi proti osebam, ki so »prekršile narodno čast«. To so bile osebe, ki s svojim vedenjem sicer niso zagrešile ali pomagale okupatorju pri njegovih vojnih zločinih – tako besedilo zakona – so pa »škodila ali bi utegnila škodovati ugledu in časti slovenskega naroda *in njegovi odpornosti*« (izp. v kurz. M. J. P).⁵² Ta razvoj je svoj višek dosegel z »dachauskimi procesi« v letih 1948 in 1949. 43 nekdanjih internirancev, članov taboriščnih komitejev, je bilo obtoženih tako medvojnega sodelovanja z gestapom kot povojnega sodelovanja z zahodnimi obveščevalnimi službami; obsojeni so bili na dolge zaporne kazni, od 15 smrtnih obtožb je bilo 11 izvršenih. Nekdanji obsojenci so bili dokončno rehabilitirani šele na 10. Kongresu Zveze komunistov Slovenije leta 1986.⁵³

S spremembo političnih razmer v Sloveniji, še zlasti pa po njeni »osamosvojitvi«, se v Sloveniji sami pa tudi zunaj nje – manj očitno, a vendar tudi med Slovenci v Italiji – veliko razpravlja o potlačeni ali zamolčani zgodovini terorja in preganjanja zlasti v komunističnem obdobju od leta 1945 do 1990. Še največ prahu so dvignila prizadevanja pisatelja Draga Jančarja, ki je pod navdihom

* * *

⁵⁰ Slavoj Žižek, *Jezik, ideologija, Slovenci*, Ljubljana 1988, str. 215; gl. tudi Ivanka Hergold, »Zapiski o Pahorjevi Nekropoli«, v Marija Pirjevec and Vera Ban Tuta (ur.), *Pahorjev zbornik*, Trst 1993, str. 171

⁵¹ Žižek, *Jezik, ideologija, Slovenci*, str. 215

⁵² Cit. po Milko Mikola, »Povojne nasilne razlastitve premoženja v Sloveniji«, v Drago Jančar, *Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990*, Ljubljana 1999, str. 58

⁵³ Enciklopedija Slovenije, 2. zv., Ljubljana 1988, str. 167; Enciklopedija Slovenije, 9. zv., str. 98

odmevne knjige *Le livre noir du communisme* (Stephane Courtois in sodelavci) izdal dokumentacijo z naslovom *Temna stran meseca* ter na to temo pripravil tudi razstavo.⁵⁴ Knjiga na več mestih eksplicitno predpostavlja »kavzalni neksus« (Ernst Nolte) med dvema totalitarizmoma, češ komunizem in fašizem/nacizem sta bila »eno in isto«. ⁵⁵ Ugotovitev, da sta se oba totalitarizma umazala z zločinskimi dejanji, odgovarja povzdigovanju (novega) antikomunizma v »zgodovinsko paradigmo« (Enzo Traverso),⁵⁶ ki se vse bolj kaže kot bližnjica k normalizaciji (naci)fašizma in s tem k zanikanju izjemnosti *šo'ah*. O tem končno govori tudi molk, v katerega je prevladujoče slovensko mnenje zavilo vprašanje fašizma. Ali, kakor je zapisal Rastko Močnik: »Kakor sramni pas nad vprašanjem fašizma visi puhlica antikomunizma. Kdor bi kaj hotel storiti proti fašizmu, se zdi, da bi se kompromitiral za komunista.« ⁵⁷

Pritrdimo lahko Primu Leviju, ki je zapisal, da lahko celotno zgodovino nacizma – to bi lahko rekli tudi za fašizem – beremo kot »vojno proti spominjanju«, kot »negacijo resnice tja do definitivnega bega iz resničnosti same«. ⁵⁸ Pri tem ni mislil le na storilce ali na povojni svet, ki je svetu koncentracijskega univerzuma obrnil hrbet, temveč tudi na žrtve. Tako je opozoril še na nadaljnji aspekt, ki se ujema z orisano politiko pozabe: skrajna travmatska doživetja taboriščnikov silijo v amnezijo, v molk.

Pri proučevanju pričevanj preživelih v fašističnih in nacističnih koncentracijskih taborišč (upoštevala sem spominske zapise tako Slovencev v Italiji kot Slovencev na Koroškem),⁵⁹ sem vedno znova naletela na pojav, da preživeli zelo poredko tematizirajo občutke elementarne nemoči, strahu, panike, fragmentacije, ki so osrednja doživetja ekstremnih travmatizacij, za kar gotovo obstajajo razlage. Omenila sem (skrajni) odpor, na katerega so po vojni naleteli preživeli. Dodati je treba, da je vrsta pričevanj spisana po vsakokratnem »skupinskem« ali politično-ideološkem scenariju, ki doživetja »polika« in uredi v zaželeno celoto. Opravka imamo tudi s strahom preživelih, da bi poglobljeno vživetje v koncentracijski univerzum lahko povzročilo ozaveščenje preživelih muk in strahot, kar bi omajalo njihov »obrambni sistem«, še kako potreben za preživetje. Sicer pa je bil ta »sistem« na delu že v »krematorijskem svetu«. Tako se denimo Borisu Pahorju

* * *

⁵⁴ Drago Jančar et al (ur.), *Temna stran meseca, Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990*, Ljubljana 1998

⁵⁵ Ibid., 20, 45, 72. V Primorskem dnevniku ki izhaja v Trstu, se 10. 1. 2003 zunanja dopisnica v rubriki Žarišče zgraža nad bivšim premierjem Janezom Drnovškom, da v neki televizijski oddaji »ni obsodil komunističnega totalitarizma in je na vprašanje neke volivke, če enači komunizem s fašizmom, jasno odgovoril, da ne.«

⁵⁶ Enzo Traverso, *Der neue Antikommunismus. Zu Noltes, Furets und Courtois' Interpretation des 20. Jahrhunderts*, URL: http://www.nadir.org/nadir/periodika/jungle_world/_2000/31/15a.htm

⁵⁷ Rastko Močnik, *Extravagantia II. Koliko fašizma?* (Studia humanitatis), Ljubljana 1995

⁵⁸ Primo Levi, *I sommersi e i salvati*, Torino 1986, str. 20

⁵⁹ Izsledki raziskave bodo predvidoma leta 2004 ali 2005 izšli tudi v knjižni obliki.

večkrat zazdi, da je bil »zavoljo spojitve s strahom v tem svetu neobčutljiva filmska kamera, ki ne čustvuje, ampak samo snema« – kamera, »ki je bila trda in nepremična od strahu«, nasilno odrezana od spomina in preteklosti. »Ne pomnim namreč, da bi kdaj s silo odklanjal sleherne vezi s prejšnjim življenjem, ločil sem se od njega v neznatnem trenutku, a korenito.«⁶⁰

Ugotovitev se ujema s teoretskimi metaforami o »praznini«, »luknji«, »rezu« ali celo o »novem začetku«, kakor se izpričujejo zlasti v kontekstu »mišljenja po Auschwitzu« Gre v bistvu za zavajajoče metafore, ki krepijo fantazmo o neberljivosti ali neizgovorljivosti travm, kar bi lahko imenovali »retoriko molka« (Klaus Naumann). Proti taki predpostavki pa govori nenehno izražena želja, celo nuja po pisanju ali govorjenju. In prav ta nuja, lahko bi celo govorili o »imperativni potrebi«, ki kaže na nekaj nezaključivega, na zastoj časa ali tudi na ritualizacijo spomina, »legitimira« Noltejev stavek: »Preteklost, ki noče miniti.« Končno tudi za to, ker se ta preteklost v tej ali drugi obliki prenaša iz generacije v generacijo, torej na potomce.

* * *

⁶⁰ Pahor, *Nekropola*, str. 125

LITERATURA:

- ANED (Associazione Nazionale ex Deportati - sezione Trieste) (izd.), *Dallo squadristico fascista alle stragi della Risiera, Trieste, Istria, Friuli, Trieste* 1978
- ARENDDT, Hannah, *Eichmann in Jerusalem. Ein Bericht über die Banalität des Bösen*, München 1997
- BARKER, Thomas M., *Socialni revolucionarji in tajni agenti. Koroški slovenski partizani in britanska tajna služba*, Ljubljana 1991
- BAJČ, Gorazd, *Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji*, Knjižnica Annales 30, Koper 2002
- BAUMAN, Zygmunt, *Modernity and the Holocaust*, 2. izd., Ithaca, New York 2000, str. X
- BON, Silvia, *Gli ebrei a Trieste. Identità, persecuzione, risposte*, Gorizia 2000
- BURGIO, Alberto (ur.), *Nel nome della razza. Il razzismo nella storia d'Italia 1870-1945*, Bologna 1999
- CAPOGRECO, Carlo Spartaco, »Internamento e deportazione dei civili jugoslavi (1941-'43)«, v Costantino Di Sante (ur.), *I campi di concentramento in Italia. Dall'internamento alla deportazione (1940-1945)*, Milano 2001, str. 134-161
- CERNIGOI, Claudia, *Operazione foibe a Trieste*, Udine 1997
- COLLOTTI, Enzo, *L'amministrazione tedesca dell'Italia occupata. 1943-1945*, Milano 1963
- COLLOTTI, Enzo, »Sul razzismo antisloveno«, BURGIO, Alberto (ur.), *Nel nome della razza. Il razzismo nella storia d'Italia 1870-1945*, Bologna 1999, str. 33-62
- COSLOVICH, Marco, *I percorsi della sopravvivenza. Storia e memoria della deportazione dall'Adriatisches Küstenland*, Milano 1994
- ČERMELJ, Lavo, *Life-and-Death Struggle of a National Minority (The Jugoslavs in Italy)*, Ljubljana 1936
- DE FELICE, Renzo, *Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo*, 2 zv., Milano, 1977
- DI SANTE, Costantino (ur.), *I campi di concentramento in Italia. Dall'internamento alla deportazione (1940-1945)*, Milano 2001

- DRČAR, Murko, Mojca, »Here death tired of death«, v Jezenik, *Struggle for Survival* (slov. izvirnik 1997)
- ELIAS, Norbert, *Über den Prozeß der Zivilisation*, 2. zv., Frankfurt am Main 1999
- ELSTE, Alfred, KOSCHAT, Michael, FILIPIČ, Hanzi, *Nacistična Avstrija na zatožni klopi. Anatomija političnega spektakularnega procesa v komunistični Sloveniji*, Celovec, Ljubljana, Dunaj 2002
- FERENC, Tone, *La provincia »italiana« di Lubiana. Documenti 1941-1942*, Udine 1994; Tone Ferenc, »Si ammazza troppo pocco«. *Condannati a morte-ostaggi-passati per le armi nella Provincia di Lubiana 1941-1943. Documenti*, Ljubljana 1999
- FERENC, Tone, *Rab-Arbe-Arbissima. Konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941-1943. Dokumenti*, Ljubljana 2000
- FOGAR., Galliano, »Dalle aggressioni fasciste alla occupazione nazista«, v ANED (Associazione Nazionale ex Deportati - sezione Trieste) (izd.), *Dallo squadristico fascista alle stragi della Risiera, Trieste, Istria, Friuli*, Trieste 1978, str. 71-122
- FÖLKEL, Ferruccio, *La Risiera di San Sabba*, Milano 1979
- FÖLKEL, Ferruccio, *Rizarna. Vrata v smrt. Nacistično taborišče pri Trstu*, Trst 1990
- GALLUCCIO, Fabio, *I lager in Italia. La memoria sepolta nei duecento luoghi di deportazione fascisti*, Civezzano 2002, str. 131
- GOMBAČ, Boris M., *Trst-Trieste. Dve imeni ena identiteta*, Ljubljana, Trst 1993
- HERGOLD, Ivanka, »Zapiski o Pahorjevi Nekropoli«, v Marija Pirjevec and Vera Ban Tuta (ur.), *Pahorjev zbornik*, Trst 1993, str. 159-174
- HILBERG, Raul, *Die Vernichtung der europäischen Juden*, 3. zv., Frankfurt am Main 1999
- HITLER, Adolf, *Mein Kampf*, Roma 1971
- JANČAR, Drago et al (ur.), *Temna stran meseca, Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990*, Ljubljana 1998
- JEZERNIK, Božidar, *Struggle for Survival. Italian Concentration Camps for Slovenes during the Second World War*, Ljubljana 1999 (slov. izvirnik 1997)
- JURIĆ PAHOR, Marija, »Civilizacija in nasilje«, v *Razprave in gradivo/Treatises and Documents*, št. 35, 1999, str. 29-61

- JURIĆ PAHOR, Marija, »K semantiki 'Nekropole'«, v *Razprave in gradivo/Treatises and Documents*, št. 36-37, 2000, str. 69-93
- JURIĆ PAHOR, Marija, *Narod, identiteta, spol*, Trst (Trieste), 2000
- KACIN WOHINZ, Milica, *Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1935*, Koper (Capodistria) 1990
- KACIN WOHINZ, Milica, PIRJEVECm Jože, *Storia degli Sloveni in Italia 1866-1998*, Venezia 1998
- KLINKHAMMER, Lutz, *Zwischen Bündnis und Besatzung. Das nationalsozialistische Deutschland und die Republik von Salò 1943-1945*, Tübingen 1993
- LEVI, Primo, *I sommersi e i salvati*, Torino 1986
- LONGERICH, Peter, *Der ungeschriebene Befehl. Hitler und der Weg zur »Endlösung«*, München 2001
- MATTA, Tristano, »Risiera di San Sabba. Il difficile cammino della memoria della giustizia«, v Di Sante (ur.), *I campi di concentramento in Italia*, str. 300-317
- MIKOLA, Milko, »Povojne nasilne razlastitve premoženja v Sloveniji«, v Drago Jančar, *Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990*, Ljubljana 1999, str. 53-64
- MOČNIK, Rastko, *Extravagantia II. Koliko fašizma?* (Studia humanitatis), Ljubljana 1995
- NOLTE, Ernst, *Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Berlin 1987
- OLIVA, Giani, »Foibe«, v Victoria de Grazia and Sergio Luzzatto, *Dizionario del Fascismo*, 1. zv. (A-K), Torino 2002, str. 545-547
- PAHOR, Boris, *Nekropola*, Maribor, Trst 1967
- PAHOR, Milan, *Delauska enotnost - Unità Operaia*, Ljubljana, Trst 1986
- PAHOR, Milan, *Slovensko denarništvvo v Trstu*, Trst 1989, str. 132-140; Milan Pahor, *Jadranska banka v Trstu*, Trst, 1996
- PARIN, Paul, »Der nationalen Schande zu begegnen. Ein Vergleich der deutschen und italienischen Kultur«, v isti: *Noch ein Leben. Eine Erzählung. Zwei Versuche*, Freiburg im Breisgau
- PAROVEL, Paolo, *Velika prevara na slovenski zahodni meji. Dosje Italija*, Kamnik 1996

- PAROVEL, Paolo, *L'identità cancellata. L'italianizzazione forzata dei cognomi, nomi e toponimi nella »Venezia Giulia« dal 1919 al 1945, con gli elenchi delle province di Trieste, Gorizia, Istria ed i dati dei primi 5.300 decreti*, Trieste 1985
- RASPANTI, Mauro di, »Il mito ariano nella cultura italiana fra Otto e Novecento, v Alberto Burgio (ur.), *Nel nome della razza, Il razzismo nella storia d'Italia 1870-1945*, Bologna 1999
- SARFATTI, Michele: *Gli ebrei nell'Italia fascista. Vicende, identità, persecuzione*, Torino 2000
- SCALPELLI, Adolfo (ur.), *San Sabba. Istruttoria e processo per il Lager della Risiera*, ANED-Ricerche, 2 zv., Milano 1988
- STEINBERG, Jonathan, *Deutsche, Italiener und Juden. Der italienische Widerstand gegen den Holocaust*, Göttingen 1994
- TRAVERSO, Enzo, *Der neue Antikommunismus. Zu Noltes, Furets und Courtois' Interpretation des 20. Jahrhunderts*,
- URL: http://www.nadir.org/nadir/periodika/jungle_world/_2000/31/15a.htm
- THE REGIONAL NATIONAL LIBERATION COMMITTEE FOR THE SLOVENE LIT-TORAL AND TRIESTE (izd.), *The Julian March*, Trieste 1946
- TRHOHA, Nevenka, *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*, Ljubljana 1999
- VERGINELLA, Marta, »Zgodovina žrtev in krvnikov (spremna beseda)«, v Wolfgang Benz, *Holokaust*, Ljubljana 2000, str. 124-125
- VOLK, Alessandro, »O lastništvu in uporabi kompleksa Rižarne pri Sv. Soboti«, v *Annales*, št. 18, 1999, str. 431-442
- VRATUŠA, Anton, *Iz verig v svobodo. Rabska brigada*, Ljubljana 1998
- ZIDAR, Fernando, »Il processo della Risiera«, v ANED (ur.), *Dallo squadristico fascista*, 3. izd. (1978), str. 153-174
- ZUCCOTTI, Susan, *The Italians and the Holocaust. Persecution, Rescue and Survival*, New York and London 1987
- ŽIŽEK, Slavoj, *Jezik, ideologija, Slovenci*, Ljubljana 1988

JEZIKOVNO PRILAGAJANJE NA NARODNO MEŠANIH OBMOČJIH V SLOVENIJI

LANGUAGE ACCOMODATION IN ETHNICALLY MIXED REGIONS OF SLOVENIA

Results presented in the article showed that in ethnically mixed regions in Slovenia the processes of language accomodation run so in the direction of convergence as divergence from the language of collocutors. The strategy of language accomodation is above all marked by the ethnic component of the speakers. In most cases this is an assymetrical convergence, most often marked only by the speaker - minority member. The latter in formal language situations usually favours the strategy of divergence to the majority language over the strategy of language preservation. One-way language accomodation points out the unbalanced social language status in which diglossia prevails.

The share of minority members on the Coast and in Lendava who linguistically diverge is much more substantial as compared to the share of majority members. There are, however, statistical differences between the Slovenes on the Coast and those in Lendava; the former, namely, diverge to the second language to a larger degree than the latter. On the basis of the statistical analysis of empirical data it is ascertained that the language command and the attitude towards a language in its setting affect an individual's language accomodation. Empirical data in the analysis of language divergence to a second language - minority language (Italian or Hungarian) indicated the intertwining of language abilities and motivation of an individual. Examples proved that an individual, despite inadequate/diminished language motivation of an individual in the second language, due to different motivations, in certain situations, diverges to another language (friendly, neighbourly relations, etc.).

Keywords: Slovenia, ethnically mixed territories, language accomodation

V prispevku predstavljeni rezultati kažejo, da na narodno mešanih območjih v Sloveniji pri govorcih potekajo procesi jezikovnega prilagajanja tako v smeri primika (konvergenca) kot tudi odmika (divergence) od jezika sogovorcev. Strategijo jezikovnega prilagajanja zaznamuje predvsem etnična komponenta govorcev. V večini primerov gre za asimetrično konvergenco, ki jo največkrat zaznamuje samo govorec - pripadnik manjšine. Pripadnik

manjšine največkrat pred strategijo ohranjanja jezika v formalnih govornih položajih daje prednost strategiji primikanja k jeziku večine. Enosmerno jezikovno prilagajanje kaže na neuraunotežen družbeni položaj jezika, v kateri prevladuje diglosija.

Delež pripadnikov manjšine na Obali in v Lendavi, ki se jezikovno primikajo, je mnogo večji od deleža pripadnikov večine. So pa zaznane statistične razlike med Slovenci na Obali in v Lendavi; Slovenci na Obali se statistično bolj kot Slovenci v Lendavi jezikovno primikajo k drugemu jeziku. Statistična analiza empiričnih podatkov kaže, da znanje jezika in stališče do jezika v Lendavi in na Obali, vpliva na jezikovno prilagajanje posameznika. Empirični podatki so pri analizi jezikovnega primika k drugemu jeziku - k jeziku manjšine (italijanskemu oziroma madžarskemu) nakazali prepletenost jezikovne zmožnosti in motivacije posameznika. Primeri so pokazali, da se kljub neustreznim/zmanjšani jezikovni zmožnosti v J2, posameznik zaradi različnih motivacij v določenih trenutkih premakne v drugi jezik (prijateljski, sosedski odnosi ...)

Ključne besede: Slovenija, narodnostno mešana območja, jezikovno prilagajanje

1. UVOD

Številni družbeni dejavniki ustvarjajo in oblikujejo večkulturno okolje, v katerem ima vsak jezik svoj položaj. Prisotnost dveh ali več jezikov nujno privede do jezikovnega stika, ki vodi k jezikovni izbiri. Čeprav je izbira posameznega jezika stvar osebne odločitve posameznika, pa na stičnih območjih na jezikovno obnašanje posameznika oziroma izbiro jezika v določeni situaciji oziroma na jezikovno prilagajanje vplivajo tako psiholingvistični kot sociolingvistični faktorji, ki se med seboj prepletajo in dopolnjujejo. Jezikovna izbira je vedno rezultat družbenih, psiholoških in jezikovnih procesov v večjezičnem okolju in ima posledice tako za posameznika kot za skupino. Jezik je lahko instrumentaliziran tudi za politične in ideološke namene. V določenih okoljih pa pod določenimi pogoji prevlada določenega jezika oziroma jezikovna izbira privede tudi do jezikovnega konflikta (Nelde 1980).

Študije, ki so začele obravnavati jezikovni stik, so bile prvotno omejene samo na jezik kot sistem, šele Weinreich (1953) in Haugen (1953) sta obravnavo jezikovnega stika razširila ter vključila tudi psihološke in sociološke faktorje. Giles (1977) je jezikovni stik dopolnil s pomočjo akomodacijske teorije/teorije prilagajanja in mu tako dodal družbenopsihološki vidik. Jezikovni stik ni samo stik dveh ali več jezikov, dveh ali več abstraktnih sistemov jezikovnih znakov, ampak pomeni mnogo več, je tudi stik dveh skupin, katerih medsebojni odnos odseva uravnotežen ali neuravnotežen družbeni položaj posamezne skupine (Nečak Lük 1996, 1998).

Teorijo jezikovnega prilagajanja, predvsem posamezne strategije, ki izhajajo iz nje, so na eni strani oblikovale teorije, ki zaznamujejo družbenopsihološke procese v medosebnih stikih,¹ na drugi strani pa je teorijo močno zaznamovala Tajflova teorija medskupinskih odnosov in družbenih sprememb (Tajfel 1978). Ta izhaja iz koncepta, da se pripadnik ene skupine v interakciji z drugo skupino z njo primerja in išče dimenzije, ki mu omogočajo pozitivno razlikovanje.

Teorija govornega oziroma jezikovnega prilagajanja sloni na podmeni, da so posamezniki v družbeni interakciji motivirani, da prilagodijo oz. spremenijo svoj govorni stil ali jezik glede na sogovorca z namenom, da bi dosegli enega ali več ciljev. Da bi na primer izzvali poslušalčevo socialno priznanje (prav ta cilj predstavlja jedro teorije prilagajanja), da bi zmanjšali ali pa poudarili svoje jezikovne

* * *

¹ - Teorija privlačnosti - Byrne, 1969;
 - teorija družbenih sprememb - Homans, 1961;
 - teorija vzročne povezave - Haider, 1958.

(in posredno tudi družbene) razlike, da bi dosegli sporazumevalno učinkovitost med udeleženci interakcije ali ohranili pozitivno družbeno identiteto (Giles in sodelavci 1986). Jezikovno prilagajanje govorcev predstavlja torej sredstvo, s katerim govorec doseže, da ga drugi razumejo (doseže komunikacijsko učinkovitost). Pomeni pa tudi, da prav posameznikova percepcija drugega določa odločitev posameznika v interakciji. Glede na teorijo govorcev spreminjajo svoj govorni stil oziroma izbiro jezika ne zaradi konteksta (vsebine), ampak največkrat zaradi osebe, na katero naslavlja govor.

Tako zastavljena teorija jezikovnega prilagajanja izpostavlja pomen in potencial družbenopsiholoških konceptov in procesov za razumevanje dinamike različnih govorov oziroma jezikov v družbenih okoljih in osvetljuje kognitivne in čustvene procese, ki podpirajo aktivni strategiji prilagajanja – konvergenco in divergenco.² Giles je v teorijo jezikovnega prilagajanja uvedel tudi dodaten koncept komplementarnosti, ki pomeni, da jezikovni strategiji – primik in odmik – lahko simultano delujeta na različnih jezikovnih dimenzijah, kar pomeni simultano se premakniti stran od jezika in premakniti se proti drugemu jeziku. Odmikanje od sogovorca (divergenca) pa pomeni, da posameznik ohrani svoj jezik, kar je zlasti pomembno za pripadnike manjšin v narodno mešanih območjih.

Večina na teoriji jezikovnega prilagajanja zasnovanih raziskav je bila v začetku izvedena v laboratorijih, kasneje pa so jih preselili v naravna večkulturna okolja, kjer prihaja do stikov različnih kultur in s tem tudi do stikov različnih jezikov. Koncept teorije jezikovnega prilagajanja so na osnovi empiričnih rezultatov različni avtorji (Giles in Powesland 1979; Street in Giles 1997; Thakerer in sodelavci 1982) postopoma dograjevali in dopolnjevali ter vključili še druge dimenzije družbene interakcije, kar pomeni, da se je z interdisciplinarno nadgradnjo teorija razširila. V teoriji je vedno prevladovala aplikativna perspektiva. Pri tem je treba omeniti predvsem raziskave, ki teorijo prilagajanja aplicirajo na medkulturni in medosebni kontekst, na primer v Kanadi v Montrealu (Giles; Bourish; Taylor 1973) v Angliji (Thakerer in sodelavci 1982) in v ZDA (Street in Giles 1982). V Sloveniji velja poudariti rezultate raziskovanj na narodno mešanih območjih (longitudinalno zastavljen projekt *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru* nosilke prof. dr. Albine Nečak Lük), katerih rezul-

* * *

² Giles H., Coupland N., Coupland J. (1991) definirajo konvergenco ali primikanje kot strategijo, kjer se posamezniki prilagodijo drug drugemu v komunikacijskem obnašanju, in sicer v širokem nizu najrazličnejših oblik, od jezikovnih pa vse do neverbalnih. Konvergenco obravnavam v pomenu primika (jezikovnega ali psihološkega) k sogovorniku. Divergenca ali odmiikanje pa je definirano kot proces odmiikanja (jezikovno ali psihološko odmiikanje) posameznika od drugega. S tem govorniki poudarjajo govorne in neverbalne razlike med njimi in med drugimi. Z divergenco se govorec ne primakne k sogovorniku, od njega se odmakne (jezikovno ali psihološko) in ohrani svoj jezik.

tati poskušajo razumeti in razložiti različne sociolingvistične in psiholingvistične procese, ki zaznamujejo jezikovno prilagajanje v etničnem kontekstu.

2. JEZIKOVNO PRILAGAJANJE NA NARODNO MEŠANIH OBMOČJIH V SLOVENIJI

V pričujočem prispevku teoretično izhodišče jezikovnega prilagajanja umeščam na narodno mešana območja v Sloveniji, strategije jezikovnega prilagajanja pa poskušam interpretirati z rezultati empiričnega raziskovanja.³ Zavedam se, da sta družbena stvarnost in vloga posameznih jezikov na teh območjih lahko izražena in predstavljena s strukturnimi spremenljivkami,⁴ toda za resnično sliko okolja in vloge jezikov v njem je treba primerjati objektivno stanje s subjektivnim pogledom večine in manjšine, kajti etnični skupini imata lahko različno percepcijo realnosti in prav zato tudi različno jezikovno obnašanje in odnos do jezika. Pri tem je vsekakor treba upoštevati tudi interes posameznika ali skupine, kajti v jezikovno heterogenem okolju pri izbiri jezika na eni strani prevladuje interes po ohranitvi etnične identitete, na drugi strani pa številni drugi interesi (ekonomski interes, statusni ...), ki posameznika motivirajo k jezikovnemu prilagajanju. Seveda pa pri prevladi določenega interesa v posameznem okolju obstajajo razlike, ki se nanašajo na status jezika in na subjekte, ki jezik izbirajo. (Sonja Novak Lukanovič 2002).

Pri interpretaciji sem se naslonila tudi na definicijo Coulomba (povzeto po Rannut 1999, 111), da sta v okolju, ki ga obravnavam, dva tipa kolektivnih jezikovnih pravic: pravica do ohranjanja jezika in pravica živeti z jezikom. Pravica do ohranjanja jezika se nanaša na dolžnost države, da podpira institucije in izobraževanje v jeziku manjšine, pravica živeti z jezikom pa daje možnost, da se jezik uporablja in razume v različnih vsakdanjih situacijah tako na zasebnem kot javnem področju.

Tako jezikovno prilagajanje na stičnih območjih v Lendavi in na Obali poleg družbenih faktorjev zaznamujejo tudi individualni faktorji, ki se nanašajo na posameznika – govorca, njegovo sporazumevalno zmožnost in njegova stališča do jezika. Sociolingvistični položaj na narodno mešanih območjih v Sloveniji se

* * *

³ Empirični podatki, ki jih analiziram in interpretiram, izhajajo iz raziskav, ki so potekale v okviru longitudinalno in multidisciplinarno zastavljenega projekta »Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru« nosilke prof.dr.Albine Nečak Lük v različnih časovnih obdobjih, in sicer v Lendavi leta 1991, 1994 in 1996 ter na Obali leta 1994 in 1996. V vzorec so bili vključeni naključno izbrani prebivalci Lendave in Obale. Sestava naključno izbranih anketirancev je bila etnično heterogena.

⁴ O tem glej več v poglavju o Sloveniji v publikaciji Delovne skupine za manjšine: Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-Jadranskom prostoru, uredila Mirjana Domini, Zagreb 2002, str. 251-296.

odslikava skozi analizo empiričnih podatkov, ki obsegajo (o tem glej Novak Lukanovič 2003) tako:

- dejavnike, ki indirektno vplivajo na strategije jezikovnega prilagajanja (subjektivna dimenzija): ocena prisotnosti jezika v javnem življenju; subjektivna ocena znanja jezika večine in manjšine; stališča do pomena znanja slovenskega in manjšinskega jezika – madžarskega/italijanskega; stališča do dvojezičnosti, jezik in dvojezično izobraževanje ter
- dejavnike, ki direktno odražajo strategije jezikovnega prilagajanja (objektivna dimenzija): izbira jezika ob prvem stiku; izbira jezika v različnih govornih položajih .

Izbrane, po mojem mnenju najbolj indikativne dejavnike, sem povezala v shemo, ki obsega jezikovno in psihološko dihotomijo (Giles, Coupland N.; Coupland J.1991, 36) in dokazala, da jezikovno primikanje (jezikovna konvergenca) ni vedno tudi psihološko primikanje (psihološka konvergenca) ali obratno. V medetničnih odnosih je psihološka konvergenca oziroma divergenca definirana kot posameznikovo mišljenje – stališče, da se z drugimi integrira ali pa da se od drugih razlikuje (Thakerar; Giles; Chesire 1982, 222) To izhodišče mi je omogočilo, da sem na osnovi konkretnih rezultatov (empiričnih podatkov longitudinalnega raziskovanja) ugotovila, da na narodno mešanem območju v Sloveniji obstojajo pogoji vzajemnega jezikovnega prilagajanja.

V naslednjem poglavju je predstavljena shema, ki obsega povezavo trditve »na narodnostno mešanem območju mora biti vse poslovanje v javnosti dvojezično« in rabo jezika ob prvem stiku z javnimi ustanovami na dvojezičnem območju. Z analizo empiričnih rezultatov, združenih v omenjeno shemo, nakazujem trend ter razlike v strategijah jezikovnega prilagajanja na Obali in v Lendavi ter prikazujem, kako subjektivna/psihološka dimenzija zaznamuje jezikovno dimenzijo prilagajanja.

3. POVEZAVA PSIHOLOŠKE IN JEZIKOVNE DIHOTOMIJE PRILAGAJANJA V POSAMEZNIH OKOLJIH: Povezava trditve »... vse poslovanje mora biti dvojezično« in rabo jezika ob prvem stiku na narodno mešanih območjih v Sloveniji

Kot primer, ki zaznamuje psihološko (subjektivno) dimenzijo, sem izbrala trditev, povezano z dvojezičnostjo, in sicer, da mora biti na narodno mešanem območju vse poslovanje dvojezično. Rezultate sem združila v dve skupini – posamezniki, ki se s trditvijo strinjajo in posamezniki, ki se s trditvijo ne strinjajo. Strinjanje s trditvijo zaznamuje primik (konvergenco) k drugemu jeziku, nestrinjanje pa odmik (divergenco). Na drugi strani pa sem kot jezikovno dimenzijo

(objektiven rezultat) izbrala rabo jezika ob prvem stiku z javnimi ustanovami na narodnostno mešanem območju. Rezultate sem razdelila v dve skupini, in sicer vprašani prve skupine uporabljajo vzorec jezikovne rabe, v katerega sta vključena dva jezika, kar pomeni, da se primikajo k drugemu jeziku (konvergenca). Vprašani iz druge skupine uporabljajo samo svoj jezik/samo slovenski ali samo manjšinski, kar pomeni, da se odmikajo od drugega jezika (divergenca) in s tem nakazujejo strategijo ohranjanja jezika. Posebej sem obravnavala vsako skupino v posameznem okolju.

3.1. JEZIKOVNA IN PSIHOLOŠKA DIMENZIJA JEZIKOVNEGA PRILAGAJANJA V LENDAVI

3.1.1. Interpretacija posameznih tipov jezikovnega prilagajanja med Slovenci v Lendavi

	<i>psihološka/ subjektivna dimenzija</i>	
	Strinjajo	ne strinjajo
	konvergenca	divergenca
konvergenca	+	-
Raba jezika ob prvem stiku:	D	B
dvojezično	++	-+
<i>Objektivna/ jezikovna dimenzija</i>	<hr/>	
divergenca		
Raba jezika ob prvem stiku:	C	A
samo slovensko	+ -	--

Frekvenčna analiza psihološke in jezikovne dihotomije med Slovenci v Lendavi

	Strinjajo	ne strinjajo
Dvojezični jezikovni vzorec	D 147/40,7%	B 51/14,1%
Raba jezika ob prvem stiku	<hr/>	
samo slovensko	C 103/28,5%	A 60/16,6%

N = 361 (100%)

Pearson Chi - square - $p = 0,024$, kar pomeni, da je $p < 0,05$, statistično zaznana povezava med obema spremenljivkama (med psihološko in jezikovno).

A. - subjektivna dimenzija = objektivna dimenzija
psihološka divergenca in jezikovna divergenca

Med Slovenci, ki se ne strinjajo s trditvijo, da mora biti vse poslovanje dvojezično, večina ob prvem stiku uporablja samo slovenski jezik. Ta skupina se subjektivno/psihološko odmika od druge in se v določenem trenutku (ob prvem stiku) tudi objektivno, jezikovno odmakne od druge skupine in ohrani svojo materinščino. Vzrokov za tako psihološko in jezikovno obnašanje posameznikov je več. Brez dvoma igra pomembno vlogo znanje jezika, kajti večina vprašanih je ocenila svoje znanje madžarskega, v tem primeru drugega jezika, kot slabo, znanje slovenskega jezika pa kot dobro (povprečna samoocena - znanja glej opombo 5). Prav tako pa ti Slovenci niso motivirani ne subjektivno ne objektivno, niti v ekonomskem pomenu, niti ne v smislu družbenih/socialnih sprememb. Nestrinjanje s trditvijo, jezikovno odmikanje od druge skupine in ohranjanje svoje materinščine nakazuje, da etnična skupnost ne sprejema različnosti, ki zaznamuje okolje, v katerem živijo.

* * *

⁵ Tabela: Povprečne vrednosti samoocene slovenskega in manjšinskega jezika (knjižnega)
Lestvica samoocene znanja jezika:

KRAJ	LETO	NARODNOST RESPONDENTA		Kako ocenjujete svoje znanje slov. knjižnega jezika	Kako ocenjujete svoje znanje knjižnega jezika manjšine
Lendava	1991	Slovenci	Povprečje	2,10	4,27
			N	368	367
			Std. Odklon	,940	1,442
		Madžari	Povprečje	2,74	2,25
			N	214	214
			Std. Odklon	1,085	,954
		Drugi	Povprečje	3,04	4,92
			N	96	96
			Std. Odklon	1,289	1,484
		Skupaj	Povprečje	2,44	3,72
			N	678	677
			Std. Odklon	1,107	1,666
Obala	1994	Slovenci	Povprečje	2,06	3,29
			N	409	408
			Std. Odklon	1,007	1,375
		Italijani	Povprečje	2,85	1,64
			N	182	182
			Std. Odklon	1,256	,840
		Drugi	Povprečje	2,64	3,73
			N	110	110
			Std. Odklon	1,155	1,526
		Skupaj	Povprečje	2,35	2,93
			N	701	700
			Std. Odklon	1,155	1,501

1 = zelo dobro, 2 = precej dobro, 3 = srednje dobro, 4 = precej slabo, 5 = zelo slabo

B. - + subjektivna dimenzija # objektivna dimenzija
psihološka divergenca in jezikovna konvergenca

Med Slovenci, ki se ne strinjajo s trditvijo, da mora biti na narodnostno mešanem območju v Lendavi poslovanje dvojezično, manjšina (14,1 odstotka) ob prvem stiku uporablja enega od dvojezičnih jezikovnih vzorcev. Čeprav se Slovenci v tem primeru subjektivno oziroma psihološko odmikajo (psihološka divergenca) od drugega, pa se ob prvem stiku jezikovno primaknejo k drugemu (jezikovna konvergenca). Subjektivni odmik pomeni, da se ne strinjajo z dvojezično ureditvijo, kar pa še ne pomeni, da dvojezičnosti ne sprejemajo. Pomen pojmov strinjanje in sprejemanje se bistveno razlikujeta. V tej skupini se posamezniki sicer ne strinjajo s trditvijo, toda zaradi najrazličnejših motivov se jezikovno primaknejo in uporabijo enega od dvojezičnih vzorcev jezikovne rabe. V tem primeru lahko jezikovno primikanje (konvergenca) zaznamuje percepcija družbenih sprememb, kot jo opisujejo Giles, Bourish in Taylor (1977). Čeprav skupina predstavlja nadrejeno skupino v etničnem smislu (predstavljajo večino), pa ostaja možnost, da je skupina v socialnem smislu podrejena in ne vidi možnosti družbenih sprememb, zato ji preostane možnost, da si izboljša svoj položaj in se z jezikom primakne k drugemu. Lahko pa pri obravnavani skupini prevladuje samo ekonomska motiviranost, ki je močnejša od subjektivnega/psihološkega strinjanja.

C. + - subjektivna dimenzija # objektivna dimenzija
psihološka konvergenca in jezikovna divergenca

Med vsemi Slovenci (N = 250), ki se strinjajo s trditvijo, da mora biti poslovanje na narodnostno mešanem območju dvojezično, jih manj kot polovica ob prvem stiku uporablja samo slovenski jezik. Ta skupina Slovencev se subjektivno/psihološko strinja s trditvijo, kar pomeni, da sprejema večkulturno okolje in podpira uresničevanje dvojezičnosti v njihovem okolju. S strinjanjem se psihološko primaknejo k drugemu (psihološka konvergenca), toda ob prvem stiku z javnimi ustanovami se jezikovno ne primaknejo k drugemu jeziku, ampak se jezikovno od njega odmaknejo (jezikovna divergenca) in ohranijo svojo materinščino. Objektivna dimenzija, ki jo zaznamuje jezikovna divergenca, je drugačna od subjektivne dimenzije, ki jo zaznamuje psihološka konvergenca. V tem primeru je situacija nekoliko atipična in predvidevam, da jezikovno divergenco zaznamuje predvsem posameznikovo neznanje jezika oziroma njegova jezikovna nezmožnost. Večina, ki ob prvem stiku uporablja samo slovenski jezik, je ocenila svoje znanje slovenskega jezika kot dobro, znanje madžarskega jezika kot slabo, ali pa je znanje obeh jezikov ocenila kot slabo. (V tabeli je prikazana povezava

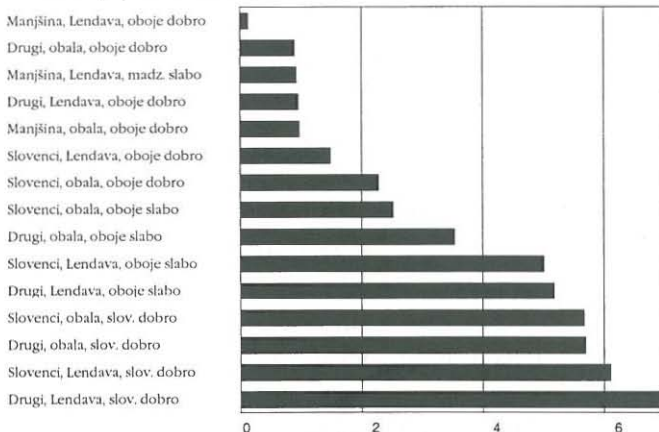
samoocene znanja obeh jezikov (prikazano v tabeli v opombi 5) in raba jezika ob prvem stiku – samo slovensko med različnimi skupinami na obeh področjih.)⁶

D. ++ subjektivna dimenzija = objektivna dimenzija
psihološka konvergenca in jezikovna konvergenca

Med vsemi Slovenci (N = 250, 100 odstotkov), ki se strinjajo s trditvijo, da mora biti na narodnostno mešanem območju vse poslovanje dvojezično, jih večina (58,6 odstotka) ob prvem stiku uporablja dvojezični jezikovni vzorec. Strinjanje s trditvijo predstavlja posameznikovo subjektivno primikanje k drugemu (psihološka konvergenca). Hkrati ko se posameznik psihološko primakne, se primakne tudi jezikovno. Izbire dvojezičnega jezikovnega vzorca ne pogojuje in ne zaznamuje samo subjektivna/psihološka podpora dvojezičnemu poslovanju, ampak tudi stopnja znanja posameznega jezika – tako slovenskega kot madžarskega – ki ga je večina Slovencev, ki se jezikovno primika k drugemu jeziku, ocenila kot dobro. Čeprav ocena znanja posameznega jezika ni objektivno izmerjena, ampak predstavlja posameznikovo samooceno, smo jo v tem kontekstu obravnavali kot objektivni kazalec, ki lahko vpliva na jezikovno obnašanje posameznika. Subjektivna dimenzija, ki jo zaznamuje omenjena trditev, se v različnih časovnih točkah med posameznimi pripadniki posameznih skupin ni spreminjala, različnost med večino in manjšino zaznamuje le moč strinjanja, ki je višja pri pripadnikih manjšine (povprečje pri manjšini je 1,5, pri Slovencih pa 2,2, kar pomeni, da se pripadniki manjšine s to trditvijo bolj strinjajo).⁷

***

⁶ Graf: Znanje jezika in izbira jezikovnega vzorca »samo slovensko«

⁷ O trditvah posameznih skupin do dvojezičnosti ter kako trditve zaznamujejo posamezno skupino v različnih časovnih obdobjih glej Novak - Lukanovič, S. Jezikovno prilagajanje na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji, doktorska disertacija, 2003, str 111-117.

3.1.2. Interpretacija posameznih tipov jezikovnega prilagajanja med manjšino v Lendavi

Pri ugotavljanju, katere strategije jezikovnega prilagajanja uporabljajo pripadniki madžarske narodne skupnosti, sem, tako kot pri pripadnikih večine - pri Slovencih, obravnavala kot psihološko/subjektivno dimenzijo strinjanje oziroma nestrinjanje s trditvijo, da mora biti vse poslovanje dvojezično. Kot jezikovno/objektivno dimenzijo sem pri ugotavljanju strategije jezikovne konvergence upoštevala rabo enega od dvojezičnih jezikovnih vzorcev, ki ga posameznik izbere ob prvem stiku z javnimi ustanovami na narodno mešanem območju. V primeru, ko se pripadnik manjšine jezikovno odmika (divergenca) od jezika drugega, pa sem upoštevala, da v prvem stiku uporabi madžarski jezik. Uporaba materinščine pa mu je tudi formalnoppravno omogočena (institucionalna dvojezičnost).

	<i>psihološka/ subjektivna dimenzija</i>	
	Strinjajo	ne strinjajo
	konvergenca	divergenca
konvergenca	+	-
Raba jezika ob prvem stiku:	D	B
dvojezično	++	-+
Objektivna/ jezikovna dimenzija		
divergenca		
Raba jezika ob prvem stiku:	C	A
samo slovensko	+-	--

Tabela: Frekvenčna analiza psihološke in jezikovne dihotomije med manjšino v Lendavi

	Strinjajo	ne strinjajo
Dvojezični jezikovni vzorec	D 185/86,4%	B 19/8,9%
Raba jezika ob prvem stiku		
samo slovensko	C 7/3,3%	A 0;0%

(samo slovensko uporabijo 3 oz.1,4%)

Pearson Chi - square: $p = 0,25$, kar pomeni, da je $p > 0,05$ - statistično ni zaznana povezava med obema spremenljivkama (med psihološko in jezikovno)

A. - - subjektivna dimenzija = objektivna dimenzija
psihološka divergenca in jezikovna divergenca

V vzorcu, ki ga obravnavam, med pripadniki manjšine ni nobenega posameznika, ki bi se psihološko in jezikovno odmikal od druge skupine. To sem tudi pričakovala, kajti popolna divergenca ni tipična za pripadnike manjšin. Predvsem ni mogoče pričakovati psihološkega/subjektivnega odmika (divergence), kajti v kolikor bi se posameznik, pripadnik manjšine, ne strinjal s trditvijo, bi to pomenilo, da gre za popolno asimilacijo, še več, da sam ne priznava enakovrednega statusa svoje lastne etnične skupine v okolju, kjer živi. En pripadnik manjšine, ki se ni strinjal s trditvijo, pa se je odločil in uporabil samo slovenski jezik in se tako popolnoma primaknil k jeziku večine. Tak model prilagajanja je bolj tipičen za pripadnike večine. To njegovo jezikovno obnašanje povežem predvsem z njegovim neznanjem madžarskega jezika.

B. - + subjektivna dimenzija ≠ objektivna dimenzija
psihološka divergenca in jezikovna konvergenca

Pripadniki manjšine se v redkih primerih ne strinjajo s trditvijo, da naj bi bilo na narodnostno mešanem območju vse poslovanje dvojezično. Med vsemi vprašanimi Madžari v vzorcu (N = 214) se jih večina strinja (N = 194) s trditvijo. Samo manjšina vprašanih (N = 19 - 8,9 odstotka), ki jo obravnavam v modelu, ima drugačno stališče in se s trditvijo ne strinja (divergenca), toda hkrati se jezikovno primika (konvergenca) in v prvem stiku uporablja enega od dvojezičnih vzorcev jezikovne rabe. Pri tem se postavlja vprašanje, zakaj se pripadniki manjšine subjektivno ne strinjajo s trditvijo, toda hkrati, torej objektivno, se jezikovno primikajo. Empirični podatki raziskav ne omogočajo, da bi lahko podali statistično argumentiran odgovor, toda predvsem na osnovi opazovanj in osebnih stikov s posamezniki v Lendavi lahko predvidevam, da se njihovo nestrinjanje nanaša predvsem na njihov kritični pogled na sedanjo ureditev dvojezičnega poslovanja, ki se v praksi izvaja v Lendavi. Predvidevam pa lahko, da dvojezično poslovanje podpirajo, kar dokazujejo z jezikovnim primikanjem.

C. + - subjektivna dimenzija ≠ objektivna dimenzija
psihološka konvergenca in jezikovna divergenca

V tej skupini je zelo malo vprašanih pripadnikov madžarske narodnosti (samo 7 - zaradi majhnega števila navajamo absolutno število, da nas v interpretaciji prikaz odstotkov ne bi zavedel). Institucionalna dvojezičnost, ki je v okolju formalno zagotovljena, omogoča, da vsak lahko uporablja svojo materinščino ter da se mu ni treba jezikovno primikati. Predvidevala sem, da bodo pripadniki manjšine izkoristili to možnost in ob prvem stiku uporabili samo madžarski jezik, toda rezultati so pokazali, da v stiku z javnimi ustanovami pripadniki manjšine rabo madžarskega jezika ne izkoristijo in se raje odločijo za enega od dvojezičnih

vzorcev ter se jezikovno primaknejo. Izvajanje modela C bi pomenilo, da koncept institucionalne dvojezičnosti ni samo deklarativen, ampak da se izvaja tudi v praksi.

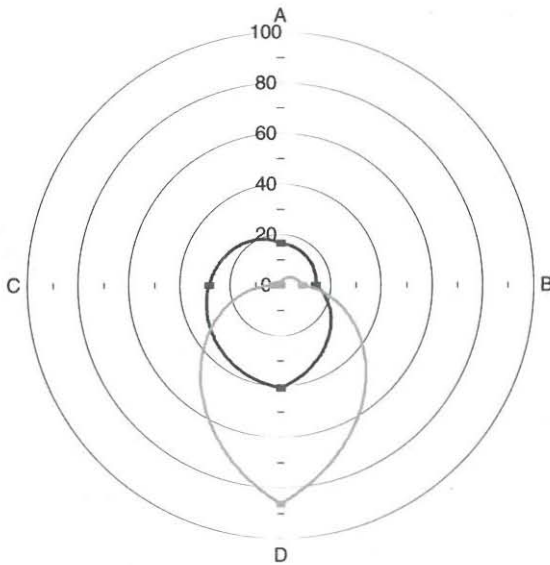
D. ++ subjektivna dimenzija = objektivna dimenzija
psihološka konvergenca in jezikovna konvergenca

Večina pripadnikov madžarske narodne skupnosti se strinja s trditvijo o dvojezičnem poslovanju in ob stiku z javnimi ustanovami rabi dvojezični jezikovni vzorec (N = 185). Subjektivno se torej strinjajo s trditvijo (psihološka konvergenca) in prav tako se tudi v določenem trenutku (objektivna dimenzija) jezikovno primaknejo k drugemu jeziku (jezikovna konvergenca). V tem primeru gre, če upoštevamo psihološko in jezikovno dimenzijo, za strategijo popolne konvergenca, kar pa ni idealna oblika uresničevanja koncepta narodne enakopravnosti in institucionalne dvojezičnosti. Z jezikovnim primikanjem manjšinski jezik ni enakovreden in enakopraven jezik v javnem življenju. Čeprav se pripadniki manjšine jezikovno primikajo k drugemu jeziku, to je večinskemu, pa to ne pomeni, da opuščajo svoj jezik tudi v drugih govornih položajih. Jezikovno se lahko primaknejo zaradi sogovorca, ker menijo, da ta ne obvlada njihovega jezika, ali pa lahko menijo, da je dvojezično sporazumevanje izključno domena pripadnikov manjšine.

V Lendavi pripadniki madžarske narodne skupnosti najpogosteje uporabljajo strategijo jezikovnega prilagajanja tipa D, ki prikazuje jezikovno in psihološko primikanje Madžarov. Ostali primeri v obravnavani shemi (primeri delnega prilagajanja) – B in C so minimalno prisotni, medtem ko pogoji, ki jih nakazuje tip A, v Lendavi niso prisotni.

Analizo podatkov o strategijah jezikovnega prilagajanja, ki jih uporabljajo pripadniki večine in manjšine v Lendavi, predstavljam v spodnjem grafičnem prikazu (Graf 1), kjer je prikazana razlika med večino in manjšino glede na posamezno strategijo. Pripadniki manjšine uporabljajo predvsem tip D (jezikovna in psihološka konvergenca), zelo malo pa tip C (psihološka konvergenca, jezikovna divergenca), ki z rabo materinščine uresničujejo institucionalno dvojezičnost. Pripadniki večine pa uporabljajo vse tipe, številčno izstopa tip D. Primerjava kaže, da se jezikovno bolj primikajo pripadniki manjšine.

Graf 1: Trend jezikovnega prilagajanja večine in manjšine v Lendavi

Legenda: temno – pripadniki večine – Slovenci
svetlo – pripadniki manjšine – Madžari

3.2. JEZIKOVNA IN PSIHOLOŠKA DIMENZIJA JEZIKOVNEGA PRILAGAJANJA NA OBALI

3.2.1. Interpretacija posameznih tipov jezikovnega prilagajanja med Slovenci na Obali

	<i>psihološka/ subjektivna dimenzija</i>	
	Strinjajo	ne strinjajo
	konvergenca	divergenca
konvergenca	+	-
Raba jezika ob prvem stiku:	D	B
dvojezično	++	-+
<i>Objektivna/ jezikovna dimenzija</i>		
divergenca		
Raba jezika ob prvem stiku:	C	A
samo slovensko	+ -	--

Tabela: Frekvenčno analiza psihološke in jezikovne dihonomije med Slovenci na Obali

	Strinjajo	ne strinjajo
Dvojezični jezikovni vzorec	D 183/47,7%	B 68/17,7%
Raba jezika ob prvem stiku samo slovensko	C 97/25,3%	A 36/9,4%

384 = 100%

Pearson Chi - square: $p = 0,996$, $p > 0,05$, statistično ni zaznana povezava med obema spremenljivkama (med psihološko in jezikovno).

A. - subjektivna dimenzija = objektivna dimenzija psihološka divergenca in jezikovna divergenca

Relativno majhen delež vprašanih ($N = 36$) iz raziskave se ni strinjal s trditvijo, da mora biti na narodno mešanem območju vse poslovanje dvojezično. Tip strategije prilagajanja zaznamuje subjektivno nestrinjanje s konceptom dvojezičnosti (psihološka divergenca) in jezikovno neprimikanje (jezikovna divergenca). Vprašani ob prvem stiku v javnih ustanovah (kjer poslovanje poteka dvojezično) uporabijo samo slovenski jezik, torej se jezikovno odmaknejo od drugega jezika. Popolno divergenco (psihološko in jezikovno) brez dvoma zaznamujejo številni dejavniki, tako lahko sklepam, da je v tem primeru divergenca lahko rezultat stopnje znanja jezika in stališča do dvojezičnega okolja. Statistična korelacija z znanjem jezika je nakazala, da je samoocena znanja jezika največkrat, toda ne vedno, povezana z njegovo rabo. (Povezava znanja jezika (o povprečnih vrednotah samoocene glej opombo 5) in rabo jezika -samo slovensko je prikazana v tabeli v opombi 6.)

B. - + subjektivna dimenzija $\neq$ objektivna dimenzija psihološka divergenca in jezikovna konvergenca

Statistično večjo skupino (v primerjavi s skupino A) predstavljajo Slovenci, ki se prav tako ne strinjajo s trditvijo, toda uporabljajo enega od dvojezičnih vzorcev. V tem primeru se jezikovno primaknejo k drugemu jeziku. Podobno kot v Lendavi se tudi na Obali nekateri Slovenci subjektivno ne strinjajo z dvojezičnim poslovanjem, toda na drugi strani se zaradi drugih motivov jezikovno približajo drugemu jeziku. Lahko sklepam, da vprašani dobro obvladajo oba jezika. Empirični podatki raziskave mi ne omogočajo, da bi ugotovila, zakaj se ne strinjajo, lahko pa predpostavljam, da z jezikovnim primikom želijo ustvariti družbeni ali socialni primik k drugemu ali pa enostavno želijo ugajati sogovorncu. Čeprav se

z dvojezičnostjo sami ne strinjajo, koncept (različnost) spoštujejo in upoštevajo, ker se zavedajo, da je dvojezičnost v njihovem kraju življenjska nujnost (s to trditvijo se tudi strinjajo). O tem več glej opombo 7.

C. + - subjektivna dimenzija ≠ objektivna dimenzija
psihološka konvergenca in jezikovna divergenca

Statistično najmočnejša skupina so Slovenci, ki dvojezičnost na Obali podpirajo, kar so potrdili s strinjanjem (N = 280), da mora biti na narodnostno mešanem območju vse poslovanje dvojezično. Manjšina med njimi (N = 97) pa vseeno ob prvem stiku uporabi samo slovenski jezik. Subjektivni primik k drugemu (psihološka konvergenca) v praksi v določenem trenutku povzroči spremembo rezultata. Z ohranjanjem svojega jezika se pokaže odmik od drugega jezika (jezikovna divergenca). V tem primeru prevlada jezikovna dimenzija pred psihološko. Jezikovno dimenzijo močno zaznamuje korelacija z znanjem jezika, ki je pokazala, da večina Slovencev, ki ob prvem stiku uporabi samo slovenski jezik, ocenjuje znanje slovenskega jezika kot dobro, manjšinskega pa slabo (tako so sami ocenili) ali pa celo obvladajo oba jezika dobro (glej opombo 5).

D. ++ subjektivna dimenzija = objektivna dimenzija
psihološka konvergenca in jezikovna konvergenca

Med Slovenci (N = 280), ki se strinjajo s trditvijo, da mora biti vse poslovanje dvojezično, jih večina (N = 183) ob prvem stiku z javnimi institucijami uporabi enega od dvojezičnih vzorcev jezikovne rabe, kar pomeni, da se Slovenci jezikovno primaknejo. Ta model lahko poimenujemo popolno primikanje, ker ga zaznamujeta psihološka in jezikovna konvergenca. Statistična analiza povezave z znanjem jezika nakazuje, da v tipu D stopnja znanja posameznega jezika ob prvem stiku nima najpomembnejše in edine vloge, ki vpliva na jezikovno strategijo. Brez dvoma je psihološka dimenzija zelo močna, mogoče celo prevladujoča, kar pomeni, da se posameznik močno subjektivno strinja s trditvijo in ne glede na svoje znanje slovenskega ali manjšinskega (italijanskega) jezika uporabi enega od vzorcev jezikovne rabe (prevladuje vzorec »najprej slovensko, potem manjšinsko«) ter se tako jezikovno primakne.

Analiza podatkov, ki jih obravnavam v shemi, nakazuje, da večinsko prebivalstvo na Obali uporablja vse strategije jezikovnega prilagajanja. Najmočnejše zastopana strategija jezikovnega prilagajanja je glede na obravnavano shemo v tipu D, ki ga zaznamuje jezikovna in psihološka konvergenca. Precej močno (v odstotkih) je prisotno prilagajanje tipa C in B, najmanj pa vprašani rabijo strategijo tipa A, ki jo zaznamujeta psihološka in jezikovna divergenca.

3.2.2. Interpretacija posameznih tipov jezikovnega prilagajanja med manjšino na Obali

	<i>psihološka/ subjektivna dimenzija</i>	
	Strinjajo	ne strinjajo
	konvergenca	divergenca
konvergenca	+	-
Raba jezika ob prvem stiku:	D	B
dvojezično	++	-+
<i>Objektivna/ jezikovna dimenzija</i>	<hr/>	
divergenca		
Raba jezika ob prvem stiku:	C	A
samo slovensko	+ -	--

Tabela: Frekvenčna analiza psihološke in jezikovne dihotomije med manjšino na Obali

	Strinjajo	ne strinjajo
Dvojezični jezikovni vzorec	D 148/81,3%	B 11/6%
Raba jezika ob prvem stiku	<hr/>	
samo slovensko	C 10/5,5%	A 0,0%

* samo slovensko 13/7,1%

N = 182/100

Pearson Chi - square: $p = 0,35$, $p > 0,05$ statistično ni zaznana povezava med obema spremenljivkama (med psihološko in jezikovno).

A. -- subjektivna dimenzija = objektivna dimenzija
psihološka divergenca in jezikovna divergenca

Med pripadniki italijanske narodne skupnosti, ki sledijo strategiji prilagajanja tipu A, ni statistično nobenega, ki bi se subjektivno ne strinjal s trditvijo in ob prvem stiku uporabil samo manjšinski/italijanski jezik. Podoben trend je statistično zaznan tudi v Lendavi. To sem tudi pričakovala, kajti psihološka in jezikovna divergenca sta med pripadniki narodnosti zelo redek pojav in ju lahko pogojujejo samo specifični trenutki. Statistični podatki pa so nakazali, da se dva (2) pripadnika narodnosti ne strinjata in ob stiku uporabljata samo slovenski jezik. V tem primeru lahko predpostavljam, da se v obnašanju približujeta večini in z

jezikovnim obnašanjem in nestrinjanjem želita zakriti svojo etnično pripadnost ter se popolnoma asimilirati z večino.

B. - + subjektivna dimenzija # objektivna dimenzija
psihološka divergenca in jezikovna konvergenca

Redki posamezniki, pripadniki italijanske narodne skupnosti, se ne strinjajo, da v njihovem okolju poteka vse poslovanje dvojezično (psihološka dimenzija), toda ko stopijo v javno ustanovo, uporabijo enega od dvojezičnih vzorcev jezikovne rabe, kar pomeni, da se kljub psihološkemu/subjektivnemu odmiku od drugega, jezikovno primaknejo k drugemu (jezikovna konvergenca). Nestrinjanje z dvojezičnim poslovanjem ni tipična značilnost pripadnikov manjšine. Lahko pa pomeni, da se s tako zastavljenim dvojezičnim poslovanjem pripadniki italijanske manjšine ne strinjajo in da se prav zato jezikovno primaknejo k drugemu jeziku.

C. + - subjektivna dimenzija # objektivna dimenzija
psihološka konvergenca in jezikovna divergenca

Majhen odstotek pripadnikov italijanske narodne skupnosti se prilagaja v okviru tipa C (10 – 5,5 odstotka). Večina Italijanov (N = 169) se popolnoma strinja s trditvijo, da mora biti poslovanje dvojezično, toda med njimi jih samo peščica (10) ob prvem stiku uporablja samo manjšinski jezik, kar jim formalnopravna ureditev tudi omogoča. Ta tip strategije jezikovnega prilagajanja predstavlja primer uresničevanja institucionalne dvojezičnosti. Psihološki konvergenci sledi jezikovna divergenca ali ohranjanje jezika. V tem primeru pripadniki manjšine uresničujejo svojo pravico, da uporabijo svoj materni jezik v formalnem govornem položaju in na ta način z jezikom poudarjajo tudi svojo etnično pripadnost. Zunanja manifestacija rabe manjšinskega jezika pa lahko tudi pomeni, da želijo poudariti razliko med njimi in drugimi. Kot kaže statistična korelacija z znanjem jezika, so to lahko posamezniki, ki slabo obvladajo slovenski jezik. (opomba 6)

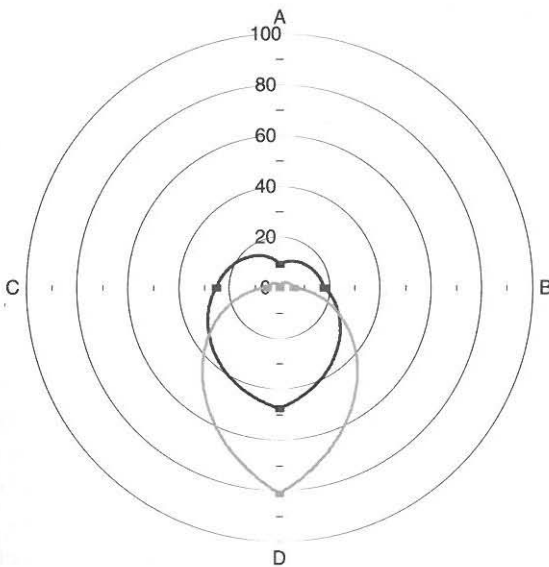
D. ++ subjektivna dimenzija = objektivna dimenzija
psihološka konvergenca in jezikovna konvergenca

V shemi prilagajanja, ki jo obravnavam, je največ vprašanih pripadnikov italijanske narodne skupnosti uvrščenih v tip D, v katerem se posamezniki subjektivno strinjajo, da mora biti poslovanje na narodnostno mešanem območju dvojezično in ob prvem stiku z javnimi ustanovami uporabijo enega od dvojezičnih vzorcev ter se tako jezikovno primaknejo k drugemu jeziku. Ta tip prilagajanja predstavlja popolno konvergenco, ker vključuje psihološko/subjektivno konvergenco in tudi jezikovno/objektivno konvergenco.

Statistični rezultati kažejo, da med Italijani na Obali obstajajo razlike med subjektivno in objektivno dimenzijo prilagajanja. Najbolj je prisotna strategija prilagajanja, opisana v tipu D, ki obsega psihološko in jezikovno konvergenco, strategija tipa B in C je med pripadniki italijanske narodne skupnosti minimalno prisotna, popolne divergence pa na osnovi rezultatov mojega raziskovanja med pripadniki obeh manjšin v Lendavi in na Obali nisem zasledila.

V spodnjem grafu (graf 2) je prikazano, kako poteka trend jezikovnega prilagajanja med Slovenci in Italijani na Obali. Zaznana je razlika med obema skupnostma, tako kot je zaznana razlika med skupnostma v Lendavi. Trend jezikovnega primikanja je bolj prisoten med manjšino kot pa med pripadniki večine, čeprav tako večina kot manjšina največ uporabljata strategijo tipa D, ki pomeni jezikovno primikanje. Tako statistični rezultati kažejo, da na Obali prevladuje enosmerno jezikovno primikanje, čeprav je v določenem obsegu prisotno tudi vzajemno oziroma dvosmerno jezikovno primikanje.

Graf 2: Trend jezikovnega prilagajanja večine in manjšine na Obali

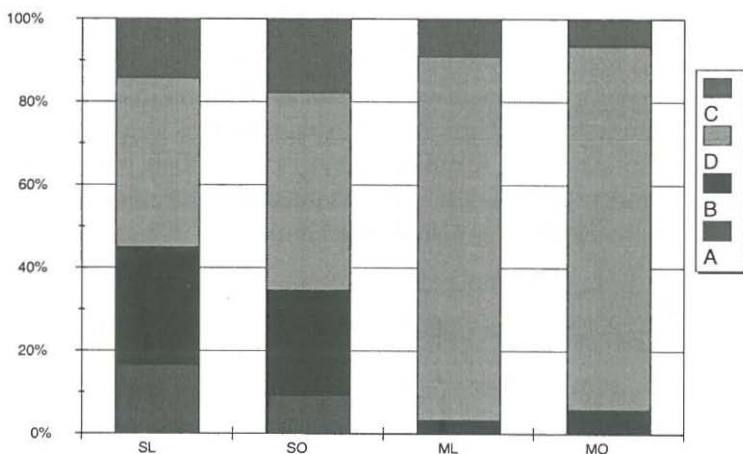
Legenda: temno - pripadniki večine - Slovenci
svetlo - pripadniki manjšine - Italijani

4. PRIKAZ STRATEGIJ JEZIKOVNEGA PRILAGAJANJA V LENDAVI IN NA OBALI

V spodnjem grafu (graf 3) je na osnovi shem iz predhodnega poglavja prikazano, kako poteka prilagajanje, ki upošteva tako psihološke in jezikovne dimenzije teorije jezikovnega prilagajanja v Lendavi in na Obali.

Graf 3: Prikaz strategij jezikovnega prilagajanja v Lendavi in na Obali

Legenda: SL = Slovenci Lendava   ML = Manjšina Lendava
 SO = Slovenci Obala   MO = Manjšina Obala

A = - - psihološka divergenca, jezikovna divergenca

B = - + psihološka divergenca, jezikovna konvergenca

C = + - psihološka konvergenca, jezikovna divergenca

D = + + psihološka konvergenca, jezikovna konvergenca

Primerjava rezultatov, ki zaznamujejo strategije jezikovnega prilagajanja, opisane v tipih A, B, C, D nakazuje razlike med posameznimi skupinami in tudi med okolji. Med večino in manjšino je na obeh narodnostno mešanih območjih najbolj prisotna strategija jezikovnega prilagajanja, ki smo jo predstavili v tipu D. Strategija prilagajanja tipa D vsebuje psihološko in jezikovno konvergenco. Primikajo se pripadniki večine in pripadniki manjšine. Skupno večini in manjšini pa je, da z jezikovnim primikanjem želi doseči določen cilj. Cilj pa je glede na posamezno skupnost lahko različen in povezan s stališčem do jezika in do dvojezičnosti. Razlika v strategiji tipa D med obema narodnostno mešanima območjema je v statistično večji prisotnosti tipa D med Slovenci na Obali kot pa med

Slovenci v Lendavi, kar pomeni, da se Slovenci na Obali jezikovno bolj primikajo k drugemu jeziku kot pa Slovenci v Lendavi.

Na obeh narodnostno mešanih območjih je v skoraj enakem obsegu prisoten tip B (psihološka divergenca, jezikovna kovergenca), kar pomeni, da se večina ne strinja z dvojezičnim poslovanjem, toda v praksi se jezikovno primika k drugemu jeziku. Po vsej verjetnosti je njihovo jezikovno primikanje, ki se kaže v rabi enega jezikovnih vzorcev, funkcionalne narave in povezano z željo ugajati in se z jezikom približati sogovorniku. Empirični podatki ne dopuščajo, da bi ugotovila, zakaj se ti posamezniki ne strinjajo z dvojezičnim poslovanjem.

Popoln odmik (divergenca), ki ga predstavlja tip A, med pripadniki manjšine skoraj ni prisoten, prisoten pa je med večino in to bolj med Slovenci v Lendavi kot na Obali. Tip A, v katerega so vključeni Slovenci, zaznamuje popolno nesprejemanje različnosti v okolju.

Večina pripadnikov manjšine – Madžarov in Italijanov se prilagaja, kot definira strategija tipa D, ki jo zaznamujeta psihološka in jezikovna konvergenca. Delež pripadnikov manjšine je statistično večji od deleža pripadnikov večine, ki uporabljajo ta tip jezikovnega prilagajanja. To nakazuje, da jezikovno primikanje med pripadniki večine in manjšine ni enakomerno razporejeno in da se pripadniki manjšine bolj jezikovno primikajo kot pa pripadniki večine. Prav tako pa rezultati kažejo, da ni statistično zaznanih razlik med Obalo in Lendavo.

Če upoštevamo frekvenčne rezultate, je v Lendavi in na Obali med pripadniki manjšine prisotna tudi strategija tipa B, kar pomeni, da se manjšina ne strinja, da mora biti vse poslovanje dvojezično, toda objektivno se manjšina primakne k jeziku večine, torej objektivno podpira dvojezičnost. Rezultati raziskovanj ne omogočajo, da bi to njihovo stališče razložili. Razlaga lahko sloni na predpostavki, da pripadniki manjšine koncept dvojezičnosti razumejo kot izključno zadevo manjšine in ne večine, in zato večini ni potrebno znanje manjšinskega jezika, ker je slovenski jezik državni jezik. Slovenski jezik občutijo kot močnejši jezik, zato se tudi sami jezikovno primaknejo.

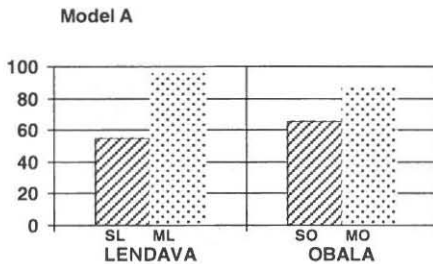
Analiza empiričnih podatkov na Obali in v Lendavi ne kaže, da bi se pripadniki italijanske in madžarske manjšine razlikovali v stališčih in v izbiri strategije jezikovnega prilagajanja. Rezultati so pokazali, da na narodnostno mešanih območjih psihološka dimenzija (subjektivno mnenje posameznika) zaznamuje strategije jezikovnega prilagajanja.

Kljub razlikam med obema narodnostno mešanima okoljema ter obema manjšinskima jezikoma (različen model dvojezičnega izobraževanja, madžarski jezik ima drugačen status zunaj države matičnega naroda kot italijanski jezik, ekonomski potencial italijanskega jezika je drugačen kot potencial madžarskega, meja z

Italijo je bila že v preteklosti bolj odprta, z Italijo je mnogo bolj razvit maloobmejni promet, z Italijo poteka večje gospodarsko sodelovanje) pa se na osnovi statističnih rezultatov raziskovanja potrjuje enoten koncept uresničevanja kulturnega pluralizma v Sloveniji. Vzajemno jezikovno prilagajanje je prisotno v obeh okoljih, jezikovno se bolj prilagaja manjšina kot večina in podatki prikazujejo minimalna odstopanja med Obalo in Lendavo (graf 4). Modeli jezikovnega prilagajanja kažejo, da se pripadniki manjšin na Obali in v Lendavi relativno malo odločajo za strategijo ohranjanja jezika na formalni ravni.

V spodnjem grafu (graf 4) sta združeni strategiji tipa B in D, pri katerih se vprašani jezikovno primikajo.

Graf 4: Prikaz vzajemnega jezikovnega primikanja v Lendavi in na Obali (združena tipa B in D)

Legenda: SL = Slovenci Lendava   SO = Slovenci Obala
 ML = Manjšina Lendava   MO = Manjšina Obala

Graf predstavlja delež vzajemnega jezikovnega prilagajanja na Obali in v Lendavi. Rezultati, ki so predstavljeni, potrjujejo, da je za doseganje optimalnega rezultata pri koncipiranju politike večkulturnosti v smislu vzajemnega jezikovnega in kulturnega prepletanja treba upoštevati različne zgodovinske in demografske kazalce. Kljub razlikam v jezikovnem primikanju večine in manjšine na Obali in Lendavi pa lahko vseeno zaključim, da se na obeh narodnostno mešanih območjih vprašani iz raziskav podobno jezikovno obnašajo.

5. ZAKLJUČEK

Izhajajoč iz teorije jezikovnega prilagajanja in na osnovi statističnih rezultatov empiričnega raziskovanja, ki sem jih prikazala v modelu prilagajanja, sem ugotovila, da na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji pri govorcih poteka procesi jezikovnega prilagajanja tako v smeri primika (konvergence) kot tudi odmika (divergence) od jezika sogovorcev. Strategijo jezikovnega prilagajanja

zaznamuje predvsem etnična komponenta govorcev. V večini primerov gre za asimetrično konvergenco, ki jo največkrat zaznamuje samo govorec – pripadnik manjšine. Pripadnik manjšine največkrat pred strategijo ohranjanja jezika v formalnih govornih položajih daje prednost strategiji primikanja k jeziku večine. Enosmerno jezikovno prilagajanje kaže na neuravnotežen družbeni položaj jezika, v katerem prevladuje diglosija.

Delež pripadnikov manjšine na Obali in v Lendavi, ki se jezikovno primikajo, je mnogo večji od deleža pripadnikov večine. So pa zaznane statistične razlike med Slovenci na Obali in v Lendavi; Slovenci na Obali se namreč bolj kot Slovenci v Lendavi jezikovno primikajo k drugemu jeziku. Motivi takšne odločitve so seveda različni.

Rezultati so pokazali, da se pripadniki večine mnogokrat jezikovno ne primaknejo k drugemu jeziku – jeziku manjšine, ampak ohranijo slovenski jezik. Ta podatek je lahko posledica neznanja drugega jezika ali nesprijemanja druge skupine v dvojezičnem okolju, ki ga prav tako ne sprejemajo. V manjšem odstotku primerov, kjer je bil zaznan jezikovni odmik (divergenca) od drugega jezika, ta pomeni, da posameznik želi poudariti svoj lasten družbeni in komunikacijski stil ter hkrati poudariti različnost med njim in ostalimi. Ta jezikovna polarizacija ni značilna samo za naše okolje, ampak za večino jezikovno mešanih okolij (na primer v Kanadi, kjer francosko govoreči Kanadčani z jezikovnim odklonom od sogovorca poudarjajo pripadnost svoji skupini in poudarjajo svojo etnično identiteto (Bourish1983)).

Na osnovi statistične analize empiričnih podatkov sem ugotovila, da znanje jezika in odnos do jezika v okolju, ki ga obravnavam, vplivajo na jezikovno prilagajanje posameznika. Empirični podatki so pri analizi jezikovnega primika k drugemu jeziku – k jeziku manjšine (italijanskemu oziroma madžarskemu) nakazali prepletenost jezikovne zmožnosti in motivacije posameznika. Primeri so pokazali, da se kljub neustrezni/zmanjšani jezikovni zmožnosti v J2, posameznik zaradi različnih motivacij v določenih trenutkih premakne v drugi jezik (priateljski, sosedski odnosi ...).

V modelu jezikovnega prilagajanja predstavljeni podatki so potrdili zelo močno povezavo med psihološko in jezikovno dimenzijo. Povezava ni vedno ekvivalentna, toda subjektivna dimenzija, ki jo vsebuje odnos do jezika oziroma do dvojezičnosti, najpogosteje zaznamujeta jezikovno obnašanje posameznika in izbira jezika v določenem trenutku.

Rezultati so tudi potrdili, da kapital jezika oziroma »jezikovni trg«, kot ga definira Bourdieu (1991), prav tako zaznamuje strategijo jezikovnega prilagajanja (primikanje ali odklikanje) na narodno mešanih območjih v Sloveniji.

Pri oblikovanju odnosa posameznika do jezika – kot poročajo tudi drugi viri – ima zelo pomembno vlogo sam jezik; kakšen je oziroma, ali ga lahko opredelimo kot mednarodni jezik. Prav status jezika vpliva na njegovo prestižnost pri govoricah. Izkazalo se je, da pragmatično vrednost jezika zaznamujeta ekonomski interes za učenje in znanje jezika (koristi pri poslovanju, vstop v EU). Pri tem so, glede na analizo rezultatov in glede na predvidevanja, izstopali rezultati, ki se nanašajo na italijanski jezik. Prav prestižna in pragmatična vrednost italijanščine je zaznamovala stališče vprašanih, da je tudi za Slovence potrebno, da se enako dobro naučijo italijanski in slovenski jezik.

Na osnovi rezultatov bi težko zaključili, ali je prisiljeno jezikovno primikanje (s strani zunanjih faktorjev) uspešnejše kot pa primikanje, zaznamovano s subjektivno željo (hotenjem) posameznika. V vsakem primeru pa je jezikovno primikanje prostovoljna odločitev posameznika. Naši rezultati nakazujejo povezavo in prepletanje obeh.

REFERENCE:

- BARTH, F. 1969: *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston. Little Brown.
- BEEBE, L. M.; GILES, H. : 1984: Speech-accomodation theories, a discussion in terms of second-language acquisition. *International Journal of the Sociology of Language*, 46, Str. 5-32.
- BOURDIEU, P.: 1991: *Language and Symbolic Power*. Cambridge. Polity Press.
- BOURHIS, R.Y.: 1983: Language attitudes and self-reports of French-English language usage in Quebec. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 4, str. 163-80.
- BYRNE, D. 1969: Attitudes and attraction. V: Berkowitz, L. (ur.): *Advances in experimental social psychology*. Academic Press.
- GILES, H.; TAYLOR, D.M.; BOURISH, R.Y. 1973: Towards a theory of interpersonal accomodation. Some Canadian data. *Language in Society* 2, str. 177-92.
- GILES, H; POWESLAND, P. F. 1975: *Speech style and social evaluation*. London. Academic Press.
- GILES, H.R.; BOURISH, R.; TAYLOR, D. 1977: Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. V: Giles, H. (ur.): *Language, Ethnicity and Intergroup relations*. London. Academic press.
- GILES, H.; COUPLAND, J.; COUPLAND, N. 1991: *Contexts of Accomodation. Developments in applied sociolinguistics*. Cambridge. Cambridge University Press.
- GILES, H.; SMITH, P. 1997: Accomodation teory: optimal levels of convergence. V: Giles, H.; St. Clair, R. (ur.): *Language and Social Psychology*. Oxford. Blackwell.
- GILES, H.; POWESLAND, P. 1997: Accomodation Theory. V: Coupland N.; Jaworski (ur.): *Sociolinguistics. A Reader and Coursbook*. Hampshire. Palgrave, Modern Linguistic Series, str. 238-239.
- HAIDER, P. 1958: *The psychology of interpersonal relations*. New York. Wiley.
- HAUGEN, E. 1972: *The Ecology of Language*. Stanford. Stanford University Press.
- NEČAK LŮK, A. 1996: Medetnični odnosi v sociolingvistični perspektivi. V: Šumi, I.; Venosi, S. (ur.): *Večjezičnost na evropskih mejah; primer Kanalske doline*. Kanalska dolina. SLORI, str. 132 -150.

- NEČAK LÜK, A. 1998a: Jezik v etničnih študijah; nekaj raziskovalnih pristopov in izsledkov iz slovenske izkušnje. V: Štrukelj (ur.): Jezik za danes in jutri. Ljubljana. DUJS, str. 77-90.
- NEČAK LÜK, A. 1998b: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Primerjalna analiza elementov narodnostne identitete na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske. V: Nečak Lük, A.; Jesih, B. (ur.): Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Ljubljana. INV, str. 21-31.
- NELDE, P. 1980: Languages in Contact and in Conflict. Wiesbaden. Steiner.
- NOVAK LUKANOVIČ, S. 2002: Ekonomski vidik jezika v večkulturnih okoljih - narodnostno mešano okolje v Sloveniji. Razprave in gradivo 41, str. 96-115.
- NOVAK LUKANOVIČ, S. 2003: Jezikovno prilagajanje na narodnostno mešanih območjih Slovenije. Ljubljana ; doktorska disertacija.
- RANNUT, M. 1999: The Common Language Problem. V: Kontra M.; Phillipson, R.; Skutnabb-Kangas, T.; Varady, T. (ur.): Language. A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights. Budapest. Central European University Press, str. 99-114.
- STREET, R.; GILES H. 1982: Speech accomodation theory. V: Roloff, M.; Berger, C. (ur.): Social Cognition and Communication. Beverly Hills. Sage.
- TAJFEL, H. 1978 (ur.): Differentiation between Social Groups. London. Academic Press
- THAREKAR, J. N.; GILES, H.; CHESIRE, J. 1982: Psychological and linguistic parameters of speech accomodation theory. V: Fraser, C.; Scherer, K. R. (ur.): Advances in the social psychology of language. Cambridge. Cambridge University Press, str. 205-255.
- WEINREICH, U. 1953: Languages in Contact. New York. New York. Linguistic Circle.

AVSTRIJSKE POLITIČNE STRANKE IN KOROŠKI SLOVENCİ

AUSTRIAN POLITICAL PARTIES AND CARINTHIAN SLOVENES

The most significant period for the attitude of the Austrian political parties towards Carinthian Slovenes (and vice versa) was the time after the World War Two, from 1945 to the signing of the Austrian State Treaty in 1955. This decade was decisive for the formation of the attitude of Austrian political parties towards the Slovene minority in Carinthia that continues to this day. Another important milestone was the signing of the trilateral agreement in 1976 along with the changes that occurred to the end of the 1980s. The third period is the last decade of the 20th century when - on the one hand - the emergence of new political subjects (the »Green« party, Liberal Forum) brought greater dynamics into Austrian political life, and, on the other hand, the attitude of Austrian politics towards Slovenia changed, mostly as a consequence of the processes within Slovene minority, outlined in the previous chapter, as well as due to the political changes in Slovenia. Every period left a specific stamp in the field of political participation of Carinthian Slovenes through political parties.

Keywords: Carinthian Slovenes, Austria, political parties

Za odnos avstrijskih političnih strank do koroških Slovencev (in obratno) je bilo usodno obdobje po drugi svetovni vojni, od leta 1945 pa do podpisa Avstrijske državne pogodbe leta 1955. V omenjenem desetletju se je v bistvu izoblikoval tak odnos avstrijskih političnih strank do slovenske narodne manjšine na Koroškem, kot ga poznamo še danes. Drug pomemben mejnik je bil podpis trostrankarskega sporazuma leta 1976 in razvoj do konca 80. let. Tretje obdobje pa je nedvomno obdobje zadnjega desetletja prejšnjega stoletja, ki je po eni strani s pojavom novih političnih subjektov - »Zeleni«, »Liberadni Forum« - prineslo nekaj več dinamike v avstrijsko politično življenje, po drugi strani pa se je tudi kot posledica v prejšnjem poglavju opisanih procesov znotraj slovenske narodne manjšine in tudi političnih sprememb v Sloveniji nekoliko spremenil odnos avstrijske politike do Slovencev. Vsako obdobje posebej je pustilo pečat tudi na področju možnosti politične participacije koroških Slovencev prek političnih strank.

Ključne besede: koroški Slovenci, Avstrija, politične stranke

UVOD

Za današnji odnos avstrijskih političnih strank do koroških Slovencev in obratno je bilo usodno obdobje po drugi svetovni vojni, od leta 1945 pa do podpisa Avstrijske državne pogodbe leta 1955. V omenjenem desetletju se je v bistvu izoblikoval tak odnos avstrijskih političnih strank do slovenske narodne manjšine na Koroškem, kot ga poznamo še danes. Drug pomemben mejnik je bil podpis trostrankarskega sporazuma leta 1976 in razvoj do konca 80. let. Tretje obdobje pa je nedvomno obdobje zadnjega desetletja prejšnjega stoletja, ki je po eni strani s pojavom novih političnih subjektov – »Zeleni«, »Liberalni Forum« – prineslo nekaj več dinamike v avstrijsko politično življenje, po drugi strani pa se je tudi kot posledica nekaterih procesov znotraj slovenske narodne manjšine in tudi političnih sprememb v Sloveniji nekoliko spremenil odnos avstrijske politike do Slovencev.

Koroški Slovenci so se kot avstrijski državljani poskušali uveljaviti tudi znotraj avstrijskih političnih strank. To jim je uspelo v zelo majhni meri, saj do danes praktično nihče od predstavnikov manjšine ni naredil vidnejše politične kariere znotraj katerekoli politične stranke. Slednje seveda ni merilo za odnos strank do slovenske narodne manjšine na Koroškem, je pa vseeno do neke mere indikativno.

Prav tako je politika strank neposredno vplivala tudi na neposredno povezovalno posameznih strank s slovenskimi organizacijami. Če na kratko povzamemo potem ugotovimo, da je Narodni svet koroških Slovencev (NSKS) je tja do konca šestdesetih letih videl politično oporo v »Avstrijski Ljudski stranki« (ÖVP), ki jo je na volitvah tudi podpiral oziroma pred volitvami pozival svoje člane, naj jo volijo. To je veljalo za vse vrste volitev, z izjemo občinskih. Tako so se še do konca šestdesetih oziroma do začetka sedemdesetih let na nadregionalnih volitvah »trudili za sodelovanje z avstrijsko 'Ljudsko stranko'« (Vospernik V: Zvest ...1989: 57).

Posledice tega odnosa se čutijo še danes, kar se odraža tudi v tem, da del slovenskih volivcev še vedno voli »Ljudsko stranko«, verjetno pa tudi druge politične stranke. Posebej pridejo od časa do časa do izraza vezi med posameznimi vidnimi člani NSKS in »Socialistična stranka Avstrije« (SPÖ). Formalno je NSKS bolj ali manj samostojen v odnosu do avstrijskih strank, če izvzamemo že omenjene povezave politične stranke koroških Slovencev »Enotna lista«, ki je na volitvah nastopala tudi v koalicijah, in sicer leta 1986 z »Zelenoalternativno listo«.

Po drugi strani pa je Zveza Slovenskih organizacij (ZSO) bila vedno bliže SPÖ, enako lahko trdimo tudi za KPÖ, v zadnjem času pa tudi za stranko »Zelenih«.

Čeprav tudi tukaj ne moremo govoriti o neki trdni povezanosti, nam tudi današnja struktura ZSO (vedno bolj) daje podobno sliko. V tem okviru velja posebej omeniti tudi posebno slovensko frakcijo znotraj SPÖ, ki je, kot smo videli, zelo tesno povezana z ZSO.

Po letu 1965 se je ZSO vedno bolj opirala na »Socialistično stranko Avstrije« tako v dnevni politiki kot tudi pri volitvah, »saj je v njej videla stranko odvisnega človeka, to je stranko delavca, malega in srednjega kmeta, stranko socialnega, kulturnega in gospodarskega napredka« (Sturm/Wieser 1984). Lahko bi rekli, da je do prekinitve tesnejših odnosov prišlo leta 1974, ko je oportunitizem SPÖ do manjšine dosegel višek in je takratni predsednik ZSO dr. Franci Zwitter demonstrativno izstopil iz SPÖ. Neposreden povod je bil dogovor treh avstrijskih parlamentarnih strank, da izvedejo posebno štetje za pripadnike slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji, in sicer kot pogoj za izpolnitev člena 7 Avstrijske državne pogodbe (17. 9. 1974) (Sturm/Wieser 1984). Vsekakor s tem niso bile pretrgane vse vezi med ZSO in SPÖ, vendar so se poslej ohranjale prek individualnega članstva. Dejstvo pa je, da v individualnem članstvu z izjemo deželnega poslanca v obdobju 1970-1975 (Hanzi Ogris) Slovenci niso dosegali vidnejših funkcij in vloge v okviru koroške SPÖ. Kot smo že omenili, je predsednica DESKAN - »Delovne skupnosti manjšine v SPÖ« Ana Blatnik v predsedstvu deželne organizacije SPÖ.

Opozoriti pa moramo tudi, da je prek individualnih članov obstajala, in verjetno obstaja še danes, tudi povezava SPÖ z NSKS. Seveda je ta od ustanovitve slovenske politične stranke KEL manjša kot je bila prej.¹

Šele v letu 1990 so se z zgoraj opisano ustanovitvijo posebne frakcije slovenskih socialistov v okviru koroške SPÖ ponovno začele krepiti institucionalne vezi med socialdemokrati in ZSO. Eden glavnih pobudnikov ustanovitve je bil takratni predsednik SPZ Tomaž Ogris, pa tudi današnja predsednica DESKAN Ana Blatnik (prvi predsednik je bil Tomaž Ogris) je aktivna v ZSO (primerjaj tudi *Arbeitsgemeinschaft ...*, 1992).

Kot smo ugotovili za obdobje do leta 1985, več kot polovica pripadnikov slovenske manjšine na dvojezičnem ozemlju voli SPÖ, za časa B. Kreiskega je ta številka preseгла dve tretjini slovenskih volivcev (primerjaj Jesih 1992). To se po drugi strani ne odraža v strankini hierarhiji in na politični ravni, predvsem slovenski socialdemokrati nikakor niso mogli uveljaviti svojega kandidata na listi za volitve v Deželni zbor. Še najštevilčnejše so Slovenci zastopani znotraj SPÖ na občinski ravni, kjer je po njihovih podatkih kar 162 dvojezičnih občinskih

* * *

¹ Da so take povezave obstajale, dokazuje na primer izstop nekaterih funkcionarjev NSKS iz SPÖ leta 1976.

odbornikov, kar osem pa jih zaseda županska mesta (povzemamo po www.volksgruppen.spoe.at).

USODNO OBDOBJE 1945-1955

Avstrija, čeprav prva žrtev nacizma, kot sama tako rada poudarja, je imela leta 1945 z vzpostavitvijo demokracije kar nekaj težav. Zavezniške oblasti so namreč pravico do javnosti dodelile le trem političnim strankam: »Komunistični stranki Avstrije/Komunistische Partei Österreichs« - KPÖ, ki je bila v bistvu edina stranka iz prve republike, »Socialistični stranki Avstrije/Sozialistische Partei Österreich« - SPÖ in »Avstrijski ljudski stranki/Österreichische Volkspartei« - ÖVP. Slednji sta bili kljub politični dediščini iz prve avstrijske republike nanovo ustanovljeni (o tem več na primer Sully 1981, Gerlich/Müller 1985, Jesih 1992). Na Koroškem sta pravico do javnosti dobili še »Demokratska stranka Avstrije« in »OF za slovensko Koroško«. S tem se je v bistvu prekinil organizacijski vidik večstrankarskega sistema iz prve republike, ki pa se je vsebinsko zaradi osebnih kontinuitet nadaljeval tudi v obdobju po letu 1945 (Elste/Hänisch 1998: 11). Leta 1947 se je na državni in tudi na koroški deželni ravni organizirano pojavila četrta stranka, »Zveza neodvisnih/Verband der Unabhängigen« - VDU kot predhodnica leta 1956 ustanovljene »Svobodnjaške stranke Avstrije/Freiheitliche Partei Österreichs« - FPÖ. To in pa neizvršena denacifikacija sta nedvomno usodno vplivala na odnos avstrijskih strank do slovenske manjšine. Na Koroškem je bilo na primer iz prvih volitev zaradi pripadnosti NSDAP izključenih 18 odstotkov vsega prebivalstva (ibid.: 165).

Čeprav je odnos strank do manjšine mogoče razbrati iz posameznih konkretnih stališč, odločitev, ukrepov in dnevno-političnih stališč, ki so ponavadi zgolj na deklarativni ravni, lahko odnos strank do manjšin označimo tudi na podlagi njihovih prvih programskih dokumentov. Predvsem obe novi stranki sta v prvih programskih dokumentih iz tega obdobja vsaj omenjali manjšinsko vprašanje.²

Pregledu pomembnejših programskih dokumentov SPÖ ki so nastali takoj po drugi svetovni vojni pokaže, da v njih manjšinskemu vprašanju ni namenjeno dosti prostora. V »Akcijskem programu« iz leta 1947 je govora le o garanciji osebnosti, duhovne in religiozne svobode ter o človekovih pravicah. Prav tako je v »Desettočkovnem programu« iz leta 1952 ostalo zgolj pri splošnih formulacijah. Je pa koroška SPÖ v svojem »Delovnem programu« 1953-1957 (volilni program za parlamentarne volitve leta 1953) zapisala, da se bo borila za spoštovanje narodnih pravic jezikovne manjšine na Koroškem (NZ, 11. 1. 1953). V podobnem programu leta 1956 te formulacije ne zasledimo več.

* * *

² Če ni posebej navedeno, so vsi citirani programi objavljeni v Berchtold 1966 in Kadan/Pelinka 1979.

ÖVP je v večini svojih programskih dokumentov iz tega obdobja v nasprotju s SPÖ vsaj omenjala problematiko narodnih manjšin. V drugem poglavju programa iz leta 1945 z naslovom »Programska vodila« kot zadnjo postavljajo zahtevo po kulturni avtonomiji za etnične manjšine. Že v naslednjem programu »Vse za Avstrijo« iz leta 1952 ni več zahteve po kulturni avtonomiji, je pa omenjena pravica do kritja stroškov za javne ali zasebne manjšinske šole.

Nemškonacionalna usmeritev predhodnice FPÖ, pozneje pa tudi stranke same, je odločilno vplivala na njen odnos do manjšin, še posebej je bil v tej stranki poudarjen nemškonacionalni element na Koroškem. Svoj odnos do manjšine je stranka izražala z različnimi političnimi akcijami, usmerjenimi proti manjšini, posebej na področju dvojezičnega šolstva. Ustanovitev stranke je sovpadala s procesom denacifikacije. Rezultat denacifikacije je bil za slovensko manjšinsko problematiko v določenem smislu usoden-nekdanji nacisti so se vključili v vse tri osrednje stranke na Koroškem. (O neizvršeni denacifikaciji v Avstriji glej tudi Stiefel 1981, o odnosu koroških strank do nacizma pa v Elste/Hänisch 1998.)

V obeh programih VDU sicer direktno ne zasledimo manjšinske problematike, vendar so dovolj zgovorni že nemškonacionalni citati. Isto lahko trdimo tudi za prvi program FPÖ z naslovom »Kratki program FPÖ«. To seveda ne pomeni, da se ena ali druga stranka s tem vprašanjem nista ukvarjali. Manjšinsko problematiko najdemo v programskih dokumentih prvič v programu leta 1957, in sicer v »Smernicah svobodnjaške politike v Avstriji«, v katerem poudarjajo, da so Nemci v Avstriji mejni narod in tako izpostavljeni mešanju s sosednjimi narodi, vendar pa nikoli v taki meri, da bi bila ogrožena pripadnost »nemštvu«. V istem programu pa se zavzemajo tudi za pravice južnotirolskih Nemcev.

Odnos avstrijskih socialistov do slovenske manjšine po letu 1945 je določala predvsem politika stranke na Koroškem, saj je le-ta eden najpomembnejših členov v celotni SPÖ. Na Koroškem so bili socialisti večji del povojnega obdobja tudi najpomembnejši politični dejavnik v deželi. Tone Zorn je v svoji študiji o odnosu koroške SPÖ do slovenske manjšine zapisal, da je za ta odnos »značilen že sam akt predaje oblasti iz rok nacističnega 'gaulajterja' dr. Rainerja v roke predstavnikov predvojnih demokratičnih strank, predvsem socialistov in krščanskih socialistov tik pred razpadom tretjega rajha« (Zorn 1964: 22). To vlado so Britanci razpustili šele zaradi slovenskih pritiskov, potem pa iz istih članov izoblikovali nekakšen oblastni organ. S tem opozarjamo na dejstvo, da se je SPÖ, še posebej pa stranka na Koroškem, po drugi svetovni vojni preusmerila k srednjemu malomeščanskemu in nacionalističnemu razredno omahljivemu sloju, na Koroškem pa se je stranka naslonila tudi na tradicije iz let 1918 do 1920 in na takratni nacionalistični odnos do koroških Slovencev (Zorn 1968). Ta odnos je bil na Koroškem nedvomno povezan tudi s protikomunizmom, ki je zaradi jugoslovanskih ozemeljskih zahtev predstavljal na Koroškem »dejansko« nevarnost za njeno integriteto.

ÖVP, druga velika stranka, je že v povojnem obdobju iskala in tudi našla vezi s konservativnim delom manjšinske skupnosti, kar se je najbolj pokazalo ob podpori dela manjšine stranki na državnozborskih volitvah leta 1949. Poleg institucionalne podpore ne gre zanemariti tudi individualne podpore med precej širokim krogom slovenskega prebivalstva na Koroškem (Jesih 1992).

Danes sicer nepomembna »Komunistična stranka Avstrije« je leta 1945 ob prisotnosti sovjetskih enot v Avstriji igrala določeno vlogo, imela pa je tudi določen vpliv na del slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Prav tako pa je omenjena stranka ves čas svojega obstoja imela določen vpliv na politično ravnanje manjšine. Tako je med drugim KPÖ sopodpisal izjava komunističnih strank, Jugoslavije, Italije in Avstrije o rešitvi slovenskega narodnega vprašanja leta 1934. Nedvomno je, da je izjava vplivala tudi na odnos do slovenske manjšine po letu 1945. Takoj po letu 1945 je bilo vzpostavljeno dobro sodelovanje med KPÖ in delom Slovencev, organiziranih v okviru OF, vendar se je to sodelovanje začelo kmalu krhati, vrhunec pa je doseglo ob informbirojevskih dogodkih leta 1948, ko so pod vplivom Sovjetske zveze avstrijski komunisti popolnoma spremenili stališče do Jugoslavije in s tem tudi do slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji (več glej tudi Nečak 1984). Ne glede na dogodke in zadržke, ki jih je prineslo leto 1948, je imela med vsemi političnimi strankami v Avstriji, in na Koroškem še posebej, prav KPÖ najpozitivnejši odnos do slovenske manjšine, saj tudi v tem obdobju beležimo podporo slovenski manjšini, posebej na področju šolstva in uprave (Zorn 1964).

Koroško organizacijo KPÖ je v obdobju od 1950-1963 vodil Slovenec Johann Kazianka. Kljub temu pa odnos omenjene stranke do Slovencev vse do sedemdesetih let ni bil bistveno drugačen kot je to veljalo za ostale politične stranke. Takrat se je KPÖ ob izbruhu nemškega nacionalizma postavila na stran slovenske narodne manjšine.

Odnos strank do manjšine je bil povezan predvsem z aktualnimi političnimi dogodki tistega časa, ki so na ta odnos vplivali še dolgo po tem obdobju in na neki način verjetno določajo še današnji odnos.

Leta 1945 je bilo prizadevanje treh strank usmerjeno k ohranitvi »nedeljive Koroške« oziroma ohranitvi Avstrije v predvojnih mejah, kar je bilo poudarjeno tako na Dunaju kot v Celovcu. Tako je novo začasno deželno vlado leta 1945 že v predaji oblasti Manfred Natmestnig pozval, da naj si prizadeva za nedeljivost Koroške. Zato je tudi v proglasu, ki ga je objavila ob prevzemu oblasti, navedla kot svojo glavno nalogo ohranitev svobodne in nedeljive Koroške (KTZ, 8. 5. 1945).

Že 11. 6. 1945 je po sugestiji SPÖ začasni deželni odbor predložil britanski vojaški vladi za Koroško »Predlog o izboljšanju položaja slovenske manjšine«, po

katerem naj bi bile popravljene krivice, storjene koroškim Slovencem za časa nacizma, obnovljeno utrakvistično šolstvo ter dovoljena ustna in pisna raba slovenskega jezika pred oblastmi.³ Predlog je po mnenju nekaterih avtorjev pomenil dejansko izboljšanje položaja koroških Slovencev tudi v primerjavi pred letom 1938 (na primer Zorn 1968).

Lahko rečemo, da so stranke v tem obdobju imele do manjšine tako zaradi notranje- (zasedba s strani zavezniških sil) kot zunanje-političnih razmer (negotova usoda povojne Avstrije) še relativno pozitiven odnos.

Dne 27. junija 1945 je OF za Koroško predložila britanskim oblastem »Spomenico koroških Slovencev«, s katero je zahtevala tako združitve koroških Slovencev z Jugoslavijo kot tudi takojšnje ukrepe za odpravo škode in krivic, nastalih za časa nacizma, obnovo prosvetnih in gospodarskih ustanov, dosledno odstranitev nacističnih elementov iz javnega življenja na Koroškem ter ustrezno politično participacijo Slovencev pri civilni oblasti. S posebnim pismom se je vodstvo pokrajinskega odbora obrnilo tudi na vse tri dovoljene politične stranke na Koroškem. Na pismo so odgovorile vse tri stranke (Malle 1985).

Skupni imenovalec vseh odgovorov je bila reakcija na zahtevo po združitvi, ki je ni podpirala nobena stranka, tudi KPÖ ne, čeprav je v svojem odgovoru opozarjala, da nihče nima pravice siliti del naroda, da bi živel v drugi državi. KPÖ je v odgovoru predvsem poudarjala zasluge, ki so jih imeli koroški Slovenci pri osvoboditvi Avstrije. Stališča je stranka podala tudi v posebnem letaku, v katerem je poudarjala nujnost udeležbe Slovencev v vseh ustanovah. Tudi SPÖ je v odgovoru priznala žrtve, ki so jih imeli Slovenci med vojno, vendar so se v odgovoru sklicevali na že omenjeni predlog z dne 11. 6. 1945. Najbolj odklonilen odgovor je podala ÖVP, ki je v odgovoru sicer priznala upravičenost zastopanosti koroških Slovencev tako v deželni zboru kot tudi v drugih službah, vendar je to pogojevala z njihovo številčnostjo v razmerju do drugega prebivalstva. Stranka se je, tako kot socialisti, izrekla za kulturno avtonomijo, kategorično pa zavrnila zahtevo po združitvi z matičnim narodom (Zorn 1968: 55). Vsekakor je šlo za zahteve, ki so bile takrat večinoma uresničljive, vendar so jih koroška deželna vlada in stranke v naslednjih mesecih poskušale prikriti (Haas/Stuhlpfarrer 1977: 90).

To se je posebej pokazalo v odnosu strank do šolskega vprašanja, ki je bilo v obdobju 1945/46 najbolj aktualno. Koroška deželna vlada je ob soglasju vseh strank sklenila uvesti obvezne dvojezične šole v 62 občinah južnega dela Koroške. Soglasje vseh strank o tem vprašanju je treba gledati tudi v povezavi z bližajočimi se pogajanj o Avstrijski državni pogodbi. To potrjuje svečana razglasitev uredbe dne 26. 1. 1946, ki je sovpadala z začetkom pogajanj o ADP v Londonu, kjer je

* * *

³ Besedilo predloga je bilo objavljeno v brošuri Koroške deželne vlade »Kärnten - ein Problem«, Wien, 1945.

koroško deželno vlado zastopal deželni glavar Wedenig (Haas/Stuhlpfärer 1977: 91-92). Predstavniki strank so pozitivno ocenjevali novo šolsko ureditev⁴ tudi z zunanjepolitičnega stališča, »saj je bilo treba opozoriti na manjšini naklonjeno politiko« (Perchinig 1989: 127).

Politične stranke so manjšino oziroma predvsem obvezno dvojezično šolstvo začele napadati že leta 1947. Najprej se je to dogajalo ob pomoči nanovo ustanovljene VDU in ÖVP ter tistih članov strank, ki so delovali znotraj tako imenovane »Zveze domovini zvestih južnih Korošcev«.⁵ Protesti proti obstoječi šolski ureditvi so se začeli stopnjevati po letu 1949, ko je bila znana usoda pogajanj o povojni Avstriji. Že v začetku leta 1950 je VDU v koroškem deželnem zboru vložila predlog za ukinitve »Uredbe o obveznem dvojezičnem šolstvu« iz leta 1945 (leta 1951 tudi v dunajskem parlamentu). Pojavile so se tudi prve grožnje s šolskimi stavkami (Nečak 1985: 11 in dalje). Nasprotovanje šolski ureditvi s strani ÖVP in VDU je bilo usmerjeno tudi proti vladajoči SPÖ, ki se je vse bolj odmikala od obstoječe šolske ureditve, kar je kazalo tudi na pomanjkanje strategije in argumentov v šolskem vprašanju, ki je bilo sprejeto »zaradi ohranjanja miru v deželi«. Šolsko vprašanje pa bi naj bilo tudi vprašanje zunanje politike (NZ, 11. 7. 1951).

Nemškonacionalna gonja je vplivala tudi na določene odstopne KPÖ od zagovarjanja dvojezične šole, po letu 1948 pa tudi resolucija informbiroja (več o tem na primer Zorn 1983:160-169).

Leta 1945 je bila ob takratni politični konstelaciji, še posebej pa po političnoideoloških izhodiščih, od strank Slovincem najbližja KPÖ. V tistem obdobju bila tudi KPÖ največji (edini?) zaveznik slovenske manjšine. To se je pokazalo že na volitvah leta 1945, ko je KPÖ prav na račun poziva OF slovenskim volivcem, da naj volijo KPÖ, dobila približno pet tisoč glasov. Na Koroškem je imela stranka po nekaterih ocenah okoli 1200 članov (Nečak 1982: 60). K včlanjevanju v KPÖ pa jih je vzpodbujala tudi politika iz Ljubljane (Kolenik 1998: 207). Po sporu Jugoslavije z informbirojem je KPÖ resolucijo informbiroja podprla, enako pa je pričakovala tudi od svojih slovenskih članov. To se je dramatično odražalo tudi v odnosu do OF. Številni člani so izstopili iz stranke, nekateri pa so bili tudi izključeni.

* * *

⁴ Npr.: V socialistični NZ iz 11. 1. 1945 »prepirom ne bi bilo nikoli konca, če ne bi kratkoročno sprejeli sklepa, da se učiti mora vsak otrok na tem področju obeh jezikov... s tem mora vsak človek na tem območju obvladati oba jezika in vsak se bo lahko prosto odločil, h kateremu narodu želi pripadati,« govorilo se je o vzpostavitvi »absolutne enakosti med Slovenci in Nemci na Koroškem,« kot je ugotavljal poslanec ÖVP Gruber (prevod B. J. cit. po Haas/Stuhlpfärer 1977: 91-92).

⁵ »Bund der Heimattreuen Slowenen« (Zveza domovini zvestih Slovincem), je bila protislovenska organizacija, ustanovljena januarja 1947, katere člani so bili večinoma nekdanji pripadniki Heimatbunda in drugih predvojnih protislovenskih organizacij ter nekdanji člani NSDAP, njena dejavnost je bila usmerjena predvsem proti OF.

Dejansko je spor, ki se je sicer v naslednjih letih nekoliko zgladil, pomenil prelomnico za levi politični pol koroških Slovencev. Ti so se verjetno tudi zaradi tega spora začeli odločilno navezovati na SPÖ. Zanimivo, je da je KPÖ v vsem povojnem obdobju na volitvah na južnem Koroškem vseeno dobivala znaten delež slovenskih glasov, del jih verjetno dobiva še danes (Jesih 1992). Spor med stranko in Slovenci ni bil dokončno odpravljen, stranka je pred leti sicer s posebno prireditvijo izrekla neke vrste opravičilo tistim slovenskim članom, ki jih je takrat izključila iz stranke, vendar tudi to dejanje ni bilo najbolj prepričljivo.

Stranke so nasprotovale enotnemu organiziranju manjšine v OF, zato so ves čas poskušale vplivati na poglobitev neenotnosti znotraj manjšine. Na to je verjetno vplivalo tudi priporočilo POOF svojim članom, naj na volitvah podprejo KPÖ na deželno - in državnozborskih volitvah na Koroškem leta 1945, kar je bistveno vplivalo na to, da je stranka osvojila tri deželnozborske in en državnozborski mandat (Nečak 1982: 76 in dalje). To je vplivalo tudi na napetosti znotraj manjšine, ki so že leta 1945 dodatno vzpodbudile ustanovitev neke vrste vzporednih slovenskih oziroma Avstriji zvestih »slovenskih organizacij« pod imenom »Zveza avstrijskih Slovencev/Bund der österreichischen Slowenen«, in pri ustanovitvi katere sta sodelovali SPÖ in ÖVP. Delovanje organizacije je zamrlo konec leta 1947; z istim namenom je bila leta 1947 ustanovljena tudi že omenjena »Zveza domovini zvestih južnih Korošcev/Bund der Heimattreuen Südkärntner«, in sicer kot prva povojna protislovenska organizacija, ki pa so jo nekateri šteli v krog Avstriji zvestih slovenskih organizacij (Zorn 1968: 90-105).

SPÖ je pripadnike manjšine leta 1949 delila v tri kategorije:

1. Člane »Bund der österreichischer Slowenen« in tudi »Bund der Heimattreuen Südkärntner«, ki se brezpogojno zavzemajo za nedeljivo Koroško.
2. Tako imenovane nacionalne koroške Slovence okoli Mohorjeve, ki so sprva bili za Jugoslavijo in so se približevali proavstrijskemu stališču.
3. Člane »Osvobodilne fronte«, ki so jih označevali kot najbolj militantno skupino« (VZ, 13. 3. 1949).

Tudi za ÖVP je največjo nevarnost za Koroško pomenila OF, ki jo je označevala kot izrazito komunistično organizacijo z iredentističnimi cilji (ibid.).

Obe stranki sta tako hoteli nevtralizirati politične organizacije koroških Slovencev, sem sodi tudi posredna in neposredna obuditev vindišarske teorije, kar se je najbolj odrazilo v pripravah na popis leta 1951, ko je koroški deželni

glavar naročil izdelavo statistike po jezikovnih kategorijah, ki so vključevale tudi »vindišarje«.6

Proti levo usmerjenim koroškimi Slovencem se je aktivno opredelila tudi avstrijska katoliška cerkev. Levi del je, po prepovedi ustanovitve stranke »Osvobodilna fronta za Slovensko Koroško«, leta 1949 ustanovil politično organizacijo z imenom »Demokratska fronta delovnega ljudstva« - DFDL. Desni del pa je skoraj v istem času ustanovil NSKS. Koroški Slovenci so se opredelili po svetovnonazorskem kriteriju (Stergar 2001). Na to so nedvomno vplivale tudi avstrijske politične stranke (in pa seveda tudi angleška uprava). Težko bi rekli, da je bil ta vpliv odločilen, je pa nastala situacija ustrezala političnim strankam. To pa je hkrati pomenilo, da sta obe veliki politični stranki od takrat naprej praktično računali na podporo enega ali drugega tabora znotraj koroških Slovencev.

Ideološko razcepljenost znotraj manjšine so stranke najbolj izkoriščale na volitvah. Prav tako je bilo predvolilno obdobje je bilo najprimernejše, da se je na lahek način pridobilo nacionalističnega volivca. Kot so pokazale analize predvolilnih bojev na Koroškem v tem obdobju in tudi pozneje je bilo manjšinsko vprašanje ena glavnih tem pri prav vseh političnih strankah (Nečak 1982, Jesih 1992).

Za povojno obdobje lahko trdimo, da so koroški Slovenci sprva na levem polu volili KPÖ, kar se je najbolj izrazito pokazalo na prvih volitvah leta 1945, ko je po odločitvi o nenastopanju na volitvah plenum OF za Koroško priporočil, da naj volijo eno od avstrijskih strank, »od katerih pa edino program in stališča 'Komunistične stranke Avstrije' glede slovenskega vprašanja in dosledna borba proti fašizmu dajejo garancije za nadaljnje sodelovanje OF in KP v protifašistični borbi nas Koroškem«.7 Rezultati so pozneje pokazali, da je KPÖ dobila več kot polovico glasov na slovenskem delu Koroške prav od slovenskih volivcev.

To je sprožilo reakcije tudi pri SPÖ, ki je očitala KPÖ, da podpira prizadevanja koroških Slovencev za združitev z Jugoslavijo. Hkrati pa je tudi sama poskušala nagovarjati slovenske volivce, naj volijo njihovo stranko, saj naj bi znotraj stranke rešili nacionalno vprašanje, to pa jim bo uspelo tudi na Koroškem. Tudi ÖVP je pred volitvami poskušala pridobiti slovenske volivce, za manjšino je zahtevala popolno enakopravnost jezika ter kulturnih in narodnostnih posebnosti. Še posebej pa je presenetila s postavitvijo takratnega predsednika NSKS dr. Joška

* * *

6 Z »vindišarsko teorijo« so v Avstriji poskušali dokazati, da koroški Slovenci niso pripadniki slovenskega naroda, temveč neke vrste posebna narodnost. Tovrstna razmišljanja so v delu avstrijske politike prisotna še danes (več glej na primer Zupančič 1999).

7 Proglas je objavil Vestnik, Informacijski organ za funkcionarje aktiviste za Slovensko Koroško 7. 2. 1945 (cit. po Zorn 1964: 127).

Tischlerja na svojo listo brez njegove vednosti (več o volitvah 1945 na primer Zorn 1968, Nečak 1982).

Slovensko vprašanje se je v podobnih povezavah pojavljalo pri vseh naslednjih volitvah, še posebej pri parlamentarnih in deželnozborskih leta 1949, za katere je bilo značilno, da sta na njih kandidirali tudi dve slovenski listi. Na deželnozborskih volitvah »Krščansko socialna lista«, s katero sta nastopala NSKS in DFDL, na državnozborskih volitvah pa so Slovenci kandidirali samo z eno listo, in sicer DFDL, medtem ko je NSKS na državnozborskih volitvah podprl ÖVP. Na volitvah leta 1949 je nastopila tudi volilna lista VDU, kar je pri ostalih političnih strankah posredno pomenilo povečano protimanjšinsko dejavnost (ibid.).

Obe slovenski listi sta ob medsebojnem obtoževanju svoj nastop podobno argumentirali. Tako je »Krščansko socialna lista« poudarjala, da si nobena avstrijska politična stranka ni zadala naloge, da bi zaščitila koroške Slovence. ÖVP naj bi predsedniku NSKS Tischlerju za podporo ponudila tri mandate, če bi ji ta garantiral slovenske glasove, na kar ta ni pristal (Zorn 1964:159-161).

DFDL je v svojem volilnem proglašu zavrnila velike stranke, še posebej pa KPÖ (SV, 27. 8. 1949). Slednje je nedvomno bilo tudi posledica informbirojskega spora.

KPÖ se je zaradi tega v predvolilnem času precej rezervirano obnašala do slovenskega vprašanja. Prav v tem času so začeli izdajati časnik v slovenskem jeziku z naslovom »Slovenski borec«, v katerem so predstavljali KPÖ kot edino stranko, ki se bori za interese slovenskega prebivalstva, propaganda pa je bila usmerjena tako proti DFDL kot tudi proti »Krščanski ljudski stranki« (Nečak 1982: 90-91).

Ob volitvah je SPÖ svoja stališča o slovenskem vprašanju predstavila v članku »Socialisti k slovenskemu vprašanju« (Die Sozialisten zur Slowenenfrage, NZ, 23. 9. 1949). Poudarjali so, da jim je s sklepom štirih velesil na konferenci v Londonu uspelo ohraniti avstrijske meje iz leta 1937, na Koroškem pa naj bi imeli pomemben delež pri tem prav koroški socialisti, kar jim je kot nalogo ljudstvo zaupalo že leta 1945. Skupno sožitje obeh koroških jezikovnih skupnosti pa je kljub temu še vedno problem. Prav socialisti pa to vprašanje najlažje rešujejo, ker sami nimajo nobenih predsodkov do narodnostnega vprašanja, saj so le oni edina pozitivna sila, ki je sposobna rešiti manjšinsko vprašanje na Koroškem. V prispevku zanjamo tudi prvi odmik stranke od stališč do obstoječe dvojezične šole, ki je bila uvedena do dokončne ureditve z Državno pogodbo (Zorn 1969:150-151).

Stališča ÖVP je v svojem govoru najbolj nazorno predstavil takratni strankin strokovnjak za manjšinsko vprašanje Steinacher. V manjšinskem vprašanju je ponovno zahteval uveljavitev narodnostno obrambnih nalog, kot so: spodbijanje

zgodovinske laži o germanizaciji, obnovo obrambnih društev, pravico staršev, nevarnost slovenske iredente in pa tudi »preprečiti vsako narodnostno ureditev s paragrafi«, torej preprečitev sprejema manjšinske zakonodaje (SV, 19. 10. 1949).

V kakšnem odnosu sta bili obe veliki stranki do manjšine, kaže tudi predvolilni boj za predsedniške volitve leta 1951, saj sta se obe koalicijski stranki v predvolilnem boju medsebojno obtoževali, da je tako ena kot druga sklenila volilni sporazum z eno od slovenskih organizacij (Nečak 1982).

Da je manjšinsko vprašanje postalo stalnica predvolilnih bojev, so pokazale tudi volitve v deželni in državni zbor leta 1953. Tokrat je bilo v ospredju predvsem šolsko vprašanje, pri čemer se je oblikoval vzorec, ki v veliki meri velja še danes. Inicijativo je prevzela VDU, ki je s pomočjo »Združenja staršev« zahtevala odpravo dvojezične šole za nemške otroke (primerjaj Zorn 1964). Socialisti so se na lokalni ravni akciji pridružili oziroma so z njo vsaj soglašali. Na deželni ravni je bila stranka sicer nekoliko previdnejša in je zagovarjala obstoječo šolsko ureditev, vendar pa je hkrati opozarjala, da obstoječi sistem predvsem za nemško večino ni zadovoljiv, opozarjali pa so tudi na mednarodne dimenzije tega vprašanja, predvsem v luči pričakovanja podpisa ADP in pa seveda odnosov z južno sosedo (na primer NZ, 14. 1. 1953). V bistvu pa sta obe takrat največji koroški stranki v manjšinski politiki že sledili nacionalistični politiki tretje politične sile v deželi VDU.

Odnos avstrijskih/koroških političnih strank do slovenske manjšine na Koroškem je v prvem povojnem desetletju izhajal iz:

1. tradicionalnega, Slovincem nenaklonjenega odnosa, ki se je kazal že v prvi avstrijski republiki, izjema je nekaj časa bila samo KPÖ;
2. notranjepolitičnih okoliščin v Avstriji, še posebej na Koroškem, ko je slovenska manjšina vsaj kratek čas bila pomemben politični dejavnik v deželi, posebej v povezavi s prosovjetsko KPÖ;
3. »komunistične nevarnosti«, ki jo je predstavljala slovenska manjšina, predvsem OF, tako za angleške zasedbene oblasti kot za koroško politiko;
4. strahu pred priključitvijo Koroške k Jugoslaviji, ki je bil vsaj prva povojna leta precej realen;
5. previdnih ukrepov do slovenske manjšine do obdobja, ko še ni bil jasen rezultat ADP;
6. nemškega nacionalizma, ki je na Koroškem tradicionalno močan v vseh političnih strankah, hkrati pa je praktično blokiral tiste sile, ki so poskušale manjšinsko vprašanje rešiti na demokratičen način, kar se je posebej videlo na volitvah;

7. stališča, da je treba razbiti enotno organizacijo manjšine pod komunističnim vplivom, kar je v celoti uspelo;
8. prizadevanj po oblikovanju Avstriji »lojalnih Slovencev« in avstrijskega karakterja manjšine, kar se je kazalo pri vzpodbujanju raznih »umetnih« slovenskih organizacij in pa seveda v obuditvi vindišarske teorije.

Odnos strank do slovenske manjšine, ki je izhajal iz zgoraj navedenih izhodišč, je onemogočil ureditev položaja slovenske manjšine na Koroškem, predvsem pa je že v začetku ob oblikovanju nove politične ureditve v Avstriji izhajal iz manjšini nenaklonjenih stališč. Možnost za demokratičnejši odnos ter za politično integracijo koroških Slovencev v avstrijsko družbo po svetovnonazorskih in ne nacionalnih kriterijih je bila za dolgo izgubljena.

»MIRNA« ŠESTDESETA LETA

Že kmalu po podpisu Avstrijske državne pogodbe leta 1955 avstrijske stranke z odpravo obvezne dvojezične šole leta 1959 odpravile edino pozitivno rešitev, ki jo je v prvem povojnem obdobju sprejela Avstrija v korist koroških Slovencev. Tako je bila FPÖ že leta 1958, skupaj z ÖVP in KHD, soorganizatorica šolskih stavk, ki so leta 1959 privedle do ukinitve obveznega dvojezičnega šolstva. V šolski zakonodaji iz leta 1959 je bila uveljavljena zahteva FPÖ in KHD o preštevanju manjšine. Avstrijski parlament je predvsem na pobudo FPÖ in obnovljenih nemškonacionalnih organizacij sprejel dva šolska zakona, s katerima je odpravil obvezno dvojezično šolo in dopustil oba jezika kot učna jezika le za tiste učence, ki jih starši k dvojezičnemu pouku prijavijo (več o tem glej na primer Malle 1985).

V obdobju do konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let so stranke svoj odnos do slovenske narodne manjšine oblikovale po načelu razdelitve levega in desnega političnega pola znotraj manjšine pod svoje okrilje, kar je v primeru prvega veljalo za SPÖ in drugega za ÖVP, medtem ko je FPÖ pridobivala volivce s svojo protislovensko politiko. Poslej pa sta predvsem obe veliki stranki na neki način »tekmovali« za naklonjenost volivcev iz enega ali drugega tabora koroških Slovencev.

Čeprav so se nekateri vidni posamezniki znotraj levega pola koroških Slovencev uveljavili tudi znotraj strankine hierarhije, je SPÖ je od manjšine v prvi vrsti pričakovala podporo na volitvah. To se je najbolje kazalo ob vsakokratni deklarativni podpori ZSO pred posameznimi volitvami. Tako je problem manjšin predstavljal avstrijski socialdemokraciji zgolj pragmatično dnevopolitično vprašanje, nikakor pa ne programskega ali ideološkega, ki bi ga bilo treba pou-

dariti v kakšnem svojem dokumentu. S tem tudi ne trdimo, da ni bilo določenih poizkusov, da bi se manjšinsko vprašanje ustrežneje rešilo.

Stranke so manjšinsko vprašanje omenjale tudi ob raznih dnevnopolitičnih priložnostnih govorih in, predvsem na Koroškem, v izjavah pred volitvami. Iz tega obdobja moramo omeniti še osnutek »Zakona o uporabi slovenščine pred upravnimi oblastmi/Minderheiten-Verwaltungsamts Sprachegesetz für Kärnten«,⁸ ki ga je pripravil »Urad avstrijskega zveznega kanclerja« spomladi leta 1967, to je v času enostrankarske vlade »Ljudske stranke«, ki jo je vodil kancler Klaus. Osnutek je ostal le na papirju, kot se je zgodilo tudi s podobnim predlogom iz leta 1960, ki ga je obravnavala še koalicijska vlada ÖVP/SPÖ. Osnutek se je omejeval zgolj na tisti del 7. člena Državne pogodbe, ki zagotavlja enakopravnost slovenščine in uvedbo dvojezičnih topografskih napisov v sodnih in upravnih organih južne Koroške s slovenskim in mešanim prebivalstvom. Glavne pomanjkljivosti tako pripravljenega osnutka so bile, da je zajemal samo del dvojezičnega ozemlja. O krajih, v katerih bi zakon veljal, bi glasovale stranke, zastopane v občinskih svetih (Zorn 1974).

ÖVP se je v programu sprejetem leta 1965 (Celovski manifest) v poglavju o demokraciji kot vladajoči obliki svobode zgolj deklarativno zavzela tudi za varstvo manjšin. Že v naslednjem programu iz leta 1972 pa se je zopet samo načelno opredeljevala do socialnih, rasnih, etničnih in verskih predsodkov.

Tako kot smo ugotavljali za »Socialistično stranko« je bila tudi »Ljudska stranka« politično povezana z delom koroških Slovencev, v tem primeru z »Narodnim svetom koroških Slovencev«. To sodelovanje med NSKS in ÖVP se je v nekem smislu začelo s tem, da je NSKS podprla »Ljudsko stranko« na volitvah v državni zbor leta 1949. Tovrstne podpore so se nadaljevale do konca šestdesetih let, ko je NSKS to podporo prekinil. Dejansko je bila pri prekinitvi (formalnih) odnosov odločilna odločitev NSKS, da zagovarja samostojni nastop tudi na deželnozborskih volitvah (primerjaj tudi Stergar 1992). Seveda pa ne moremo trditi, da so s tem usahnile individualne povezave posameznih članov NSKS z »Ljudsko stranko« (in tudi z nekaterimi drugimi strankami). To nam potrjuje tudi analiza volilnih rezultatov na dvojezičnem ozemlju (več o tem v Jesih 1992).

FPÖ je bila v tem obdobju predvsem razpoznavna po svoji protislovenski politiki, ki pa je zaradi relativne šibkosti tudi na Koroškem ni mogla v celoti uveljaviti. Leta 1969 beležimo interpelacijo FPÖ v avstrijskem državnem zboru zoper obvezno dvojezično usposobljenost dvojezičnih učiteljev v šolah na južnem Koroškem.

* * *

⁸ Osnutek je objavljen v: Veiter 1970: Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich. Wien: 797-799.

Prav tako odnos med KPÖ in Slovenci ni bil bistveno boljši od ostalih strank, kljub temu, da je predvsem v koroški organizaciji kar precejšen članov in volivcev bil iz slovenske narodne skupnosti. To je trajalo vse do sedemdesetih let, ko je KPÖ reagirala na izbruh nemškega nacionalizma. V tem obdobju pa se je s KPÖ povezala tudi z delom slovenske mladine, ki se je zbiral okoli lista »Kladivo«. Poudariti moramo, da gre tu le za del te skupine, saj se je drugi del priključil maoistom (Jesih 1992). Na 11. deželni konferenci stranke 11. aprila 1972 v Beljaku je stranka sprejela tudi posebno izjavo v podporo slovenski narodni manjšini (Weg und Ziel, 1972 12: 421). Nedvomno je, da je izjava kljub iskrenosti pomenila poizkus KPÖ, da v zaostrenih političnih razmerah privabi večje število slovenskega članstva in seveda še večje število slovenskih volivcev. Kot so pokazali rezultati volitev, ji je to uspelo, vendar je v primerjavi s celotnim potencialom slovenskih volivcev bil to še vedno zelo majhen delež. Seveda so ta prizadevanja povezana tudi z vse večjim upadom članstva, ki je v začetku sedemdesetih let postal še izrazitejši.

IZBRUH NEMŠKEGA NACIONALIZMA V ZAČETKU SEDEMDESETIH LET IN TROSTRANKARSKI SPORAZUM

Leta 1972 je bil sprejet znani »Zakon o dvojezičnih topografskih napisih« (BGBl, 27. 7. 1972, 270). Zakon, ki je bil sprejet samo z glasovi socialističnih poslancev, je predvidel 205 krajev na južnem Koroškem, v katerih je bilo treba poleg nemških namestiti tudi dvojezične topografske napise. Sprejem zakona je bil prelomen v odnosu SPÖ do slovenske manjšine. Zakon, s katerim kljub temu, da je veljal za celotno ozemlje, slovenska narodna manjšina ni bila zadovoljna, saj je zajemal le dobro četrtino krajev na dvojezičnem ozemlju, je sprožil silovite reakcije nemškonacionalnih sil. Nemški nacionalisti so v nekaj nočeh na silo odstranili vse nanovo postavljene dvojezične napise. Vprašanja ni rešila niti »Študijska komisija za vprašanja slovenske narodne skupnosti« (glej prejšnje poglavje), ki se je Slovenci niso udeležili niti »Kontaktne komite« v letu 1976, v katerem so bili predstavniki vlade in koroških Slovencev. Pogovore je avstrijska vlada prekinila z argumentom, da ne more več zdržati pritiska nemških nacionalistov na Koroškem, ki so zahtevali ugotavljanje manjšine (Grilc 1982).⁹

* * *

⁹ Pod kakšnim pritiskom je bila avstrijska vlada, kaže na primer dejstvo, da sta se oba predsednika osrednjih organizacij koroških Slovencev skrivaj srečala z avstrijskim zunanjim ministrom Pahrom v italijanskem Vidmu (Grilc 1982). Na neznano dejstvo nas je opozoril dr. Janko Pleterski v svoji knjigi »Avstrija in njeni Slovenci 1945-1976«, v kateri je opozoril, da je takratni jugoslovanski politik Stane Dolanc prek socialistične internacionale, konkretno Williija Brandta, poskušal vplivati na avstrijskega kanclerja Kreiskega. V pismu Brandtu Kreisky priznava, da je do sporazuma prišlo zato, da bi pomirili nacionalistične tone v obeh opozicijskih strankah (Pleterski 2000: 224-225).

V ozadju pa so bili dnevopolitični interesi koroških strank in pa seveda bližajoče se volitve. Na čelu koroške SPÖ je prišlo do zamenjave, dotedanjega deželnega glavarja Hansa Simo je zamenjal Leopold Wagner, in s tem začel obdobje izrazito nenaklonjenega odnosa SPÖ do slovenske manjšine, ki je trajalo vse do konca osemdesetih let (več glej v Obid/Messner/Leben 2002: 137-138). Socialistična stranka je tudi ali predvsem zaradi omenjenega zakona na Koroškem začela izgubljati glasove na volitvah, na njen račun pa sta jih pridobivali drugi dve stranki, povezani z nemškonacionalnimi organizacijami (primerjaj tudi Nečak 1982; Jesih 1992). Reakcije ostalih strank in nemškonacionalnih organizacij so bile tako močne, da je to bil verjetno za dolgo časa zadnji tovrstni poskus, da bi ena sama stranka brez dogovora z ostalimi poskušala rešiti manjšinsko vprašanje. Čustva, ki se jih lahko razburka s takšno ali drugačno manjšinsko politiko, so očitno prenevarna za koroške in avstrijske politične stranke.

To je bilo tudi odločujoče, da je leta 1976 prišlo do podpisa trostrankarskega sporazuma, ki je omogočil sprejemanje manjšinske zakonodaje na podlagi soglasja treh v parlamentu in koroškem deželnem zboru zastopanih političnih strank.¹⁰ Na podlagi sporazuma je bilo najprej izvedeno štetje posebne vrste, v letih 1976 in 1977 pa sprejeta restriktivna sedmojuljska zakonodaja. Gre za tako imenovani »Zakon o narodnostnih skupinah«, na njegovi podlagi pa so bile leta 1977 sprejete še štiri uredbe, s katerimi so bila določena območja, na katerih je treba namestiti dvojezične topografske napise; določena sodišča, upravni in drugi organi ter uradi, na katerih je slovenščina dovoljena kot uradni jezik; določene slovenske oznake za naselja; predvideno oblikovanje narodnostnih svetov pri avstrijskem zveznem kanclerju.¹¹ Šlo je za najboljširnejšo ureditev manjšinske zakonodaje po letu 1955, ki je bila sprejeta v popolnem nasprotovanju manjšine.

Takratni predsednik ZSO Feliks Wieser je trostrankarski sporazum označil kot nedemokratičen in neparlamentaren instrument, ki rabi nacionalističnim krogom na Koroškem (Wieser, 1982). Opozorimo naj, da so trostrankarski sporazum podpisali tako predsedniki strank v deželi kot na zvezni ravni in kot tak zanika običajno podajanje žogice iz zveze na deželo in obratno. Vpliv strank na Koroškem na manjšinsko politiko pa je že zaradi položaja v razmerju političnih sil na Koroškem odločilen.

Na manjšinskem področju so se torej tri vodilne avstrijske stranke poenotile o temeljnih političnih izhodiščih o politiki do slovenske narodne manjšine. Trostrankarski sporazum je omogočil koroškim političnim strankam, da so manjšinsko

* * *

¹⁰ Besedilo sporazuma je objavljeno v Unkart/Glantschnig/Ogris 1984.

¹¹ Bundesgesetz von, 7. Juli 1976 über die rechtliche Stellung von Volksgruppen in Österreich-Volksgruppengesetz; (BGBl 118/1976). ».

vprašanje postavile na drugi tir v okviru svojih medsebojnih obračunavanj. Lahko rečemo, da je manjšinsko vprašanje po podpisu trostrankarskega sporazuma prenehalo biti ključno vprašanje predvolilnega boja. S trostrankarskim sporazumom pa so dobile, prek predstavnikov »Svobodnjaške« in »Ljudske stranke Avstrije«, neposredno pravico do soodločanja tudi koroški Heimatdienst in druge protimanjšinske organizacije na Koroškem. Zahteva po redukciji manjšinskega šolstva, sprejeta leta 1988, je bila šolski primer takega delovanja (genezo sprejema zakonodaje glej v Devetak/Šulc/Jesih 1988), podobno velja tudi za neizvajanje »Odločbe avstrijskega ustavnega sodišča o dvojezičnih topografskih napisih« iz leta 2001.

Posledica take politike je bila tudi ohladitev odnosov s slovensko narodno manjšino, ki je trajala praktično vse od začetka 90. let.

V svojem najnovjšem programu iz leta 1995 avstrijski socialdemokrati poleg načelnih opredelitev o enakopravnosti poudarjajo tudi, »da meja vsakega večinskega odločanja tam, kjer prizadene interes manjšin in posameznika, zato princip večinskega odločanja ne pomeni absolutne pravice. Avstrijska identiteta je rezultat zgodovinskega razvoja jezikovne in kulturne različnosti, zato je treba podpirati jezikovni in kulturni razvoj manjšin. Sožitje med manjšinami in večino zahteva tako duh strpnosti in dialoga kot tudi sprejem ukrepov za medsebojno spoštovanje med vsemi ljudmi, ne glede na njihovo jezikovno in religiozno identiteto«. (Kotanko 1999: 39) Kot vidimo, so tudi opredelitve v tem delu zelo splošne.

****

Odnos ÖVP do slovenske manjšine lahko označimo kot nerazpoznaven, saj je v stranki prav bojazen pred izgubo nemškonacionalnih volivcev onemogočila vse poizkuse, da bi svojo politiko na manjšinskem področju spremenila v korist Slovencev. Na področju uresničitve manjšinskih pravic je za stranko pomemben »Zakon o narodnih skupinah« iz leta 1976 (primerjaj tudi Mock 1982).

V svojem zadnjem programu »Temeljna načela« iz leta 1995 je manjšinsko vprašanje omenjeno zgolj načelno, in sicer v povezavi z različnostjo evropskih kulturnih tradicij, za katere se stranka zavzema tako v Avstriji kot tudi v drugih državah (program je objavljen v Kotanko 1999: 61).

Interese protislovenskih organizacij je (poleg FPÖ) zastopala predvsem ÖVP. Kot primer omenimo samo leto 1972, ko je ÖVP v že omenjeno »Študijsko komisijo za probleme slovenske narodne skupine na Koroškem« predlagala dr. Valentina Einspielerja, ki je bil član ÖVP in vrste nacionalističnih organizacij (KHD, KAB, Zveza Vindišarjev). Posebej je tovrstno »predstavništvo« prišlo do vel-

jave (prav tako tudi preko FPÖ) po podpisu trostrankarskega sporazuma leta 1976, ko lahko nemškonacionalne organizacije prek svojih članov uporabijo veto na vse ukrepe v korist manjšini (Nečak 1988).

Kljub temu, da je »Ljudska stranka« na volitvah izgubljala, je bil na Koroškem v obdobju 1991 –1998 deželni glavar iz njihovih vrst, kar pa ni pustilo posebnega pečata v politiki, tudi manjšinski ne. To je bil namreč edini način, s katerim so socialdemokrati lahko preprečili Haiderjev vzpon na mesto deželnega glavarja.

***

V začetku sedemdesetih let je FPÖ postajala vse bolj podobna modernim liberalnim strankam. Toda na področju manjšinske politike, ki jo je vodila skupaj z Heimatdienstom – članstvo v mladinski organizacij/Ring Freieitlicher Jugend je na primer omejevala samo na nemško govoreče – je kazalo, da nemškonacionalnih idej v stranki še dolgo ne bo izpodrinil liberalizem. Spemembe je napovedala tudi izvolitev novega predsednika stranke leta 1980, Norberta Stegerja, ki je napovedoval uveljavitev liberalnih idej v stranki (Perchinig v: Gerlich/Müller: 85). Dokončno pa je stranka opustila liberalne ideje po zamenjavi Stegerja s Haiderjem leta 1985. To potrjuje tudi aktualni strankin program iz leta 1995, ki izhaja iz nemškonacionalnih in desnoradikalnih stališč. V poglavju z naslovom »Pravica do domovine/Recht auf Heimat« poudarja, da je Avstrija domovina zgodovinsko tam naseljenih narodnih skupin, pri čemer ureditev odnosov med njimi izhaja iz tega, da velika večina Avstrijcev pripada nemški narodni skupini (sic!). Pojem domovine je tako definiran prostorsko, etnično in kulturno. Pri zaščiti (avtohtonih) manjšin pa avstrijski pravni sistem logično izhaja iz tega, da večina prebivalstva pripada nemški narodni skupini. Nadalje za narodno pripadnost zahteva priznavalni princip, kar ne velja samo za avtohtone skupine, temveč za vse prebivalstvo, saj se lahko vsak svobodno opredeli, kateri narodnosti pripada. Zanimiv je tudi odnos do ADP, za katero program poudarja, da je s svojimi omejitvenimi določbami postala zastarela, kar še posebej velja na manjšinskem področju, kjer so zaščitna določila že dolgo vključena v avstrijski pravni sistem. Veliko bolj odprta pa je stranka v programu do pravic nemške manjšine na južnem Tirolskem, za katero pušča odprto možnost priključitve k republiki Avstriji – program je bil sprejet v letu priključitve Avstrije EU – posebej pa opredeljuje tudi dolžnost Avstrije, da skrbi za nemške manjšine na področju nekdanje avstroogrške monarhije (Kotanko 1999: 110 in dalje). Kot vidimo, gre za popolnoma socialdarwinistično pojmovanje etnično pluralne družbe, ki ga poleg FPÖ v Evropi zagovarjajo številne desne stranke, na primer v Nemčiji »Republikanci« in še nekatere druge stranke, v Italiji »Severna liga« in neofašisti, v Franciji »Nacionalna fronta«, na Nizozemskem »Centralni demokrati«, v Belgiji prav tako

»Centralni demokrati« (glej tudi Wakounig/Gstettner 1994). Etnično mešani prostor je potemtakem prostor, v katerem vladajo tisti, ki so številčno in drugače močnejši, drugi pa se jim morajo podrediti.

Da je bil liberalizem pri svobodnjakih poražen, dokazuje tudi odcepitev »Liberalnega Foruma« iz stranke, do katerega je prišlo leta 1994.

»Svobodnjaška stranka« na notranjepolitičnem področju po ponovnem volilnem uspehu na volitvah na Koroškem leta 1999, ko je Haider postal deželni glavar, še posebej pa po oblikovanju koalicije z ÖVP po volitvah na zvezni ravni istega leta, diktira manjšinsko politiko tako na Koroškem kot tudi v Avstriji.

V odnosu do slovenske manjšine je FPÖ z obema drugima strankama v koroškem deželnem zboru povezana s trostrankarskim sporazumom iz leta 1976, kar se odraža tudi v zvezni politiki, kjer ta sporazum ne zavezuje edino »Zelenih«. To se je nazadnje najbolj jasno pokazalo ob odločitvi avstrijskega Ustavnega sodišča o znižanju deleža slovenskega prebivalstva, ki je potrebno, da se v kraju postavijo dvojezični napisi.¹² Odločitvi je najbolj nasprotoval prav koroški deželni glavar Haider, ki kategorično zavrača možnost, da bi na Koroškem postavili dodatne dvojezične napise. Vse tri v koroškem deželnem zboru zastopane politične stranke so v tej zvezi sprejele in podpisale posebno »Skupno izjavo«. V izjavi zahtevajo med drugim soglasnost reševanja vprašanja in preverjanje absolutne ničnosti razsodbe Ustavnega sodišča kot osnove za morebitno postavitev dvojezičnih tabel, upošteva naj se rezultate popisa 2001 oziroma zahtevajo morebitno ugotavljanje manjšine ter sklic okrogle mize s predstavniki manjšine in domovinskih organizacij (povzemamo po: <http://volksgruppen.orf.at> 18. 1. 2002). To samo dokazuje, da stranka tudi danes diktira manjšinsko politiko na Koroškem in v Avstriji tako na notranjepolitičnem področju kot tudi v odnosih z drugimi državami. Nenaklonjenost do slovenske narodne manjšine na Koroškem, ki včasih meji celo na sovražnost, se je še bolj kot v programskih dokumentih izražala v dnevni politiki in na volitvah, še posebej na Koroškem. Obid, Messner in Leben (2002) primerjajo Haiderjevo nemškonacionalno, desnoradikalno in manjšini sovražno politiko na Koroškem z vadbenim poljem (»Exerzierfeld«). Torej je Koroška neke vrste vadbeno polje v nemškonacionalni in desnoradikalni politiki stranke. Poudariti moramo tudi, da je FPÖ na Koroškem neposredno povezana z osrednjo nacionalistično protislovensko organizacijo KHD, saj je zastopana v njenem vodstvu. Vse bolj pa je jasno tudi, da so tako imenovane domovinske organizacije, ki so v sedemdesetih letih odločilno vplivale na manjšinsko politiko, danes samo še instrument, ki ga za razne »oblike pritiska« spretno izkorišča FPÖ (primerjaj tudi Obid/Messner/Leben 2002). Tako je na primer

* * *

¹² Verfassungsgerichtshof, g 213/01-18, V62, 63/01-18, 13.1.2001.

leta 1983 skupina poslancev koroške svobodnjaške stranke predložila koroškemu deželnemu zboru predlog manjšinskega šolskega zakona. Predlog se v bistvu ni razlikoval od podobnega predloga, ki ga je že prej v politično diskusijo lansiral KHD in je zahteval teritorialno in številčno zmanjševanje dvojezičnega šolstva (primerjaj Jesih 1984). To se je s spremembo šolske zakonodaje leta 1988 tudi zgodilo. Podobnih primerov bi lahko našli še več.

Kljub temu je mogoče sklepati, da svobodnjaška stranka na volitvah nagovarja tudi del slovenskih volivcev, pa tudi nekateri vidni predstavniki slovenske manjšine so opravljali funkcije, tesno povezane z deželnim glavarjem Haiderjem.

***

KPÖ je kljub temu, da je politično postajala vse bolj nepomembna, prav manjšinskemu vprašanju posvečala precej pozornosti. Po zaostitvi avstrijsko jugoslovenskih odnosov v letih 1972-1973 zaradi dogodkov okoli dvojezičnih krajevnih napisov je KPÖ zahtevala med drugim direktne avstrijsko jugoslovenske kontakte pri reševanju problemov, sklicujoč se na vlogo, ki jo ima Avstrija kot zaščitnica nemškega prebivalstva na južnem Tirolskem (Weg und Ziel, 1. 1973/3).

Predsednik stranke na Koroškem Raimund pa je istega leta poudarjal, da na Koroškem v času, ko potekajo procesi zблиževanja med državami in narodi, nemškonacionalni krogi zganjajo nacionalizem do koroških Slovencev in sovrastvo do sosednje dežele (ibid.). Sredi sedemdesetih let pa je prišlo tudi do aktivne vključitve slovenskega članstva v vodilne strukture KPÖ, kakor tudi na vidna mesta kandidatnih list za volitve. To se je seveda poznalo tudi v odnosu stranke do Slovencev.

Ključno vprašanje za preseganje krize v nacionalnih odnosih so komunisti videli v razvoju demokratičnega solidarnostnega gibanja (Weg und Ziel, 1975, 8). Tudi dejansko so komunisti v solidarnostnih komitejih v sedemdesetih letih odigrali vidno vlogo.

Razumljivo je, da je stranka zavrnila tudi sedmojuljsko zakonodajo in popis prebivalstva posebne vrste. Seveda pa se je vse končalo pri zunajparlamentarni podpori. Leta 1976 so v stranki zahtevali rešitev manjšinskega vprašanja z neposrednimi pogajanjmi z manjšinskimi organizacijami. Manjšinsko vprašanje so izpostavili kot temeljno vprašanje demokracije. Demokratične pravice, ki jih v Avstriji zahtevajo za južne Tirolce, je treba zagotoviti tudi hrvaškimi in slovenskim sodržavljanom. V programu leta 1982 posvečajo posebno poglavje pravicam narodnih manjšin, ki jih označujejo kot temeljna vprašanja svobodnjaških pravic in demokracije. Zahtevajo uresničitev pravic na podlagi člena 7 in zavračajo »Zakon o narodnih skupinah« iz leta 1976. Omenimo še resolucijo, ki jo je KPÖ sprejela

konec leta 1984 na izredni deželni konferenci, s katero so podprli ohranitev dvojezičnega šolstva na Koroškem (Jesih 1992).

Lahko rečemo, da je bila deklarativna in tudi dejanska podpora (v okviru zmožnosti), ki jo je KPÖ namenjala Slovincem od začetka sedemdesetih let dalje nekaj časa skoraj edina politična podpora, ki so jo dobili od organiziranih političnih sil v Avstriji. Seveda pa je stranka od te podpore tudi nekaj pričakovala: večjo podporo Slovencev na volitvah, kjer pa verjetno ni naletela na pričakovan odziv. To si moramo seveda razlagati tudi z dolgoletnim odnosom stranke do Slovencev, ki je izhajal iz leta 1948, pa tudi antikomunizem je bil v Avstriji – tudi med slovenskim prebivalstvom – zelo močan. Navsezadnje pa ideološko zelo heterogeni slovenski narodni skupnosti na Koroškem tudi težko pripišemo večji posluš za politiko KPÖ na ostalih področjih. To pa je verjetno eden glavnih razlogov za splošno neatraktivnost KPÖ tudi drugje v Avstriji.

POJAV NOVIH POLITIČNIH GIBANJ V OSEMDESETIH IN POSLEDICE NA ODNOS STRANK DO NARODNIH MANJŠIN

»Zeleni« so v dolgočasno in strankarsko omejeno avstrijsko politiko prinesli prepotrebno dinamiko in tako dodobra spremenili tradicionalne politične delitve. Avstrijo je namreč dolgo obvladovala politična naveza SPÖ - ÖVP, ki se ji je občasno priključila še FPÖ.

Današnji »Zeleni« so se razvili iz »Alternativne liste Avstrije«, ki se je oblikovala po združitvi več levih alternativnih skupin konec leta 1982. Že ob ustanovitvi so bili prisotni nekateri člani slovenske narodne skupnosti iz obeh osrednjih slovenskih organizacij. Na ustanovnem kongresu je lista sprejela kratki program in statut (Alternative Liste b.l. bk.). Zaradi komplikacij z imenom, (pojavi se je namreč več različnih zelenih skupin, ki so se podobno ali skoraj enako imenovale), si je lista nadela še podnaslov »za demokracijo in varstvo okolja«. Podnaslov pove, da za listo ni bilo primarno samo varstvo okolja, ampak tudi druga družbena vprašanja. V programu je poudarila, da ima svoje korenine v mirovnem in alternativnem gibanju. Program je temeljil na štirih poudarkih: ekologiji, temeljni demokraciji, solidarnosti in nenasilju (ibid.). Že v to prvo verzijo programa so vključili tudi slovensko narodno skupnost, saj poudarjajo, da pripadniki narodnih manjšin niso nikakršni tujci, temveč zgled odnosa do vseh ostalih manjšin v družbi. Zato je treba končati s tako imenovano politiko »Schlusstricha« (obračuna). Med drugim so v programu poudarili, da je treba slovensko manjšinsko vprašanje urediti po zgledu južnih Tirolcev, kajti le to jim bo omogočilo enake možnosti za politični, kulturni in gospodarski razvoj (ibid.).

Del slovenske narodne skupnosti se je že od vsega začetka povezoval s posameznimi deli zelenega gibanja. Organizacijsko se je ta odnos najbolj izoblikoval z »Alternativno listo Avstrije/Alternative Liste Österreichs« - ALÖ in »Koroško enotno listo«, čeprav so se v začetnem obdobju z njo povezovali tudi drugi predstavniki koroških Slovencev. Tudi pozneje se je izkazalo, da je bila podpora zelenemu gibanju s strani slovenske narodne skupnosti dejansko nekoliko širša od baze, ki jo je imela zgolj »Koroška enotna lista«. ¹³

Na svojem drugem kongresu v Linzu leta 1982 sta »Alternativna lista« in KEL sprejeli programski dokument z imenom »Linška izjava«, v kateri sta obširno opredelili svoj odnos do narodnih manjšin v Avstriji. Na kongresu so o sodelovanju obeh skupin in podpori ALÖ slovenski narodni manjšini pri njenih zahtevah za uresničevanje narodnostnih in drugih zahtev enakopravno sodelovali delegati »Alternativne liste« in predstavniki KEL. Izjava nikakor ni pomenila samo podpore KEL, ampak je imela širši pomen. V njej je med drugim poudarjeno, da so razmere med vodilnimi političnimi silami v Avstriji take, da manjšina v njih ne vidi nobene alternative. K temu prispeva tudi sistem socialnega partnerstva, ki kot tak ni posebno senzibilen za uresničevanje in upoštevanje legitimnih specifičnih interesov posameznih skupin, kot so na primer narodne in druge manjšine. Ponujale so se nove politične alternative, širše od dosedanjih oblik, kot so na primer solidarnostni komiteji ali gibanja proti atomski energiji. Zato so Slovenci v ALÖ v primerjavi z drugimi političnimi grupacijami tisti, ki imajo svoje lastno zastopstvo in s tem svojo lastno politiko za slovensko prebivalstvo na južnem Koroškem (»Linzer Erklärung« 1982: 2). Na podlagi teh stališč sta obe skupini sprejeli smernice v politiki do narodnih manjšin, v katerih sta izhajali iz člena 7 ADP in v njem zagotovljenih pravic ne glede na številčno stanje manjšine, prepoved vseh fašističnih, nemškonacionalnih in manjšini sovražnih organizacij ter podporo obema osrednjima organizacijama koroških Slovencev v njihovih zahtevah po:

- slovenskih oddajah na televiziji in celodnevnom programu na radiu,
- enakopravnosti slovenskega jezika v vseh javnih službah,
- vzpostavitvi pogajalskega foruma med predstavniki zvezne vlade in narodnimi manjšinami za reševanje odprtih vprašanj (ibid: 2-4).

* * *

¹³ To so nam potrdile tudi analize volilnih rezultatov; primerjaj na primer Jesih 1988

Izjava je najbolj celovito pripravljen dokument, ki ga je do tedaj sprejela katerekoli avstrijska politična stranka v zvezi s problematiko narodnih manjšin.

»Koroška enotna lista« je »Alternativno listo« podprla oziroma skupaj z njo nastopila na vseh volitvah do leta 1990. Višek sodelovanja pomeni skupni nastop z »Zeleno alternativno listo« na državnozborskih volitvah leta 1986, ki je prinesel uspeh »Zelenih« z uvrstitvijo osmih poslancev v avstrijski državni zbor. Z izvolitvijo slovenskega poslanca je slovenska manjšina znotraj zelenih in znotraj avstrijskega političnega življenja pridobila možnost neposrednega političnega delovanja na najvišji ravni. Pred državnozborskimi volitvami leta 1990 se je ta povezava razdrla.¹⁴

»Zelena alternativa« je ob ustanovitvi na Koroškem v svojem statutu poudarila predvsem ekologijo, demokratizacijo družbe in novo politiko v smislu, da ni tradicionalna stranka, ki ne bi upoštevala avtonomije vanjo vključenih skupin. Posebej pa je poudarila, da se zavzema »za razvoj manjšinske politike in podpira prizadevanja za obstoj in razvoj slovenske narodne skupnosti na Koroškem ter da zavrača vsa fašistična, rasistična, seksistična in druga nedemokratska gibanja« (Satzungen ....b.l.b.k).

Je pa KEL v utemeljitvi za povezavo pošteno priznala, da je prvi interes povezave izvolitev njenega kandidata v parlament, »saj je 'Zelena alternativa' edina od avstrijskih političnih strank, ki se zavzema za parlamentarno zastopstvo narodnih manjšin« (NT, 23. 4. 1987). Manjšinsko vprašanje v ZA je bilo vsekakor tudi sad delovanja KEL, vendar moramo poudariti, da v nekaterih ključnih vprašanjih ni bilo enotnega mnenja. Najbolj izrazit primer je vsekakor Karla Smolleja glasovanje za šolski zakon leta 1988,¹⁵ ko je večina zelenih poslancev glasovala proti sprejemu zakona. Pri nekaterih drugih vprašanjih je prišlo do še večjih razlik v pogledih, saj je tudi KEL poudarjala, da se vsi njeni sodelavci ne strinjajo z vsemi zahtevami Zelenega gibanja (ibid.).

Tudi v svojem najnovejšem »Temeljnem programu« iz leta 2001 je vprašanju manjšin posvečeno veliko prostora. Zanimivo je, da »Zeleni« edini v Avstriji ohranjajo termin etnične ali narodne manjšine in ne uporabljajo termina narodne skupine, ki ga je uvedel »Zakon o narodnih skupinah« iz leta 1976.

»Zeleni« opredeljujejo položaj manjšin kot temeljno vprašanje demokracije. Pri tem ločujejo med »starimi« in »novimi« manjšinami, ki so v Avstriji v primerjavi z večino v neenakopravnem položaju tako na socialnem kot na političnem

* * *

¹⁴ O razvoju in posameznih volilnih nastopih koalicije glej v Jesih 1988, 1992

¹⁵ Ob načrtovanih spremembah »Zakona o dvojezičnem šolstvu«, ki jim je slovenska narodna manjšina izrazito nasprotovala. Uspelo ji je mobilizirati izredno široko solidarnostno gibanje v vsej Avstriji, ki pa je usahnilo po glasovanju K. Smolleja za zakon.

področju. Manjšinski konflikti pa so rezultat in izraz neenakomerne porazdelitve moči in odnosov na relaciji center - periferija. Zato je emancipacijska politika do manjšin usmerjena k temu, da prepreči socialne, ekonomske, politične in jezikovne izključitve posameznikov in skupin. Pri tem pa to ne sme pomeniti »konserviranja« kulturne identitete, temveč preseganje le-te z vsestransko integracijo manjšin v avstrijsko družbo (Grundsatzprogram ...: 71)

Program ocenjuje zakonsko ureditev položaja »starih« manjšin v Avstriji kot nezadovoljivo. Nezadostno naj bi bilo tudi Ustavno določilo, saj morajo vedno znova posamezni predstavniki manjšin iskati svoje pravice na Ustavnem sodišču, kar je v direktnem nasprotju z modernim evropskim multikulturnim in demokratičnim etničnim razvojem. Zato se zavzemajo za zakonsko ureditev manjšinskega varstva. Poudarjajo, da moderna manjšinska politika temelji na definiciji in implikaciji kulturnih pravic. Posamezne pravice pa morajo biti samoumevne, kot tudi to, da so manjšine integrirani del avstrijske družbe (Grundsatzprogram ...: 72).

Manjšine imajo v današnji organizacijski strukturi stranke status tako imenovane »desete dežele« in na podlagi tega tudi štiri člane v predsedstvu stranke.¹⁶ S tem so manjšine znotraj »Zelenih« dobile neke vrste neteritorialni avtonomni status.

Čeprav je po prekinitvi povezav »Zelenih« s KEL (pred volitvami leta 1991) z Zelenimi začela aktivneje sodelovati ZSO, pa ne moremo trditi, da obstajajo trdne personalne povezave med »Zelenimi« in katerokoli slovensko organizacijo na Koroškem. Nedvomno je, da so »Zeleni« stranka, ki je od avstrijskih političnih strank narodnim manjšinam najbolj naklonjena, v kolikšni meri pa se manjšine tega poslužujejo, je drugo vprašanje. Ta ugotovitev velja tudi za slovensko narodno manjšino na Koroškem. Zapisano potrjujejo tudi volilni rezultati na Koroškem, kjer »Zeleni«, razen na občinski ravni, dosegajo veliko slabše rezultate kot v drugih deželah in na zvezni ravni. Kaže, da se pripadniki manjšine pri odločanju za politične stranke še vedno prej odločajo bodisi za klasičen etnični princip in volijo slovensko politično stranko bodisi se odločajo za klasično tradicionalno politično delitev in volijo večinske politične stranke.

***

Uveljavitev »Zelenih« je v Avstriji tako na manjšinskem kot na drugih področjih privedla do nujne adaptacije programov in politike drugih strank do narodnih manjšin ter vplivala na celotno vzdušje do narodnih manjšin. Tako so se v začetku

* * *

¹⁶ Avstrija je federalno urejena država z devetimi zveznimi deželami.

devetdesetih let prejšnjega stoletja ponovno obudile diskusije o oblikovanju posebne frakcije slovenskih socialistov v okviru koroške SPÖ. K temu je odločilno vplivalo spoznanje, da je koroška FPÖ pod Haiderjevim vodstvom dokončno pobrala vse nemškonalne glasove, kar se je najbolj pokazalo na deželnozborskih volitvah leta 1989, po katerih je Jörg Haider prvič postal koroški deželni glavar.

Za socialdemokrate pa sta bili v njihovem odnosu do slovenske narodne manjšine oziroma pri poudarjanju slovenske komponente v stranki odločilni tako afirmacija »Zelenih« kot tudi začetek razmišljanj znotraj ZSO o novih konceptih političnega delovanja socialdemokratske stranke, da namreč nekoliko bolj aktivno vključi člane iz vrst slovenske narodne manjšine. Oboje je namreč pomenilo neposredno prehajanje prej zagotovljenih glasov slovenskih volivcev, so morali ukrepati. Ustanovili so »Delovno skupnost Avstrijske narodnosti v SPÖ/Arbeitsgemeinschaft Österreichische Volksgruppen in der SPÖ - DESKAN«. To je razvidno tudi iz tega, da ob ustanovitvi kar niso mogli skriti odklonilnega stališča tudi do novih konceptov delovanja, ki so se razvijali v okviru ZSO, saj »so socialdemokrati prakticirali dialog in medkulturnost že prej« (Ogris 1992).

V pravilih opredeljujejo svoje naloge v združevanju pripadnikov slovenske narodne skupnosti znotraj avstrijskega socialdemokratskega gibanja, zastopanju njihovih interesov; utrjevanju identitete in zavesti skupnosti pripadnikov slovenske in drugih avstrijskih manjšin znotraj SPÖ, širjenju socialdemokratske ideje med manjšino (citirano po Arbeitsgemeinschaft ...1992: 22).

Delovna skupnost je ob ustanovitvi pripravila predlog sprememb »Zakona o narodnih skupnostih« ter tudi stališča k Pernthalerjevemu modelu. Trenutna predsednica Ana Blatnik, ki je tudi namestnica predsednika ZSO, je leta 1994 kandidirala v koroški deželni zbor, vendar za uvrstitev vanj ni dosegla zadosti glasov.

Če je ob ustanovitvi bolj spominjala na civilnodružbeno organizacijo blizu SPÖ, se je v zadnjih letih DESKAN uveljavila kot organizacijska oblika znotraj SPÖ, ki se zavzema za boljše razumevanje manjšinskega vprašanja znotraj stranke (ustvarjanje zavesti o tem problemu), integracijo dvojezičnih osebnosti pri oblikovanju kandidatnih list na občinski ravni (predsednica Delovne skupnosti je članica deželnega predstojništva SPÖ), prejetje finančnih podpor slovenskim društvom s strani dežele Koroške, vključitev ustavnega določila v strankin program SPÖ. Prav tako deklarativno nagovarja tudi druge politične stranke v deželi, od katerih zahteva, »da je politika odgovorna za razvoj narodne skupnosti. Samo ob zavedanju, da le uradno priznavanje in podpiranje razvoja zagotavljata uspešno in enakopravno sožitje v deželi, bo Koroška lahko izjavljala, da opravlja pionirsko delo v evropskem integracijskem procesu na področju narodnih skupnosti« (povzeto po www.Volksgruppen.spoe.at).

Občasno DESKAN izdaja dvojezični časopis z naslovom »Sožitje«. Delovna skupnost nasprotuje etnični zbornici in zagotovljenemu manjšinskemu mandatu za slovensko manjšino v koroškem deželnem zboru, je pa pripravljena na spremembo »Zakona o narodnih skupinah«.

Čeprav lahko trdimo, da je koncept »Zelenih« pri reševanju manjšinskega vprašanja kompleksnejši in modernejši ter da imajo manjšine znotraj zelene stranke dejansko enakopraven položaj, je frakcija DESKAN tudi kot odgovor na povezovanje levega pola koroških Slovencev po letu 1990 uspešno prepričala slovenske volivce, da so ostali zvesti SPÖ. Problem DESKAN, kot tudi SPÖ na Koroškem je, da na področju manjšinske politike zelo malo naredi, prav tako pa je slovenskim članom praktično nemogoče doseči kaj več v strankini hierarhiji. Ob številu glasov, ki jih SPÖ dobi od Slovencev, bi že dolgo na deželni ravni stranko moral zastopati tudi slovenski poslanec.

***

Čeprav je odcepitev liberalne skupine pod imenom »Liberalni forum« (Liberale Forum - LF) od FPÖ pomenil dokončno cepitev liberalnih in desničarskih sil v stranki, je deloma to tudi rezultat spremenjenih političnih razmer sredi devetdesetih, predvsem pa tudi zaključevanja procesa priključevanja Avstrije Evropski uniji, proti čemur je najbolj nasprotovala prav FPÖ. LF je na volitvah v državni zbor leta 1994 osvojil kar 11 mandatov v parlamentu. Na naslednjih (predčasnih) volitvah leta 1995 je stranka nastopila skupaj z EL in se prav tako z 11 poslanci uvrstila v avstrijski parlament. Za nastop na volitvah sta obe stranki podpisali posebno pogodbo o sodelovanju, s katero sta predvideli, da dobi kandidat EL Karel Smolle ne glede na volilno aritmetiko morebitni 12. osvojeni mandat, v klubu pa bi morebitni slovenski poslanec ohranil popolno avtonomijo (NT 27. 10. 1995). Povezava je bila kljub vsemu presenetljiva, saj gre za ideološko različni skupini, pri čemer je LF izrazito liberalna in antikatoliška stranka. Tudi v svojem klasično liberalnem programu »Liberalni forum« manjšinam ne posveča posebne pozornosti, temveč jih omenja le posredno v opredelitvah splošne enakosti, ki naj velja za vse, ne glede na etnične in druge pripadnosti (Kotanko 1999: 159).

Že na naslednjih parlamentarnih volitvah leta 1999 pa se stranki ni več uspelo uvrstiti v parlament.

Rezultati volitev na dvojezičnem območju so pokazali, da volilna koalicija med LF in EL na dvojezičnem ozemlju ni naletela na velik odziv slovenskih volivcev. Iz primerjave med osvojenimi glasovi na deželnozbornih volitvah leta 1994 za EL in državnoborskiimi volitvami ugotovimo, da je koalicija med EL in LF dosegla na

račun EL le slabih 2.000 glasov več kot leta 1994 (kar je hkrati pomenilo skoraj za tretjino manj glasov kot jih EL ponavadi dobi na deželnozborskih volitvah; leta 1994 na primer 3.327 (SV, 21. 12. 1995).

Podobno smo ugotavljali tudi za ostale skupne nastope.

Kljub temu se je Karel Smolle na podlagi predvolilne pogodbe leta 1998 po odložitvi mandata enega izmed poslancev LF ponovno uvrstil v parlament. Leta 1996 so poslanci »Liberalnega foruma« in »Zelenih« na njegovo pobudo vložili predlog o reformi člena 19 »Temelnjega državnega zakona«. Gre za tisti del avstrijske ustave, ki je bil sprejet že v monarhiji leta 1867: člen 19 govori o narodnostih oziroma manjšinah (Volksstämme). Gre za zastarela določila, ki jih avstrijski parlament že desetletja namerava spremeniti. Bistvo predloga je bilo v uzakonitvi možnosti iztožljivosti manjšinskih pravic s strani manjšinskega zastopstva; do sedaj po tem členu to velja le za posameznike. Drugi del novega člena pa bi konkretno določal obveznosti glede dvojezičnih vrtcev. Čeprav je v začetku postopka kazalo, da bo predlog naletel na pozitiven odmev tudi pri drugih strankah, se je pozneje izkazalo, da ga avstrijska politika ni pripravljena podpreti.

SKLEP

Nobenega dvoma ni, da se koroški Slovenci čutijo kot del avstrijske družbe in na razne načine poudarjajo svojo pripadnost avstrijski naciji, vendar kljub temu težko najdejo učinkovite oblike integracije v institucije avstrijskega političnega sistema, v katerih bi hkrati ohranili tudi svojo etnično subjektiviteto. Obe osrednji organizaciji slovenske narodne manjšine na Koroškem sta ob ideološki dvotirnosti iskali zaveznike v političnih strankah bodisi na enem bodisi na drugem političnem polu avstrijske politike, upoštevajoč dejstvo, da je svobodnjaška stranka tudi po avstrijskih ocenah manjšini izrazito nenaklonjena. To je v veliki meri vplivalo na to, da sta obe organizaciji do večine političnih strank izoblikovali izrazito negativen odnos, še posebej v obdobju med 1970 in 1990. To je samo še poglobilo dvojno politično naravo pripadnikov slovenske narodne manjšine. Nekatere značilnosti političnega sistema Avstrije, ki omogočajo, da lahko različne interesne skupine prav z dogovarjanjem dosegajo soglasje o temeljnih vprašanih urejanja medsebojnih interesov bi lahko omogočile, da bi preko njih preseli dvojno politično naravo pripadnikov manjšine. Socialno partnerstvo v Avstriji pa je bilo dolgo časa zgled tovrstnega urejanja odnosov v družbi. To ji je omogočilo, da je dolgo časa nevtralizirala vse oblike konfliktov. Zato je toliko bolj nenavadno, da je prav na manjšinskem področju v vzpostavljeni »konkordančni« demokraciji, sporazumevanje s trostrankarskim sporazumom najbolj odpovedalo. Trostrankarski sporazum iz leta 1976 sicer predstavlja soglasje pri odločanju o manjšinskih vprašanih, vendar je to soglasje, do katerega je prišla večina v politiki proti man-

jšini (Pelinka 1988). Trostrankarski sporazum je v bistvu postavil formalnopravne temelje za nadaljnjo politiko Republike Avstrije do narodnih manjšin oziroma je rezultat tega sporazuma trenutni nezadovoljivi položaj slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Ne glede na ostala določila trostrankarskega sporazuma, ki so omogočila izvedbo popisa prebivalstva posebne vrste leta 1976 ter sprejem sedmoujlijske zakonodaje, je soglasje pri odločanju o zadevah, ki se tičejo manjšine, najbolj bistvena sestavina omenjenega sporazuma. Še posebej če vemo, da so se tri v koroškem deželnem in avstrijskem državnem zboru zastopane politične stranke sporazumele, da bodo na takšen način odločale samo o manjšinskem vprašanju. Vendar pa so na ta način popolnoma izključile sodelovanje manjšine, saj je večina ukrepov, ki jih Avstrija sprejme na manjšinskem področju, sprejetih brez posvetovanj z manjšino in brez njenega mnenja. Ti ukrepi niso podrejeni le dnevnopolitičnim interesom avstrijskih političnih strank, temveč so največkrat sprejeti tudi pod pritiskom nacionalističnih organizacij. Tovrstna politika je samo še povečala diskriminacijo pripadnikov manjšine kot političnih subjektov in je neposredno vplivala, da se ob izbiri med manjšinsko in državno oziroma ideološko-politično opcijo vedno bolj odločajo za prvo.

Šele s pojavom zelenih gibanj in njihovim političnim institucionaliziranjem v začetku 80. let so se začeli premiki v odnosu avstrijskih političnih strank do manjšin. Sama sprememba se pri drugih strankah ni udejanila v taki meri kot pri »Zelenih«, vendar je rezultat državnozbornih volitev leta 1986 in predvsem takratna izvolitev koroškega Slovenca na listi »Zelenih« v parlament pomenila signal tudi za ostale stranke. »Zeleni« so v obravnavanem obdobju v predvolilnih bojih popolnoma podprli vse manjšinske zahteve, podredili so se manjšinskim zahtevam, ki jih je v predvolilnem boju postavljala »Koroška enotna lista«. Druga koalicija slovenske politične stranke z LF je bila bolj rezultat volilno politične aritmetike kot pa resničnih prizadevanj za izboljšanje položaja manjšine, čeprav je ob uvrstitvi slovenskega poslanca v parlament tudi na tem področju prišlo do določenih premikov v manjšinski politiki stranke.

Še najbolj so se z ustanovitvijo manjšinske frakcije znotraj stranke, ki v zadnjih letih prerašča v resno politično silo znotraj strank, novim razmeram prilagodili v SPÖ, vendar tudi v tej stranki niso njeni člani iz vrst manjšine uspeli vplivati na politiko stranke do manjšine, ki bi jo odvrnila od »politike soglasja« z drugima dvema strankama. Kot smo ugotovili to slej ko prej velja še danes. Napoved uvrstitve slovenske kandidatnje na izvoljivo mesto za volitve v koroški deželni zbor leta 2004, kaže, da se mogoče v politiki stranke obetajo sprememb v odnosu do manjšine.

LITERATURA:

- Arbeitsgemeinschaft Österreichische Volksgruppen* in der SPÖ/Delovna skupnost Avstrijske narodnosti v SPÖ«. (1992) Klagenfurt/Celovec: SPÖ Kärnten
- APOVNIK, Paul – Unkart, Ralf (1992): Eine autonome Vertretung für die Kärntner Slowenen : Volksgruppenkongreß 1991 - Eisenkappel, Referate und Materialien Klagenfurt Land Kärnten
- Alternative Liste für Demokratie und Umweltschutz, kuzprogramm, statuten*, b.l. b.k.
- BERCHTHOLD, Klaus (1967): Österreichische Parteiprogramme 1868-1966. Wien: Verlag für Geschichte und Politik
- ELSTE, Alfred/Hänisch, Dirk (1998): Kärnten von der Ersten zur Zweiten Republik: Kontinuität oder Wandel? Klagenfurt, Ljubljana, Wien: Hermagoras Verlag
- DEVETAK, Silvo/ ŠULC, Majda/JESIHI, Boris ur. (1988): Šolstvo za Slovence na Koroškem. (Tudi v angleškem prevodu). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja
- GERLICH, Peter/Müller, Wolfgang C. (1983): Österreichs Parteien seit 1945. Wien: Braumüller
- GRILC, Matevž (1985): Posledice tristrankarskega sporazuma za koroške Slovence. V: Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes (1985). Ljubljana: Komunist
- HAAS, Hanns (1976): Der deutschnationale Bumerang. Slowenen und Sozialdemokraten in der Ersten Republik. Neue Forum, Wien 1976
- HAAS, Hanns, Karl Stuhlpfarrer (1977): Österreich und seine Slowenen. Wien: Böhlau
- Handbuch des österreichischen Rechtsextremismus* (1993). Wien: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes
- JESIHI, Boris (1992): Avstrijske politične stranke in manjšinsko vprašanje. (Magistrska naloga). Ljubljana: FDV
- JESIHI, Boris (1984): Nekateri značilnosti avstrijske politike do slovenske manjšine na Koroškem v zadnjih letih. Razprave in gradivo, Ljubljana 1984/17: 185-206

- JESIĆ, Boris (1988): Možnosti političnega povezovanja manjšine z novimi političnimi gibanji v Avstriji. Raziskovalna naloga. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja
- JESIĆ, Boris (1999): Parties, elections and the Slovene Minority in Austria. V: Ethnicity and Democratisation in the New Europe (Ed. Carl Cordell) 1999: 106-116, London/ New York: Routledge
- KADAN, Albert/Anton Pelinka (1979): Die Grundsatzprogramme der österreichischen Parteien. Wien: Niederösterreichisches Pressehaus
- Kärnten ein Problem (1945). Wien
- KOTANKO, Christoph, ur. (1999): Die Qual der Wahl. Die Programme der Parteien im Vergleich. Wien: Czernin Verlag
- Linzer Erklärung (1982). Erklärung der KEL Vertreter un Delegierten an 2. Bundeskongress der ALÖ in Linz*
- MOCK, Alois (1982): Standpunkte. Wien
- MALLE, Avguštin (1985): Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki. V: Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes. Ljubljana: Komunist
- NEČAK, Dušan (1978): Die Wahlen in Kärnten nach dem zweiten Weltkrieg. Jahrbuch für Zeitgeschichte. Wien
- NEČAK, Dušan (1982): Volitve na Koroškem po drugi svetovni vojni. Ljubljana
- NEČAK, Dušan (1984): Informbirojevska kriza in zamejski Slovenci. Avnoj i suvremenost. Sarajevo
- NEČAK, Dušan (1985): Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki. Ljubljana: Borec
- NEČAK, Dušan: Primež kaže kje je pot. Dogovor avstrijskih parlamentarnih strank o ugotavljanju manjšine. Naši razgledi, Ljubljana 1974/18
- NEČAK, Dušan: Socialistična stranka Avstrije in koroški Slovenci v obdobju po drugi svetovni vojni. Referat na 14. Koroških kulturnih dnevih, Celovec 1982, objavil SV: 11, 12, 18, 25.2. in 4.3.1983
- PERCHINIG, Bernhard (1989): «Wir sind Kärntner und damit hat sich's...». Klagenfurt Celovec: Drava SZI
- OBID, Vida, LEBEN, Andrer, MESSNER, Mirko (2002): Haiders Exerzierfeld : Kärntens SlowenInnen in der deutschen Volksgemeinschaft Wien: Promedia

- PLETERSKI, Janko (2000): Avstrija in njeni Slovenci 1945-1976, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja
- OGRIS, Thomas (1992): Integracija: nova kultura sožitja. V Apounik, Paul/Unkart, Ralf-izd. (1992): 35-48.
- STERGAR, Janez (1979): Pregled samostojnega nastopanja Slovencev na koroških volitvah 1861-1976. Koroški koledar 1979: 97-103.
- STERGAR, Janez (2001): Slovenija in koroški Slovenci 1920-1959. V : Janko Ogris. Življenje in delo: 43- 86. Celovec: Drava
- STERGAR, Janez, Avguštin Malle, Borut Marjan Sturm et al (1985): Kronološki pregled zgodovine koroških Slovencev od 1948 do 1983. V. Liška (1985): 175-283
- STURM, Marjan, Feliks Wieser (1984): 30 let ZSO na Koroškem. Koroški koledar 1985, Celovec: Drava
- SULLY, Melanie A.(1981): Political parties and elections in Austria. London: Hurst
- UNKART, Ralf, Glantschnig Gerold, Ogris Alfred (1984): Zur Lage der Slowenen in Kärnten. Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv
- VEITER, Theodor (1970): Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich. Wien
- WIESER, Feliks (1982): Za enakopravnost Slovencev v Avstriji. V : Vestnik koroških partizanov 1982/3, Ljubljana
- WAKOUNIG, Vladimir/Gstettner, Peter (1994a): Sichert der Ethnopluralismus das Überleben von Minderheiten? V: Novak Lukanovič ur. 1994
- WAKOUNIG, Jože, ur. (1989): Zvest domu, narodu in Bogu: 40 let Narodnega sveta koroških Slovencev: 10 let smrti dr. Joška Tischlerja - Celovec: Mohorjeva
- ZORN, Tone (1964): Avstrijski komunisti in slovensko vprašanje na Koroškem v letih 1945-1958. Raziskovalna naloga. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja
- ZORN, Tone (1968): Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945-1950, Ljubljana: Dis.
- ZORN, Tone (1971): Stališča koroških strank glede kulturne avtonomije za koroške Slovence v letih 1925-1968. V: Zgodovinski časopis 3-4/1971: 271-277 Ljubljana

ZORN, Tone (1983): Stališča Komunistične stranke Avstrije na Koroškem do slovenskega vprašanja na področju šolstva in uprave v letih 1945-1959, Borec, Ljubljana, 3.

ZUPANČIČ, Jernej (1999): Slovenci v Avstriji. Geographica Slovenica 32. Ljubljana: Inštitut za geografijo

ETNIČNI DEJAVNIK KONFLIKTNOSTI DRŽAVNIH TERITORIALNIH MEJA V VMESNI EVROPI

ETHNIC FACTOR IN CONFLICTNESS OF STATE TERRITORIAL BOUNDARIES IN EUROPE IN BETWEEN

The article is based upon a doctoral thesis under the title »State territorial boundaries as politico-geographical factors of stability of East and Southeast Europe«, that the author defended in June last year. Conflictness of state territorial boundaries (STB) in Europe in Between is a theoretical-empirical construct that had been taken under research. The model can include uncounted factors/variables. Among them, also the ethnic factor has been taken into consideration, starting from the hypotheses that geographical divergence between STB and the ethnic territorial boundary increases conflictness of STB in Europe in Between. The first part of the article deals with the ethnic composition in the space and time perspective.

The second part presents a position and »behaviour« of ethnic factor/variable in the model submitted to testing and measurement with methods of quantitative analysis. The ethnic factor in Europe in Between is »autochthonous«, but it is not always the case with its ethnic composition in the region. The proper problem lies in a fact that it is gripped by power of other independent variables, especially these through which geopolitical and geostrategical interests and demands of outer territorial actors have been exercised. In this sense the research model of conflictness of STB, including ethnic composition factor is useful, but its further testing and completion are welcomed.

Keywords: conflictness STB, ethnic factor/variable, Europe in Between, ethnic minority/majority, empirical model

Konfliktnost državnih teritorialnih meja (DTM) v Vmesni Evropi je teoretično-empirični konstrukt, ki ga je treba raziskovati. Raziskovalni model lahko vključuje nešteto dejavnikov/spremenljivk. Med njimi je etnični dejavnik, ki ga v prispevku obravnavam v kontekstu hipoteze, da neusklajenost DTM z etničnimi teritorialnimi mejami povečuje konfliktnost DTM v Vmesni Evropi. V prvem delu je obravnavana etnična kompozicija na osnovni deskriptivni in statistični ravni, umeščena v prostorski in časovni okvir. V drugem delu pa je kratko predstavljen položaj in »obnašanje« etničnega dejavnika/spremenljivke v procesu testiranja empiričnega modela raziskave in merjenja s statističnimi metodami. Etnični dejavnik v Vmesni Evropi je »avtohton«, vendar etnična kompozicija to ni. Pravi problem je v »vpetosti« dejavnika v vplive drugih dejavnikov, zlasti tistih, skozi katere se izražajo geopolitični in geostrateški interesi in zahteve zunanjih teritorialnih akterjev. V tem smislu je ponujen model za raziskovanje konfliktnosti DTM, vključujoč spremenljivko etnična usklajenost, uporaben, zaželeno je njegovo nadaljnje testiranje in dograjevanje.

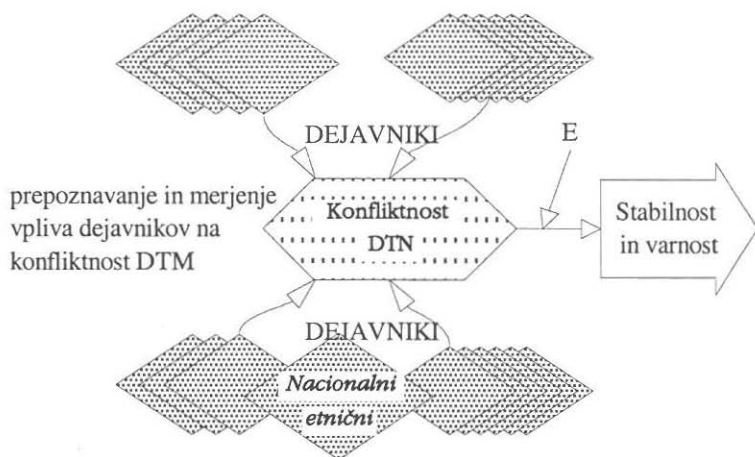
Ključne besede: : konfliktnost DTM, etnični dejavnik/spremenljivka, Vmesna Evropa, etnična manjšina, empirični model

UVOD

Konstrukcija teoretičnega pojma konfliktnost državnih teritorialnih meja¹ in teoretično-empiričnega modela za njeno raziskovanje je pomenilo nalogo poseči globoko v njeno ozadje ter poiskati in raziskati dejavnike, ki vsak zase in vsi skupaj ter z medsebojnimi razmerji narekujejo, opredeljujejo, oblikujejo, pogojujejo, vplivajo nanjo in jo pojasnjujejo, ali povedano v bolj empiričnem jeziku, utegnejo imeti kako pojasnjevalno moč.² Mednje sem uvrstil tudi (ne)usklajenost državnih teritorialnih meja z etničnimi teritorialnimi mejami.

V tem prispevku bom v možnem obsegu predstavil etnični dejavnik konfliktnosti DTM in poudaril njegovo lastno dinamiko v prostoru in času, odnose, v katere stopa s konfliktnostjo DTM (odvisno spremenljivko) ter odnose, v katere stopa z drugimi dejavniki konfliktnosti (neodvisnimi spremenljivkami) v empiričnem modelu (Prikaz 1).

Prikaz 1: Izhodiščna shema modela proučevanja konfliktnosti DTM

* * *

¹ Zaradi ekonomičnosti prostora bom v nadaljevanju uporabljal bodisi samo konfliktnost bodisi konfliktnost DTM.

² Disertacijo z naslovom »Državne teritorialne meje kot političnogeografski dejavniki stabilnosti vzhodne in jugovzhodne Evrope« sem pripravil ob mentorstvu dr. Milana Bufona, komentorstvu prof. dr. Vladimirja Klemenčiča in velikanski pomoči prof. dr. Anuške Ferligoj s FDV, ter jo junija 2002 uspešno zagovarjal na Oddelku za geografijo FF v Ljubljani.

Ker pripadam politični geografiji in obramboslovju, bom oba družbeno relevantna pojava umeščal v relativni, to je teritorializirani prostor.³

Raziskoval sem na vzorcu 54 državnih teritorialnih meja v regiji, ki jih imajo z evropskimi državami Rusija, Ukrajina, Belorusija, Estonija, Latvija, Litva, Poljska, Češka, Slovaška, Madžarska, Romunija, Moldavija, Slovenija, Hrvaška, ZR Jugoslavija, Bosna in Hercegovina, Makedonija, Bolgarija, Grčija in Turčija.⁴ Tako sem območje rabil hkrati kot raziskovalni in raziskovani teritorialni vzorec.

Območje zavzema približno 2/3 kopenske površine Evrope in vsebuje 2/3 DTM tako po številu kot skupni dolžini. Gre za območje, kjer je do leta 1914 vladal »koncert štirih evropskih imperijev« - Nemčija, Rusija, Avstro-Ogrska in Osmanska Turčija, kjer so bile oblikovane njihove vojaške marke in vojaške meje (vojne krajin, *frontierji*); kjer so po prvi svetovni vojni ustanovili Vmesno Evropo, po drugi svetovni vojni pa »železno zaveso« med dvema ideološkima in varnostnima sistemoma; kjer poteka »mejna črta med Vzhodom in Zahodom, kar je nekoč Kjellen poimenoval 'velika kulturna razmejitev'« (*Tunander 1997, 20*), kjer je proti koncu 20. stoletja oznanjena črta prihodnjih medcivilizacijskih spopadov; ki ga na zahodu označuje šengenska meja »prve« Evrope ali »evropske trdnjave«, nekje skozenj pa se obeta nova meja Evropske unije in nova meja zveze NATO proti »ostanku« Evrope; kjer postavljajo nove regionalne in subregionalne meje in oblikujejo nove državne meje; kjer so države v igrah velikih sil obsojene na lastno šibkost; kjer se iščejo nove razmejitve med »nami« in »drugimi« in, nenazadnje, kjer je znova identificirana evrazijska geostrateška prelomnica (*faultline*).

Območje sem zaradi geopolitičnih in geostrateških značilnosti poimenoval Vmesna Evropa (orig. nem. *Zwischeneuropa*), in ga pišem z velikimi začetnicami.

Nastanek Vmesne Evrope z ustanovitvijo vrste nacionalnih držav ter z njo geopolitično in geostrateško cepitev Evrope na zahodno in vzhodno, je Kennedy (1987) umestil v kontekst dveh ključnih razvojnih okoliščin:

- prve faze zloma »koncerta štirih evropskih sil«⁵ z nastopanjem dveh supersil⁶ (evropske ZSSR in zunajevropskih ZDA), ko je bilo zaradi strateškega

* * *

³ O »absolutnem« in »relativnem« prostoru v Bufon (1999); Gottman, J. (1973): *The Significant of Territory*. University Press of Virginia, Charlottesville; Sonnenfeld (1976): *Geography, perception, and the behavioral environment*. Man, Space, and Environment, New York.

⁴ V okvir raziskovanja bi spadali tudi nekdanja Vzhodna Nemčija ter zahodna Avstrija, vendar za sestavino vzorca z izjemo Turčije in Rusije upoštevam države. Vzorec ne vključuje kavkaških držav.

⁵ Analitiki uporabljajo oznako »srednje sile« kot sinonim za evropske »velike sile« (Nemčija, Avstro-Ogrska, Rusija do nastanka ZSSR, Turčija in tudi Velika Britanija, Francija in Italija), ki so obvladovale evropski prostor od leta 1815 do prevlade dveh supersil ZSSR in ZDA (Več v: Kennedy 1987, 143–343).

⁶ Druga faza zloma se po Kennedyju zgodi po drugi svetovni vojni z ustanovitvijo zveze NATO in sueški krizi leta 1956 ter z vstopom ZDA v vietnamsko vojno, ko sta postali poraženki druge svetovne vojne tudi Francija in Velika Britanija.

zavarovanja Zahoda pred nevarnostjo z Vzhoda (*Mackinder 1919*) oblikovano evrazijsko geostrateško mejišče⁷ (*frontier, cordon sanitaire*) ali Vmesna Evropa.

- uresničitve zamisli narodov v dotedanji »medimperialni« Srednji Evropi o lastni teritorialni državi, samostojni ali združeni v federalno državo. Tako naj bi bila ideja o nacionalni državi od vestfalskega miru 1648 in francoske revolucije preko vztrajnega »trušča nacionalističnih zahtev 19. stoletja« (*Gooch 1920; 5–6*) končno dozorelo gonilo državnosti tudi na evropskem vzhodu.

Nacionalizem je »izrazito evropski pojem« (*Bufon 1997, 98*), vendar sta oblika in intenzivnost preobrazbe naroda v nacijo v Evropi različni. Smith opaža dihotomijo med zahodnoevropskim *teritorialnim* nacionalizmom in vzhodnoevropskim *etničnim* nacionalizmom, ki je bolj kot k državi usmerjen v »rodovnik [*genealogy*] njegovih pripadnikov, kakorkoli fiktivno, na popularno mobilizacijo 'ljudstva', na lastno zgodovino in običaje ter na domačo kulturo«. Razvoj nacije v zahodni Evropi je potekal drugače in hitreje kot na evropskem vzhodu, ker zahodnoevropske države niso konstituirali nacionalnost, jeziki, kultura, gospodarska infrastruktura, niti kaj drugega, temveč je to bila predvsem geopolitika⁸ kot oblikovalni vzgon države, ki se je kazala kot prazno »vsebovališče« (*container*) ali »prazen prostor, omejen s perimetri teritorialnih meja«, »konstituens države«, ki ga je bilo treba šele napolniti z nacijo (*Smith v: Brown 1993, 28–37, tudi Taylor 1994 in 1995*).⁹ Tak program oblikovanja nacije ni bil lahek, vendar so bile zahodnoevropske monarhije »politično, vojaško, gospodarsko in kulturno dovolj močne in sposobne spraviti različne etnične skupine v odvisne dele svojih kraljevin, jih asimilirati ter brisati njihove jezike in kulture« (*Roskin 1997, 10*).

Geografsko sovpadanje meja naroda in države oziroma »nacionalno definirane kulturne skupnosti in politične suverenosti« (*Anderson, J. 1995, 71*), je obveljalo kot ključni kriterij za »dobro« državno mejo tudi v teorijah in konceptih stabilnosti in varnosti.

* * *

⁷ Pojem mejišče sem uporabil za prevod ang. pojma *frontier*, vendar ne v pomenu sinonima za mejo v sodobnem pomenu mejne črte, temveč dinamične meje, pasovnega območja različne širine, v katerega lahko vdirajo tudi različne suverenosti (*Pavič 1973, 117*) in se v območju mejišča praviloma izmenjujejo. Običajni izrazi za takšne »posredne« suverenosti so »cona vpliva«, »interesno območje«, protektorat idr.

⁸ Četudi je s tem imenom še ni bilo.

⁹ Po združitvi Italije je menda Massimo d'Azeglio na prvem zasedanju italijanskega parlamenta rekel: »Naredili smo Italijo, zdaj moramo narediti še Italijane«, petdeset let kasneje pa je bil Poljak Pilsudski še natančnejši: »Država naredi nacijo, ne nacija države.«

Kakorkoli, nobena država v Vmesni Evropi ni postala nacionalna po tem kriteriju, kar pa zaradi teritorialne distribucije narodov tudi ni mogoče. Nasprotno, zaradi teritorialne prepletenosti in števila narodov so v njej nastale »male, polietnične države v prostoru nekdanjih polietničnih imperijev« (Kocsis 1992). »Na drugi strani meje«, v nacionalnih državah drugih narodov, so ostale »dislocirane« etnične skupnosti, manjšine, narodnosti, etnične skupine in druge kategorije. Zato so analitiki označili DTM kot ograje (namišljene ali fizične), na katere so začasno odložena vprašanja vojne in miru, življenja in smrti nacij (Bowman 1928, 31), pred tem pa nekoliko bolj filozofsko zapisal: »Nacionalne in plemenske ambicije in živalstva se bodo nadaljevali do konca časa« (Ibid. 4).

*

Glede na to, da so z rešitvami 1918–1925 ustvarili več problemov, kot so jih želeli rešiti, so poskušali položaj etničnih manjšin zaščititi: 1) s sporazumi med zahodnimi silami in državami Vmesne Evrope (Finska, Estonija, Latvija, Litva, Albanija in Poljska za Zgornjo Šlezijo), in 2) z ustavnimi odredbami in specialnimi deklaracijami ali sporazumi (Poljska, Češkoslovaška, Madžarska, Romunija, Avstrija, Jugoslavija, Bolgarija, Grčija in Turčija).

Ker so pogodbe pripravljale zmagovalke vojne v skladu z njihovimi strateškimi ekonomskimi interesi in po vzoru »talilnega lonca« ameriške družbe, so bile le-te bolj »oblika povečevanja kot zmanjševanja različnosti med ljudmi konkretne države« (Bowman 1928, 29). Obenem so države skušale vsaka na svoj način ustvarjati večine »matičnega« naroda na manjšinskih območjih etnij ali »etnikumov«. ¹⁰ »Etnično čiščenje«, nasilna asimilacija, množično zunanje in notranje preseljevanje in razseljevanje ter genocid so postali normalna praksa. Leta 1923 so Grčija in Turčija ter Grčija in Bolgarija preizkusile sporazumno izmenjavo etničnih skupin zlasti iz grške Trakije. ¹¹ Med leti 1918 in 1926 je bilo v okviru nacionalne »konsolidacije« držav v Vmesni Evropi preseljenih več kot pet milijonov ljudi, po drugi svetovni vojni pa štiiindvajset milijonov, ¹² kar naj bi »rešilo marsikateri potencialni teritorialni spor« (Hoffman 1990, 563).

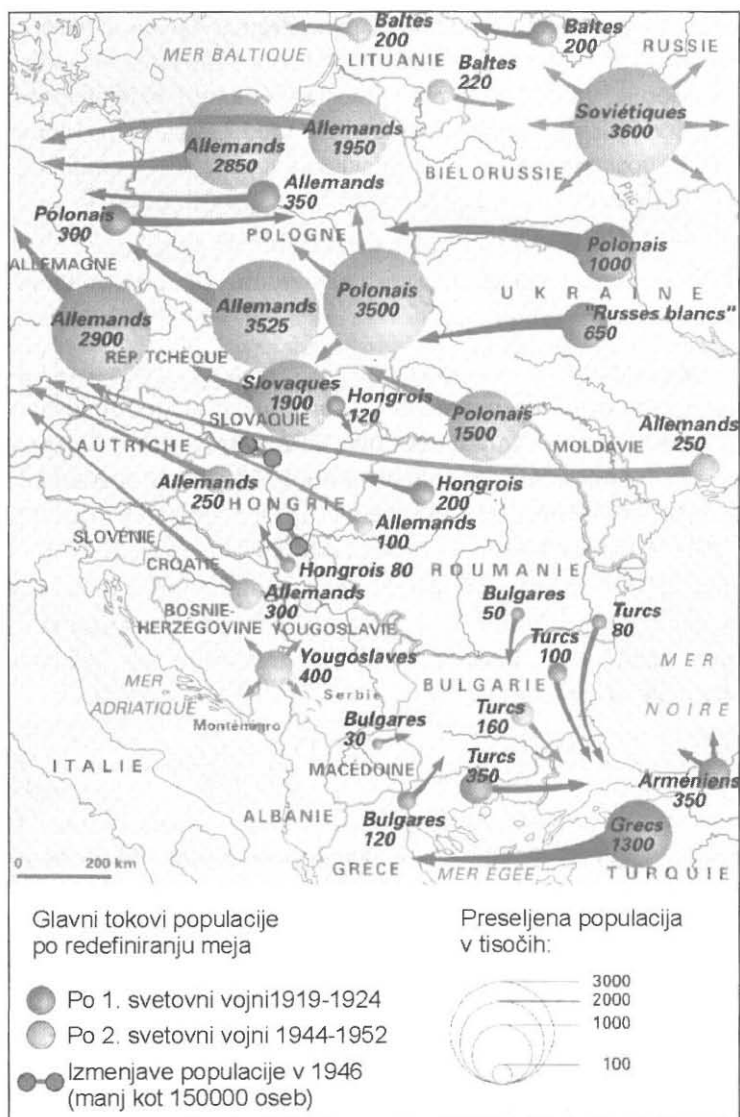
* * *

¹⁰ Etnije so objektivne družbene in kulturne formacije, ki jih sestavljajo pripadniki istega etničnega izvora, jezika, historigčnega izročila in ki v kontinuirani obliki zasedajo neko ozemlje; pripadnike take družbene formacije, ki to naseljitveno ozemlje zapustijo zaradi selitve, a ohranjajo prvotno etnično identiteto, tudi smemo prištevati k skupnemu etnosu. Isto Pavić poimenuje etnikum, ki ga definira kot »enotnost prebivalstva in teritorija, ... enotnost in identifikacijo relativno številnega in kompaktnega večinskega etnično istovetnega prebivalstva z močno identiteto in individualnostjo, tesno in trajno povezanega, ukoreninjenega in identificiranega z lastnim teritorijem, ki ga čuti kot svoj življenjski temelj in prostor ter prav na tem teritoriju svoj obstoj doživlja kot najgloblji izraz svoje identitete in najzanesljivejšo garancijo potrjevanja v zgodovini svojega obstoja in razvoja« (Pavić 1990, 109, op. 4).

¹¹ Grško-bolgarska konvencija o »prostovoljni izmenjavi prebivalstva« (27. 11. 1919) in Grško-turška konvencija o obvezni izmenjavi prebivalstva, (30. 01. 1923).

¹² V nekaterih virih se omenja tudi številka 40 milijonov.

Prikaz 2: Prilaganje narodne/etnične usklajenosti DTM s preselitvami narodov po I. in II. svetovni vojni

***

13 Če je združena Nemčija z 81 milijoni prebivalcev postala »zelo pomemben dejavnik stabilnosti in razvoja v Evropi in igra ključno vlogo v evropski integraciji...menimo, da se bo isto zgodilo z Albanci na Balkanu« Hasani 1997,19).

Kasneje, po preobrazbi »železne zavese« v »preprost seštevek nacionalnih segmentov« (*Foucher 1990, 1993*) se je preteklost polastila sedanjosti in prihodnosti. Vzhodna Evropa se ob vstopu v 21. stoletje vrača v 19. stoletje ideologije nacionalnih držav (*Rupnik 1994*). Nacionalna združitev Nemcev je sprožila plaz zahtev po novih nacionalnih državah in hkrati vzvalovila vprašanja »Velikih«: Albanije, Srbije, Makedonije, Madžarske, pri čemer se nekateri sklicujejo na primer Nemčije.¹³ Mednacionalne napetosti so prispele med temeljne probleme legitimnosti državnih teritorialnih meja in zagotavljanja teritorialne stabilnosti. Nacionalizem kot vzvod državitvornosti se je okreplil in se pri oblikovanju političnogeografske podobe sveta postavil ob bok gospodarskim in mednarodno-političnim dejavnikom.

*

Če pod pojmom nacije razumemo skupnost ljudi, ki se je izoblikovala do stopnje nacionalne države, potem lahko nacionalno (narodno, etnično) manjšino razumemo kot skupnost ljudi, ki je zaradi zgodovinskih tokov – migracij, sprememb teritorialnih meja, učinkov imperialnih struktur, geografskih dejavnikov, načina odločanja o mejah idr. – koncentrirana, grupirana ali raztresena, ki govori materin jezik, drugačen od tistega, ki ga govori večina v državi; njeni člani se identificirajo kot manjšina, če niso izbrali poti asimilacije v dominantno kulturo kot državljani države, v kateri živijo. Lahko so kompaktno inlocirane v teritorialni kontinuiteti z državo »matičnega« naroda, lahko so umeščene kot enklave, izmeščene kot eksklave ali razpršene.

V populaciji Vmesne Evrope je bilo leta 1935 13 odstotkov dislociranih etničnih manjšin, leta 1985 pa le še okrog 5 odstotkov. Leta 1990 je njihov delež padel na samo 4,5 odstotka (*Foucher 1993, 60*).¹⁴ Danes je v Evropi okrog 110 narodov (*nations*) »četrtga sveta«,¹⁵ ki vztrajajo kot »posebne politične kulture« znotraj državnih meja in si prizadevajo doseči določeno stopnjo teritorialne suverenosti (*Griggs in Hocknell, 1995, 1995a; Nietschmann, 1994*). V Evropi je več kot 60 različnih etničnih skupin oziroma narodov, kar pomeni, da ima več kot 50 odstotkov etničnih formacij tudi lastno državo. Kljub temu je »30 narodov brez države« in »še približno 140 manjšinskih situacij ter približno 55 različnih manjšin; od teh je nekaj manj kot polovica nacionalnih manjšin, nekaj več kot polovica pa tako imenovanih »internih« manjšin brez matične države« (*Bufon 1997, 99–106*).

* * *

¹⁴ Izključujoč Rome, za katere se smatra, da ne oblikujejo alogene etnične skupine.

¹⁵ S tem pojmom Griggs in Hocknell ter Nietschmann splošno označujejo »tisoče samo-definirajočih se narodov, regij in tudi mestnih držav s teritorialnimi pričakovanji«, ki znotraj obstoječih držav vzdržujejo zahteve po različnih ravneh in tipih samoopredelitve ter teritorialne suverenosti ali avtonomije.

¹⁶ Etnične skupine Muslimanov takrat niso poznali.

»Še vedno mnogi narodi in njihove pravice niso priznane ali so ogrožene« (*Pavič 1990a*, 99). Kuriozitetno ali ne, devetnajstim nekdanjim evropskim »narodom četrtega sveta«, ki so dosegli neodvisnost v 20. stoletju, je v preteklosti vladalo skupaj 99 »tujih« oblasti, od teh enajstim v Vmesni Evropi kar 66.

*

Vmesna Evropa je bila oblikovana iz nacionalnih državnosti številčno prevladujočih slovanskih ljudstev *zahodne* skupine (Poljaki, Čehi, Slovaki in Lužiški Srbi), *vzhodne* skupine Ruteni, Belorusi, Ukrajinci in Rusi), *južnoslovanske skupine* (Bolgari, Hrvati, Makedonci, Slovenci, Srbi in Črnogorci)¹⁶ ter neslovanskih ljudstev: Romunov, Madžarov, Albancev, Litvancev, Latvijcev, Estoncev, Fincev in Grkov. V regiji so še velike skupine drugih ljudstev, ki jih je zaradi razpršenosti težko ali nemogoče teritorialno opredeliti in niso razvijala lastnih nacionalnih držav: Židje, Romi, Vlahi, Tatari idr ...¹⁷

Tudi ob koncu preteklega stoletja so nove države nastale v glavnem na podlagi enonacionalne filozofije, vendar nobena med njimi ni ostala brez etničnih manjšin. Opazni sta dve navidez nasprotni tendenci: 1) na eni strani pravica večine do države ponovno zmanjšuje pravico manjšine do domovine in 2) v delu držav, znanih po trdem kursu do manjšinskih korpusov, so se pojavile korekcije statističnega deleža manjšin. Morda so to le znamenja razvoja modela »etnične demokracije« (*Smooha 2001*) ali kvečjemu »nove demokracije pod centraliziranimi oblastmi v sistemu »članic EU 'prvega' in 'drugega razreda'« (*Staun in Dahlsson 2003*).

V nadaljevanju o stanju in spremembah dislociranosti narodov glede na nacionalno »matične« države.

Kljub težavam glede zanesljivosti in natančnosti podatkov ter pomanjkanju nekaterih, nam prikaz 3 kaže dinamično spreminjanje razmerij med »matičnimi« in manjšinskimi narodi v letih 1918/1931, 1980 in 1991/2002.

* * *

¹⁷ Uresničevanje ideje narodne države na Balkanu pod Osmanskim imperijem se je vendarle začelo hkrati z nacionalizacijo države v Evropi; Turki Črne Gore niso zasedli, Grčija vstopa v mednarodni sistem leta 1830, Srbija in Romunija dosežeta avtonomijo leta 1815, v mednarodni sistem pa vstopita leta 1878, vanj leta 1908 vstopa tudi Bolgarija. Sem je treba šteti tudi Madžarsko. Balkanske države so stopile v Balkanske vojne 1912–1913 z že izoblikovanimi lastnimi državnostmi in geopolitikami. V tem kontekstu so zahodne evropske sile na zahtevo Avstrije (od leta 1878 že upravljala Bosno in Hercegovino) in Italije ustanovile še Albanijo, Poljska, Češkoslovaška, Finska in baltiške države so bile ustanovljene šele po prvi svetovni vojni, ko sta bili tudi teritorialno razširjeni Kraljevina SHS in Romunija.

Prikaz 3: Delež »matičnih« narodov v državah in nekaterih državnih teritorialnih enotah 1918/1931, 1980 in 1991/2000*

	1918/31	1980	1991/93	1994/02
Grčija (Grki)		98	98	98,1
Poljska (Poljaki)		98,7	98,1	97,6
Albanija (Albanci)	90,4	97	98	95
Finska (Finci)	99,6	99,6	99,6	93
Slovenija (Slovenci)		90,5	87,8	91,1
Madžarska (Madžari)	89,6	96,6	97,3	89,9
Hrvatska (Hrvati)	68,1	75,1	78,1	89,6
Romunija ožja (Romuni)	91,6	96,7	89,4	89,5
Transilvanija (Romuni)	57,3	67		
Slovaška (Slovaki)	68,4	83	85,7	85,7
Bolgarija (Bolgari)	79,3	85,5	85,8	83,6
Litva (Litvanci)	80,1	72	76,5	83,5
Češka (Čehi)		95	81,3	81,2
Belorusija (Belorusi)		79,4	77,9	81,2
Ukrajina (Ukrajinci)		73,6	72,7	73
Makedonija (Makedonci)	61,6	57,6	64,6	66,5
Moldavija (Moldavci)**	63,9	64	64,5	64,5
Estonija (Estonci)	87,7	64,7	61,5	64,2
ZR Jugoslavija (Srbi)			62,3	62,6
Srbija (Srbi)	62,5	66,5	65,5	
Črna gora (Črnogorci)	75,8	71,9	66,4	
Kosovo (Albanci)	65,8	77,4	85,4	
Latvija (Latvijci)	73,4	53,7	52,5	58,5
Bosna in Hercegovina***	43,5	39,5	41,1	?

Danes imamo pet držav z več kot 90-odstotnim deležem »matičnega« naroda: Grčija (98,1), Poljska (97,6), Albanija (95,0),¹⁸ Finska (93,0), Slovenija (91,1).

Leta 1991 v tej skupini ni bilo Slovenije (87,8), bila pa je Madžarska (97,3). Delež »matičnega« ljudstva se je zmanjšal na Finskem (99,6), Poljskem (98,1) in v

* * *

* V koloni pet so podatki iz različnih uradnih in neuradnih virov, večinoma pa iz CIA World Factbook za leto 1998. (<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html>).

** Moldavci ali Romuni

*** 1920 Srbi, 1980 in 1991 Muslimani.

¹⁸ Grški viri govorijo o 400.000, zunanji viri pa o 200 do 250.000 Grkih v Albaniji, makedonski viri govorijo o 60 do 100.000, zunanje ocene pa o okrog 15 do 30.000 Makedoncih in okrog 35.000 Vlahih v Albaniji.

Albaniji (98,0). V isto skupino sodi tudi srbska pokrajina Albancev Kosovo, ki sedaj po ocenah šteje do 98,5 odstotka Albancev, še leta 1999 pa bi bila razvrščena v drugo skupino (85,4). Vsekakor bi v Grčiji, članici EU, lahko pričakovali večjo demokratizacijo.¹⁹

Države z 80 do 90 odstotki »matičnega« naroda so Madžarska (89,9), Hrvatska (89,6),²⁰ Romunija (89,5), Slovaška (85,7), Bolgarija (83,6), Litva (83,5), Češka (81,3) in Belorusija (81,2). Leta 1991 sta bili v tej skupini še Slovenija (87,8) ter srbska pokrajina Albancev Kosovo (85,4). Delež »matičnega« naroda glede na desetletje poprej se je povečal na Hrvaškem (78,1), v Litvi (76,5) in Belorusiji (77,9), med tem ko se je v Bolgariji zmanjšal.²¹

V skupini držav z deležem »matičnega« naroda med 70 in 80 odstotki »matičnega« naroda je ostala Ukrajina (73,0), med tem ko so leta 1991 v to skupino spadale še Hrvatska (78,1), Litva (76,5) in Belorusija (77,9).

V skupini z deležem »matičnega« naroda pod 70 odstotki so države oziroma državne enote Makedonija (66,5), Moldavija (64,5), Estonija (64,2), ZR Jugoslavija (62,6) Srbija, Črna Gora in Latvija (58,5).

Rast deleža »matičnega« naroda med svetovnimi vojnami in do leta 1991 je bila najizrazitejša na Poljskem, v Albaniji, na Madžarskem, v Romuniji, na Češkoslovaškem, v Bolgariji ter Grčiji in na Finskem. Obratno pa je delež le-tega v baltičkih državah Latviji, Litvi in Estoniji izrazito padal, kar je posledica preseljevanja narodov v nekdanji Sovjetski zvezi in t. i. rusifikacije teh republik. Na drugi strani je do močne rasti deleža »matičnega« naroda v teh državah po letu 1991 prišlo zlasti zaradi postosamosvojitvene »protirusifikacije«. Denimo, v Latviji je 23-odstotni delež pripadnikov manjšin v letu 1935 narasel na 48 odstotkov do leta 1989, da bi se nato do leta 1994 zmanjšal na 45,8 odstotka²² in 41,6 odstotka v letu 1995.²³

* * *

¹⁹ Grčija je ena redkih držav, ki ni podpisala mednarodnega pakta o človekovih pravicah. Zunanje ocene govori, da je pod močnim helenizacijskim pritiskom v državi 250.000 Makedoncev, 150.000 Turkov, 200.000 Romov, 40.000 Vlahov in 200-500 Albancev. Tako bi delež teh etničnih skupin lahko znašal od 8 do 10 odstotkov prebivalstva (Po: Ortakovski 1997, 114).

²⁰ Popis leta 2001 je potrdil zmanjšanje deleža etničnih Srbov z 12,6 odstotka v letu 1991 na 4,4 odstotka ter, da je bilo med državljansko vojno 1991-1995 opravljeno »etnično čiščenje« oziroma razkroj srbskega etnikuma na Hrvaškem.

²¹ Po pregonu okrog 350.000 pripadnikov turške manjšine sredi 80. let se je med leti 1989-1991 vrnila približno polovica; večini niso dovolili vrnitve na stare domove, ampak so jih razpršili po državi.

²² Atlas Europe, Zagreb, leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 374.

²³ Janis Melderis »Analyses of Development of 'New Yugoslavia' in Context of of Multiethnic Society of Latvia«. Referat na drugi delavnici Skupine za upravljanje kriz v Jugovzhodni Evropi PzM Konzorcija, Reichenau, april, 2001.

Na Češkem je po čeških virih opazen nagel padec deleža Čehov v letu 1991 v primerjavi z letom 1980, kar je posledica nenadnega pojava narodnostno oza-veščenih Moravcev in Šlezijcev (Vaishar 23/92).

Bosna in Hercegovina velja za tronacionalno ali večetnično državo, ki je po popisu leta 1991 štela skupaj 97 odstotkov Muslimanov, Srbov in Hrvatov ter vsega 3 odstotke »manjšin«. Leta 1991 je bilo 240.000 ali dobrih 5 odstotkov Jugoslovanov in 130.000 ali 2,6 odstotka drugih. Po podatkih International Forum »Bosna« - Sarajevo je bilo v tej državi v letu 1998 40,7 odstotka Srbov, 18,9 odstotka Muslimanov in 27,5 odstotka Hrvatov (*www.balkanpeace.org*).

Na podlagi predstavljenega vzorca in navedenih podatkov lahko v Vmesni Evropi ugotovimo:

- 25 odstotkov ali 5 držav v Vmesni Evropi ima 91 in več odstotni delež »matičnega« naroda, od teh imajo le tri države manj kot 5-odstotni deleže etničnih manjšin;
- 40 odstotkov ali 8 držav ima 81 do 90-odstotni delež »matičnega« naroda;
- 5 odstotkov ali 1 država ima 73-odstotni delež »matičnega« naroda;
- 25 odstotkov ali 5 držav ima od 58,5 do 66,5-odstotni delež »matičnega« naroda;
- ena država je tronacionalna, brez značilnega deleža etničnih manjšin;
- ni enonacionalnih držav;
- v večini držav je prišlo do premikov »nazaj« k povečanemu in bolj izraženemu deležu etničnih manjšin;
- spreminjanje etnične strukture je potekalo nasilno in se je tudi obnovila;
- spori, konflikti in vojne imajo tudi etnična obeležja.

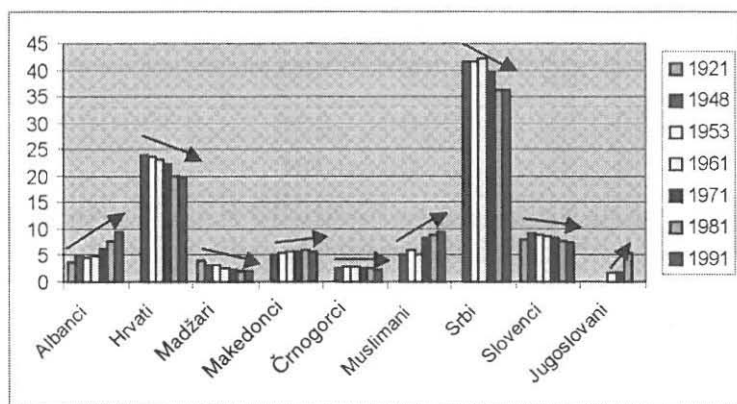
Tu nas izračuni opozarjajo na nevaren vidik uporabe relativnih števil. Zelo relativna je ugotovitev, da z varnostnega vidika 68,5 odstotka DTM po izsledkih ni bistveno obremenjenih z manjšinskimi vprašanji. Za števili so ljudje in etnije, števila pa so zavajajoča. Tako 600.000 Madžarov v Slovaški zavzema 10,7 odstotka deleža v prebivalstvu države, medtem ko 476.500 pripadnikov ruske etnične manjšine v Estoniji zavzema več kot 30 odstotkov prebivalstva te države. Ali, 1 odstotek prebivalstva Poljske predstavlja 390.000 Poljakov, 490.000 Ukrajincev, 100.000 Madžarov in hkrati le 16.000 Estoncev, 43.000 Hrvatov, 20.000 Slovencev in tudi toliko Makedoncev. Vse prebivalstvo Estonije predstavlja le 1 odstotek prebivalstva Rusije, medtem ko bi za 10 odstotkov prebivalcev Poljske štelo dvakratno prebivalstvo Slovenije. Prav tako bi bilo nevarno, neznanstveno in

nemoravno dejanje določati delež etnične manjšine, ki naj bi predstavljal »varnostni prag« za državo ali konfliktnost DTM.²⁴

*

Kako spremembe etnične kompozicije lahko v določenih notranjih in ustreznih mednarodnih odnosih vplivajo na stabilnost in varnost države ter regije, je možno pokazati na primeru nekdanje Jugoslavije in nove države Makedonije.

Prikaz 4: Spremembe razmerij narodov in narodnosti v SFRJ v obdobju 1921-1991

Prikaz 4 kaže pospešeno rast deleža Albancev in Muslimanov, nekaj blažjo rast Makedoncev ter leta 1981 pospešeno rast opredeljenih Jugoslovanov v nekdanji Jugoslaviji. Kakorkoli, leta 1991 beležimo padec deleža Makedoncev, ves čas pa občutno upadanje deleža Hrvatov, Srbov, Slovencev in Mađžarov. Na določeni točki razvoja in v trenutku spremenjenih mednarodnih geopolitičnih odnosov je država razpadla.

Čeprav se je delež Makedoncev v SFRJ povečeval, se Makedonija kot matična nacionalna država Makedoncev po osamosvojitvi srečuje s hudimi problemi stabilnosti in varnosti, ki izhajajo tako iz »albanskega vprašanja« v Makedoniji kot tudi regiji. Na severozahodu in severu države je v teritorialni kontinuiteti z Albanijo in Kosovim ter Preševsko dolino v južni Srbiji 95–35-odstotna teritorialna koncentracija Albancev, med tem ko jih je po neuradnih ocenah v glavnem

***

²⁴ Politične strukture Hrvaške so v devetdesetih »znanstveno« opravičevale politično manipulacijo z mednarodnimi odnosi. Iz svetovalnih krogov predsednika Tujmana se je slišalo, da »titularne nacije morajo imeti 80–90 odstotkov prebivalcev«, da bi bili »mogočii država in demokracija«. Po tej logiki bi bilo treba v Evropi pregnati 24 milijonov ljudi (Po: Topalović 2000, 35).

mestu Skopju do 40 odstotkov. Delež Makedoncev kot »matičnega« naroda je bil leta 1961 dobrih 71 odstotkov, Albancev pa 13 odstotkov, deset let pozneje je bilo Makedoncev 69 odstotkov in Albancev 17 odstotkov, še deset let pozneje pa bilo le še 67 odstotkov Makedoncev napram 20 procentom Albancev. Popisni podatki iz leta 1994 povedo, da je v državi 66,5 odstotka Makedoncev in 25 odstotkov Albancev, med tem ko neuradni podatki govore tudi o 39 odstotkih Albancev.²⁵ Demografi so izračunali, da se bo število Albancev v Makedoniji podvojilo v slabih petnajstih letih, med tem ko bi lahko Makedonci kaj takega dosegli šele čez 48 let. V dveh letih je možno pričakovati blizu pol milijona novih državljanov Makedonije, toda med novorojenimi bo dobrih 44 odstotkov Makedoncev in slabih 39 odstotkov Albancev. Utegne se torej zgoditi, da bodo Makedonci čez kakšnih 15 let manjšina v svoji »nacionalni« državi, Albanci pa »nematična« večina.

*

Prostor, država in regija sta statična pojava, medtem ko je etnična struktura bodisi zaradi migracijskih tokov bodisi stopnje naravne rasti dinamičen pojav. Zato je z vidika konfliktnosti v kontekstu teorij »priložnosti in pripravljenosti«²⁶ logična predpostavka, da je vsaka enkrat vzpostavljena teritorialna ureditev le začasna. Prikaz 5 kaže dinamiko spreminjanja deležev nekaterih narodov v Vmesni Evropi od leta 1920 do leta 1980. Največjo rast so imeli Albanci (267,2 odstotka), sledili pa so jim Muslimani (158,8 odstotka) in Makedonci (150,7 odstotka). Del rasti deleža Makedoncev in Muslimanov je treba pripisati priznanju makedonskega naroda z odločitvami AVNOJ-a²⁷ ter opredelitvi Muslimanov kot naroda v ustavi SFRJ iz leta 1974. Rast deleža ostalih navedenih narodov se giblje v lestvici od 2,1 do 93,6 odstotka, med tem ko sta se deleža Nemcev (-78,3 odstotka) in Židov (-80,4 odstotka) iz znanih razlogov radikalno zmanjšala.

* * *

²⁵ Različni viri govorijo o umetnem povečanju popisnega deleža Makedoncev.

²⁶ O teoriji »priložnosti in pripravljenosti« v Singer 1979 in Starr 1978, o »situacijskih dejavnikih« mejnega konflikta v Tägil 1978.

²⁷ Antifašistični svet (vijeće) narodne osvoboditve Jugoslavije, Jajce, 29. 11. 1943.

Prikaz 5: Razmerja rasti med nekaterimi narodi v »Vmesni Evropi«, 1920-1980

Narodi	Število v tisočih		V %		V %
	1920	1980	1920	1980	
					1980/20
Albanci	1.176	4.320	2,7	5,8	267,2
Bolgari	4.224	7.716	9,5	10,4	82,7
Hrvati	2.986	4.393	6,7	5,9	47,1
Madžari	9.797	13.387	22,1	18,0	36,6
Makedonci	625	1.568	1,4	2,1	150,7
Muslimani	767	1.986	1,7	2,7	158,8
Nemci	1.810	393	4,1	0,5	-78,3
Romuni	12.347	21.971	27,9	29,4	77,1
Slovaki, Čehi	2.339	4.529	5,3	6,1	93,6
Srbi, Črnogorci	4.831	8.716	10,9	11,7	80,4
Turki, Gagavzi	1.012	1.033	2,3	1,4	2,1
Ukrajinci, Ruteni, Rusini	985	2.170	2,2	2,9	120,2
Židje	577	113	1,3	0,2	-80,4

*

Po identifikaciji številnih potencialnih dejavnikov konfliktnosti DTM, konstrukciji teoretičnega koncepta, analize dejavnikov konfliktnosti s kombinacijo analize vsebin ter deskriptivne, empirične in primerjalne metode je bilo treba pristopiti h konstrukciji in testiranju empiričnega modela.²⁸ Cilj je merjenje,²⁹ to je proces, v katerem mora biti med teoretičnim pojmom, ki ga merimo, in meriskim postopkom, s katerim pridobimo meritve, dosežena ustrezna usklajenost.³⁰

Med 11 neodvisnimi spremenljivkami empiričnega modela je tudi usklajenost DTM z etničnimi mejami, s hipotezo, da je *konfliktnost DTM v Vzhodni in Jugovzhodni Evropi povečana zaradi njihove slabe usklajenosti z etničnimi*

* * *

²⁸ Neredko smo skeptični do »številske« znanosti, toda najmanj kar nam kvantitativne metode analize ponudi, je opozorilo na nelogičnosti teoretičnih konstruktov, vprašanja, ki jih skozi kvalitativno analizo nismo opazili ali dojeli, nas vrnejo nazaj k »pogledu v prostor« in preverjanju tako teoretičnih izhodišč kot same teritorialne stvarnosti.

²⁹ Merjenje je prirejanje števil objektom ali dogodkom na temelju izbranih pravil, kar je lahko označeno tudi kot predstavljanje empiričnega relacijskega sistema z matematičnim (ožje številskim) relacijskim sistemom (Stevens, Po: Ferligoj 1995).

³⁰ Po Neumanu (2000, 158) raziskovalec pri merjenju posega po konceptu, ideji ali konstruktju in razvija merjenje (npr. tehniko, proces, proceduro idr.), s katerimi lahko opazuje idejo empirično. Konstrukt je po Splichalu lahko opredeljen kot zamisel stalnih, občnih in nujnih lastnosti in odnosov dane vrste predmetov–odnosov–procesov in ni pasivni odraz stvarnosti v človekovem mišljenju, temveč je rezultat aktivnega razumevanja in spoznavanja predmetov (Splichal 1990, 208).

Splichal, S. 1990. Analiza besedil. Metodološki zvezki 6. Ljubljana. FDV.

teritorialnimi mejami. Na temelju predhodnih kvalitativnih in kvantitativnih spoznanj sem oblikoval neodvisno spremenljivko z ordinalno mersko lestvico z vrednostmi od 1 do 7 (Prikaz 6).

Prikaz 6: Merska lestvica za neodvisno spremenljivko narodna/etnična usklajenost DTM

1:	v eni ali obeh državah ni teritorialno kompaktna narodna/etnična manjšina sosednje države.
2:	v eni državi je v bližini meje teritorialno kompaktna narodna/etnična manjšina čezmejne države v obsegu do 5% prebivalstva.
3:	na eni ali obeh straneh meje se nahaja teritorialno kompaktna narodna/etnična manjšina sosednje države, ki šteje 5 do 10 % prebivalstva države.
4:	na eni ali obeh straneh meje se nahaja teritorialno kompaktna narodna/etnična manjšina sosednje države, ki šteje 10 do 14,9 % prebivalstva države.
5:	na eni ali obeh straneh meje se nahaja teritorialno kompaktna narodna/etnična manjšina sosednje države, ki šteje 15 do 20 % prebivalstva države.
6:	na eni ali obeh straneh meje se nahaja teritorialno kompaktna narodna/etnična manjšina sosednje države, ki šteje 20 do 30 % prebivalstva države.
7:	na eni ali obeh straneh meje se nahaja teritorialno kompaktna narodna/etnična manjšina sosednje države, ki šteje 30 in več % prebivalstva države.

Program SPSS³¹ je izračunal frekvenčno porazdelitev spremenljivke, ki jo kaže Prikaz 7. Prvi pogled kaže, da 68,5 odstotka DTM v Vmesni Evropi ni bistveno obremenjenih z vprašanjem etnične neuskklajenosti. Toliko jih je namreč takih, ob katerih ni etničnih manjšin, ki bi presegle 5 odstotkov prebivalstva države.³² Ob treh DTM ali 5,6 odstotka vseh se delež etničnih manjšin giblje med 5 in 9,9 odstotka, naslednjih 6 ali 11,1 odstotka DTM pa ločujejo območja z deleži manjšin med 10 in 14,9 odstotka prebivalcev države. Po dve DTM ločujeta območja z med 15 in 19,9 odstotka in med 20 in 29,9 odstotka etnično manjšinskega prebivalstva držav, medtem ko 4 DTM ali 7,4 odstotka meja ločuje območja s 30 in več odstotnimi deleži etničnih manjšin sosednjih držav.

* * *

³¹ *Statistical Package for the Social Science.*

³² *Na nevarnost takšnega »šetja« sem opozoril na prejšnjih straneh.*

Prikaz 7: Frekvenčna porazdelitev spremenljivke narodna/etnična usklajenost DTM

Vrednost	Frekv.	Veljavni %	Kumul. %
1	10	18,5	18,5
2	27	50,0	68,5
3	3	5,6	74,1
4	6	11,1	85,2
5	2	3,7	88,9
6	2	3,7	92,6
7	4	7,4	100,0
Skupaj	54	100,0	

Prva analiza korelacij kaže, da spremenljivka ni značilno povezana s konfliktnostjo DTM ($r = 0,085$; $p = 0,5$), četudi je Spermanov koeficient korelacije nekoliko značilnejši ($S = 0,17$; $p = 0,2$). Visoke in značilne korelacije spremenljivke z drugimi spremenljivkami v modelu: mladost ($r = 0,37/p = 0,00$), pravna urejenost ($r = 0,45/p = 0,00$), religijska usklajenost ($r = 0,31/p = 0,02$), geopolitične enote ($r = 0,39/p = 0,00$) so me spodbudile k vzporednemu merjenju korelacij spremenljivke z nekaterimi, ki jih v tem modelu ni. Tako etnična usklajenost močno in značilno korelira tudi z velikostjo teritorijev držav ($r = 0,48/p = 0,00$) in etnično heterogenostjo ($r = 0,55/p = 0,00$). Koeficienti korelacije podpirajo hipotezo in opozarjajo, da etnična neusklajenost nikakor ni edini dejavnik konfliktnosti DTM, med tem ko njena vpetost v širši problem kliče po dodatnih in drugačnih pristopih in merjenjih.

Po izvajanju multivariantnega razvrščanja (*Cluster*) je skupna aritmetična sredina za vse spremenljivke zavzela interval vrednosti od 1,67 do 4,41, za odvisno spremenljivko konfliktnost DTM v razponu ocen od 0 do 11 pa 4,41. Skupna aritmetična sredina za spremenljivko etnična usklajenost DTM z mersko lestvico ocen od 1 do 7 je 2,72. Šibko in neznačilno korelacijo etničnega dejavnika s konfliktnostjo DTM relativizira tudi skupna aritmetična sredina za najmočnejšo spremenljivko v modelu način nastanka DTM z mersko lestvico od 1 do 4, ki znaša 2,80.

Popravljeni determinacijski koeficient pri osnovni regresijski analizi modela znaša $R^2 = 0,73$, kar pomeni, da znamo 73-odstotni konfliktnosti DTM pojasniti z drugimi, v končni model uvrščenimi neodvisnimi spremenljivkami.

Regresijska metoda korakov (*Stepwise*) je bolj stroga in je z njo možno dobiti čistejšo sliko razlagalnih možnosti vsake neodvisne spremenljivke. Uporabil sem jo z dodajanjem in z odstranjevanjem neodvisnih spremenljivk.

Prva je z vnašanjem in računanjem po korakih v končni model vključila 8 spremenljivk. Spremenljivka etnična usklajenost je stopila v model kot šesta zapored s popravljenim determinacijskim koeficientom $R^2 = 0,663$ in razliko od R^2 prve, to je najmočnejše spremenljivke način nastanka kar 0,325. Algoritem je opustil spremenljivke pravna urejenost, mladost in jezikovna usklajenost.

Prikaz 8 ponuja primerjavo rezultatov treh metod preverjanja modela: koeficientov korelacij, β koeficientov enostavne regresijske analize (parcialnih koeficientov) ter β koeficientov regresijske metode korakov (*Stepwise*). Primerjava nudi možnost opazovanja pojasnjevalne moči vsake spremenljivke posebej pod pogojem, da se druge spremenljivke ne spreminjajo.

Prikaz 8: Primerjalni pregled statistik treh metod

	Pearsonovi koeficienti korelacije		Standardizirani regresijski koeficienti (β) (enostavna-linearna)		Standardizirani regresijski koeficienti (β) (<i>Stepwise</i>)	
	r	p	β	p	β	p
Mladost	-0,327	0,008	-0,193	0,185	/	/
Pravna urej.	-0,313	0,011	-0,090	0,409	/	/
Jezikovna uskl.	0,255	0,031	-0,121	0,210	/	/
Način nastanka	0,610	0,000	0,461	0,000	0,597	0,000
Geopol. enote	0,425	0,001	0,271	0,010	0,179	0,061
Religijska	0,308	0,012	0,252	0,004	0,231	0,009
Frek. spr.	0,504	0,000	0,301	0,002	0,289	0,003
Fiziografska	-0,192	0,082	-0,257	0,009	-0,283	0,002
Narodna/etnična	0,085	0,271	0,276	0,004	0,218	0,016
Pol v imper	-0,118	0,198	0,283	0,004	0,199	0,019
Zgod. podl.	0,266	0,026	0,229	0,010	0,179	0,028

Pregled statistik treh metod nam nudi predvsem osnovno spoznanje o povezavah in vplivih med samimi neodvisnimi spremenljivkami. Način nastanka DTM je najbolj vpliven dejavnik konfliktnosti DTM, pojasnjuje 36 odstotno variabilnost konfliktnosti, ima najvišji Pearsonov koeficient korelacije, vendar je visoka tudi regresijska b korelacijskega koeficienta. Posebej je zanimiv vpogled v tem kontekstu v »bolj geopolitične« spremenljivke: geopolitične enote, frekvenčnost spreminjanj ter položaj DTM v imperialnih krogih. Pri vseh treh vidimo izredno velike spremembe. Regresijska koeficienta b za spremenljivki geopolitične enote in frekvenčnost sprememb sta v razmerju do Pearsonovega koeficienta korelacije bistveno manjša. V primeru spremenljivke položaj v imperialnem sistemu pa je negativen neznačilen Pearsonov koeficient že pri linearni regresijski analizi spremenil vrednost v pozitivno značilno, pri izločevalni metodi pa je nekoliko upadel.

Preobratu govori o močnih vplivih tako izločenih kot sprejetih neodvisnih spremenljivk. Namenoma sem kombiniral dva tradicionalna dejavnika in enega, ki je relativno neznan in, vsaj z vidika generacij, sodoben in aktualen. Opazen je določen fenomen transformacije spremenljivke etnična usklajenost, za katero je Pearsonov popolnoma neznačilen koeficient korelacije spremenjen v pozitiven in relativno močan regresijski koeficient b .

SKLEP

Etnična pisanost je »avtohtona« teritorialna prvina Vmesne Evrope. Kljub temu ni možno govoriti o kakršni koli enosmerni vzročnosti med dejavnikom in konfliktnostjo DTM. Še vedno lahko govorimo le o nekakšni »geografski« usodi položaja »vmes«, kjer ima odločilno vlogo v realnem prostoru teritorialnost kot realpolitična kontinuiteta s svojimi geopolitičnimi komponentami. V takih teritorialnih odnosih zunanji akterji določajo teritorialno obnašanje, usodo in interese notranjih akterjev. Tak položaj in »avtohtona« etnična razdrobljenost onemogočata oblikovanje nacionalnih držav, pri katerih bi teritorialne meje nacionalno definiranih skupnosti in političnih suverenosti srečno sovpadale. Zato tudi etnični dejavnik jemlje svoj delež v konfliktnosti državnih teritorialnih meja.

Empirična analiza kaže, da samo 18,5 odstotka DTM v Vmesni Evropi nima na nobeni strani teritorialno kompaktnih etničnih manjšin, 50 odstotkov DTM ima na eni strani do 5-odstoten delež teritorialno kompaktnih etničnih manjšin, vse ostale DTM pa ločujejo deleže etničnih manjšin v razponu od 5 do 30 odstotkov in več. Osnovna analiza korelacij ni pokazala značilne povezanosti dejavnika s konfliktnostjo DTM, vendar njegova močna povezanost z drugimi dejavniki, še posebej bolj geopolitično obarvanimi, ter značilna regresijska koeficienta ? opozarjajo na velik vpliv dejavnika na konfliktnost DTM v Vmesni Evropi. Tudi multivariatno razvrščanje DTM po intenziteti konfliktnosti je pokazalo, da so potencialno bolj konfliktne tiste DTM, ki ločujejo večje deleže etničnih manjšin. Določena izjema so DTM v območju nekdanje Sovjetske zveze, za kar so identificirani specifični razlogi.

Seveda so možni tudi drugačni pristopi, drugačna merjenja, metode, vpogledi v prostor, drugačna in druga znanja in drugačni izsledki. Model za proučevanje konfliktnosti DTM je zato odprt za dodelavo, »hranjenje« z novimi spremenljivkami, ponovna preverjanja z enakimi in drugačnimi metodami in tehnikami.

BIBLIOGRAFIJA

- ANDERSON, James 1995: »The Exaggerated death of the nation state«. V: Anderson, J., Book, C. and Cochrane, A., (eds): *A Global World? Reordering Political Space*. Oxford. The Open University.
- BOWMAN, Isaiah 1928: *The New World: Problems in Political Geography*, (ed. IV). New York and Chicago. Yonkers - on - Hudson.
- BROWN, N.: 1992: *The Strategic Revolution*. London. Brassey's.
- BUFON, Milan: 1997: »Države, narodi, manjšine: političnogeografski oris«. *Geografski vestnik* 69, str.114.
- BUFON, Milan 1999: »Problematika teritorialnosti v politični in kulturni geografiji«, *Geografski vestnik* 71, 91-103.
- FERLIGOJ, Anuška; LESKOŠEK, K.; KOGOVŠEK, T. 1995: *Zanesljivost in veljavnost merjenja*. Metodološki zvezki 11. Ljubljana, FDV. Ljubljana.
- FOUCHER, Michel 1990: »Les frontieres dans la nouvelle Europe«. *Politique étrangere* 55/3, str. 575-587.
- FOUCHER, Michel 1993: *Fragments d'Europe: Atlas de l'Europe médiane et orientale*. Paris. Fayard.
- GOOCH, G. P. 1920: *Nationalism*. London. Swarthmore Press.
- GRIGGS, R.; HOCKNELL, P. 1995: »The Geography and Geopolitics of Europe's Fourth World«. *IBRU-Boundary and Security Bulletin*, Winter 1995/96, Vol 3, No. 4, pp. 89-67.
- GRIGGS, R.; HOCKNELL, P. 1995a: »Fourth World Faultlines and the Remaking of 'Inter-national' Boundaries.« *IBRU-Boundary and Security Bulletin*, Vol 3, No. 3, pp. 49-58.
- HASANI, Seit 1997: »Albanian Question on the Optic of European Integration«. V: Tunjić 1997: »Stability and Security of Eastern and Southeastern Europe« *Collection of Studies*, Ministry of Defence. Center for Strategic Studies.
- HOFFMAN George.W., ed. 1990: *Europe in the 1990's: A Geographic Analysis*. New York. John Wiley & Sons.
- KENNEDY, Paul 1987: *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. London. Random House.
- KOCSIS, Károly 1992: »Changes in the Ethnic Structure of the Carpatto-Balkan regions« (*A Geographic Approach*). *Geographica Slovenica* 23.

- MACKINDER, J. Harold 1919: *Democratic Ideals and Reality*. New York. Henry Holt.
- MEARSHEIMER, J. J. 1990: »Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War«. *International Security*, Summer, Vol.15. No. 1, pp. 5-56.
- MEDVEDEV, Sergei (ed) 1998: »Zwischeneuropa«: *Historic Experiences, National Views and Strategic Alternatives*«. Final Report to the Finnish Ministry for Foreign Affairs, UPI Working Papers 6/1998. Helsinki.
- NEUMAN, W. Lawrence 1994: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches* (2. ed). Boston, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore. New York and Chicago. Allyn and Bacon.
- NIETSCHMANN, B. 1994: »The Fourth World: Nations Versus States«. V: Demko, G. J. and Wood, W.B.: *Reordering the World. Geopolitical Perspectives of the Twenty-first Century*. Westview Press.
- PAVIĆ, Radovan 1973: *Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije*. I dio. Zagreb. Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih nauka.
- PAVIĆ, Radovan 1990: »Razlozi za Mitteleuropu«, *Kulturni radnik* 4/90, str. 55-74.
- ROSKIN G. Michael 1997: *The Rebirth of East Europe*, 3rd ed.. Prentice Hall Upper Saddle River, N.J.
- RUPNIK, Jacques 1988: *The Other Europe*. London. Weidenfeld & Nicolson.
- SMOOHA, Sammy 2001: »The Model of Ethnic Democracy.« ECMI Working Paper No. 13. <http://www.ecmi.de> (10. 02. 2003)
- STAUN, D.; DAHLAHOSSON, H. 2002: »Implications of EU Enlargement - democracy, economy and security policy«. ECMI TEAM Working Paper No. 7. <http://www.ecmi.de> (10. 02. 2003)
- TÄGIL, Sven 1977: *Studying Boundary Conflicts*. Lund. Esselte Studium.
- TOPALOVIĆ, Duško 2000: *Balkanska Europa*. Zagreb. Diorama.
- TUNANDER, Ola 1997: »Post-Cold War Europe: Synthesis of a Bipolar Friend-Foe Structure and a Hierarchic Cosmos-Chaos Structure?« V: 1997: *Geopolitics in Post-Wall Europe. Security, Territory and Identity*. Oslo. PRIO.
- VAISHAR, Antonín 1992: »Ethnic Structure of the Czech Republic in the Census of 1991 and its Connections.« *Geographica Slovenica* 23.
- <http://www.balkanpeace.org> (The Centre for Peace in the Balkans, Toronto, Canada: Haris Silajdzic: *The Unexposed Zealot*, Analysis, October 2002)

THE END OF EUROPEAN »ZERO« IMMIGRATION POLICY MODEL: PROACTIVE ECONOMIC MIGRATION POLICY AND ACTORS' INTERESTS

The »zero« immigration policy model based on two major lines of action - the closing of borders to new influxes of immigrant labour and measures to promote the integration of the immigrant populations in place - has proved inadequate in dealing with existing 'stocks and flows.' Likewise is there hardly any evidence that it would be flexible enough to deal with the current situation. Furthermore, the accompanying calls for a 'common' European immigration policy are the result of the integration objectives of the European Union and the anticipated enlargement in May 2004. A Community immigration policy, as set out by the European Commission, represents an attempt to synthesise the economic and demographic aspects of the arguments for a proactive immigration policy, taking into account humanitarian, family reunion and economic types of migration. It implicitly recognises the number of tensions between Member States, business and individual migrants. This article examines how the balance between these competing, but also overlapping interests has been tackled by current proposals on admission of economic migrants. In order to understand the dynamic relationship of these key interests and the evolution of the construction of a common EU immigration policy the author (a) discusses the interaction between 'new migration' and 'new' policy initiatives, (b) analyses immigration policy in the demographic and economic context and (c) argues that the best model for a common European immigration policy would be the human rights approach.

Keywords: immigration policy, EU, human rights approach

KONEC EVROPSKEGA MODELA »NIČELNE« IMIGRACIJSKE POLITIKE: PROAKTIVNA EKONOMSKA IMIGRACIJA IN INTERESI UDELEŽENCEV

Model »ničelne imigracijske politike«, ki temelji na dveh glavnih usmeritvah delovanja - zapiranjju meja novim tokovom imigrantske delovne sile in ukrepih za pospeševanje integracije že priseljene imigrantske populacije - se je pri obravnavi obstoječih »stocks and flows« izkazal za nezadostnega. Prav tako skoraj ni dokazov, da bi bil ta model lahko kos aktualni situaciji. Imigracijska politika Skupnosti, kakršno je načrtala Evropska komisija, je poskus sintetiziranja ekonomskih in demografskih vidikov argumentov za proaktivno imigracijsko politiko, upoštevajoč humanitarne, družinske in gospodarske tipe migracij. Implicitno priznava številne napetosti med državami članicami, delodajalci in posameznimi migranti. Članek obravnava aktualne predloge za sprejem ekonomskih migrantov v luči ravnotežja med nasprotujočimi, a tudi prekrivajočimi se interesi. Da bi razumeli dinamična razmerja teh ključnih interesov in proces izgradnje skupne imigracijske politike Evropske skupnosti, avtorica (a) obravnava interakcijo med »novo migracijo« in »novimi« političnimi iniciativami, (b) analizira imigracijsko politiko v demografskem in ekonomskem kontekstu in (c) dokazuje, da bi bil najboljši model za skupno evropsko imigracijsko politiko pristop z vidika človekovih pravic.

Ključne besede: imigracijska politika, Evropska unija, pristop z vidika človekovih pravic

1 INTRODUCTION*

There is the increasingly apparent need for a 'new approach' to immigration in Europe. The intensified debate and search for new immigration policies stems from a combination of deficiencies of policies evolving since the 1970s, the changing nature of migration and attitudes towards it. The »zero« immigration policy model, based on two major lines of action - the closing of borders to new influxes of immigrant labour and measures to promote the integration of the immigrant populations in place - has proved inadequate in dealing with existing 'stocks and flows.' Likewise is there hardly any evidence that it would be flexible enough to deal with the current situation. Furthermore, the accompanying calls for a 'common' European immigration policy are the result of the integration objectives of the European Union and the anticipated eastern enlargement. By the Treaty of Amsterdam, immigration and asylum have become the »1st pillar« issue. In October 1999, the special meeting of the European Council in Tampere discussed the establishment of an Area of Freedom, Security and Justice and elaborated the political guidelines for the coming years. It was agreed that »the separate but closely related issues of asylum and migration call for the development of a common EU policy«. This would include the following elements: partnership with countries of origin, a common European asylum system, fair treatment of third country nationals and management of migration flows.¹ But until recently, partly because of the developments of the 1990s which are closely connected with the phenomenon of 'new migration', the political and practical agendas have been influenced predominantly by asylum, irregular immigration, smuggling and trafficking in human beings, with limited attention paid to family reunion and even less to labour market requirements and integration of third country nationals. There has been little debate about the role that immigrant labour might play in enhancing the competitiveness of European national and regional economies. There are signs, however, that this attitude may be changing. In the last couple of years, issues as the shortages of skilled persons and the ageing and decline of populations have been drawn to public migration debate. Comprehensive immigration policies are called for.

The problems now confronting governments have resulted from a piecemeal approach to specific problem-solving, which led to a series of (im)migration-

* * *

* This contribution is largely based on the author's paper »A Common European Immigration Policy or How Common is Common Enough? « published in *Towards a Common European Immigration Policy* edited by Bernd von Hoffmann, Frankfurt am Main 2003: Peter Lang, pp. 53-85.

¹ Tampere European Council, 1999, particularly points 10-27.

related policies, addressing a series of issues (such as asylum, labour, family reunion and formation, trafficking, illegal immigration and return) separately or in parallel rather than in an integrated fashion. An integrated management strategy is required to bring these together and to be applied over the long term. Failure to do so will only replicate the mistakes of the past where action in one direction has often resulted in creating new problems in another. The European Commission in its proposals, specifically in its *Communication on a Community Immigration Policy*² supports such a management approach. Whether countries are able to develop their own integrated policies and to harmonise them with others are questions that can no longer be evaded.

However, the feasibility of commonly agreed and consistent immigration policy objectives that could underpin the elaboration of a legislative framework common to all Member States may be questioned, not only on the sensitive issue of sovereignty, but on a few other issues as well. Among them a highly diverse geography and experience of migration within Europe: three interlinked, but separate migration sub-systems have evolved within Europe in the last decade, which are characterised by different types and scales of movement. Although they are acting largely independently, at least in geographical terms, they are nevertheless influenced by economic globalisation. Consequently, the formulation of a common European immigration policy needs to include a common understanding of a multi-dimensional global matrix of movement involving capital, goods, services, ideas and people as well as taking into consideration the interests of the various actors involved in the process.

2 THE AIM OF THE PAPER

Economic migration involves at least three main actors or three main interests.

- First, there are the interests of the State. For the purposes of economic migration the state means a sovereign State, which has the capacity to confer nationality on individuals, and to recognise the nationality of non-nationals; this to control their movement according to its purposes.³ State can be subdivided into the state of destination, the state of origin as well as of transit, but here I shall mean the interests of Member States of the European Union, which have declared strong interests in the regulation of labour migration regarding promoting, preventing and controlling.

* * *

² COM (2000) 757 final, 22.11.2000.

³ Cf. E. Guild, 2002.

- Secondly, there are the interests of the economic sector, more particularly of companies and business. These interests can be manifested in various ways. The employer may rely on the destination state to undertake recruitment of labour migrants, or it may recruit migrant labour directly, either in the destination state or abroad.
- Thirdly, there are interests of individuals, meaning the migrants themselves. An individual has an interest in economic migration both individually and as a part of a family and network structure and strategy.

A Community immigration policy, as set out by the Commission, takes into account humanitarian, family reunion and economic types of migration. It represents an attempt to synthesise the economic and demographic aspects of the arguments for a proactive immigration policy and implicitly recognises the number of tensions between Member States, business and individual migrants. It is my intention to look how the balance between these competing, but also overlapping interests has been tackled by current proposals on admission of economic migrants.

In order to understand the dynamic relationship of these key interests as well as the evolution of the construction of a common EU immigration policy I first discuss the interaction between 'new migration' and 'new' policy initiatives (Section 3). This will be followed by a discussion of actors' interests in immigration considering the demographic and economic context (Sections 4 and 5). Finally, after analysing the proactive economic immigration policy and its common framework (Sections 6 and 7), I will argue that the best model for a common European immigration policy would be the human rights approach.

3 'NEW' MIGRATION, 'NEW' EUROPE, 'NEW' POLICY

The last decade or so has been the most migratory for Europe since 1945.⁴ Much of the academic literature has described the period as being characterised by 'new' migrations.⁵ These are identified in a number of ways, but at its heart are the dynamic relationships between geopolitical and geoeconomic changes and evolving patterns and processes of migration, normally traced back to 1989 and the end of Europe's Cold War political division.⁶ While any estimations of migration are clouded by the reservations of data deficiencies, a number of commentators have suggested that the extent of migration since 1989 in Europe alone

* * *

⁴ This section is based on the author's lecture *Migration in Context of the European enlargement* given at the Academy of European Law, Trier, 25-26 April 2002.

⁵ K. Koser and H. Lutz (eds.), 1998.

⁶ S. Castles and M. J. Miller, 1993; W. T. S. Gould and A. M. Findlay (eds.), 1994; A. H. Richmond, 1995.

allows for its qualification as 'new', as it outnumbers any other migration in Europe since the end of the Second World War.⁷ However, in the 1990s it was political-military perturbations in Central and Eastern Europe, particularly in the Balkans, that have affected flow regimes, created human rights difficulties and injected major uncertainties into the policy-making process.

3.1 NEW GEOGRAPHY OF MIGRATION

Along with the extent of international migration emerged a new geography of migration in Europe.⁸ The geographical patterning has altered greatly already since the early 1980s. In particular, the proportion of immigrants coming from other developed countries has fallen markedly. Recent migration has emerged from new countries of origin; in the late 1980s and early 1990s there was a marked escalation of flows into Western Europe from two sources: the East and the 'South'. Changes in the former Soviet Union and Eastern Europe have not resulted in the mass migrations initially predicted, but these countries are nevertheless also significant new countries of origin for migrations in Europe.⁹ The wars in the Balkans dominated movements in the 1990s as they brought sudden and massive forced movements on a scale not seen since 1945. New countries of destination have also emerged. These include countries of Southern Europe as well as of Central and Eastern Europe. The larger Southern European countries such as Italy and Spain became net immigration countries.¹⁰ The new and newly democratic countries of Central and Eastern Europe increasingly find themselves in the role of transit countries for migrants aiming to enter the EU as well as becoming destination countries in their own right as the process of economic transition advances and as the EU countries reinforce their controls.

With regard to immigration European countries fall into several groups. The vast majority of immigrants in Central and Eastern European countries come from elsewhere in Europe, mainly from other countries of the same region, and with only small proportions from EU and EFTA states. Scandinavian countries also display a relatively high degree of 'Euro self-containment', mainly from EU and EFTA states, and from 'Other Europe' (largely Turkey and former Yugoslavia) with only small proportions of flows from Central and Eastern Europe. Germany's immigration field is strongly European, and along with Austria and Finland receives a high proportion of its immigrants from Central and Eastern

* * *

⁷ R. King (ed.), 1993a; H. Fassmann and R. Munz, 1994.

⁸ R. King (ed.), 1993b.

⁹ J. Salt and J. Clarke, 1996; D. Tränhardt, 1996.

¹⁰ R. King and K. Rybaczuk, 1993.

Europe. In contrast, almost a third of the United Kingdom's immigrants come from outside Europe. The Mediterranean countries also tend to look beyond Europe, as does the Netherlands.¹¹ These marked differences in the migration fields of individual countries, reflect a range of historical (such as post-colonial links) and geographical (especially proximity) processes. Finally, the patterns depicted reinforce the diversity of migration experience across Europe.

3.2 NEW TYPES OF MIGRATION

The new geography of migration has often become associated with new types of migration and with changing migrants' profiles more generally. The emergence of a 'post-industrial' pattern over the past two decades, represents the latest of the waves affecting post-war Europe, following the displaced persons resettlement after 1945, the 'guest worker' phenomenon of the 1950s and 1960s and the subsequent phase of family reunification. This latest 'post-industrial' wave comprises three relatively distinct elements:

- The first element consists of high-skilled labour migration movement. At least until recently this movement constituted an essentially »invisible« process in that it involves mainly professional, managerial and technically skilled workers who are relatively cosmopolitan in culture, play an important role in the economy and are likely to be on some form of temporary contract or posting from their home companies. However, there appears to have been a steady growth in the migration of the highly-skilled across Europe as a whole. While the bulk of this movement is still westwards, the continent is now seeing an increasingly complex pattern of »brain exchange«.¹²
- The second element consists of refugees and asylum seekers to whom the most attention in recent years has been accorded, partly because these are closely monitored under international agreements and partly because the numbers applying for asylum in the EU States exploded during the 1980s and early 1990s and, in the late 1990s in some of the EU Candidate States.
- The third element consists of irregular, 'illegal' or clandestine migration. There is a commonly held view that an increasing proportion of immigrants are becoming 'illegal' either by entering a country in violation of that country's laws or by doing something to violate a condition for legal stay. This type of migration is largely labour-market related, the process is

* * *

¹¹ J. Salt, 2000.

¹² P. Rees *et al.* (eds.), 1996.

controversial however. For example, even refugees and asylum seekers often appear to be little different from the 'illegals', as many are believed to be basically 'economic' refugees rather than people fleeing from fear of persecution. Furthermore, it is sometimes difficult to identify the differentiation of human trafficking from illegal immigration. Smuggling of migrants and particularly trafficking in human beings is currently one of the most urgent and complex human rights issues and a priority concern of the EU international co-operation in the fight against transnational organised crime.¹³

A substantial amount of literature deals with each of these types. An important overall comment is that together they embody an increasing polarity in migration flows. In particular, this is manifested by a bipolar distribution according to skills, occupation and income. Another result of new migration is family fragmentation, bringing about a growing participation of women and children. A growing number of female migrants and minors are also reported as being the victims of trafficking in human beings, exploited in sexual and other industries in slavery-like situations.¹⁴

3.3 NEW NATURE OF MIGRATION

Thus, the term new migration may suggest that using the term 'migration' has changed in some way. It is not immediately clear what is meant by 'migration' and 'immigration'. Migration is a sub-category of a more general concept of 'movement', embracing a wide variety of types and forms of human mobility each capable of metamorphosing into something else through a set of processes which are increasingly institutionally driven. What we then define as migration is an arbitrary choice, and may be time specific.

In recent decades, 'immigration' has been associated with some notion of permanent settlement, which for the most part occurred indirectly as a development of previous temporary labour migration, mainly through family reunion and family formation. Most voluntary migration in recent decades has featured temporary labour migrants, yet this is an enormously diverse group, which can be blended with numerous other international movers. Today, 'permanent' settlement may be associated with return migration of former labour migrants or certain ethnic groups such as German *Aussiedler* or Romanian Magyars. It is important to see that diverse types of 'mobility' (permanent migration, temporary labour

* * *

¹³ F. Medved and P. Cullen, 2002.

¹⁴ See among others J. Apap and F. Medved, 2003.

migrants, asylum seekers, refugees, temporary protected persons, students, working holidaymakers, highly skilled) may easily be transposed into another. It does not therefore make sense to think in terms of rigid categories, nor to place 'immigration' at some defined point on the mobility continuum.¹⁵

Eurostat reports that migration flows are now composed of a mix of people: asylum seekers, displaced persons and those seeking temporary protection, family members coming to join migrants already settled in the EU, labour migrants and growing numbers of business migrants. The flows have become more flexible - in particular there has been an increase in short-term and cross-border movements - with a complex pattern of people entering but also leaving the Union.¹⁶ The European Commission's new approach to immigration sees new trends in migration within »the concept of migration as a *pattern of mobility*«,¹⁷ limited to the element of policy concerning partnership with countries of origin. In this sense flexibility of policy is concerned with encouragement of migrants to maintain and develop their links with their countries of origin rather than including recognition that new migration as a 'pattern of mobility', involving different 'categories' of migrants, motivations, methods and roles of insertion into the societies into which they come is largely influenced and managed by different agencies and institutions. Categories are often rigid, and it is sometimes difficult for migrants to go from one category to the other. In my view, a new approach to immigration should also provide a framework for flexibility in this sense.

3.4 NEW EUROPE POLICY

Immigration policies often emerge out of political, social and economic imperatives, which have little direct relationship with migrants or migration itself. To the extent to which the changes in policy-making have been a response to changes in migration, either stocks or flows, is hard to discern. It may be claimed, however, that simultaneously with the new migration, 'new' Europe and 'new' policy responses have emerged.

Political transformations have brought into sharper focus questions surrounding the definition of Europe and its boundaries. New migration is located at the centre of competition and conflict about the nature of organising principles, which can unify the 'new' Europe. The first decade of the 21st century confronts Europe with challenges relating to five interrelated subjects in particular: (a) the enlargement of the Union, (b) the strive for a common foreign and security poli-

* * *

¹⁵ Cf. J. Salt, 2000.

¹⁶ COM (2000) 757 final, Annex I.

¹⁷ COM (2000) 757 final, p. 8, emphasis original.

cy, (c) the urge to provide a sustainable basis for employment and growth, (d) the establishment of the Union as an »Area of Freedom, Security and Justice« and (e) the decision to agree on a common asylum and migration policy. Hence, the 'new' migration cannot be understood in isolation from the economic, political and social orientation of the 'new' Europe.¹⁸

Nevertheless, it was already before 1989 that Western Europe recognised to have a 'common interest' in the field of asylum and migration policy and searched for a forum for strategy creation and co-ordinated action. When it became clear that guest workers »come to stay«,¹⁹ the initial reaction of most governments was to stop further recruitment of foreign workers, try to induce those residing in the country to return, and prevent family reunification. When this proved not to be possible, the problem of regulating international migration shifted in the 1980s to one of stepped up border control, increasing internal regulation of labour markets and integrating large, established foreign populations.²⁰ Controlling borders required a renewed emphasis on international co-operation, especially among the Member States of the European Community, committed to building a border free area, relaxing and eventually eliminating all internal borders in order to complete the internal market. This process of integration was given new impetus by the Single European Act of 1986, which called for the elimination of all barriers to the movement of capital, goods, services and people within the territory of the European Community by January 1992. Given the desire of Member States to stop further immigration, creating a border free Europe meant reinforcing external borders. A series of intergovernmental agreements dealing with asylum, migration and security issues were drafted to help construct a kind of European migration regime. These include the Schengen Agreement of 1985, whereby some of the EU governments committed themselves to eliminating border checks in exchange for common visa requirements to control the movement of third country nationals and the Dublin Convention of 1990, which requires asylum seekers to apply for asylum in the first 'safe country' where they arrive. These agreements, with further 'transgression' of the »European borders« in view of the eastern EU enlargement helped to establish buffer states in the Central and Eastern Europe.²¹

Project 1992 together with the Maastricht Treaty, ratified in 1993, launched the most ambitious program of regional integration and economic liberalisation in

* * *

¹⁸ On making of 'new' Europe see e.g. the author's discussion *'New' Europe's »brave« motto: »United in its diversity«*, presented at the conference »New Brave Europe«, Faculty of Social Sciences, Ljubljana, 2-3 July 2003.

¹⁹ R. Rogers (ed.), 1985.

²⁰ G. Brochmann and T. Hammar (eds.), 1999.

²¹ J. F. Hollifield, 1992; F. Medved, 2000.

world history.²² But just as this process was taking off, the strategic situation in Europe was turned upside down, with a refugee migration and asylum-seeking crisis. A large percentage of those whose asylum claims were refused would remain in the host countries either legally - pending appeal of their case - or illegally. With continuing attempts to slow or stop all forms of legal immigration, the number of illegal immigrants has increased steadily. New migrants, particularly asylum seekers and undocumented migrants, have become the focus for a brand of moral panic in many European societies, in which they represent a broader social symbol of immigrants who abuse the welfare state, commit crimes and threaten the employment of established citizens. In this context, the 'new migration' has been associated with the current resurgence of extreme nationalist and racist movements in a number of European societies.²³ The construction of 'frontiers of identity' against the 'others' has intensified.²⁴ With the perception among European publics that immigration is raging out of control and with the rise of right wing and xenophobic movements and political parties, governments have been reluctant to create new programmes for legal immigration, or to expand existing quotas. Instead, the thrust of policy change has been in the direction of further restriction.²⁵ Policy changes that have taken place increased vulnerability of many migrants from asylum seekers deprived of welfare, through undocumented migrants indebted to smugglers and traffickers.

It is becoming clear that the 'new migration' in Europe has a significance, which outweighs the before described changing patterns and processes alone.²⁶ Migration has assumed a growing importance on political agendas and opened new dilemmas. In addition, the meaning of the 'new' migration has become the focus of competition and sometimes conflict between policy makers, new migrants and resident population - indigenous and immigrant.

Most European governments recognise that they now preside over multicultural immigrant societies, and attempts to ostracise settled foreign populations

* * *

²² J. F. Hollifield, 2002.

²³ R. Miles, 1993; J. Solomos and J. Wrench (eds.), 1993.

²⁴ R. Cohen, 1994.

²⁵ For example, Germany in 1993 amended its constitution in order to eliminate the blanket right of asylum that was enshrined in Article 16 of the old Basic Law. France in 1995-96 enacted a series of laws that were designed to roll back the rights of foreign residents and make it more difficult for immigrants to naturalise. See e.g. G. Brochmann and T. Hammar, 1999.

²⁶ Of course, describing phenomenon as 'new' corresponds with the modern desire to order and arrange societies according to certain characteristics of which the expression of time and sequential structure is a major principle. It is, however, an example of an *a posteriori* description. Such descriptions have in other contexts been challenged at a later date on the basis of differing ordering principles. It follows that the description of recent migration in Europe as new is still preliminary and the validity of the notion new stands to be tested and proved in the long term.

only feed the flames of xenophobia and racism. In the late 1990s, several European states passed laws to liberalise naturalisation and citizenship policy.²⁷ Furthermore, irregular immigration and trafficking in human beings have occupied much of the attention from both media and authorities. New national and international efforts have been launched to combat these phenomena.²⁸ In the meantime, acute shortages of skilled workers in the labour market and issues regarding the »demographic deficit« anticipated within the EU over the next 10 to 30 years, have driven the debate on the question of relaxing immigration controls both in Member States and across the EU and added a wider dimension to the arguments as to whether immigration can benefit the EU economically. European governments are now turning to new recruitment programmes, seeking to emulate some aspects of the U.S., Canadian and Australian dynamic and selective immigration policy, and make their economies more competitive in a rapidly globalising world.

Thus, regarding the competence the European Commission has in the field of immigration, the document on a Community immigration policy with such key-words as »common legal framework«, »new integrated approach« and »proactive immigration policy«, appeared relatively late. It stated that »in view of the strongly divergent views in the Member States on the admission and integration of third country nationals, the Commission feels that it is essential to discuss these issues openly and to try to reach a consensus on the objectives of the policy to be followed«. The purpose of the communication has in fact been to »stimulate this debate«.²⁹

4 IMMIGRATION IN THE DEMOGRAPHIC CONTEXT

The role of migration in European population change has come under increasing scrutiny in recent years as a result of growing concerns about a cocktail of prospective changes to labour supply and demand. Issues raised include demographic ageing, shortages of working age populations, dependency ratios and payment of pensions, and possible shortages of both skilled and less-skilled labour. But while for demographers migration is one of the three key variables affecting the size of population, for migration policy makers the effects of migration on populations have mostly not appeared that interesting. The slow demographic changes have been viewed as long-term concerns, which often appear to be beyond the politicians' horizon. The need for interaction between demo-

* * *

²⁷ See e.g. F. Medved, 2001.

²⁸ F. Medved and P. Cullen, 2002; F. Medved, 2002; J. Apap and F. Medved, 2003.

²⁹ COM (2000) 757 final, Executive Summary, p. 3.

graphic and migration policy goals has also been overshadowed by concrete concerns as the illegal immigration, smuggling of migrants and human trafficking or difficulties in the integration. However, the United Nations Population Division report *Replacement Migration – Is it a Solution to Declining and Ageing Populations?* published in March 2000 attracted large publicity and brought the demographic facts and projections into the public debate on migration policy.³⁰

During the 1990s the world's population increased more rapidly than ever before and looks set to continue its rapid growth (rising to around 9.4 billion by 2050), with Europe's share becoming increasingly modest, halving between 1995 and 2050. Whether or not one subscribes to the notion of a 'post-industrial society', both in economic and social terms, coming into being in Europe, it cannot be denied that contemporary demographic behaviour in Europe is very different from that prevailing during the main period of demographic transition. Indeed, it can be claimed that demography is one of the main driving forces for change in Europe. Over the last three decades the continent appears to have embarked on 'a second demographic transition', with the overall level of fertility moving below the replacement rate and alterations taking place in sexual and household-forming behaviour.

Main demographic features recently recorded by Eurostat included the generally low rates of fertility and mortality and the widespread occurrence of natural decrease. Net migration to the EU declined rapidly over the last decade after peaking in the early 1990s at over 1 million per year before starting to climb again and reaching just over 700 000 in 1999 and being estimated just over 1 million for 2001.³¹ The general trend among all the Central and Eastern European countries is one of even slower population growth than that of the EU-15 for the first quarter of this century. The various European countries fare differently in the process, mainly according to their current levels of fertility but in spite these disparities, across the EU as a whole it is net migration that has become the principal component of population growth.³²

Irrespective of any future trends in the three basic demographic components these developments have put in train a variety of consequences, which will have repercussions lasting well into this century and raise a whole series of important policy issues. The direct impacts of the likely changes in numbers of people are modest compared with those arising from changes in the structure and composition of the population. The three aspects of population change have brought about the fundamental restructuring of the population in the past three decades

* * *

³⁰ UN, 2000.

³¹ COM (2000) 757 final, Annex 1; COM (2003) 336 final, 3.6. 2003, p. 9.

³² COM (2000) 757 final, Annex 1.

and have set in motion a pattern of demographic development, which appears to contain a high degree of inevitability.

4.1 THE 'GREYING' OF POPULATION

The 'greying' of population is considered to be one of the most important changes to be affecting European populations. Certainly, the statistics on the growth of the aged population are impressive. All European countries have larger proportions of the elderly than ever before, a development, which will be strongly reinforced in many countries as their baby-boom generations reach retirement age. As shown in Table 1 the proportion of Europeans aged 65 years and over has been rising steadily over the past four decades being half as much again in 1990 as its 8.7 % level in 1950. Moreover, this growth is projected to accelerate as the baby boomers of the 1950s and early 1960s move into retirement age. It can also be seen that the phenomenon is widespread across Europe, though not entirely uniform; the biggest increases being for Western and Southern Europe (reflecting the very low birth rates there) and the smallest for Northern Europe.

Table 1: Proportion of the population aged 65 years or more, and elderly dependency ratio, 1950-2025

Area	Year	1950	1970	1990	2010	2025
% aged 65+ Europe total		8.7	11.4	13.4	16.1	20.1
Northern		10.3	12.7	15.5	16.1	19.8
Western		10.1	11.4	13.4	16.1	22.3
Central		7.4	9.9	12.7	16.3	20.0
Eastern		7.0	10.4	11.3	13.5	17.6
Dependency ratio Europe		13.2	17.9	20.0	24.3	31.7

Notes: Areas of Europe are arranged in order of percentage of persons 65+ in 1990. Dependency ratio refers to the number aged 65+ per 100 persons aged 15-64.

Sources: A. M. Warnes, 1993; T. Champion, 1998.

This ageing has at least three major consequences:

- First, it increases the costs of health treatment and personal care.
- Second, there is the problem of raising money for people's pension, given that an increased pension-able-age population will have to be supported by a shrinking number of people of working age. The dependency ratio has already risen from 13.2 to 20 in 40 years to 1990, but it is projected to reach 31.7 by 2025. The Commission even estimates its increase to 40 per cent for year 2030.³³ This represents a massive redistribution of economic, social and political power, which governments are currently grappling with.
- Third, and particularly important for employment, is the ageing of the labour force. Much of Western Europe has already experienced a large downturn in the number of labour market entrants, but the next two decades will see a reversal in the balance of younger and older workers from around 1.2 20-39-years-old for every 40-59-year-old in the early 1990s to 1.2 40-59-years old for every 20-39 year old around 2015.³⁴ The accession states will experience a similar ageing of the population and challenges expected from the fall in their working-age population to those faced by EU-15.

Particular issues are also raised by the arrival of less skilled immigrants and of those of 'non-European' culture.³⁵ These problems are often exacerbated by the uneven spatial patterns of immigrant's destinations, traditionally in areas needing low-wage labour in declining industries and more recently in the largest cities, where cheaper housing is more plentiful and job openings are expected to be more numerous.

Thus, the geographical patterning of population growth and decline across Europe has undergone some substantial changes during the post-war period but these lack consistency and provide a rather weak basis for anticipating future trends. One important development has been the convergence of birth and death trends across most of Europe, not only at national level but also intra-regionally within countries. The inter-regional range of natural change rates is much smaller now than in the past, and migration has become relatively more important in accounting regional differences in overall population change.

* * *

³³ More detail on this scenario in COM (2003) 336 final, p. 12.

³⁴ A. Green and D. Owen, 1995.

³⁵ See e.g. P. White, 1993.

4.2 REPLACEMENT MIGRATION

The United Nations Population Division has suggested that Europe might need replacement migration - to cope with the potential problems caused by the declining and ageing populations - ranging from around a million to 13 million new migrants per year between 2000 and 2050. For example, immigration required to keep the support ratios unchanged during the next five decades, would mean a growth of the EU's population from 375 million in 2000 to 1.2 billion, out of which 918 million or 75% would be immigrants or their descendants. Others have contested such a scale of immigration as being unnecessary or impractical.³⁶

An OECD report, *Maintaining Prosperity in An Ageing Society*, emphasised that policy choices have to be made for the medium-long term in order to support pension and health systems.³⁷ Most frequent mentioned policy choices are those aimed to raise fertility rates or encourage greater immigration. There is also a need to understand better the capacity of labour markets to adapt to ageing work forces, including how it can be enhanced. It is suggested that most workers have the potential to remain productive up to and beyond currently standard retirement ages, provided they receive adequate training. However, these adjustments may not go so far, or proceed as rapidly, as desirable and it remains true that older workers face elevated risks of skill obsolescence and poor health.³⁸

Tapinos presented a useful framework for the future dilemmas. The issues related to migration, population ageing and population decline can be analysed with help of three time horizons. During ten years or so, the labour market will be the main focus of concern, and the relevant action parameters would be thus linked with labour market demand and supply. Impact on fertility and mortality will be limited. In this time horizon international migration can play a decisive role. This seems to be the case in many industrial countries where labour shortages and mismatches in domestic labour markets have motivated special arrangements and measures facilitating immigration of the skilled labour especially. In the next 20-40 years, »structural imbalances of age distribution«, and the threatening imbalance in the social security system would be the main concern. The impact of demographic trends, and the obviously weakening support ratios on the social security balance would be crucial but »a number of social economic and institutional variables may strengthen or dampen the demographic impact«. In the »very long run« the concern is the total population decline, for which no other meaningful option would exist than an increase in fertility in order to sus-

* * *

³⁶ See e.g. D. A. Coleman, 1995; *Economist*, September 9th, 2000.

³⁷ OECD, 1998.

³⁸ See OECD, 2000.

tain a stationary population, which is, for Tapinos, an unquestionable end for any society.³⁹ It is obvious that the key problems pointed out do neither appear nor fade away in a subsequent period. It is rather that they have already started to emerge, and policies to counteract them would be better found as soon as possible.

Thus population projections and labour market shortages have been the main triggers for a new wave of debate and active search of the policy making, particularly in the search of a possible combination of the many issues, interests and concerns that are represented in the policy making. These are different and often conflicting and are articulated both in national migration debates and at the European Union level.

Some EU Member States have already developed concrete policy initiatives to address labour market shortages, and implicitly the increasing demographic issue.⁴⁰ The European Commission has also identified a number of trends in the demographic situation in the EU, notably the slow down in population growth and a marked rise in the average age of the population. The decline in the working age population, beginning in the next 10 years and the long term rise in the percentage of the population who are over 65 and over 80 are identified as issues of concern to the EU, both in terms of the economic consequences and the impact on social security regimes.

The Commission recognises that increased legal immigration cannot, in itself, be considered as an effective way to offset these demographic changes, but should be part of an overall structural strategy to tackle these problems. In the short term, it could be an important element in population growth when accompanied by other responses such as more friendly family policies. Equally, controlled immigration may help to alleviate shortages provided it takes place within the context of an overall structural strategy to deal with labour market imbalances, including skill shortages, which should be addressed by an overall strategy of structural policies in the field of employment and human resources development.

In this sense, the Commission paper on immigration policy emphasised policy co-ordination in the EU in the area of employment, a process, which did the European Council in Luxembourg initiate in 1997. According to Article 126 of the Amsterdam Treaty, Member States implement their employment policies - outlined in their National Action Plans - in a way, which is consistent with the employment guidelines and the broad economic policy guidelines drawn up each year

* * *

³⁹ Tapinos (2000) as referred to in H. S. Mattila, 2001.

⁴⁰ As for example Germany in *The Report of the Independent Commission on Migration*, 2001.

by the Council. A number of weaknesses in the EU economy are highlighted as well, notably the high number of people still unemployed, insufficient participation of women and older people in the work force and long-term structural unemployment with marked regional differences. Attention is also drawn to the need to modernise social protection systems and in particular to secure their sustainability in the face of an ageing population.⁴¹ The Commission believes that the strategies, proceeding from the Lisbon European Council in March 2000, will reduce the effects of the ageing population in the EU and the level of dependency between those in work and those who have retired. With respect to social security systems the presence of legal labour migrants and their families may, in the short term at least, be a positive factor in face of ageing and declining population. The Commission recognises that there may be initial settlement costs, but that the availability of effective integration measures for third country nationals reinforces their socio-economic contribution to their »host« society and may be a lesser long-term cost to society than the absence of such policies, leading to discrimination and social exclusion.

The 2003 Commission's *Communication on immigration, integration and employment* deals with these issues in more detail.⁴² The significance of demographic developments for employment growth is particularly stressed. By using the Eurostat assumption of moderate immigration to EU-15 at around 630 000, corresponding to a net contribution to the working age population of approximately 450 000 persons, the document illustrates a demographic scenario incorporating the achievement of the Lisbon target of a 70% employment rate by 2010 and a constant rate of employment afterwards. As shown in Table 2 an overall decline of employment could be expected after 2010 and the fall in the number of employed people between 2010 and 2030 would be in the order of 20 million workers for EU-25, of these 13 million for EU-15.⁴³

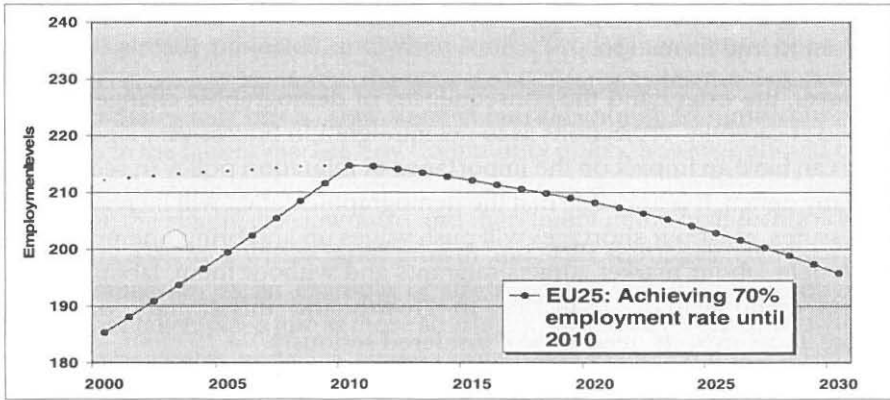
* * *

⁴¹ COM (2000) 622 final.

⁴² COM (2003) 336 final.

⁴³ COM (2003) 336 final, pp. 12-13.

Table 2: Scenario of future employment levels in the EU-25, 2000-2030

Notes: Total employment (in millions) assuming an employment rate of 70 % in 2010 and for the following period until 2030.

Source: COM (2003) 336 final, p. 13.

The negative contribution of employment to economic growth, implied by the decline of the total volume of employment, could be compensated by increases in productivity growth. The latter however, would have to reach 2.8 per cent between 2010 and 2020 and would have to climb beyond 3 per cent in the next decade. The Commission rightly acknowledges that in spite of the potential of other factors influencing productivity, as for example labour-saving technologies, such a productivity growth is questionable. In the depicted scenario, the Commission calculates that the average GDP growth in the EU would slow down to 1 per cent between 2010-2020 and to 0.6 per cent between 2020-2030.

Furthermore, the dependency ratio will continue to rise even if the employment rate target of 70 per cent is achieved and maintained throughout the coming decades.⁴⁴ This indicates that the impact of the population ageing on the welfare system, which is already noticeable, can only be partially averted by immigration.

4.3 ACTORS' INTERESTS

In this context, the migration interests of the Member States can be evident in a wish to maintain or increase revenues from a successful economy in order to pay for the social costs of an ageing population without disrupting social solidarity. The interest of business are to have a flexible labour market with sufficient workers, either highly skilled or low skilled, to meet demand and to keep wages as low as possible in order to remain competitive in the global economy. The

* * *

⁴⁴ COM (2003) 336 final, pp. 13-14.

interest of individual migrants are to improve their living and working conditions, to achieve their full potential and not least to be able to exercise their right to family unification and formation.

However, the extent and the consequences of demographic changes should be looked at carefully. Projections as to net immigration figures vary significantly and this can have an impact on the importance of migration policy in seeking the redress any deficit. It is arguable that the demographic deficit will increase migratory pressures, as labour shortages will push wages up and bring unemployment down. A tight labour market attracts migrants and without them, labour market shortages could lead to reduction in growth and inflationary pressures. Therefore, these aspects need to be considered seriously.

5 IMMIGRATION IN THE ECONOMIC CONTEXT

A strategic goal of the EU for the first decade of this century is to »become the most competitive and dynamic knowledge-based economy able to sustain economic growth and create more and better jobs with greater social cohesion.«⁴⁵ An overall strategy to this end was adopted by the Lisbon European Council, which also pointed to the problems caused by the under-development of the services sector, especially in the areas of telecommunications and the Internet and the widening skills gap, especially in information technology. The strategy outlined by the Council is to raise the employment rate from an average of 61% in 2000 to near 70% in 2010, for women from 51% to over 60%. Charting the progress, the Joint employment report 2000 stressed that further efforts are needed because of a worrying growth in skills shortages and miss-matches in supply and demand for labour. It also reported that shortages in the traditional low-skilled areas, such as agriculture and tourism, are continuing even where there are high levels of unemployment.⁴⁶ These shortages, in view of the Report, could threaten the European Union's competitiveness in the global economy.

In overall, the Commission's Communication on a Community Immigration Policy points to good macro-economic prospects for the European Union and cites a number of benefits to the economy such as the introduction of Euro and the completion of the internal market, as leading to improved growth and job creation with a consequent drop in unemployment. These, the Commission states, provide an ideal environment within which to look at the benefits of increased immigration.

* * *

⁴⁵ COM (2000) 757 final, p. 26.

⁴⁶ See COM (2000) 551 final.

Issues such as possible downturn in the EU economy are not addressed. This, particularly in view of the document's timing, when slowdown of the U.S. economy was already projected, and when similar process could have been expected in the EU economy, reinforces the view that Community institutions as well as the Member States may be too slow to react quickly enough to significant and rapid changes in the labour market. Any Community policy, however, should be able to react rapidly to fluctuations in economy and changes in the labour market. As an example, the significant downturn and investment in the high technology and e-commerce sectors, where rapid growth and skills shortages have been used by the Commission as an example of the need for immigration throughout the paper, has taken place just as these shortages have finally been acknowledged by the Member States, as well as by the Commission in its Communication.

5.1 ACTORS' INTERESTS

The fluctuations in the economy and the often-changing needs for migrant labour highlight the differences between the competing interest groups. The interests of the Member States have historically been driven by the wish to have migrant labour for the shortest possible time. An illustrative example is provided by the *Gastarbeiter* approach when no commitment is given to the security of residence of individuals. From the employer's perspective, there is clearly no benefit having a continuing obligation to employ migrant labour in the event of an economic downswing. From the individual's perspective, migrants' priorities are clearly security of employment and residence, which will effectively compensate for their commitment to a specific labour market. There is a risk that if no such security is provided migrants will be reluctant to take up employment and residence in a particular Member State. Such a reaction was evident in the poor response to the May 2000 German government's launch of a »green card« programme designed to recruit up to 20 000 highly skilled workers from outside the EU. After criticism from human rights groups and gentle reminders from experts about the difficulty of preventing »guest workers« from settling, the government quickly revised its policy to allow for the possibility of settlement and family reunification.

6 THE NEW ECONOMIC MIGRATION?

The Commission recognises that »there is a growing recognition that the »zero« immigration policies of the past 30 years are no longer appropriate.«⁴⁷ It

* * *

⁴⁷ COM (2000) 757 final, p. 3.

should be understood however, that the concept of »zero« immigration brought in the following the economic crisis from 1973 onward, has largely been a fiction, maintained for political ends by Member States throughout the 1980s and 1990s. In reality, even after the official suspension of recruitment programmes, substantial immigration has taken place as a result of powerful supply-push forces and networks giving immigration the form of family rather than worker immigration and as a result of both the liberalisation of trade and the globalisation of the economy. All Member States have, to some extent, admitted economic migrants for the purposes of employment, business and investment during this period. The development of international business across frontiers has continued hand in hand with the transfer of personnel within international companies. Strict labour market testing has sought to protect local labour markets but the reality has been that migrants have always possessed skills and experience, often sectorally based, which could not be found in Member States. The hypocrisy of the »zero« immigration policies has been that they have effectively sanctioned the continued economic migration, often on an entirely discretionary basis, where the grant of work permits has been an exception (or derogation) from the general rule that there should be no economic migration.

6.1 AN »ACCEPTABLE« FACE OF IMMIGRATION - HIGHLY SKILLED LABOUR

Currently there is no doubt that the existing workforce cannot meet the demand for specialised skills in the EU labour market. This is particularly so in the information technology sector where numerous high profile schemes and changes in existing rules took effect in the second half of 2000 in some Member States. The Commission's Communication reflects the arguments for an increased economic immigration, which have been driven largely by the »acceptable« face of migration – that of highly skilled and highly educated migrants, required by the economies of the Member States in its most buoyant sectors and makes it clear that migration for the highly skilled is necessary for the continued economic growth of the EU.

6.2 SOCIAL DIFFICULTIES OF IMMIGRATION - »LOW QUALIFIED« MIGRANTS AND UNDOCUMENTED LABOUR

The assessment of the need for low skilled labour is unsatisfactory. While a certain need for low skilled labour is recognised, concerns are focused on the possible social difficulties of encouraging such labour migration to the EU. The question of low skilled immigration is looked at in the context of a number of problem areas and weaknesses identified in the EU economy, notably the high

unemployment figures. While dispelling myths that immigration contributes to unemployment, the Communication identifies the economic benefits of migration as being more positive in respect of highly qualified migrants, as the low qualified may be competing with national workers for jobs. The Commission sees direct competition between low skilled migrants and national workers, with migrants undercutting local wage rates, as being susceptible to lead to some social unrest.⁴⁸

It is clear from the experiences of the last decades that low skilled migrant workers have filled jobs, which national workers do not wish to do. This is true even at a time of economic prosperity, where the shortage in these areas becomes more acute as the national labour force becomes more prosperous and better educated. Failure to fill these posts with legally resident labour leads to the use of undocumented migrant labour outside the formal economy, often undercutting local workforces and in cases, national minimum wage requirements. It may be argued that the problems of lack of employment and social protection for these 'illegal' migrants is far greater than any perceived social tensions which the Commission believes may exist. The demand for low skilled immigration clearly exists and should be managed in a way that will bring these migrants within the legal framework of migration and social protection. It is clearly accepted within the Commission paper that labour shortages, which exist in a number of fields such as agriculture, construction and domestic services are often met by irregular/illegal labour and that the demand for that labour may add to trafficking in human beings and to migrant workers being exploited and unprotected. The problems of undocumented migrants are also recognised. The Commission observes that these problems have led to several Member States resorting to regularisation and amnesty measures. What is not pointed out is that these measures often lead to the polarisation of public opinion for and against immigration. A more rational immigration policy which aims to channel potential illegal migration into legal channels to satisfy clear labour market demands would go a long way in eliminating both misery of undocumented migrants and the politicisation of the immigration debate.

Therefore, both the EU and Member States ought to take a realistic view as to the need for low skilled labour and should seek to influence the public debate on the need for migration in this context. More should also be said about the positive aspects of immigration in general. The Communication indicates, although tentatively, that immigration may contribute to economic growth and to growth per capita and that the fiscal impact of migration is generally thought to be positive. However, it has not been pointed out that there is little evidence that

* * *

⁴⁸ See Annex 1 to COM (2000) 757 final.

indigenous workers are harmed by immigration. When markets are functioning well, migration usually improves economic welfare, both for the migrant and for the indigenous population.⁴⁹

6.3 ATYPICAL WORK AND SERVICE PROVISION

One of the principal challenges facing Member States is to provide a flexible immigration policy, which reflects the recent structural trends in the labour market. The increase incidence of atypical working, part-time flexible and occasional work as well as a move from the individual as employee to businessperson has been more and more evident, particularly in the last decade. Furthermore, the EU as a whole needs to ensure that it is able to attract not only skilled individuals, but also investment. Recognising the way in which individuals and companies who succeed in a competitive environment operate can aid to do this. If immigration policies for economic purposes are to be successful, they must encompass all types of migrants who benefit to the EU economy. The Community institutions should therefore look carefully at encouraging and developing flexibility within its own policies.

Another issue is the increased liberalisation of trade in cross-border services. These issues are mentioned in passing.⁵⁰ Nevertheless, in the proposed *Directive on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of paid employment and self-employed economic activities*,⁵¹ the Commission recognises that a successful policy should provide a place for such short-term migration to take place and encourages the Member States to apply the provisions of the General Agreement on Trade and Services (GATS) in this respect.⁵²

6.4 ACTORS' INTERESTS

Hence, from the Member States' point of view, the demands for labour at both the top and bottom end of the labour market must be addressed. The public debate about illegal immigration is the result of inadequate arrangements at the bottom of the labour market. For business, there is an interest to be able to take on workers who are able to work legally with maximum flexibility. There is also an acute problem of business within the ethnic immigrant communities, which are often perceived as employers of illegal migrants because the nature of their

* * *

⁴⁹ F. Medved, 1998; F. Medved, 2002. But refer as well to COM (2003) 336 final.

⁵⁰ COM (2000) 757 final, Annex 1.

⁵¹ COM (2001) 386 final. 11. 7. 2001. Note: The follow-up decision-making process is not dealt with in this contribution.

⁵² See below, section 7.4.

business mainly involves the employment of low skilled labour. For the individual, the right to security of residence remains paramount, whether at the top or bottom ends of the labour market.

7 TOWARDS A COMMON IMMIGRATION POLICY?

7.1 WHO DECIDES ON APPROPRIATE IMMIGRATION LEVELS?

The intention of the Community immigration policy is not to set »detailed European targets«. ⁵³ While accepting that quotas may be impractical for a flexible approach to changing economic needs, the Commission turns instead to establishing »an appropriate system of indicative targets« which would also take in account other than labour market factors such as public acceptance, resources available for reception and integration, possibilities for social and cultural adaptation.

A mechanism established at EU level, based on co-operation exchange of information and reporting, as announced in the Communication, was set out in *Communication on the open method of co-ordination to the field of Community immigration policy*. ⁵⁴ The key element of this method are multiannual guidelines, approved by the Council, and accompanied by specific timetables for achieving the goals which they set in the short, medium and long term. They are then to be translated into national policy by the setting of specific targets, which take into account national and regional differences. According to the guideline referring to the admission of economic migrants, a coherent and transparent policy and procedures should be established for opening the labour market to third country nationals within the framework of the European employment strategy. ⁵⁵ The admission of economic migrants for economic purposes should, as far as possible, be done also in partnership with the countries of origin and in a transparent and coherent way based on the procedures set out in the Community legislation on the admission of third country nationals for the purpose of taking up employment. ⁵⁶ Member States will need to ensure, *inter alia*, that the changes, which might be required, should be decided in consultation with the social partners, national, regional and local authorities, non-governmental organisations, migrants associations and other relevant organisations. ⁵⁷ Under such a scenario,

* * *

⁵³ COM (2000) 757 final, p. 16.

⁵⁴ COM (2001) 387, 11. 7.2001.

⁵⁵ The Commission proposed six guidelines in the following areas: management of migration flows; admission of economic migrants; partnership with third countries and the integration of third country nationals.

⁵⁶ COM (2001) 386 final.

⁵⁷ COM (2000) 757 final, pp. 9-10.

Member States will prepare annual National Action Plans, consisting of two parts; the first would review the development and overall impact of their immigration policy over the previous period, including the numbers of third country nationals admitted under the various categories and their situation in the labour market; the second would set out the Member States' future intentions on immigration, including a projection of labour migrants they would wish to admit as set in their National Action Plans for employment.⁵⁸ On the basis of these reports the Commission will prepare a synthesis report of the implementation of the common policy, drawing attention to common problems and identifying areas where European solutions might be appropriate. The preparation of this report will be co-ordinated with the corresponding reports on employment and social inclusion.⁵⁹ This entails that the responsibility for dealing with the labour market aspects of immigration should lie with the bodies responsible for the implementation of the European employment strategy at both Member State and Community levels.⁶⁰

The assessment of appropriate immigration levels is clearly left in the hands of the Member States. As they continue to be responsible for the selection of economic migrants and for deciding how many are needed to meet national requirements, it is likely that the indicative targets established under the Community immigration policy would effectively be treated as quotas and that migration over and above those would politically be extremely difficult. However, the nature of economic migration is no longer one where the State is the primary determiner of the need for labour. The EU economy has moved from one where the State was the main employer of labour (and thus having competence to recruit labour itself) to one where many of the fields within State control in the 1950s, 1960s and 1970s have moved into the private sector.⁶¹ Although, particularly in the area of health, the State retains an important remit in assessing the need for migrant labour, it is the market that takes the lead. The deregulation of the EU economy, a process brought about in no small part by the exercise of the Community's powers, has defined the role of the government as framing the economic environment within which businesses flourish, not as one where the State should be directly involved in the economic decisions of those businesses. It is to some extent inconsistent to approach future EU immigration from a perspective which involves not only a major involvement by the Member States but also by

* * *

⁵⁸ COM (2000) 757 final, p. 16 and COM (2001) 387, p. 12.

⁵⁹ COM (2001) 387, p. 13.

⁶⁰ In addition the Commission believes that a more open admissions policy should be accompanied by additional measures to eliminate undeclared work which itself encourages illegal migration, smuggling and trafficking.

⁶¹ See below, section 7.4.

the Community in the decisions of those businesses which require migrants for their own success.

While it is certainly important to ensure that migration policy is complementary and consistent with other internal and external policy areas so that they are mutually reinforcing within a context of sustainable development, it is - to some extent - difficult to see the benefit of the synthesising of information on the admission of migrants and in laying down principles of the »common approach« to be implemented within the EU. Will this genuinely assist economic needs of business in a fast moving and highly competitive market? As has been seen in the recent past, translating grass roots business need for migrant workers, particularly the highly skilled, into positive action by Member States to allow for the admission of those workers, is often a lengthy process. For this process to be further lengthened by the Community's common approach may not assist EU businesses and the economic sectors concerned.

In addition to assessing the level of migration, it is also important to recognise that some European industries, particularly small and medium sized, often need to recruit migrants quickly. The application of assessment procedures, involving co-operation of a range of institutions (governments, regional and local authorities, social partners, non-governmental organisations, migrants and international bodies) could make the process extremely cumbersome and damage the flexibility of recruitment of labour from outside the EU.

7.2 ECONOMIC NEEDS TEST

Finally, the principle of »respect for the domestic labour market situation« which is currently applied in all Member State is not intended to be touched.⁶² The Commission recognises that industry should be assisted and that employers need »a practical tool« for demonstrating that there is a concrete shortage on the EU labour market⁶³ but does not encourage enough flexibility on this issue. The »*economic needs test*« and »*beneficial effects test*« as the proposed criteria in the common legal framework on admission of third-country nationals to employed and self-employed economic activities needs to address the realities of how businesses operate.

A practical tool for employers as designed in the proposed Directive, provides for an *individual assessment* of compliance with the requirements of the Directive: if employers have published a job vacancy via the employment services of

* * *

⁶² COM (2001) 386 final, Article 6.

⁶³ COM (2001) 386 final, Explanatory Memorandum, p. 2.

several Member States, e.g. by means of the European Employment Services Network (EURES), for at least four weeks and if they have not received an acceptable application from within the EU labour market, from the Candidate States or certain persons privileged under international agreements, they will be allowed to recruit a third country national.⁶⁴ As regards self-employed persons, third country nationals must show that the activity will create a job for them and will have a beneficial effect on the economic development of the Member State concerned.

It is not difficult to see that most high skilled posts are not advertised by the employment services of Member States but through other means such as newspapers, specialised publications, recruitment consultants or the Internet. In many cases, it would be better not to apply the economic needs test, especially when there are recognised labour shortages in specific sectors and in cases where employment of migrant workers involve extremely highly experienced or skilled individuals and/or accompanying investments into the EU economy.

Some options are given in this direction to the States rather than employers. Member States shall have a possibility for a *horizontal assessment* to react - with-in »transparency provisions« of the Directive - to worker shortage in a specific sector, by establishing, for instance, national »green-card programmes« for the recruitment of certain specialists and to fix - at national level - appropriate *income thresholds*.⁶⁵ This is based on the idea that the high-income sector of the European labour market needs less protection and can afford to be more open to global competition. Another option or idea of »competing for successful models« is an »employers contribution«, an extra premium for recruiting a third country paid by the future employer to the competent authorities.

7.3 COMMON LEGAL FRAMEWORK

The common legal framework on admission of economic migrants as one part of the »two-tier approach« on Community immigration policy was proposed at the same time as co-ordination mechanism.⁶⁶ The proposed Directive deter-

* * *

⁶⁴ It needs to be added here that the exact terms of possible restriction of access of citizens of the new EU Member States to the labour market of the EU-15 will be determined in the Accession Treaties. Currently, the EU Common Position on Chapter 2 - Free Movement of Workers states that current Member States will introduce a preference for new Member State nationals over non-EU labour.

⁶⁵ On »green-card« legislation in four European states see J. Apap, 2003.

⁶⁶ Other categories of migrants such as asylum seekers, family members of citizens of the EU or third-country nationals, third-country nationals established within the Community who are posted worker for the purpose of providing cross-border services or who provide such services are - or will be - covered by other directives or regulations.

mines common definitions, criteria and procedures regarding the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of paid employment and self-employed. It seeks to provide a single, simplified national procedure for issuing a combined title - residence and work permit in one administrative act - and standards of the differentiating rights of third-country nationals according to length of stay. It also allows for special residence permits to be issued to certain other categories such as »seasonal workers«, »transfrontier workers«, »intra-corporate transferees«, »trainees«, »youth exchange«/»au pairs«. ⁶⁷ The directive will apply except where bilateral or multilateral agreements contain more favourable provisions. These may also be applied to university students, artists, journalists, professional sportsmen, members of religious orders and representatives of non-profit making organisations.

The creation of a single national application procedure leading to one combined title will contribute to simplifying and harmonising the diverging rules currently applicable in Member States. For Member States this may be an incentive to streamline their internal administration and to avoid duplication of work. The residence permit will initially be valid for a period of up to three years and initially restricted to the exercise of certain fields of activity or to paid employment in a particular region. It will be renewable for a further three years only. After five years the »horizontal« provisions of the draft *Directive concerning the status of third country nationals who are long term residents* would phase in and workers who have fulfilled the conditions for »long-term residence status« could apply for it. ⁶⁸

The holder of a »residence permit – worker« will enjoy various rights, notably the right: to enter and reside in the territory of the Member State that issued the permit, even after a temporary absence; to pass through other Member States and to exercise the activities authorised by the permit; to enjoy the same conditions as EU citizens (working conditions, pay, vocational training, social security, medical care, freedom of association). The latter catalogue of rights is aligned with the catalogue of rights proposed in Article 12 of the proposed Directive on long-term resident third-country nationals but is less exhaustive, in line with the principle that that rights of third-country nationals should be incremental with their length of stay.

The directive on economic admission leaves a high level of discretion to

* * *

⁶⁷ The proposal defines also a number of other key terms, such as 'third-country nationals' or 'activity as an employed or self-employed person'.

⁶⁸ COM (2001) 127 final. The present analysis refers to the original proposal not including amendments. It has to be stated however, that the Council reached political agreement on draft Directive on June 5, 2003. See PRES/03/150.

Member States. They may apply horizontal measures (ceilings and »quotas«). Member States must adopt the necessary provisions to comply with the directive by 1 January 2004. However, Title IV of the EC Treaty does not apply to the United Kingdom and Ireland unless they decide otherwise. Likewise it does not apply to Denmark. Furthermore, although article 63 of the EC Treaty as a 'five year window' for the 'communitarisation' of specified migration measures is formally set out and the process should be over by 1 May 2004, measures to be adopted pursuant to points 3 (a) and 4 shall not be subject to a five year period. It is with this in mind that it should be considered what Europe has already agreed upon in »common« immigration policy and particularly what model could (or should) be developed for economic types of migration.

7.4 WHAT MODEL SHOULD EUROPE DEVELOP FOR ECONOMIC TYPES OF MIGRATION?

When constructing a viable common immigration policy for economic purposes we should first bear in mind successes and failures of known models. Two main models were dominant in the post World War Two period: the ILO and GATS models.

a) The ILO model

The model prevailing in the period of massive effort to reconstruct the war-ravaged economies of Western Europe was based on bilateral agreements with labour-rich countries in Southern Europe and Turkey and allowed recruitment of millions of guest workers during the 1950s and 1960s. In spite of some distinctions between European states, guest worker migrations were primarily seen to be economic in nature. Foreign workers constituted a kind of economic shock absorber (*Konjunkturpuffer*); they were brought into the labour market during periods of high growth and low unemployment, and they were supposed to be sent home during periods of recession and rising unemployment. It also seemed logical that in such circumstances guest workers should behave according to the laws of supply and demand.⁶⁹ The international stage for providing both state and non-state collective recruitment of labour was set by the 1949 International Labour Organisation (ILO) Convention 97 concerning migration for employment.

The ILO framework, complemented by other ILO and the Council of Europe activities regarding the treatment of migrant workers, gives legitimacy to the

* * *

⁶⁹ See e.g. M. J. Miller and P. L. Martin, 1982; S. Castles and G. Kosack, 1973; W. A. Cornelius *et al.* (eds.), 1994; C. Joppke, 1998.

authority of the State's monopoly over the means of movement to work and assists companies based in the destination state to find suitable workers. Individual is clearly the object of the labour recruitment activity, but there is little space allowed for the individual's active role. The protection of the individual migrant worker was, in theory at least, the responsibility of the State of nationality or protected in accordance with the interests of the host and home states. Security of work and residence and family reunification were excluded and the State's monopoly over security for aliens was broken only by the decisions of the European Court of Human Rights specifically concerning Article 8 of the ECHR.

Rising unemployment rates in northern Europe combined with the rise in oil prices led to a political 'stop' on state labour recruitment and sanction. The use of work permits changed and they became a mechanism of the State's protection of the domestic market. The political commitment to guarantee a right to work for their nationals created a direct conflict with the interests of companies in the recruitment of foreign labour. The test applied became one of the determining whether indeed there was a need for the admission of migrant workers to fill labour market gaps described by private enterprises. So long as the State's political priority was to ensure the availability of employment for domestic labour force, the interest of companies to import workers would be in principle illegitimate and only approved of as a matter of exception. The migrant's interest in a secure residence right independent of employment became paramount. A right to secure residence, which provides free access to the labour market, has developed in EU Member States from approximately 1965 onwards.

b) The GATS model

With the rise of a new service industry, the corporate regulation of labour migration was negotiated within the World Trade Organisation Agreement. The GATS as one of the integral parts of the WTO includes services, which involve movement of persons. The provisions of GATS are designed to ensure market access for service providers or, in other words, to restrict the power of States to impede access to their territory by foreign competitor in the service field through the use of restrictive labour migration laws. The individual is dependent on the economic activity, both security of residence and family reunification are not regulated, and she or he is increasingly dependent on the company for the protection against the control capacities of the state.⁷⁰

* * *

⁷⁰ See E. Guild, 2002.

c) The EC model

A quite different legal framework for labour migration has been worked out within the European Community. Movement of persons is seen as an important part of European economic integration and for this vision the role of individuals, as the means of production, has been critical. Two of the four freedoms, i.e. freedom of movement of persons and services involve the right of movement of natural persons. This alternative approach, expressed in the EC Treaty (and earlier EEC Treaty) was developed for migration of nationals of the Member States and has been driven principally with a view to completing the Single Market. The Community put into a place a model for migration which placed a strong emphasis on the rights given to individual workers, the self-employed and service providers and recipients, rights guaranteed by the Community and subject only to derogation by Member States in very specific circumstances. The Community's model clearly sought to balance the interests of the Member States to protect their population from threats to public policy, the need of business for labour and the need of individual migrants to exercise a choice to move for economic purposes and to have security of residence and benefit from equal treatment. This has been a successful example of managing migration for an economic end with the emphasis firmly placed on the right of the individual.

However, the Community's experience of extending free movement provision to third country nationals has been less successful. The extension of economic migration rights to nationals of European Economic Area (EEA) countries was uncomplicated, but numerous agreements with other third countries, starting with the 1970 Protocol to the Turkey Agreement, the 1976 Maghreb Agreements (replaced by the 1995/96 Euro-Mediterranean Agreements), the Europe Agreements and the Co-operation and Partnership agreements with the CIS states (P&C Agreements) have proved more problematic. This has been due largely to the reluctance of the EU Member States to accept the extent of the free movement provisions contained in those agreements and implementing decisions. For example, some provisions of the Europe Agreements are delayed for some Candidate States. There are also sectoral limitations, which are to be lifted in accordance with a timetable and the possibility of temporary suspension of the provisions under specified circumstances. Partly this is a result of the »zero« immigration period in which these agreements had been negotiated and the strong emphasis on aspects of policing and security rather than thinking about the economic benefits or implications of migration policy.

In the Community's approach to economic migration within and from outside the EU we can find aspects of both the ILO and GATS models. The emphasis on equal treatment in working conditions, remuneration and social security is reminiscent of ILO 97. It is found in the EC Treaty and is incorporated into all

Community's third country agreements, which include provisions on labour. Similarly the GATS approach is to be found in the Community's interpretation of the right of an enterprise within the Community to send its third country national personnel anywhere in the EU to carry out service provision. Further, the approach has been formally introduced into all of the post-1994 third country agreements of the Community, which include provisions on services. A more sophisticated version of the GATS provision is included in the Europe and the P&C Agreements, permitting enterprises to move their key personnel in order to carry out their service provision and establishment rights. This type of temporary migration is likely to expand. Recently some sectors have been consistently reporting labour shortages and more use of possibilities under the GATS have been looked for, also as a result of the Doha Development Agenda (so-called »Mode 4«).

8 CONCLUSION

It is undeniable that the EU is advancing towards a common immigration procedure. However, the question is when and how such a system will be set up. In my view, any European immigration policy ought to take place within the framework, which protects the rights of migrants, meaning that a Community immigration policy should adopt a rights-based model. This does not mean advocating that there is a human right to migrate for any purpose whatsoever, rather it means that migration law regarding any form of migration should be set out in legally binding rules that can be interpreted and enforced by courts and tribunals, which can consider the merits of the authorities' decisions when applying those rules. This is the approach applied by Community law regarding entry of third country goods and capital, and to a large extent services and establishment. The binding rules need not be as liberal as the rules governing movement of citizens of the European Union, just as the rules governing entry into the Community of third country goods, services and capital are not as liberal as the rules governing movement within the Community. Thus, the Community has to be brought into the relationship between the State, business and individual so that the enforcement of rights granted to an individual under Community law is also governed by Community law. According to my reading the Commission in its immigration policy proposals endorses this view and in a long term such a common European immigration policy would be common enough to benefit all actors involved.

REFERENCES

- Apap, J., 2003: Shaping Europe's Migration Policy: A comparative Analysis of Member States' »Green Card« Legislation: A Comparison of Strategies in Germany, Sweden, the Netherlands and the UK, in B. von Hoffmann (ed.) *Towards a Common European Immigration Policy*, Frankfurt am Main: Peter Lang, pp. 153-176.
- Apap, J. and F. Medved, 2003: *Protection Schemes for Victims of Trafficking in Selected EU Member Countries, Candidate and Third Countries*. International Organization for Migration (IOM), Geneva:
<http://www.iom.int>
- Brochmann, G. and T. Hammar (eds.), 1999: *Mechanisms of Immigration Control: A Comparative Analysis of European Regulation Policies*. Oxford: Berg.
- Castles, S. and M. J. Miller, 1993: *The Age of Migration*, London: Macmillan.
- Castles, S. and G. Kosack, 1973. *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*. London: Oxford University Press.
- Champion, T., 1998: Demography, in Unwin, T. (ed.): *A European Geography*, London: Longman.
- Cohen, R. 1994: *Frontiers of Identity: The British and the Others*, London: Longman.
- Coleman, D. A., 1995: International migration: demographic and socioeconomic consequences in the United Kingdom and Europe. *International Migration Review*, Vol. 29, No 1.
- COM (2000) 551 final, Joint employment report 2000 - Part I: the European Union - Part II: the Member States.
- COM (2000) 622 final, Communication from the Commission to the Council, to the European Parliament and to the Economic and Social Committee - The future evolution of social protection from a long-term point of view: safe and sustainable pensions.
- COM (2000) 757 final, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on a Community Immigration Policy, Brussels, 22.11.2000.
- COM (2001) 127 final, Proposal for a Council Directive concerning the status of third country nationals who are long term residents, Brussels, 13.3.2001.

- COM (2001) 386 final, 2001/0154 (CNS), Proposal for a Council Directive on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of paid employment and self-employed economic activities, Brussels 11. 7. 2001.
- COM (2001) 387, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on an open method of coordination for the Community immigration policy, Brussels, 11.7.2001.
- COM (2003) 336 final, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on immigration, integration and employment, Brussels, 3.6.2003.
- Cornelius, W. A., Martin, P. L. and J. F. Hollifield (eds.), 1994: *Controlling Immigration: A Global Perspective*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Economist*, September 9th, 2000.
- Fassmann, H. and R. Münz, 1994: *European Migration in the late Twentieth Century*. Aldershot: Edward Elgar.
- Gould, W. T. S. and A. M. Findlay (eds.), 1994: *Population Migration and the Changing World Order*, London: Belhaven.
- Green, A. and D. Owen, 1995: The labour market aspects of population change in the 1990s, in Hall, R. and P. White (eds.) *Europe's Population: Towards the Next Century*, London, UCL Press, pp. 51-68.
- Guild, E.: *Member States' Labour Markets: Impact on Immigration*. Paper presented at the conference »Extending the Area of Freedom, Justice and Security through Enlargement«, Trier, 4 - 6 July, 2002.
- Hollifield, J. F., 1992: Migration and International Relations: Cooperation and Control in the European Community. *International Migration Review* 26/2: pp. 568-595.
- Hollifield, J. F.: *Migration and International Relations: The Liberal Paradox*, Paper presented at the ERA Conference »State of Play on European Immigration and Asylum Policy: Patching up Tampere?«, Trier, 25 - 26 April 2002.
- Joppke, C., 1998: *Immigration and the Nation-State*, Oxford: Oxford University Press.
- King, R. (ed.), 1993a: *Mass Migration in Europe: The Legacy and the Future*. London: Belhaven.

- King, R. (ed.), 1993b: *The New Geography of European Migrations*, London: Belhaven.
- King, R. and K. Rybaczuk, 1993: Southern Europe and the International Division of Labour: From Emigration to Immigration, in R. King, (ed.), 1993: *The New Geography of European Migrations*, London: Belhaven, pp. 175 - 206.
- Koser, K. and H. Lutz, (eds.), 1998: *The New Migration in Europe: Social Constructions and Social Realities*. Macmillan Press Ltd.
- Mattila, H. S.: *Search for new immigration policy in Western Europe*, »European Population Conference 2001«, Helsinki, June 7 - 9, 2001.
- Medved, F. 1998: Izhodišča za oblikovanje politike priseljevanja Republike Slovenije (The Outline of the Immigration Policy of the Republic of Slovenia) *Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije* (Parliament of the Republic of Slovenia) XXXIV, 38, pp. 9 - 77.
- Medved, F. 2000: Politika migracij in azila v transgresiji Evropske unije (Migration and Asylum Policy in the Transgression of the EU) *Razprave in gradivo (Treatises and Documents)* 36/37, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (Institute for Ethnic Studies), pp. 207 - 226.
- Medved, F. 2001: Interaction between Nationality and Integration / Interaction entre nationalité et integration, 2nd European Conference on Nationality: »Challenges to National and International Law on Nationality at the Beginning of the New Millennium, Council of Europe, Strasbourg, 8 and 9 October 2001, Proceedings, pp. 23 - 39.
- Medved, F. and P. Cullen, 2002: Counteracting Human Trafficking: An Analysis of European Policy, in M. Anderson and J. Apap (eds.) *Police and Justice Cooperation and the New European Borders*, The Hague: Kluwer International, pp. 183 - 218.
- Medved, F.: *Migration in Context of the European enlargement*. Paper presented at the ERA Conference »State of Play on European Immigration and Asylum Policy: Patching up Tampere?«, Trier, 25 - 26 April 2002.
- Medved, F.: *Is illegal migration the 'missing link' of a comprehensive immigration and asylum policy?* Paper presented at the Conference »Extending the Area of Freedom, Security and Justice through Enlargement: Challenges for the European Union, Trier, 4 - 6 July, 2002.
- Medved, F., 2003: A Common European Immigration Policy or How Common is Common Enough, in B. von Hoffmann (ed.) *Towards a Common European Immigration Policy*, Frankfurt am Main: Peter Lang, pp. 53 - 85.

- Medved, F.: 'New' Europe's »brave« motto: »United in its diversity«, Paper presented at the conference »New Brave Europe«, Faculty of Social Sciences, Ljubljana, 2 - 3 July 2003.
- Miles, R., 1993: *Racism and Race Relations*, London: Routledge.
- Miller, M. J. and P. L. Martin, 1982: *Administering Foreign Worker Programs*. Lexington, Mass.: D.C. Heath.
- OECD, 1998: *Maintaining Prosperity in an Ageing Society*.
- OECD, 2000: *Reforms for an Ageing Society*.
- PRES/03/150: 2514th Council meeting - Justice and Home Affairs. Luxembourg, 5. 6. 2003.
- Rees, P., Stillwell, J., Convey, A. and Kupiszewski, M. (eds.), 1996: *Population Migration in the European Union*, Chichester: Wiley.
- Richmond, A. H., 1995: *Global Apartheid*, Toronto: Oxford University Press.
- Rogers, R. (ed.), 1985: *Guests Come to Stay: The Effects of European Labor Migration on Sending and Receiving Countries*. Boulder, Colorado: Westview.
- Salt, J. and J. Clarke, 1996: International Migration in Central and Eastern Europe, *New Community*, 22 (3), pp. 513 - 529.
- Salt, J., 2000: *Current Trends in International Migration in Europe*, Consultant's Report to the Council of Europe.
- Solomos, J. and J. Wrench (eds.), 1993: *Racism and Migration in Western Europe*, Oxford: Berg.
- Tampere European Council, 15 and 16 October 1999, Presidency Conclusions.
- The Report of the Independent Commission on Migration: *Structuring Immigration, Fostering Integration*, Berlin, 4. July 2001.
- Tränhardt, D., 1996: European Migration from East to West: Present Patterns and Future Directions, *New Community*, 22 (2), pp. 227 - 242.
- UN, 2000: *Replacement Migration. Is it a Solution to Declining and Ageing Populations?* New York: UN Population Division, Department of Economics and Social Affairs.
- Warnes, A. M., 1993: Demographic ageing: trends and policy responses, in Noin, D. and R. Woods (eds.): *The Changing Population of Europe*, Oxford: Blackwell.
- White, P., 1993: Ethnic minority communities in Europe, in Noin, D. and R. Woods (eds.): *The Changing Population of Europe*, Oxford: Blackwell, pp. 206 - 225.

VLOGA KULTURE PRI PROCESIH INTEGRACIJE (PRISILNIH) PRISELJENCEV

THE ROLE OF CULTURE IN INTEGRATION PROCESSES OF (FORCED) MIGRANTS

In the last twenty years of the accelerated processes of globalization, people move into other states more frequently than in the past historical epochs. It is important that they get successfully integrated into the receiving societies. The integration implies that the culture of the state of origin is practiced also in the receiving state. Therefore, the term culture is implicit to the integration concept. I will argue in this research paper that the concept integration could be understood only if we take contemporary culture theories into account. Most of them are provided by the anthropologists (also by the culturologists and sometimes the sociologists). Namely, as it will be explained in the research paper, some contemporary emphases on the redefinitions of culture are immanent to the integration concept. Further assumption of my research paper is that the integration of the (forced) migrants into the receiving society represents the win-win situation for the (forced) migrants and the receiving state. Assimilation and segregation as other ways of inclusion of the (forced) migrants deprive the receiving state and the (forced) migrants at the same time.

In the present research paper the attention will be paid to the anthropological conceptualizations of culture from past to contemporary approaches. For the purpose of this research paper, I will focus on the theorization of integration from the perspective of transnational theories. The answer to the following question will be sought: what is the epistemological value of those theories for the analysis and the interpretation of the integration processes. Last but not least the excerpt from the case study on the integration conditions of (forced) migrants will be briefly presented.

Keywords: globalization, migrations, integration, culture

V zadnjih skoraj dvajsetih letih pospešenih procesov globalizacije se ljudje preseljujejo v druge države več kot v prejšnjih zgodovinskih obdobjih. Pomembno je, da se učinkovito integrirajo v državo sprejema. Integracija pomeni, da država sprejema priseljencem omogoči praktičiranje kulture države izvora v javni sferi. Kultura je eden izmed sestavnih delov koncepta integracije. Moja predpostavka je, da koncept integracija lahko razumemo zgolj s poznavanjem sodobnih opredelitev kulture, ki jih nudi zlasti antropologija (poleg delno tudi kulturologije in občasno sociologije), nekateri sodobni poudarki redefinicij kulture so namreč immanentni konceptu integracije. Naslednja predpostavka pričujočega članka je, da vključitev (prisilnih) migrantov v družbo sprejema na način integracije pomeni win-win situacijo za državo sprejema in za (prisilne) migrante. Asimilacija in segregacija kot druga dva načina vključevanja priseljencev v državo sprejema deprivilegirata državo sprejema in (prisilne) priseljence hkrati, kot bo pojasnjeno kasneje.

V članku bom posvečala pozornost antropološki konceptualizaciji kulture oz. kratkemu pregledu razvoja koncepta skozi antropološko disciplino. Na kratko bodo opredeljeni osnovni koncepti akulturacija, asimilacija in integracija in poskus odgovora na vprašanje, kakšen je družbeni potencial omenjenih konceptov. Moja trditev je, da manjko teoretskih pristopov, ki razlagajo prisilne migracije, lahko delno nadomestimo s teorijami, ki razlagajo in interpretirajo ekonomske migracije, predpogoj pa je seveda upoštevanje specifičnosti situacije prisilnih migracij.

Ob pričujoči prostorski omejitvi članka se bom osredotočila na teoretizacijo integracije z vidika transnacionalnih teorij migracijskih gibanj v smeri odgovora na vprašanje, kakšna je epistemološka vrednost omenjenih teorij za razlago integracijskih procesov. Na koncu bo na kratko predstavljena študija primera, stanje in perspektive integracije (prisilnih) priseljencev v Sloveniji.

Ključne besede: globalizacija, migracije, integracija, kultura

UVOD

V zadnjih dvajsetih letih pospešenih procesov globalizacije se v druge države preseljuje več ljudi kot v prejšnjih zgodovinskih obdobjih. Pomembno je, da se učinkovito integrirajo v države sprejema. Integracija pomeni, da država sprejema priseljencem omogoči prakticanje kulture države izvora v javni sferi. Kultura je eden izmed sestavnih delov koncepta integracije. Moja predpostavka je, da koncept integracije lahko razumemo zgolj s poznavanjem sodobnih opredelitev kulture, ki jih nudi zlasti antropologija (delno pa tudi kulturologija in občasno sociologija), nekateri sodobni poudarki redefinicij kulture so namreč imanentni temu konceptu. Naslednja predpostavka pričujočega članka je, da vključitev (prisilnih) migrantov v družbo sprejema na način integracije pomeni win-win situacijo za državo sprejema in za (prisilne) migrante. Asimilacija in segregacija kot druga dva načina vključevanja priseljencev v državo sprejema hkrati deprivilegirata državo sprejema in (prisilne) priseljence, kot bo pojasnjeno kasneje.

V članku bom na kratko predstavila antropološko konceptualizacijo kulture. Opredeljeni bodo osnovni koncepti, akulturacija, asimilacija in integracija, poskušala pa bom odgovoriti tudi na vprašanje, kakšen je družbeni potencial omenjenih konceptov. Moja trditev je, da manjko teoretskih pristopov, ki razlagajo prisilne migracije, lahko delno nadomestimo s teorijami, ki razlagajo in interpretirajo ekonomske migracije, prvi pogoj pa je seveda upoštevanje specifičnosti situacije prisilnih migracij.

Ob pričujoči prostorski omejitvi članka se bom osredotočila na teoretizacijo integracije z vidika transnacionalnih teorij migracijskih gibanj v smeri odgovora na vprašanje, kakšna je epistemološka vrednost omenjenih teorij za razlago integracijskih procesov. Na koncu bo na kratko predstavljena študija primera, stanje in perspektive integracije (prisilnih) priseljencev v Sloveniji.¹

* * *

¹ Financiranje raziskovalnega dela za pričujoč članek je potekalo v okviru dveh projektov Inštituta za narodnostna vprašanja, v katere sem bila vključena. Projekt dr. Irene Šumi ima naslov *Procesi etničnega razlikovanja v Sloveniji: soočenje percepcij*, drug projekt (CRP) vodi dr. Komac na temo *percepcije slovenske integracijske politike*.

Preostali del raziskave, ki je osnova pričujočemu članku, je bil delno financiran v okviru projekta *Modra ptica: agenda za civilno družbo v Jugovzhodni Evropi*, ki jo financira konzorcij mednarodnih donatorjev preko Srednjeevropske univerze v Budimpešti. Omenjeno raziskavo je podprla Bank of Sweden Tercentenary Foundation. Mnenja izražena v članku so mnenja avtorice in ni nujno, da izražajo mnenje Srednjeevropske univerze in Blue Bird projekta.

GLOBALIZACIJA (PRISILNIH) MIGRACIJ

Po podatkih IOM-a (Mednarodne organizacije za migracije) se je število migrantov v zadnjih 35 letih več kot podvojilo. Tako je na začetku 21. stoletja vsak 35. prebivalec ali prebivalka sveta migrant, ki je odšel iz države, kjer se je rodil. Po podatkih UNHCR-a je na svetu tudi 20 milijonov beguncev, ki so prisilni migranti in so morali zapustiti državo, ker so okusili strah pred preganjanjem zaradi rase, vere, pripadnosti določeni naciji, socialni skupini ali političnega prepričanja in se zaradi omenjenega strahu v deželo izvora še ne smejo vrniti.

Za 90. leta je značilno, da je v porastu nedokumentirana migracija, saj mnogi, ker jih izključuje vizni sistem ali pa drugi restriktivni ukrepi, ki jih uvajajo vlade ali Evropska unija, potujejo ilegalno. Evropska unija namreč od sredine 80. let harmonizira begunsko in migracijsko politiko tako v državah članicah kot tudi v državah kandidatkah, s čimer se zahodna migracijska politika širi na vzhod. Schengenska meja na obrobju Evropske unije loči med tistimi, ki lahko bolj svobodno potujejo, in tistimi, ki so izključeni iz svobode gibanja in jim omenjena človekova pravica ni zagotovljena. Natančno število nedokumentiranih migrantov ni znano. Po mnenju Mednarodne organizacije za migracije na illegalen način prestopi državno mejo od 700.000 do 2 milijona žensk in otrok.

Metafora Jolyjeve iz leta 1996 o migracijski politiki Evropske unije kot o »poroznem jezu« je relevantna tudi v začetku tisočletja. Kljub restrikcijam v migracijski politiki ljudje še vedno potujejo (Joly 1996). Konec devetdesetih se je delno spremenil način potovanja migrantov, tako da tisti, ki so preganjani zaradi nasilja, in tisti, ki bežijo iz ekonomskih razlogov, pogosto potujejo skupaj. Ekonomski migranti včasih uporabljajo sistem azila in vlagajo vloge za status begunca v državah sprejema, saj pogosto nimajo drugih ustreznih možnosti za vstop v državo sprejema. Porajajoč problem, ki izhaja iz tega, je, da s tem upada zaščita za prisilne migrante, ki bežijo zaradi nasilja, saj njihove vloge pogosto veljajo za lažne. Uradniki namreč dobijo veliko več prošenj kot običajno, zato jih v veliko večji meri tudi zavračajo. To je eden izmed sodobnih migracijskih problemov, ki zahteva rešitev. Rešitve pa vsekakor ne smemo iskati v omejitvah svobode gibanja ekonomskih migrantov, kot predlagajo nekateri, temveč v ustreznih mehanizmih, ki bi omogočali vstop v države sprejema tudi tistim, ki so preganjani ekonomsko. Predvidevam – če si dovolim pogled z optimističnega zornega kota – da bi globalizacija s harmonizacijo človekovih pravic po svetu povzročila manj političnega preganjanja. Ob začetku 21. stoletja se zdi umestno vpeljati tudi sintagmo »ekonomsko preganjanje«, saj narašča število revnih kot posledica centralizacije virov, značilnih za sodobne globalistične procese širjenja kapitalizma. Dejstvo namreč je, da se prepad med revnimi in bogatimi veča.

Nekatere države se do določene mere bojijo naraščajočega števila migrantov; pogosto jih zavračajo na mejah in uvajajo restriktivne ukrepe. Države, kot so na primer Irska, Madžarska, Nemčija in druge, pa uvajajo migracijske programe, kamor vključujejo tiste družbene skupine migrantov, ki jih njihova država potrebuje. Zadeva vsekakor ni neproblematična, saj gre pogosto za uvažanje cenene delovne sile, za tako imenovano začasno migracijo, med katero migranti pogosto živijo v slabih delovnih in življenjskih pogojih. Vsekakor pa se vedno več držav zaveda, da migracija prinaša možnost ekonomskega kapitala (poleg socialnega in kulturnega); z vključevanjem migrantov in migrantk na primer poskušajo delno reševati probleme staranja prebivalstva, ki je značilno tako za države Evropske Unije kot tudi za srednjo in vzhodno Evropo. Problematično je namreč, da število aktivnega prebivalstva upada. Problemi nujnih ustreznih pokojninskih reform so delno rešljivi tudi z migracijami. Ne smemo namreč pozabiti, da so ekonomsko integrirani migranti davkoplačevalci in s tem tudi pomemben ekonomski vir za državo sprejema.

KONCEPT KULTURE V ANTROPOLOŠKI PERSPEKTIVI

Ob prihodu migrantov in migrantk v državo sprejema pride do stika različnih kultur. V zgodovini antropoloških študij so pogosto govorili o stiku dveh kultur, vendar pa vstopijo migranti in migrantke ob prihodu v državo sprejema v stik z več kulturami hkrati (prim. Frechette 1984, Šumi 2000), pri čemer lahko ločimo med dominantno in drugimi, pogosto marginaliziranimi kulturami. Vse družbe so, kot je opozoril že Bastian, kulturno mešane oziroma heterogene. Homogenih kultur v sodobnih družbah ni, razen pri določenih predindustrijskih družbah, ki se reproducirajo po endogamnem principu, kar pomeni, da se ljudje poročajo znotraj svoje etnične skupine in živijo v geografsko oddaljenih predelih. Bastian opozarja, da so vse kulture multikulturne, nastale pa so kot proces sposojanj ter spajanj. Sposojanja in spajanja so prisotna že v začetku formiranja določene kulture (v: Kuper 1999).

Ko antropologi govorimo o kulturi, nam ta pogosto pomeni način življenja. Ameriško antropološko društvo in tudi mnogi posamezni antropologi pogosto navajajo opredelitev, da je kultura tisto, kar nas loči od živali. Kultura je bila v antropološki disciplini vedno eden izmed temeljnih konceptov, že v času Tylorjeve opredelitve v evolucionizmu. Njegova opredelitev je, »da je kultura kompleksna celota, ki vključuje znanje, verovanje, umetnost, moralo, pravo in ostale sposobnosti in navade, ki jih osvoji človek kot član družbe« (v: Moore: 1996:17). Tylorjeva opredelitev je med antropologi še vedno med najbolj citiranimi, čeprav so mnogi zavrnil konceptualizacijo kulture kot celote. Vendar pa Kuper (1999) npr. meni, da še vedno lahko govorimo o kulturi kot o celoti, ven-

dar je prvi pogoj, da jo pojmujeemo relacijsko, v povezavi z drugimi koncepti. Da ideja o celostni naravi kulture še ni za pozabo, je razvidno tudi iz knjige Irene Šumi (2000) *Kultura, etničnost in mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Šumi meni, da ima koncept kulture (podobno kot etničnost) poseben ontološki status in ga lahko analiziramo kot interpretativno monado. Gre za rabo Leibnitzeve filozofske kategorije, ki določa, da (v našem primeru) kultura lahko vsebuje pravzaprav vse antropološke teme (Šumi 2000).

Pomemben poudarek v razvoju koncepta kulture, ki je pomemben z vidika proučevanja integracije, je tudi v tem, da sodobne opredelitve poudarjajo procesualno naravo kulture (prim. z Lindholmer:1998), saj kulture niso statične in se spreminjajo. Pomembna so tudi spoznanja, da posamezniki v kulturi osvojijo le določene in ne vseh kulturnih značilnosti. Omenjena spoznanja pri konceptualizaciji kulture ponovno jasno ovržejo stereotipno predstavljanje določenih narodov, etničnih skupin, kultur ali pa tudi posameznikov. Vendar pa procesualna narava ni značilna zgolj za koncept kulture, temveč tudi za integracijo, saj gre tudi pri slednji za dinamične družbene in kulturne procese.

Koncept kulture so v postmodernizmu začele v večji meri proučevati tudi druge humanistične in družboslovne discipline, zlasti kulturologija, kjer je kultura osrednji subjekt raziskovanja, osrednji poudarek pa na proučevanju t. i. subkultur. V antropologiji pa je uporaba koncepta kulture doživela radikalne kritike v postmodernizmu, mnogi so postavili pod vprašaj epistemološko vrednost koncepta ter ga zavrnilo kot neustreznega. Proučevanja so se pogosto usmerila v posamezne kategorije, kot so npr. identiteta, habitus, diskurz, etničnost itd. (prim. Kuper 1999). Omenjene teme seveda ostajajo relevantne tudi za antropološka proučevanja, vendar pa menim, da koncept kulture v antropologiji še vedno potrebujemo. Tudi Clifford v knjigi *Predicament of Culture* (1988) zapiše, da je kultura precej kompromisen koncept, brez katerega za zdaj še ne more. Strinjam se z njim, vendar menim, da s poudarjanjem procesualne narave kulture in iskanjem vedno novih definicij lahko premostimo tisto, kar Clifford poimenuje »kompromisna narava« koncepta kulture. Dejstvo namreč ostaja, da, če govorimo o identiteti, diskurzu itd., govorimo o relevantnih temah, ne pa o kulturi sami (cf. Kuper 1999).

Za diskurz integracije so pomembna tudi opozorila na politične izrabe koncepta kulture, ki so v zgodovinah narodov pogosto privedle do nacionalizmov, zlasti takrat, kadar je šlo za poudarjanje zgolj dominantne kulture v družbi in za izključevanje kultur, ki v družbi sobivajo in jim je dodeljen marginaliziran položaj, ali pa se jih poskuša sploh prikriti, kot se to, na primer, dogaja makedonski etnični skupnosti v Grčiji. (Med avtorji, ki opozarjajo na nevarnost politične pristranskosti rabe kulture so Gellner 1999, glej tudi Novotna 2002, Kuper 1999.)

AKULTURACIJA, ASIMILACIJA, INTEGRACIJA: DRUŽBENI POTENCIAL KONCEPTOV

Procese kultur v stiku so v antropološki disciplini včasih poimenovali akulturacija ali inkulturacija. Po Barnardu in Spencerju je akulturacija »proces pridobivanja kulturnih značilnosti, ki so posledica stika kultur« (1996). Omenjeni termin se v zadnjih letih redkeje uporablja. Eden izmed razlogov za zaton koncepta akulturacije je tudi dejstvo, da je bil na novo prispeli posameznik, posameznica oz. kultura v študijah o akulturaciji smatran predvsem kot objekt v procesih prilagajanja dominantni kulturi (Serpel, v: Rogelja 1999), vendar pa so že raziskave zgodnje psihološke antropologije (t. i. raziskave kulture in osebnosti) poudarile vpliv posameznikov na sociokulturni sistem, v katerem živijo, in s tem na obojestransko vplivanje: tudi sociokulturni sistem namreč vpliva na posameznike. Drugi razlog za vedno manjšo uporabo koncepta akulturacije je v njegovi nedodelanosti, kar gre deloma pripisati dejstvu, da je koncept nastal v času asimilacijskih teorij. Tudi zaradi tega je koncept integracije zlasti v zadnjem desetletju začel izpodrivati koncept akulturacije, predvsem zato, ker so se razvile integracijske teorije, ki nadomeščajo asimilacijske, in ker je koncept integracije bolj razvit kot koncept akulturacije. Nekateri avtorji koncept akulturacije še vedno uporabljajo, kot npr. Portes (1995), in sicer v pomenu »prilagajanja na dominantno kulturo«. Uporaba koncepta akulturacija je redka tudi zaradi tega, ker je nastala v času, ko so kulture še smatrali za statične in niso poudarjali procesualne narave kulturnih procesov. Termin integracije je ustrežnejši, ker integracijski teoretski pristopi poudarjajo spremenljivost kultur in družbenih procesov, in tudi zato, ker integracijske strategije vključujejo ljudi v družbo na ustrežnejši način, ki je v dobrobit tako etničnim skupnostim v državi sprejema kot tudi državljanom države sprejema, kot bo pojasnjeno spodaj.

Termin integracija implicira, da migranti lahko ob prihodu v državo sprejema v javni sferi prakticirajo kulturo države izvora, medtem ko asimilacija pomeni, da državna politika v državi sprejema ni naklonjena prakticiranju kulture države izvora. Pri asimilaciji se dominantni kulturi države sprejema prilagajajo zgolj kulture migrantov, tako da se jo učijo in sprejemajo njene kulturne značilnosti. Nekateri kanadski in ameriški avtorji včasih zamenljivo uporabljajo izraza asimilacija in integracija, vendar pa te napake evropski kolegi ne počnejo. V zadnjih letih tudi ameriški in kanadski avtorji integracijo pojmujejo vedno bolj enotno, zlasti njeno bistveno komponento prakticiranja kulture priseljencev v javni sferi.

Asimilacijske državne politike upravljanja z migracijami so bile značilne do 60. let prejšnjega stoletja, torej za klasično obdobje migracijskih študij. V sedemdesetih letih so jih začele nadomeščati integracijske politike. Ker so asimilacijski procesi povzročili hitre in radikalne spremembe v identitetah migrantov, ki so morali opustiti mnogo svojih kulturnih vzorcev in prevzemati zgolj kulturne značilnosti

dominantne kulture, so asimilacijske politike povzročale številne identitetne krize priseljencev, saj so morali v kratkem času zamenjati veliko identitetnih sidrišč, če uporabim Južničevo metaforo (1993). Pogosto so se zlasti prve generacije migrantov znašle v deprivilegiranih situacijah, ker so zaradi življenja v skromnih razmerah morali opustiti določene življenjske projekte, o katerih so sanjarili. Migranti v deprivilegiranih situacijah so tako pogosto pristali v sistemu socialnih podpor, tako da so tudi države spregledale, da jih asimilacija stane, saj migranti sami ne morejo sami preživeti na ustrezen način in mora zanje poskrbeti država. Poleg tega, da so od sedemdesetih let dalje želeli z državnimi politikami (zlasto države z migracijsko tradicijo, kot so Avstralija, Kanada, ZDA) ustvariti bolj humane pogoje za migrante, so imeli namen zmanjšati tudi državne stroške. V mnogih primerih je bila situacija nekoliko boljša za drugo generacijo priseljencev, ki je imela običajno možnosti bolj uspešne vključitve v državo prihoda.

Da bi odpravili človeško škodo, ki je nastala zaradi asimilacijskih politik, so v sedemdesetih letih začeli z integracijskimi politikami, zlasti Avstralija, Kanada, Švedska in nekatere druge države. Te politike so pogosto poimenovali multikulturalne. Še starejši koncept kot multikulturalizem je kulturni pluralizem (več o tem glej Lukšič-Hacin 1999), vendar ga koncept multikulturalizma kasneje nadomesti, zlasti v pomenu političnih programov in strategij za vključevanje. Lukšič-Hacin zapiše, da je termin kulturni pluralizem konceptualiziral filozof Kallen leta 1915, in navaja Szabota, ki pravi, da kulturni pluralizem »označuje obstoj družbe, ki je etnično in kulturno heterogena in spodbuja kulturno, jezikovno in versko različnost« (1999: 84).

Termin multikulturalizma je, prav tako kot mnogi drugi koncepti, večpomenski. Najpogosteje se omenjeni termin uporablja za državne politike upravljanja s kulturno razliko in je kot tak identičen z enim izmed pomenov koncepta integracije. Habermas ga opredeli kot »političen projekt ohranjanja kultur« (v: Lukšič-Hacin 1999). Lukšič-Hacin (1999) omenja prvo rabo termina multikulturalizma leta 1963 v Kanadi in omenja še nekatere njegove druge pomene, npr.: opis družbenokulturne realnosti pri sobivanju več etničnih skupnosti, ki živijo v isti državi; teoretski pristopi, ki proučujejo odnose med omenjenimi etničnimi skupnostmi; ali zgolj politični diskurz o kulturnih razlikah. V primerjavi s terminom multikulturalizem se zdi koncept integracije bolj operacionalističen, čemur gre pripisati tudi njegovo vedno bolj pogosto uporabo. Koncept multikulturalnost se vedno pogosteje uporablja v smislu družbenega dejstva, da so vse družbe kulturno heterogene.

Kljub dejstvu, da so asimilacijske politike že nekaj desetletij opredeljene kot nerelevantne in celo škodljive, pa na žalost ostaja dejstvo, da so prakse pogosto asimilacijske tudi v državah, ki sicer poudarjajo pomen integracijskih politik.

Takšna primera sta npr. Francija in Norveška, medtem ko sta npr. Danska in Nizozemska zglednejši pri implementaciji integracijskih politik. Vendar pa se države, ki vztrajajo pri asimilacijskih politikah, soočajo z družbeno, ekonomsko in s kulturno škodo, ki jo povzročajo asimilacijske prakse. V Franciji npr. pogosto prihaja tudi do demonstracij proti asimilacijski politiki do priseljencev.

Specifične za Združene države Amerike so bile strategije upravljanja s kulturno razliko, ki so jih imenovali »melting pot«. Melting pot je bila ameriška različica asimilacije, kjer so se dogajali procesi stapljanja in amalgamacije različnih kultur (prim. z Lukšič-Hacin 1999; Šumi 2000). T. i. »salad bar« multikulturne strategije so značilne za obdobje od 70. let dalje. V svojem bistvu je asimilacija »časovni proces linearnih družbenih sprememb« (Byron 1999). Tudi zaradi tega je asimilacija kot politika urejanja kulturnih razlik ob prihodu priseljencev v državo sprejema neustrezna, ne glede na to, da se večina priseljencev v drugi, tretji ali kasnejši generaciji v vsakdanjem življenju asimilira. Pri integraciji pa je poudarjeno sobivanje različnih kultur in soobstoj različnih kulturnih identitet. Byron (1999) meni, da je integracija »izven časa«, vendar se s tem ne strinjam, saj je pri integracijskih procesih, ki se začnejo že ob prihodu migrantov v državo sprejema, časovna komponenta zelo pomembna. Za integracijske procese so namreč značilne različne stopnje: sprejem, stopnja vključevanja, stalno bivanje ali državljanstvo; in pogosto ji v praksi v naslednjih generacijah sledi asimilacija, ki pa za sobivanje različnih kultur ni nujna, s strani priseljencev pa je pogosto nezaželena. Asimilacija migrantov pravzaprav ni zaželena niti za državo sprejema, saj se z asimilacijskimi politikami v družbi zgublja kulturni pluralizem in z njim pomembne kulturne in druge inovacije, ki jih ta prinaša.

Integracija se torej nanaša na družbene in kulturne procese, ki se dogajajo ob sobivanju kultur: med kulturo na novo prispele etnične skupine in kulturami države sprejema. Predvidevamo lahko, da so odnosi najintenzivnejši med kulturo na novo prispele etnične skupine in dominantno kulturo v državi sprejema. Obstoj ksenofobije in diskriminatornih praks ter pogoji ob sprejemu v veliki meri določajo število interakcij in stopnjo bližine med kulturami, kot tudi kvaliteto medosebnih odnosov med posamezniki različnih kultur, ki bivajo skupaj v eni državi.

TEORIJE TRANSNACIONALNEGA

Integracijske procese poskušajo razlagati različni teoretski pristopi. En sklop tvorijo teorije transnacionalnega, ki jih bom na kratko predstavila v pričujočem podpoglavju in poskušala oceniti njihovo epistemološko vrednost za razlago in interpretacijo koncepta integracije.

Teorije transnacionalnega so se pojavile v migracijskih študijah v 90. letih 20. stoletja. Koncept transnacionalnega je pri določenih avtorjih pogosto uporabljen tudi kot transkulturno, mednarodno. Med pristopi avtorjev, ki konceptualizirajo transnacionalno, obstajajo določene podobnosti, vendar tudi razlike. Kivisto (2001) sicer omenja prvo rabo koncepta transnacionalno pri Bourneu leta 1916, vendar koncept še ni bil natančno opredeljen, čeprav so ga občasno uporabljali. Bourne pa je že raziskoval nekatere poudarke, ki jih natančneje proučujejo transnacionalne teorije skoraj osemdeset let kasneje.

Vertovec je opredelil transnacionalno kot odnose in interakcije, ki povezujejo ljudi in institucije preko meja nacij in držav (po predavanju Jasne Čapo Žmegač).² Za začetnike transnacionalnosti veljajo Glick Schiller, Basch in Blanc, ki so leta 1992 predstavili koncept transnacionalnega kot nov analitičen pristop k razumevanju sodobnih migracij. Pri migracijskih procesih druge polovice dvajsetega stoletja je Glick Schiller opazila določene spremembe pri načinu življenja migrantov v primerjavi s prvo polovico prejšnjega stoletja, in sicer v tem, da migranti v zadnjih desetletjih ohranjajo stik s kulturo države izvora v večji meri kot pred drugo svetovno vojno. Schillerjeva je zato iskala nov termin, ki bi konceptualiziral novo družbeno realnost v povezavi s spremembami pri migracijskih procesih (v: Kivisto: 2001).

Področje transnacionalnih teorij poleg antropologije oblikujejo še druge humanistične in družboslovne discipline. Vsi avtorji so si enotni pri opredeljevanju koncepta transnacionalnega v enem elementu: v poudarjanju, da je eden od družbenih dejavnikov za migrante vzdrževanje stikov z obema kultura, s kulturo države izvora in države sprejema. Margolis meni, da »družba izvora in družba sprejema predstavljata enotno področje socialne akcije« (v: Brettel: 1999). Faist (2000) pa govori o realnosti transnacionalnih družbenih prostorov in meni, da je v obdobju moderne prišlo do ločitve na fizični in družbeni prostor; v večji meri kot v prejšnjih zgodovinskih obdobjih se namreč spodbujajo stiki s tistimi, ki so fizično bolj oddaljeni. K temu je v veliki meri doprinesel napredek v razvoju tehnologije, povezave z internetom, elektronska pošta itd.

Appadurai se osredotoča na razlago nastanka globalnih prostorov, za katere je značilen kulturni pretok (v: Kearney: 1995). Čeprav se je fenomen transnacionalnega okrepil v času pospešene globalizacije in nekateri globalizacijo opredeljujejo kot prostor pretokov (Harvey, v: Faist 2000), se s strinjam s Faistom, da koncepta transnacionalnega ne smemo uporabljati kot sinonim za globalizacijo. S povezavo konceptov transnacionalnega in globalizacije se ukvarja zlasti Ongova

* * *

² Po predavanju Jasne Čapo Žmegač na ZRC Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, historični seminar, 17. 4. 2003.

(1999), ki poudarja vlogo kulture pri transnacionalnih procesih (1999). Avtorica meni, da živimo v obdobju, ko sta država in kapital neposredno vključena v ustvarjanje in rušenje kulturnih vrednot.

Pri stikih različnih kultur prihaja do spajanja kultur – nastaja kulturna bifokalnost. Nekateri avtorji uporabljajo termin kulturni sinkretizem, spet drugi, kot na primer Lima (2001), govorijo o hibridnosti kultur. Zanimivo je, da skoraj vsi avtorji transnacionalnih teorij omenjajo procese nastajanja kulturnega sinkretizma kot značilnosti sodobnih družb, vendar pa pri tem pozabljajo kot avtorja omenjene ideje navajati Bastiana, ki jo je v svojem opusu zapisal že pred desetletji (glej Kuper: 1999).

Ker so teorije transnacionalnega nastale delno iz starih asimilacijskih teorij, imajo omejeno epistemološko vrednost. Nekateri avtorji so izhajali tako iz stare push-pull kot tudi iz akulturacijske teorije.

Problem transnacionalnih teorij je, da ima koncept transnacionalnega omejeno analitično vrednost. Avtorji v manjši meri – ali pa skoraj nič – upoštevajo integracijske politike posameznih držav, ki pomembno vplivajo na konstituiranje načina življenja (prisilnih) priseljencev v državi sprejema. Izjema je npr. Portes, čeprav v manjši meri in zlasti v tistih člankih, ki jih navajam med literaturo (1999a, 1999b). Transnacionalne teorije sicer nudijo nov teoretski okvir za nekatere koncepte (npr. kulturni sinkretizem), vendar pa so to pravzaprav šele zametki nekega novega teoretskega okvira. Podobnega mnenja so tudi Portes, Guarnizo and Landolt (1999b), ko menijo, da transnacionalne teorije predstavljajo precej fragmentirano področje raziskovanja, ki mu manjkata dobro opredeljen teoretski okvir in analitična zmožnost.

Teorije transnacionalnega imajo torej omejeno politično vrednost. Vendar pa fokus koncepta transnacionalnega nosi v sebi pozitiven znanstveni in družbeni naboj, saj opozarja na sodobne pojave, ko nekateri ljudje, najpogosteje ekonomski emigranti, živijo hkrati v dveh kulturah. Pogosto gre za višje izobražene družbene razrede, ki imajo možnost poiskati zaposlitev v dveh državah, ali pa za nižje družbene razrede, ki iščejo dodatni, pogosto zgolj začasni zaslužek v drugi državi. V študijah se zdi pozitivno tudi poudarjanje pomena dvojnega državljanstva za način življenja ljudi, ki živijo »transnacionalno«, saj ta ustrezno ureja življenjske razmere t. i. bifokalnih ljudi. V nekaterih primerih lahko odsotnost dvojnega državljanstva namreč povzroči tudi človeško škodo: na primer izgubo pravice do dedovanja v tisti državi, kjer oseba nima državljanstva ne glede na to, da je bila v njej rojena; ali pa pride do izgube delovnega mesta, ki jih države po pravilu raje nudijo svojim državljanom.

IZSEK IZ ŠTUDIJE PRIMERA: STANJE INTEGRACIJE V SLOVENIJI

Strinjam se s Castlesom (2000), da je obstoječe modele multikulturalizma iz tradicionalnih multikulturnih držav (zlasti Avstralija, Kanada itd.) nemogoče aplicirati neposredno na druge države, saj obstajajo zgodovinske razlike tako med državami kot tudi med etničnimi skupinami, ki so v posameznih državah; lahko bi pa dejala, da tudi med kulturami. Kot meni Castles, se da iz desetletnih izkušenj držav, ki so aplicirale multikulturalizem, marsikaj naučiti. To velja tudi za Slovenijo. Pri nas smo v devetdesetih letih v okviru celovite migracijske politike največ pozornosti posvečali politikam urejanja mejne problematike ter urejanju začasnega zatočišča za prisilno pregnane, počasi pa nastaja tudi integracijska politika.

Dejstvo je, da obstoječe politike oz. strategije vključevanja ter zakonodaja predstavljajo obstoječ okvir za integracijo v posameznih državah (prim. Joly 1996). Določene smernice za integracijo priseljencev v Sloveniji so zapisane v resoluciji o migracijski politiki iz leta 1999 ter v tujski in azilni zakonodaji Republike Slovenije. Integracijsko politiko Republike Slovenije pa določajo tudi mednarodne konvencije, katerih podpisnica je Slovenija.

V mnogih državah integracijo migrantov urejajo znotraj manjšinskega pravnega okvira. Tak primer sta npr. Švedska in Nizozemska. Manjšinska zakonodaja lahko sicer delno ureja integracijo migrantov, vendar pa je treba urediti tudi status tistih etničnih skupnosti v državah sprejema, ki so manj številčne in nimajo statusa manjšine. Slovenska ustava ureja status dveh manjšin v Sloveniji: Madžarov in Italijanov. Neurejen pa je še manjšinski status ljudi iz nekdanje Jugoslavije, ki jih je številčno več kot Italijanov in Madžarov. Mnogi bivajo tukaj že desetletja, ali pa so v Sloveniji celo rojeni, pa kljub temu nimajo statusa manjšine in s tem tudi ne lastnega predstavnika v parlamentu.

Iz mojih raziskav je razvidno, da določene integracijske strategije niso povezane z velikimi finančnimi sredstvi, temveč zgolj z upoštevanjem potreb etničnih in verskih skupnosti. Tako so na primer lažje rešljivi problemi religiozne integracije priseljencev, saj je treba izdati zgolj ustrezna dovoljenja za verske objekte, kot npr. za izgradnjo mošeje ali pa prostorov za verouk ob pravoslavni cerkvi v Ljubljani. Delno je probleme verske integracije možno rešiti z izdajo lokacijskih dovoljenj, saj sta omenjeni verski skupnosti sredstva pripravljena najti sami; v prestolnici pa bi potrebovali tudi sinagogo.

Tudi glede drugih elementov sociokulturne integracije so nekatere rešitve precej lažje rešljive, kot se zdi na prvi pogled. Učenje maternih jezikov pripadnikov etničnih skupnosti nekdanje Jugoslavije je možno reševati tudi v okviru obstoječega kurikulumu, to pomeni s sredstvi, ki so že na razpolago, saj so ta že namenjena za poučevanje hrvaščine kot izbirnega predmeta za osnovne šole.

Potrebovali bi torej še učitelje za albanski, makedonski, srbski, bosanski in črnogorski jezik. Če bi vsak od učiteljev poučeval na eni od osnovnih šol, bi ga tam lahko kot izbirni predmet poslušali tudi učenci z drugih šol, kadar se njihov materni oz. eden od maternih jezikov ne bi poučeval na njegovi šoli. Večina otrok staršev, ki imajo korenine v nekdanji Jugoslaviji, je namreč rojena v Sloveniji in je njihov materni jezik tudi slovenščina. Na ta način bi se dalo upoštevati potrebe migrantov iz nekdanje Jugoslavije po izražanju njihove kulture skozi jezik; z nekaj fleksibilnosti bi bil problem rešljiv tudi ob že namenjenih finančnih sredstvih.

Ministrstvo za kulturo podpira kulturne projekte nekaterih nevladnih organizacij etničnih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije, kar je pozitivno, na žalost pa v Sloveniji ni mednarodnih organizacij ali posamičnih tujih ali domačih donatorjev, ki bi dodatno sofinancirali projekte. Etnične organizacije namreč predstavljajo pomemben segment civilne družbe. O pomenu civilne družbe nasploh pa je Putnam (1993) zapisal, da je ta eden izmed pomembnih dejavnikov uspešnosti vlad. V svoji raziskavi o vlogi in zgodovini civilne družbe v Italiji je med drugim ugotovil, da je bila uspešnost posameznih regionalnih vlad v Italiji v prejšnjem stoletju povezana z obstojem civilno-družbenih skupin v 19. stoletju. Tudi primerjalne raziskave migracij potrjujejo dejstvo, da imajo etnične organizacije pomembno vlogo pri vključevanju v države sprejema. Njihova vloga ni zgolj v emotivnem sprejemanju novih članov njihove etnične skupnosti ter socialnem vključevanju v širšo sociokulturno sfero, temveč pogosto omogočajo tudi hitrejšo in uspešnejšo ekonomsko integracijo.

Menim, da bi za oblikovanje učinkovite integracijske politike potrebovali integracijski zakon, ki bi na normativen način uredil probleme sobivanja različnih etničnih skupnosti. Na ta način bi bilo možno za učinkovito integracijo vključiti tiste predloge, ki jih obstoječa zakonodaja še ne vključuje. Integracijske zakone imata na primer Danska in Nizozemska.

Nizozemski zakon poudarja pravice in dolžnosti migrantov, pri čemer se dolžnosti nanašajo zlasti na učenje uradnega jezika države sprejema. Pomembna inovacija nizozemskega zakona je zlasti poudarek na dolžnostih priseljencev. Poudarek na odgovornosti subjektov, v našem primeru priseljencev, poudarja tudi Dworkin (2000), ki poskuša teoretizirati enakopravnost. Težko je namreč ustvariti pogoje za uspešen dialog, če obe vključeni strani ne opredelita dolžnosti in pravic. Kot ena izmed pomembnih obveznosti migrantov v nizozemskem zakonu je učenje njihovega uradnega jezika. To bi bilo smotno urediti tudi v Sloveniji. Obvezno učenje jezika države sprejema se ne zdi nujno zgolj z vidika lažje komunikacije med priseljenci in državljani države sprejema, temveč tudi zaradi družbenega in ekonomskega vključevanja priseljencev. Medkulturno dejstvo namreč je, da se priseljenci, ki ne govorijo jezika države sprejema, težje zaposlijo,

občasno se zaradi pomanjkanja jezikovnega znanja v nekaterih državah tudi samosegregirajo, kar je kontraproduktivno tudi za državo sprejema. Integracija je torej pot vključitve (prisilnih) priseljencev v državo sprejema, ki omogoča win-win situacijo tako za priseljence kot za državo sprejema.

Zaključim lahko, da je Slovenija na začetku poti izgradnje integracijske politike (prisilnih) priseljencev. Podobno je značilno npr. za Grčijo kot novo »staro« članičo, medtem ko so skandinavske države zglednejši primer. Enako se, poleg že omenjenih držav z migracijsko tradicijo, tudi Velika Britanija že veliko let osredotoča na urejanje multietničnih odnosov. Zaradi vzpona radikalne desnice, ki je pogosto ksenofobna in diskriminatorna, pa so se tudi v omenjenih državah v zadnjem obdobju pojavile določene restriktivne tendence, ki ne vodijo k družbeni kohezivnosti, temveč ustvarjajo napetosti med etničnimi skupnostmi in kulturnimi skupinami. Eden izmed izhodov iz omenjenih družbeno problematičnih tendenc je prav izgradnja in implementacija ustrezne integracijske politike kot poti vključitve priseljencev na način sožitja z državljani države sprejema.

REFERENCE

- BARNARD, Alan; SPENCER, Jonathan (ur.): *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London. Routledge.
- BAUBOCK, Rainer; ZOLBERG, Aristide R. (ur.) 1996: *The Challenge of Diversity: Integration and Pluralism in Societies of Immigration*. Avebury. European Centre Vienna.
- BYRON, Reginald 1999: Ethnicity at the Limit. v: *Anthropological Journal on European Cultures, the Politics of Anthropology at Home I*, Vol. 8, Number 1, str. 9–31.
- BRETTELL, Caroline B.; L, HOLLIFIELD, James F. 2000: *Migration Theory. Talking across Discipline*. New York. Routledge.
- DWORKIN, Ronald 2000: Sovereign Virtue. *The Theory and Practice of Equality*. Cambridge. Harvard University Press.
- FAIST, Thomas 2000: *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford. Clarendon Press.
- FRECHETTE, Ann 1994: "Notes toward Development of a Multi-Disciplinary Model for Comparative Research on 'Integration'". *Refugee Studies Programme*, unpublished material. Oxford.
- GELLNER, Ernest 1992: *Reason and Culture. New Perspectives on the Past*. Oxford. Blackwell.
- JOLY, Daniele 1996: *Heaven or Hell? Asylum Policies and Refugees in Europe*. Macmillan Press Ltd. Great Britain.
- JUŽNIČ, Stane 1993: *Identiteta*. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.
- KIVISTO, Peter 2001: Theorizing Transnational Immigration, a Critical Review of Current Efforts. V: *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 24, No. 4, July 2001, str. 549–577.
- KUPER, Adam 1999: *Culture, the Anthropologists' Account*. London. Harvard University Press.
- LINDHOLMER, Doris 1998: "Local Identities and the Integration of Refugees". V: *Regional Contact*, XII, No 13, str. 135–142.
- LIMA, Fernando Herrera 2001: "Transnational Families. Institutions of Transnational Social Space". V: *Pores*, Str. 77–93.

- LUKŠIČ-HACIN, Marina 1999: *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana. Založba ZRC.
- MOORE, Jerry D. 1997: *Visions of Culture. An Introduction to Anthropological Theories and Theorists*. London. Altamira Press.
- NOVOTNA, Hana 2002: Kultura, velik problem za družboslovje, V: *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 42/3 2002, str. 11-16.
- PORTES, Alejandro 1999a: Conclusion: Towards a new World - the Origins and Effects of Transnational Activities. V: *Ethnic and Racial Studies*, Volume 22, No. 22, March 1999, str. 463-477.
- PORTES, Alejandro; GUARNIZO, Luis E.; LANDOLT Patricia 1999 b: "The Study of Transnationalism. Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field". V: *Ethnic and Racial Studies*, Volume 22, Number 2, marec 1999, str. 217-237.
- PUTNAM, Robert D. 1993: *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton. Princeton University Press.
- ROGELJA, Nataša 1999: "Kulturni stik: Slovenci, Slovenke - begunci, begunke". V: Vrečer Natalija (ur.), *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji*. Ljubljana. Slovensko etnološko društvo.
- SMITH, Michael Peter; GUARNIZO, Luis Eduardo (ed.) 1998. *Transnationalism from Below*. New Brunswick. Transaction Publishers.
- ŠUMI, Irena 2000: *Kultura, etničnost in mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana. Založba ZRC.

USTAVNOPRAVNE IN ZAKONODAJNE DOLOČBE O PREPREČEVANJU DISKRIMINACIJE V REPUBLIKI SLOVENIJI¹

PREVENTION OF DISCRIMINATION AND MEASURES FOR ELIMINATION OF DISCRIMINATION IN THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA

Prohibition of discrimination is one of the basic principles of contemporary protection of human and minority rights. In the recent times, marked by the universal recognition of cultural diversity as the wealth of contemporary societies, the implementation of this principle includes the respect of ethnic or national, religious and linguistic characteristics of minority communities.

The Constitution of the RS guarantees equality and respect of human rights, forbidding discrimination and incitement of national, racial or religious hatred, conflicts or intolerance. The latter, along with violation of equality, are incriminated as criminal offence in the Penal Code of the Republic of Slovenia.

Constitutional and legislative provisions and measures of the government policy, referring to the prevention of discrimination and prohibition of incitement of racial, national and religious intolerance, are of utmost significance for the status and integration of persons of different ethnic, linguistic, religious and racial origin, living in Slovenia. For the members of these minorities, the implementation of these provisions signifies also the creation of equal opportunities for the expressing, preserving and developing of elements of their identity.

The article deals with legal protection in Slovenia and measures of the government policy for the creation of equal opportunities, especially from the viewpoint of ascertainings and recommendations of international organizations.

Keywords: Slovenia, legislation, constitution, minorities, equality, non-discrimination

Prepoved diskriminacije je eno temeljnih načel sodobnega varstva človekovih pravic in manjšin. V novejšem času, ki ga označuje vsestransko sprejeto spoznanje o kulturni raznolikosti kot bogastvu sodobnih družb, vključuje uresničevanje tega načela tudi spoštovanje etničnih ali narodnih, verskih in jezikovnih značilnosti manjšinskih skupnosti.

Ustava RS zagotavlja enakopravnost in spoštovanje človekovih pravic ter prepoveduje diskriminacijo in zbujanje narodnostnega, rasnega ali verskega sovraštva, razdora ali nestrpnosti. Kršitev enakopravnosti in zbujanje narodnostnega, rasnega ali verskega sovraštva, razdora ali nestrpnosti je inkriminirano kot kaznivo dejanje v Kazenskem zakoniku Republike Slovenije.

Ustavne in zakonodajne določbe ter ukrepi vladne politike, ki se nanašajo na preprečevanje diskriminacije in na prepoved izzivanja rasne, narodnostne in verske nestrpnosti, so izrednega pomena za položaj in integracijo oseb različnega etničnega, jezikovnega, verskega in rasnega porekla, ki živijo v Sloveniji. Za pripadnike različnih narodnih, etničnih, verskih ali jezikovnih manjšin pomeni izvajanje teh določb tudi ustvarjanje enakih možnosti za izražanje, ohranjanje in razvoj elementov svoje identitete.

Prispevek obravnava pravno varstvo v Sloveniji in ukrepe vladne politike za ustvarjanje enakih možnosti, zlasti z vidika ugotovitev in priporočil mednarodnih organizacij.

Ključne besede: Slovenija, zakonodaja, ustava, manjšine, enakopravnost, nediskriminacija

UVOD

Prepoved diskriminacije je eno temeljnih načel sodobnega varstva človekovih pravic. Težišče razprav v sodobnem svetu se je od spoznanj o nujnosti zagotavljanja pravne enakosti, ki vključuje »formalno« prepoved diskriminacije in »formalno« enakost, že premaknilo k vsebinskim razpravam o »enakih možnostih« in k vzpostavljanju mehanizmov učinkovitega nadzora nad izvajanjem sprejetih dokumentov.

Prikaz razvoja na področju protidiskriminacijske zakonodaje in vladnih ukrepov za zagotovitev enakih možnosti v Sloveniji zajema tri vsebinska področja:

- Splošen oris načel enakosti, enakih možnosti in pozitivne diskriminacije v mednarodnem merilu;
- najpomembnejše določbe protidiskriminacijske zakonodaje v Sloveniji;
- ukrepe vladne politike in dejavnosti, ki so namenjene ustvarjanju enakih možnosti.

ENAKOST IN POSEBNI UKREPI ZA DOSEGO ENAKOSTI

V novejšem času, ki vsestransko sprejema spoznanje o kulturni raznolikosti kot bogastvu sodobnih družb ter socialno kohezijo označuje kot cilj skupnega življenja v neki družbi, pomeni uresničevanje načela nediskriminacije za državo hkrati obveznost zagotavljanja enakih možnosti za pripadnike različnih manjšin, za vključevanje v družbo, participacijo in izražanje ter ohranjanje elementov svoje identitete. To je interpretaciji načela o prepovedi diskriminacije kot enem temeljnih elementov sodobnega varstva človekovih pravic in manjšin dalo novo vsebino, boj za odpravo nestrpnosti vseh vrst pa postavilo med prioritete cilje mednarodne skupnosti.² Novost je v razumevanju prepletenosti ukrepov za zagotavljanje enakosti in odpravo diskriminacije z načeli o spoštovanju kulturne različnosti in v spoznanju, da so ukrepi posebnega varstva za posamezne skupine vendarle kompatibilni z načelom enakosti.³

* * *

¹ Del prispevka je bil v prirejeni obliki predstavljen na Okrogli mizi o drugem poročilu ECRI-ja v Sloveniji, Ljubljana, 14.10.2003.

² Od leta 1993 deluje v Svetu Evrope poseben odbor ECRI /European Commission against racism and intolerance/.

³ Člen 6 Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin določa:

1. Pogodbenice spodbujajo duh strpnosti in medkulturnega dialoga in sprejemajo učinkovite ukrepe za pospeševanje medsebojnega spoštovanja in razumevanja ter sodelovanja med vsemi osebami, ki živijo na njihovem ozemlju, ne glede na njihovo etnično, kulturno, jezikovno ali versko identiteto, še zlasti na

V ospredju zanimanja na mednarodni in državni ravni so možnosti za nadaljnje izgrajevanje mehanizmov nadzora nad uresničevanjem varstva pripadnikov različnih ranljivih skupnosti pred možnimi oblikami posredne ali neposredne diskriminacije ob aktivni vlogi nevladnih organizacij. Ali pomeni sprejem posebnih, dodatnih ukrepov, ki zagotavljajo dejansko enakopravnost izjemo ali celo kršitev splošnega načela enakosti?⁴ »Pozitivna diskriminacija«⁵ temelji na dejstvu, da v primeru dejanske neenakopravnosti samo formalnopravna zagotovitev enakosti ne zadošča.

Izhodiščni pristop, ki označuje prispevek Sveta Evrope k oblikovanju evropskih standardov »pozitivnega« varstva v Evropi navaja poročilo Parlamentarne skupščine Sveta Evrope o pravicah manjšin iz leta 1993,⁶ ko ugotavlja: »Toda mi moramo storiti več kot zgolj zagotoviti nediskriminacijo – zagotoviti moramo pozitivne pravice za osebe, ki pripadajo narodnim manjšinam«. Protokol št. 12 k Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin v prvem členu vsebuje splošno prepoved diskriminacije in razširja dosednji obseg varstva pred diskriminacijo.⁷ V preambuli države članice med drugim potrjujejo, »da načelo nediskriminacije državam pogodbenicam ne preprečuje, da ukrepajo z namenom podpiranja popolne in dejanske enakosti, če je za te ukrepe objektivno in sprejemljivo opravičilo«.

PRIPOROČILO ECRI-JA O NACIONALNI ZAKONODAJI ZA ODPRAVO RASIZMA IN RASNE DISKRIMINACIJE⁸

Vsebinsko priporočilo pomeni sintezo že obstoječih ugotovitev o pomenu ustrezne zakonodaje za odpravo rasizma in rasne diskriminacije, tako kot se je

* * *

področju izobraževanja, kulture in javnih občil.

2. Pogodbenice se obvezujejo sprejeti ustrezne ukrepe za varstvo oseb, ki so lahko ogrožene zaradi diskriminacije ali pa so izpostavljene dejanjem diskriminacije, sovraštvu ali nasilju, do katerih prihaja zaradi njihove etnične, kulturne, jezikovne ali verske identitete.

⁴ Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin vsebuje posebno določbo »Enakost pred zakonom in sprejem ukrepov, ki zagotavljajo dejansko enakopravnost« v členu 4.

⁵ Številka odločbe: U-I-416/98-38 z dne 22.3.2001

⁶ Poročilo o pravicah manjšin, poročevalec Worms, (socialist), Doc. 6742.

⁷ 1.člen Splošna prepoved diskriminacije

1. Uživanje vseh pravic, predvidenih z zakonom, se zagotovi brez diskriminacije glede na spol, raso, barvo kože, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodno ali socialno poreklo, pripadnost narodni manjšini, premoženje, rojstvo ali drug status.

2. Javni organi ne smejo diskriminirati nikogar na nobeni podlagi, omenjeni v prvem odstavku.

⁸ ECRI General Recommendation No.7 on national legislation on combat racism and racial discrimination, adopted on 13 December 2002,

Strasbourg, 7 February 2003

izoblikovala v posameznih telesih mednarodnega nadzora in podrobneje obravnava tudi nekatere segmente iz do sedaj sprejetih priporočil ECRI-ja.⁹

Priporočilo ECRI-ja o nacionalni zakonodaji za odpravo rasizma in rasne diskriminacije glede posebnih ukrepov za doseg dejanske enakosti določa, da mora nacionalna zakonodaja zagotoviti, »da prepoved rasne diskriminacije ne preprečuje ohranjanja ali sprejemanja začasnih posebnih ukrepov, ki so namenjeni bodisi za kompenzacijo neugodnosti ali za polno participacijo oseb, ki so lahko žrtev diskriminacije zaradi rase, barve, jezika, državljanstva ali narodne in etnične pripadnosti«.¹⁰ V tem segmentu citirano priporočilo ECRI-ja povzema pristop, že izoblikovan v delu Odbora CERD, ki deluje v sklopu nadzornega mehanizma nad izvajanjem Mednarodne konvencije OZN za odpravo vseh oblik rasne diskriminacije.¹¹

Priporočilo ECRI-ja med drugim določa, da mora zakonodaja zagotoviti ustanovitev enega ali več neodvisnih teles za preiskovanje domnevnih kršitev načela nediskriminacije, katerih storilci so pripadniki policije, cariniki, vojaško osebje ter uslužbenci v zaporih.¹²

ORIS USTAVNO PRAVNEGA UREJANJA V SLOVENIJI

Načelo enakosti pred zakonom in upravičenosti do enakega zakonskega varstva vsebujejo vsi relevantni mednarodni dokumenti s področja varstva človekovih pravic, ki obvezujejo tudi Republiko Slovenijo.¹³ V skladu z ustavo RS so ratificirani mednarodni dokumenti del notranjega prava in se uporabljajo neposredno.¹⁴ Tako npr. Zakon o državni upravi (Ur. l. št. 83/2003) v prvem odstavku 9. člena določa, da »Uprava izvršuje zakone in druge predpise, ki jih sprejme

* * *

⁹ Npr. Priporočilo št. 2 o posebnih telesih za odpravo rasizma, ksenofobije, antisemitizma in netolerance na nacionalni ravni.

¹⁰ Točka 5, III poglavje, ECRI General Recommendation No.7 on national legislation on combat racism and racial discrimination, adopted on 13 December 2002, tr.11

¹¹ Več o pristopu CERD-a glej:

The Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Trends and Developments, Theo Van Boven, Roma Rights, Numbers 1 and 2, 2003, str. 11

¹² ECRI General Recommendation No.7 on national legislation on combat racism and racial discrimination, adopted on 13 December 2002, str.16. točka 28.

¹³ Sklepni dokument KEVS-a iz Kopenhagna v točki 5/9 določa: »Vse osebe so enake pred zakonom in so upravičene do enakega zakonskega varstva«; 26. člen Mednarodnega Pakta o državljskih in političnih pravicah se glasi: »Vsi so pred zakonom enaki in imajo brez kakršne koli diskriminacije pravico do enakega zakonskega varstva«; Konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije v členu 5/1 določa: »Države pogodbenice se obvežejo ... zajamčiti vsakomur pravico do enakosti pred zakonom«; Preambula 12. Protokola k Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin v prvi alineji opredeli to načelo kot temeljno načelo, »po katerem so vse osebe enake pred zakonom in so upravičene do enake zaščite z zakonom«.

državni zbor, ratificirane mednarodne pogodbe itd«. Med pristojnostmi Ustavnega sodišča ustava RS v členu 160/1 navaja, da Ustavno sodišče odloča o skladnosti zakonov in drugih predpisov z ratificiranimi mednarodnimi pogodbami in s splošnimi načeli mednarodnega prava.

Ustava RS zagotavlja spoštovanje človekovih pravic, prepoved diskriminacije in zburjanja narodnostnega, rasnega ali verskega sovraštva, razdora ali nestrpnosti. Kršitev enakopravnosti in diskriminacijo prepoveduje 14. člen Ustave RS, ki določa, da so v Sloveniji vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in svoboščine.¹⁵ Glede na to, da je v primeru kršitve možna ustavna pritožba na Ustavno sodišče RS, ima ta določba v pravnem redu značaj splošne protidiskriminacijske klavzule. Protiustavno je vsakršno vzpodbujanje k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti ter razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti (63. čl. Ustave RS).

Kot ukrepe pozitivne diskriminacije Ustava italijanski in madžarski ter romski skupnosti zagotavlja posebne ukrepe.¹⁶ V obrazložitvi odločbe (B- II, točka 7) Ustavno sodišče RS med drugim navaja, da ustavna določba v členu 65 Ustave RS »pomeni pooblastilo zakonodajalcu, da romski skupnosti, ki živi v Sloveniji, kot posebni etnični skupnosti z zakonom zagotovi poleg splošnih pravic, ki gredo vsakomur, še posebne pravice. Pri urejanju posebnega položaja in posebnih pravic romske skupnosti zakonodajalec ni omejen z načelom enakosti, ki mu pri urejanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin prepoveduje vsako diskriminacijo, temelječo na narodnosti, rasi ali na drugih okoliščinah, določenih v prvem odstavku 14. člena Ustave. Ustavno pooblastilo iz 65. člena dovoljuje zakonodajalcu, da romski skupnosti in njenim pripadnikom zagotovi posebno (dodatno) varstvo, ki je v teoriji prava znano kot t. i. pozitivna diskriminacija ali pozitivno varstvo«.

STATUS IN PRAVNI POLOŽAJ ROMOV V SLOVENIJI

Ustava RS določa, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon. S to ustavno določbo so le nakazane možnosti, ki vključujejo sprejem posebnih ukrepov za izboljšanje položaja Romov.¹⁷ Ob ratifikaciji

* * *

¹⁴ Zakoni in drugi predpisi morajo biti v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z mednarodnimi pogodbami, ki obvezujejo Slovenijo (člen 8 Ustave RS).

¹⁵ Številka odločbe: U-I-416/98-38 z dne 22.3.2001

¹⁶ O tem obstaja obsežna literatura. Glej npr: Miran Komac: »Varstvo narodnih skupnosti v Sloveniji«, Ljubljana 1999.

¹⁷ V skladu z ustavnopravno ureditvijo varstva pravic italijanske in madžarske narodne manjšine ter romske skupnosti so posebne pravice manjšin zagotovljene ne glede na njihovo število. Finančna sredstva za uresničevanje teh pravic mora zagotoviti širša družba. V Sloveniji je to ustavna obveznost Republike Slovenije.

Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin v letu 1998 je Vlada Republike Slovenije podala izjavo, da bo v skladu z Ustavo RS in notranjo zakonodajo uporabljala določbe Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin za avtohtoni italijansko in madžarsko narodno manjšino, smiselno pa tudi za romsko skupnost, ki živi v Sloveniji.

Vlada Republike Slovenije je v letu 1995 sprejela program ukrepov za pomoč Romom, ki zajema dejavnosti različnih državnih organov na tem področju. Zaradi socialne ogroženosti večjega dela romske skupnosti so ukrepi za izboljšanje položaja Romov v programu iz leta 1995 usmerjeni predvsem v urejanje elementarnih življenjskih razmer - bivalnih pogojev, zagotavljanja sredstev za preživetje in izobraževanje.¹⁸ Glavna težava pri izvajanju Programa iz leta 1995 so bila nezadostno zagotovljena finančna sredstva in skromna vključenost predstavnikov romske skupnosti v postopek ocenjevanja uspešnosti ukrepov. Glede na neugodne socialne razmere, neustrezne bivanjske pogoje in neurejeno infrastrukturo v večjem delu naselij, kjer v Sloveniji prebivajo Romi, je za izboljšanje položaja romske skupnosti pomemben tudi vladni program boja proti revščini in socialni izključenosti, ki prispeva k zmanjševanju revščine in neenakosti. Vlada Republike Slovenije je v aprilu 2002 kot celovito strategijo socialnega vključevanja v Republiki Sloveniji sprejela prvo poročilo o izvajanju programa boja proti revščini in socialni izključenosti.

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve RS zagotavlja kontinuirano podporo dejavnostim za spodbujanje sodelovanja med romskimi in neromskimi nevladnimi organizacijami in odpravo socialne izključenosti.

ZAKONODAJNE DOLOČBE, UKREPI VLADNE POLITIKE IN DEJAVNOSTI, KI SO NAMENJENE USTVARJANJU ENAKIH MOŽNOSTI

V tem prispevku omenjam le tiste elemente, ki so pomembni za širše razumevanje pojma »pozitivne diskriminacije« in so podlaga za razumevanje celote pravnega urejanja RS na tem področju v primerjavi z mednarodnimi standardi in sprejetimi mednarodnimi obveznostmi Republike Slovenije.

Zagotovila o prepovedi diskriminacije ali o prepovedi izzivanja narodnostnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti vsebujejo: Kazenski zakonik RS (Kršitev enakopravnosti v členu 141 KZ RS in Zbujanje narodnostnega, rasnega ali verskega sovraštva, razdora ali nestrpnosti v členu 300 KZ RS);

* * *

Sprejeti ukrepi za izboljšanje položaja romske skupnosti se v tem delu nanašajo na varstvo pravic do ohranjanja identitete in drugih manjšinskih pravic, po vzoru na model varstva obeh avtohtonih manjšin v Sloveniji, v drugem delu pa temeljijo na različnih ukrepih socialne politike in strategije.

¹⁸ Izvajanje Programa iz leta 1995 spremlja posebna vladna medresorska komisija za romska vprašanja.

Zakon o društvih (Uradni list RS 60/95 in 49/98); Zakon o tujcih (Uradni list RS 61/1999); Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (Uradni list RS 22/2000); Zakon o medijih (Uradni list RS 35/2001); Zakon o delovnih razmerjih (člen 6/Prepoved diskriminacije).¹⁹

Številne dejavnosti zunaj pravne sfere so na različnih področjih družbenega življenja (političnem, kulturnem, ekonomskem) namenjene ustvarjanju enakih možnosti, vključevanju v družbo, spodbujanju medsebojnega razumevanja, spoštovanja in sožitja.

V Sloveniji so se v zadnjem desetletju postopno vzpostavljale sistemske možnosti v procesu zagotavljanja enakih možnosti posameznih nedominantnih skupnosti za vključevanje in sodelovanje v družbi. Največ je bilo storjeno na področju izboljšanja položaja Romov, zagotavljanja enakih možnosti moških in žensk, odprave revščine in socialne izključenosti ter ustvarjanja pravnih podlag za družbeno integracijo različnih skupin s posebnimi potrebami.

Novembra 2002 je bil sprejet Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika (Ur. l. RS, št. 96/2002), ki določa pravico gluhih oseb za uporabo slovenskega znakovnega jezika in načine za vključevanje gluhih oseb v življenjsko in delovno okolje ter vse oblike družbenega življenja ob enakih pravicah in pogojih ter z enakimi možnostmi, kot jih imajo osebe brez okvare sluha (podčrtala V.K.). Izvedbo tega zakona v praksi urejajo številni podzakonski akti.

Kot spodbuda za nadaljnje celovito urejanje in učinkovito varstvo pred različnimi oblikami diskriminacije so uporabne določbe v Zakonu o enakih možnostih moških in žensk ((Ur.l. RS, št. 59/2002), ki v členu 20 predvideva ustanovitev inštituta zagovornice/zagovornika pravic na področju domnevno neenakega obravnavanja spolov. Vlada RS je nedavno sprejela Uredbo o pogojih in merilih za sofinanciranje projektov na področju enakih možnosti moških in žensk (Ur. l. št. 80/2003), v kateri *inter alia* v 4. členu opredeli namen projektov, ki bodo sofinancirani, in določa, da bo Urad za enake možnosti sofinanciral projekte, » katerih namen je odkrivanje, odpravljanje oz. preprečevanje neenakosti spolov, spodbujanje enakosti spolov oz. ustvarjanje enakih možnosti žensk in moških ...«.

Glede urejanja položaja in priznanja »novih« (etničnih ali narodnih, verskih in jezikovnih) manjšin kot skupin in urejanja položaja nekdanjih sodržavljanov,

* * *

¹⁹ Zakon o delovnih razmerjih Republike Slovenije v 6. členu povzema bistvene določbe iz Direktive EU 200/430 o enaki obravnavi oseb ne glede na rasno ali etnično poreklo in zavezuje k enaki obravnavi in nediskriminaciji tudi na področjih usposabljanja za delo, zaposlitve in napredovanja v zaposlitvi, ter določa sankcije za kršitelje. Zakon o delovnih razmerjih RS velja od januarja 2003. V tej zvezi bo gotovo koristno spremljati izvajanje teh določb in na primeren način obveščati tako delodajalce kot tudi širšo javnost o ugotovitvah nadzornih služb.

katerih pravni status se je z osamosvojitvijo RS spremenil, obstaja še vrsta odprtih vprašanj na politični, strokovni in pravni ravni. Kot ugotavlja npr. drugo poročilo ECRI-ja o Sloveniji, interpretacija vsebine obveznosti države in večinskega naroda do zagotavljanja enakopravnosti, nediskriminacije in tolerance za vse prebivalce Slovenije ne glede na njihovo etnično ali rasno poreklo v Sloveniji še vedno ni dosegla stopnje potrebnega družbenega konsenza za popolno uveljavitev mednarodnih standardov.

Spodbudni so nekateri najnovejši premiki zlasti na kulturnem področju. V Pravilniku o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe (Ur. l. št. 73/2003) je v členu 40 med nalogami Nacionalne knjižnice zapisano tudi, da Nacionalna knjižnica zbira gradivo, ki izpolnjuje vsaj enega od naštetih pogojev in v tretji alineji določa: »... da so avtorji Slovenci ali pripadniki italijanske ali madžarske skupnosti, romske skupnosti in drugih manjšinskih skupnosti« (podčrtala V. K.).

Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Slovenski Etnografski muzej (Ur. l. št. 60/2003) v prvem odstavku 3. člena določa, da muzej »skrbi za oblikovanje pozitivnega odnosa do lastne kulturne dediščine, do medkulturnega prepletanja in do tujih kultur ter razkriva slovenski odnos do drugačnosti« (podčrtala V. K.).

Zgoraj navedeni spodbudni premiki na področju pravnega urejanja odpirajo nove možnosti za sodobnejšo interpretacijo določb o prepovedi diskriminacije, spoštovanja različnosti in o ustvarjanju enakih možnosti, ne glede na socialno ali narodnostno poreklo posameznika.

VIRI:

Drugo poročilo ECRI o Sloveniji, Svet Evrope, december 2002

ECRI General Recommendation No.7 on national legislation to combat racism and racial discrimination, adopted on 13 December 2002. Strasbourg, 7 February 2003.

KOMAC, Miran 1999: Varstvo narodnih skupnosti v Sloveniji. Ljubljana.

The Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Trends and Developments, Theo Van Boven, Roma Rights, Numbers 1 and 2, 2003, str. 7-18.

Ustava R Slovenije, Uradni list RS, št. 33/1991.

KLOPČIČ, Vera 2003: Ustavnopravne in zakonodajne določbe o preprečevanju diskriminacije v Republiki Sloveniji. Okrogla miza o drugem poročilu ECRI-ja v Sloveniji. Ljubljana 14. 10. 2003.

THE ROLE OF OUTSIDE FACTORS IN THE DISSOLUTION OF YUGOSLAVIA¹

*In this paper the role of outside factors in the dissolution of Yugoslavia is described and analyzed on the basis of the newest research, memoirs of the participants, contemporary newspapers, and other available sources. The paper analyzes the role of foreigners, especially the assumptions of Marek Waldenberg's book *Rozbicie Jugoslavii: od separaciji Slovenii do vojny kosovskiej* that the foreigners are to be not only for the dissolution but also for the breakup of the former Yugoslavia into pieces in such a violent way. Waldenberg's thesis on Western policy towards Yugoslavia is that its effects have been directly opposite from the declared aims, i.e., to keep it together.*

The paper then follows the events in the former Yugoslavia from infamous Baker's visit to Belgrade to ten day war in Slovenia and Brioni Accord to the war in Croatia. It analyzes the role of international organizations such as OSCE, United Nations as well as the role of states of European Community in trying to solve the Yugoslav crisis and finally the role of the U.S. politicians in solving Croatian part of the war with Vance Plan in Croatia.

Keywords: dissolution of Yugoslavia, Western policy, international organizations

VLOGA ZUNANJIH FAKTORJEV PRI RAZPADU JUGOSLAVIJE

*V prispevku je opisana vloga zunanjih faktorjev pri razpadu Jugoslavije do konca leta 1992. Prispevek temelji na najnovejšem raziskovanju in literaturi, spominih udeležencev, sodobnem časopisju in drugih razpoložljivih virih. Analizira vlogo tujcev, še posebej na podlagi teze knjige Mareka Waldenberga *Rozbicie Jugoslavii: od separaciji Slovenii do vojny kosovskiej*, da so tujci ne le odgovorni za razbitje Jugoslavije ampak tudi za to, da je do njega prišlo na tako surov način. Waldenbergova teza o politiki zahodnih držav do jugoslovanske krize je, da je ta politika imela ravno nasprotni učinek od deklariranih ciljev, to je ohranitev Jugoslavije.*

Avtor v prispevku nato sledi dogodkom na področju nekdanje Jugoslavije od neslavnega obiska Bakerja v Beogradu, preko desetdnevne vojne za Slovenijo in brionskega sporazuma do vojne na Hrvaškem. Analizira vlogo mednarodnih organizacij kot so bile KVSE ter OZN, kakor tudi vlogo posameznih držav, tedanjih članic Evropske skupnosti, in končno vlogo ameriških politikov pri poskusih dokončanja hrvaške vojne z Vancovim načrtom za Hrvaško.

Ključne besede: razpad Jugoslavije, politika Zahoda, mednarodne organizacije

INTRODUCTION

Talking about controversies in the role of foreigners in Yugoslavia's dissolution is a controversy in itself. This controversy, as far as post world war 2 Yugoslavia is concerned started after Tito's split with Stalin in 1948. Some time at the beginning of the 1950s, the question surfaced as to how much foreign aid Tito's Yugoslavia would need. The American economic analyst answered in terms of billions of U.S. dollars, and then one of the highest ranking American administration officials replied that it was important just to keep Tito afloat. It does not surprise anyone that Lorraine Lees choose the title of her book on post-World War II Yugoslavia's relations with the U.S. on the basis of those words.² And four decades later, when Ante Marković tried to keep his economic program going, only a few politicians in the West understood the importance of its implementation. The citizens of Yugoslavia were in desperate need of an identification symbol after the economic failure of self-management socialism and the collapse of the nonaligned movement. It would be the convertible dinar, for which Ante Marković fought as part of his economic program and which could not succeed without economic aid from the West.

The foreigners, i.e. the political leaders from most of Europe and also the USA, in the late 1980s wanted desperately to keep the territorial integrity of Yugoslavia. Marek Waldenberg of Jagiellonian University in Krakow, Poland, and others blame the foreigners not only for the dissolution but also for the breakup of the former Yugoslavia into pieces in such a violent way. Waldenberg's thesis on Western policy towards Yugoslavia is that its effects have been directly opposite from the declared aims, i.e., to keep it together. In his newest book, Professor Waldenberg analyzes today's situation in Kosovo and southern Serbia, the separatist movement in Montenegro and threats of Great Albanian nationalism (the idea and movement for Great Albania); but he started this book with the above-mentioned thesis.³ Of course Montenegro is in practice divided from Serbia, e.g., it uses the Euro instead of the Serbian dinar, etc. The confederalist agreement, actually forced upon both sides by EU Commissioner Xavier Solana, is still not producing re-integration of Montenegro into a state community of Serbia-Montenegro.

* * *

¹ This text represents part of authors report on Team 5 of Scholars' Initiative for South-Eastern Europe which author presented at a conference sponsored by Center for Austrian Studies in Edmonton, Canada.

² Lorraine M. Lees: *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia and the Cold War* (University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 1997), 246 pp.

³ Marek Waldenberg: *Rozbicie Jugosławii: od separacji Słowenii do wojny kosowskiej*. (Warszawa: Scholar, 2003); Ilija Marinković, »Ne razpad, razbitje.« *Delo* (19 August 2003), p. 4.

I personally do not believe that, regardless of the policy of the foreigners towards the former Yugoslavia, it could possibly have been kept in one piece. It might have been possible that the dissolution process would have been more peaceful if the superpowers had acted differently. The ignorance with which European and non-European powers approached the Yugoslav situation is evident in a letter that one of the officials of the British Foreign Office wrote to an official of one of the Macedonian émigré organizations in May 1991, responding to the demand for recognition of Macedonia as an independent state:

...As you are no doubt aware, the Macedonian issue is seen differently by the Greeks, Yugoslavians and Bulgarians; Her Majesty's Government is aware of the positions taken by the different groups. However, we feel that any problems which exist should be resolved by the parties concerned, and it would not be appropriate for Britain to intervene...⁴

One of the members of our team, Albert Bing, is writing his Ph.D. dissertation on U.S. policy on Yugoslavia's dissolution; and he confirms that the United States had a decisive role in the process of dissolution of Yugoslavia. There were, as we are all aware, three phases of U.S. policy in European wars in general. 1) The U.S.A. does not want to interfere in a primarily European problem at first (as they didn't during the wars of Europe in the first half of the 20th century). Then they start to interfere from the perspective of a superpower, first with 2) diplomatic moves and later also with 3) armed intervention. This happened in the 1990s, when, in the region of the former Yugoslavia, American policy went through all these phases until the U.S.A. actually imposed peace. U.S. policy toward Yugoslavia was also determined by polls of public opinion in the U.S.A. I am dealing with this in my own work on the role of immigrant groups from the former Yugoslavia in the Dissolution book, presentation of Team 2 of this project.⁵ It was, of course, also a policy of hesitation, which worked towards non-resolution of the problems.

The U.S. policy towards Yugoslavia was always, since 1948, a policy of supporting a united and—since Tito's death—also democratic Yugoslavia. Even more American diplomats and politicians tried to persuade Tito to democratize Yugoslavia.

Already in December 1990, a CIA report stated that dissolution of Yugoslavia was unavoidable and that there was a possibility of a bloody civil war within 18

* * *

⁴ Foreign Affairs & Commonwealth Office to The Central Committee, Macedonian Patriotic Organization of the United States and Canada, May 10, 1991. *Macedonian Tribune*, vol. 65, no. 3098 (June 27, 1991), p. 3.

⁵ Matjaž Klemenčič, «The Relationship of the Yugoslav Diaspora to the Dissolution of the Former Yugoslavia, with Special Emphasis on the Activities of Immigrants in the USA.»

months. The senior George Bush's Administration was, however, too busy solving crises in Iraq and did not want to be involved in another regional crisis. The key personalities of this period were U.S. Ambassador to Belgrade Warren Zimmermann, Undersecretary of State and former U.S. Ambassador to Yugoslavia Lawrence Eagleburger, who served as US Ambassador in Belgrade in late 1970s and National Security Adviser Brent Scowcroft, who served as military attaché in Belgrade in early 1960s. They represented the »pro-Serbian lobby« in Bush Sr.'s Administration, which was connected to Yugoslavia also through political and economic interests (e.g. the Yugo-America Company, in which Henry Kissinger, former U.S. secretary of state, took part).⁶ These members of the Bush Administration at the beginning supported the territorial integrity of Yugoslavia and the reform policy of Ante Marković; however, not enough and not with concrete deeds. The U.S. politicians were then so naïve (as they ignored the power of the national movements and national problems in general that could not be solved by economic measures) that they believed that the market-oriented economic reforms of Ante Marković, along with financial aid from the West, especially the U.S.A., could stop nationalist and separatist tendencies. The U.S.A. let the EU lead in initiatives to solve the problems. U.S. diplomats followed the situation in the 1980s very carefully, including the Kosovo crisis; but they were not heard in the State Department, as high-ranking U.S. diplomat Louis Sell pointed out in his book on Slobodan Milošević⁷. At the end of June 1991, the State Department tried to pacify the situation and appealed on the basis of following the principles of safeguarding human rights and democratic changes, which they said could help Yugoslavia to be kept together.

POLITICS OF MISSED OPPORTUNITIES

I am not going to get into the history of the events in the former Yugoslavia since the plebiscite of December 1990 in Slovenia, but there were active preparations for independence on the way from then on.

Quite apart from events in Yugoslavia, the efforts by the U.S. administration since May 1989 to persuade Europe to take greater responsibility for its own security, especially its financial burden, gained unexpected support as a result of the

* * *

⁶ Ben Cohen and George Stankovski (eds.): *With No Peace to Keep ... United Nations Peacekeeping and the War in the Former Yugoslavia* (London: Grainpress Ltd., 1995), p. 149; Jane M. O. Sharp: *Anglo-American Relations and Crisis in Yugoslavia* (Paris: Serie transatlantique, 1999), p. 16; Roy Gutman: *A Witness to Genocide: The First Inside Account of the Horrors of »Ethnic Cleansing« in Bosnia* (Shaftesbury: Element Books, 1993), pp. XXIV-XXV.

⁷ Louis Sell: *Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia* (Durham, N.C., & London: Duke University Press, 2002).

allied action against Iraq in January 1991. The Persian Gulf engagement revealed sharp disagreements, particularly among France, Germany, and Great Britain, on the nature of Europe's participation in the military action, as well as on fundamental questions of security and a continuing Atlantic posture after the Cold War. The obvious lack of unity was an embarrassment to the Europeanists, who were determined to seek opportunities to demonstrate their capacity for a common foreign policy and their need for and the possibility of a separate defense. For Europe, 1991 was the active phase of negotiations over the Maastricht Treaty before it was to be submitted to national referendums and realize its mandate of full financial and monetary integration. Debate focused on the treaty's political implications for common policy among the twelve, including a »common foreign and security policy.«

The Europeans' initiative suited the U.S. position on Yugoslavia in many ways, for policymakers were unwilling to commit substantial U.S. resources or any troops to an area no longer of vital strategic interest. Moreover, a core motivation of U.S. urgings for greater European participation was to ensure Europe's responsibility for the transition in Eastern Europe. Many saw a more cynical motive to U.S. policy, however, as if it demanded from the Europeans that they prove their ability to go it alone and, in expectation of their inability to do so, served to demonstrate the continuing importance of NATO and U.S. leadership. But the decision to use the UN to organize the military coalition for Desert Storm was even more significant in its negative consequences for the Yugoslav conflict. With Yugoslavia's long history of participation in the UN, strong ties with Third World countries, and nonmembership in the European Community (EC) or in NATO, the UN was the one international organization that could mount an external intervention that all parties in Yugoslavia would most likely accept as neutral and legitimate. UN preoccupation with Iraq and the use of the UN to protect a U.S. vital security interest sent the strong message that no such intervention would occur in Yugoslavia.

Westernization and eventual membership in Europe was one of the driving issues behind the Yugoslav conflict, however. Both the federal government and Slovene and Croatian politicians had been actively seeking explicit support from European institutions and governments for their separate programs. Slovenia's and Croatia's drives for independence gained a substantial boost on 13 March 1991, when the European Parliament passed a resolution declaring »*that the constituent republics and autonomous provinces of Yugoslavia must have the right freely to determine their own future in a peaceful and democratic manner and on the basis of recognized international and internal borders.*«⁸ While most

* * *

⁸ James Gow, »Deconstructing Yugoslavia,« *Survival*, vol. 33 (July/August 1991), p. 308.

European governments continued to support the federal government and to insist that the Yugoslavs stay together, the apparently uncontroversial nature of this declaration, as if fully in line with Council for Security and Cooperation in Europe (CSCE) principles, demonstrates how far Slovenia and Croatia had influenced European opinion and how little chance there was that alternatives to republican sovereignty would be heard. Fighting an uphill battle against disappointments with European organizations since 1989, Yugoslav Foreign Minister Budimir Lončar explicitly sought help in mediating the political crisis from the EC instead of the U.S.A., in the hope that this would energize political support for the federal government's pro-Europe reforms and counteract mounting sympathy for Slovenia and Croatia.

It was by then well known that Germany had already joined the ranks of Austria, Hungary, and Denmark in at least covert support and encouragement of Slovene and Croatian independence. On 20 March, Slovene President Milan Kučan was in Bonn having talks with German Foreign Minister Hans-Dietrich Genscher. Austrian support for a breakup became more assertive during the spring. Austrian Foreign Minister Alois Mock made statements to that effect in early May and began promoting a Croatian proposal to convene a council of elder European statesmen to mediate the crisis. Austrian armed forces were also placed on high alert and moved toward the Slovene border in the second week of May. On the occasion of an official visit to Belgrade early in May 1991, even EC President Jacques Delors, the prime advocate of EC activism and its reputed insistence on a united Yugoslavia, and his delegation agreed to meet separately with President Kučan.

Italy, by contrast, remained in an ambivalent position. The Italian foreign minister, Gianni De Michelis, strongly supported a united Yugoslavia. In spring 1991 he said to his Slovene counterparts: »*My dear sirs, in Europe there is no place for new states, and I am sure that you do not want to emigrate to another continent.*»⁹ In an effort to rein in Austria, De Michelis created a joint group from the two countries to monitor the crisis in May 1991, while he criticized both the U.S.A. and Germany for their lack of financial assistance to Marković and argued strongly (against British opposition) for an EC aid package to the federal government of Yugoslavia. The policies of Alpe-Adria, the tourist, cultural, and economic organization initiated by northwestern regions of Italy, in support of Slovene and Croatian independence were opposed by the Pentagonale (Italy, Austria, Hungary, Yugoslavia, and Greece), an organization of states rather than regions that De Michelis had created to counteract the influence of Alpe-Adria (regions of Central Europe) and the new assertiveness of Germany toward the Balkans.

* * *

⁹ Jens Reuter, »Jugoslawien: Versagen der internationalen Gemeinschaft?« *Südosteuropa*, vol. 42, no. 6 (1993), p. 333.

American actions at this time were particularly confusing. Substantially higher levels of U.S. activity were noticeable in Greece, Albania, and the eastern Mediterranean in the spring of 1991, giving the appearance to military planners and politicians in the region that the U.S.A. had chosen to divide spheres of influence north and south in Eastern Europe with Germany. Despite the U.S. administration's declared abdication to Europe, the U.S. Congress and the U.S. embassy in Yugoslavia continued to try to influence the Yugoslav scene. The Nickles Amendment, which threatened a cutoff of economic aid by 5 May 1991 if relations between Serbia and the Albanian population of Kosovo did not improve, was invoked only weeks before the EC took the opposite tack.¹⁰

As Foreign Minister Budimir Lončar and Prime Minister Ante Marković had hoped, EC President Delors and the prime minister of Luxembourg, Jacques Santer, did visit Belgrade on 29–30 May and made a commitment to the territorial integrity and international borders of Yugoslavia. The week before, and the very day after Croats voted for independence, the EC had made the Yugoslav-EC association agreement contingent on the country remaining united. Delors also promised to request \$4.5 billion in aid from the EC in support of the Yugoslav commitment to political reform. This was the sum requested by Marković as essential to continue debt repayment and thereby succeed with the stabilization program. Yugoslavia had been seeking this amount from international financial institutions (through negotiations with the International Monetary Fund (IMF), an appeal to the Paris Club of creditor governments for debt rescheduling, and appeals to others) during spring 1991.¹¹

This carrot, however, was to reward the Yugoslavs only on certain conditions: if they implemented the very reforms that were at the heart of their quarrels – a market economy (and its financially centralizing reforms), democratization (at so rapid a pace that it favored nationalists), a peaceful dialogue on a constitutional solution (while cutting the budgets for defense, government programs, and welfare), and a respect for minority rights (which was now largely outside federal competence). Without regard for the consequences of these demands on the internal political conflict, the offer included the added condition that Yugoslavia remain united, a »single state.«¹²

* * *

¹⁰ Marc Weller, »The International Response to the Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia,« *American Journal of International Law*, vol. 86 (July 1992), pp. 570–571; David Binder, »U.S., Citing Human Rights, Halts Economic Aid to Yugoslavia,« *New York Times* (19 May 1991), p. A10.

¹¹ Judy Dempsey, »Yugoslavia Seeks \$4.5bn to help Its Economic Reforms,« *Financial Times* (23 May 1991), p. 1.

¹² David Gardner and Laura Silber, »Brussels Warning to Yugoslavia on Aid,« *Financial Times* (21 May 1991), p. 2.

The West tried to solve the Yugoslav crisis with promises of economic aid and political pressure, while the Soviet Union gave Marković's government only oil and weapons. The West did not oppose when the Soviet Union sold arms to the Yugoslav People's Army (*Jugoslavenska narodna armija* – JNA), i.e. twenty Mig-29 airplanes, rocket weapons, radar equipment etc. In spring 1991 both general staffs, in Belgrade and Moscow, even discussed plans for a joint military coup d'état. This plan did not materialize, however, because the Soviet defense minister, Dimitri Yazov, suddenly decided that because of »political reasons« this plan was not in effect anymore.¹³

Gorbachev and the Soviet generals were determined to keep Yugoslavia united. They were aware that the Slovenian and Croatian »example« could be followed by numerous nations in the wide region from Central Europe to the Bering Sea. European and U.S. politicians, therefore, did not hide that they were worried about »the echoes« of the Yugoslav crisis in the Soviet Union.¹⁴

By early June, Italy's prime minister and president began to reverse Italian policy. They received official visits from the presidents of Slovenia and Croatia and the Slovene prime minister. Italian President Francesco Cossiga made public Italy's sympathy for Slovene and Croatian independence.¹⁵ At the same time, the Austrian government issued more cautious statements on Yugoslavia than its foreign office, in accord with those of the EC—reflecting continuing partisan disagreements between the government and the Parliament—and because the administration was more concerned about not disturbing Austria's application for EC membership. The U.S. Congress continued its support for Slovenia and Croatia, with an amendment to the Direct Aid to Democracies Act (the Dole Bill) offered by Rep. Dana Rohrbacher that sought to separate Slovenia and Croatia from Yugoslavia so that penalties for human rights violations in Kosovo did not apply to these republics and they could be sent aid, bypassing the federal government.

Four days before the Croatian and Slovene declarations of independence, the U. S. President, George Bush, dispatched Secretary of State James Baker to Belgrade. Baker arrived in Belgrade on 21 June. Baker actually did not have any plan and had few ideas to offer except to suggest that the U.S. wanted a united Yugoslavia, but not only that; the U.S. wanted to see it democratic as well. He wanted to tell the leaders of Yugoslavia's republics that they should continue to

* * *

¹³ Hans-Joachim Hoppe, »Moscow and the Conflict in Former Yugoslavia,« *Aussenpolitik*, vol. 43, no. 3 (1997), p. 269.

¹⁴ Zdravko Tomac: *The Struggle for the Croatian State: Through Hell to Diplomacy* (Zagreb: Profikon, 1993), p. 449 (quoted after manuscript of forthcoming book of Sabrina P. Ramet: *The Three Yugoslavias: The Dual Challenge of State-Building And Legitimation Among the Yugoslavs, 1918–2003*).

¹⁵ Gow, »Deconstructing Yugoslavia ...,« pp. 304–305.

negotiate. He called for the devolution of additional authority, responsibility, and sovereignty to the republics of Yugoslavia,¹⁶ which was the Slovenian and Croatian point of view, at the same time that he gave encouragement to Milošević and the Yugoslav People's Army (*Jugoslavenska narodna armija* – JNA) to attack Slovenia and Croatia, by promising that the United States would not recognize the independence of either Slovenia or Croatia. While interpretations of Baker's visit have varied, Zdravko Tomac probably spoke for many Croats when he wrote that, in his view »James Baker ... actively encouraged the federal government, Serbia and the Yugoslav Federal Army. By insisting on the territorial integrity of Yugoslavia, he agreed with Milošević's policy and <endorsed> the JNA's threat to Slovenia.«¹⁷ The JNA did, to be sure, favor the use of force to crush Slovenia's bid for independence, but Milošević had decided months earlier that »Slovenia should be left in peace.«¹⁸ Baker compared Slovenia and Croatia to »teenage girls whose hormones got wild...«¹⁹ Slovene politicians tried to tell Baker that it was far too late to call off the transition to independence, but Baker did not even want to listen.²⁰

Baker then declared his open support for the compromise constitutional formula on confederation within a federation, put forth June 6 at the sixth Summit of Six meeting outside Sarajevo by President Alija Izetbegović of Bosnia-Herzegovina and President Kiro Gligorov of Macedonia. In accord with this proposal, Serbia and Montenegro would become the nucleus of a new Yugoslav (con)federation; Bosnia-Herzegovina and Macedonia would be half independent, but they would still be constitutive republics of this new entity; Croatia and Slovenia would be allowed to introduce inside the (con)federation as much independence as they would think feasible. Gligorov and Izetbegović were convinced that this proposal would, on the one hand, fulfill Serbian wishes to live in one state; while, on the other hand, fulfill Croatian and Slovenian wishes towards independence and sovereignty.²¹ This proposal failed because of a complete failure of

* * *

¹⁶ Quoted in Robert L. Hutchings: *American Diplomacy and the End of the Cold War: An Insider's Account of US Policy in Europe 1989–1992* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997), p. 311.

¹⁷ Tomac: *The Struggle for the Croatian State* ..., p. 126.

¹⁸ Borislav Jović: *Poslednji dani SFRJ – izvodi iz dnevnika* (Beograd: Politika, 1995), p. 281 (quoted after manuscript of forthcoming book of Sabrina P. Ramet: *The Three Yugoslavias: The Dual Challenge of State-Building And Legitimation Among the Yugoslavs, 1918–2003*).

¹⁹ James A. Baker III: *The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace 1989–1992* (New York: G. Putnam's Sons, 1995), p. 481–482.

²⁰ Kučan, in interview with Sabrina P. Ramet, Ljubljana, 6 September 1999, quoted in the manuscript of the forthcoming book by Sabrina Ramet, »Three Yugoslavias.«

²¹ »Platform Concerning the Future of the Yugoslav Community,« *Yugoslav Survey*, vol. 32, no. 2 (1991), pp. 39–44; Susan L. Woodward: *Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution after the Cold War* (Washington, D. C.: The Brookings Institution, 1995), pp. 161–162; Laura Silber and Allan Little: *Yugoslavia. A Death of a Nation* - the revised and updated edition (London: Penguin Books, 1997), p. 148.

the Yugoslav economic and political system and because of interethnic conflicts, in spite of the fact that the Western European countries and the USA supported it.²²

Observers of Western policy in this critical period for the Yugoslav crisis, when there was both opportunity for negotiation and its utter necessity, argue that the EC and the United States took a strong and consistent stand against Yugoslav dissolution during the spring, placing their concern for stability in the short run above the only viable option left in Yugoslavia—that of confederation. They said this disapprovingly at the time and were even more convinced of the tragically missed opportunity and of the best political result in retrospect. They criticize this U.S.–EC position for denying the rights of Slovenes and Croats to self-determination and, in ignoring the inevitability of Yugoslavia's demise, encouraging Serbia and the army and thus causing the tragedy that unfolded.

We can easily say that the international community did not understand the fear on the part of Slovenes and Croats of Serbian supremacy and of losing their European identity (in exchange for a Balkan one). Slovenia was still little known in 1991. Even those who were better acquainted with the situation agreed with U.S. Ambassador Zimmermann, who reproached Slovenia with egoistic nationalism »à la Greta Garbo« and insensibility towards foreseen consequences.²³ Since 1848, when Ban Josip Jelačić defended Habsburg interests, Croatia had been seen as a state that hated freedom. The tragic experience with the Ustaše Independent State of Croatia confirmed this.

In the last two hundred years, Serbia was seen by European intellectuals as a small and brave state that knew how to fight and whose people knew how to die for its independence. This reputation made Europe forget about the collaboration of a large part of the Serb nation with the Germans during World War II.²⁴ Tito's »No!« to Stalin in 1948 and the Yugoslav special way to socialism added additional admiration among Western journalists, intellectuals and diplomats. Most of them, however, viewed Yugoslavia from Belgrade, i.e. from Serbia.

The only states that knew the problems of Yugoslavia more deeply were Austria and Germany, because of their numerous researchers who studied regional history, geography, sociology, etc., and because of their historic relations

* * *

²² Božo Repe, »10 let samostojne Slovenije (4): Mučno in boleče ločevanje samskih dvojčkov« *Delo* (23 June 2001), p. 12.

²³ Gustav Gustenau, »Zur Lage Jugoslawien,« *Österreichische Milit. Zeitschrift* (1991), no. 5, p. 394; Reneo Lukic, »Yougoslavie: Chronique d'une fin annoncée,« *Politique internationale* 53 (Fall 1991), p. 136.

²⁴ Brendan Simms: *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*. (London: The Penguin Press, 2001), pp. 284, 311; Stipe Mesić: *Kako je srušena Jugoslavija – politički memoari*, 2nd rev. ed. (Zagreb: Mislav Press, 1994), p. 35

with South Slavs. As a result, the media in those states reported favorably on Slovene and Croat plans for independence.²⁵

In the view of the international community, with Milošević and his army in power, Yugoslavia could retain unity, but it could not become a democratic state. As an excuse for retaining the »status quo,« it was enough to state that Croats and Slovenes, when they wanted independence, were sick with an »anarchistic ethno-national illness,« which meant that it had no democratic value.²⁶ This was the thinking of most of the diplomats stationed in Belgrade. For them, Viktor Meier, correspondent of the German newspaper *Frankfurter Allgemeine Zeitung* said that »he never had seen such a mixture...of false assessments, mental laziness, and superficiality.«²⁷ It was a standpoint supported by the foreign ministries of Western countries, which were busy with completely different questions in spring 1991: the Gulf war, unification of Germany, fear from the dissolution of the Soviet Empire and nuclear disarmament.

But the real problem was that there was no EC position or collective policy in the West. Instead of the clear lines of Western intention and active auspices needed to help negotiate a peaceful outcome, including alternatives not represented by the intransigent nationalists on either side, competing national interests and domestic disagreements among Western states led to ambiguity and mixed messages. The many conflicting signals could have been read in several ways: as support for the Slovene and Croatian cause, for the federal government's policies, for the Serbian suspicions, and for the army's conviction that it needed to prepare a defense and that it would not be deterred by foreign intervention. The effect was to encourage all parties to the conflict to believe their chosen course would eventually win, and thus to make them become more tenacious.

The idea that Yugoslavia would be the test case of a more unified Europe and of new security institutions in the EC or CSCE arose before those institutions were well in place. Yugoslavia was to serve as a vehicle to create those institutions and force that unity, not as its beneficiary. Rather than provide the means for peaceful resolution of conflict, Western powers would work out a stage in their own global transition on the Yugoslav case. Because national interests and spontaneous sympathies took the lead, outsiders reinforced historically defined per-

* * *

²⁵ James Gow: *Triumph of the Lack of Will: International Diplomacy and the Yugoslav War* (New York: Columbia University Press; London: Hurst, 1997), p. 267; Beverly Crawford, »Explaining Defection from International Cooperation: Germany's Unilateral Recognition of Croatia,« *World Politics*, vol. 48, no. 5 (July 1996), p. 493.

²⁶ Martin Rosenfeldt, »Deutschlands und Frankreichs Jugoslawienpolitik in Rahmen der Europäischen Gemeinschaft (1991-1993),« *Südosteuropa*, vol. 42, no. 11-12 (1993), p. 624.

²⁷ Simms: *Unfinest Hour* ... p. 13.

ceptions and suspicions among Yugoslavia rather than working to reduce tensions and counteract fears. As the EC became more directly engaged, moreover, the Yugoslav quarrel would become fully enmeshed in the internal politics of Western integration, including the bargaining over the Maastricht Treaty, the competition already emerging among Western countries over potential spheres of influence in eastern Europe, and the heightened sensitivity within the EC to the potential power of a united Germany.

THE EXPLOSION OF WAR

Four days after Baker's visit, Croatia and Slovenia followed their intent to declare independence (on June 25). This act was followed by an attack of the Yugoslav People's Army on Slovenia, with the goal to overthrow the Slovene pro-independence government and gain control over the territory, especially over the borders with Austria and Italy. During the Slovenian »Ten-Day War,« the JNA lost the international public relations campaign. Hans Dietrich Genscher, Germany's foreign minister, accused the JNA of »running amok« in Slovenia. How much Germans were interested in solving the conflict can be also proven by the visit of German foreign minister Genscher, who accepted the invitation of Slovene foreign minister Dimitrij Rupel come to Slovenia. At 2 July he landed at Klagenfurt airport in nearby Carinthia with the intention to drive into Slovenia. But, because the fights well going on in Slovenia, he could not get into Slovenia. Instead Slovene president Milan Kučan and minister Rupel discussed the issues with Genscher in Klagenfurt. The result was the ongoing support of Genscher to Slovene cause throughout the conflict.²⁸

Douglas Hurd joined the refrain. He told the British Parliament the JNA had hastened the disintegration of Yugoslavia. Italy said it would »act in solidarity« (whatever that meant) with Croatia and Slovenia, unless the JNA respected the cease-fire.

In the United States, the chairman of the Senate Foreign Relations Committee, Claiborne Pell, urged President Bush to support Slovene and Croatian independence if Yugoslavia's »renegade army does not cease its wanton aggression.«²⁹ In spite of these calls, the Bush Sr. Administration did not limit itself only to criticizing the JNA role in the events. In Washington, where they traditionally did not like secessionism, the tradition from the Woodrow Wilson period that it is better to follow Balkan aggressiveness and double-faced attitude from as far away as possible

* * *

²⁸ Hans-Dietrich Genscher: *Erinnerungen*. (Berlin: Siedler Verlag, 1995), p. 939.

²⁹ Silber and Little: *Yugoslavia. A Death of a Nation ...*, p. 164.

was very much alive. However alive was also discussion among different desks of the Departments of State and Defense as they were during the Wilson Administration on different options for the region.³⁰ Therefore they were convinced that it would be the best if Europe, i.e. the EC, would lead attempts to solve the Yugoslav crisis. However, some specialists in European affairs in the State Department were already expressing doubts about the success of the mission of the EC. They were convinced that the policy of the EC was already too dependent on the U.S.³¹

The EC, which tried for a long time to play a more significant and independent from the U.S. role in foreign policy in general, accepted the opportunity to mediate in the Yugoslav crisis. EC politicians did not care too much whether they were qualified to deal with so complicated a crisis.³² The EC asked the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) to start the procedures that its member states had accepted a week before in congress in Berlin. At the same time they sent mediators to Yugoslavia. The foreign ministers of the sitting EC »troika« (representing the state holding the presidency, his predecessor, and his successor) were about to change on 30 June (they rotate each six months). The first two missions comprised Gianni De Michelis of Italy, Jacques Poos of Luxembourg, and Hans van den Broek of the Netherlands. In the third, in office until 30 December 1991, Italy replaced Portugal, and van den Broek of the Netherlands replaced Poos of Luxembourg as chair. They met on 28 June with Yugoslav Prime Minister Ante Marković, Foreign Minister Budimir Lončar, and the presidents Kučan of Slovenia, Tudjman of Croatia, and Milošević of Serbia. (The Europeans of course did not know the meaning of 28 June Vidov dan/St. Vitus's Day, the day of the patron Saint of Serbia, which was also the date of the infamous Battle of Kosovo in 1389; the day on which Archduke Franz Ferdinand was assassinated in Sarajevo in 1914; the date of the 1921 Constitution, called the Vidovdan Constitution, which Slovenes and Croats opposed; the date of the letter the Cominform Resolution expelling the Yugoslav Communist party and its leadership under Tito from the Communist International and the developing eastern bloc in 1948)

The EC troika made three visits to Yugoslavia, resulting in a cease-fire between the Slovene Territorial Defense Force and the Yugoslav People's Army and, by 7 and 8 July, had convened a conference at Brioni for the purpose of resolving the

* * *

³⁰ Uroš Lipušček in his book *Ave Wilson: ZDA in prekrjanje Slovenije v Versaillesu 1919-1920*. (Ljubljana: Sophia, 2003) 395 pp. successfully proved that there was an option for smaller states in the region of former Yugoslavia on the table of U.S. Department of State analysts after World War 1.

³¹ Jože Pirjavec: *Jugoslovanske vojne 1991-2001*. (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2003), pp. 53-54.

³² Rosalyn Higgins, »The New United Nations and Former Yugoslavia,« *International Affairs*, vol. 63, no. 3 (July 1993), p. 473.

crisis. Dutch Foreign Minister Hans van den Broek chaired the Brioni meeting, in which Slovenian President Milan Kučan, Croatian President Franjo Tuđman, and President of the Presidency of the SFRY Borislav Jović took part. The solution dictated³³ by van den Broek involved a three-month moratorium on further implementation of the declaration of independence, the withdrawal of JNA troops in Slovenia and Croatia to their barracks, the de-activation of Slovenian forces, acceptance of Slovenian control of all Slovenian border crossings, provided only that all customs revenues be turned over to the SFRY federal budget, and the confirmation of Stipe Mešić as president of the SFRY presidency. The Brioni Accord, in effect, recognized the Slovene military victory and also made Slovenia and Croatia subject, de facto, to international law and cleared the way for the eventual recognition of their statehood.³⁴ Although foreign journalists at the Brioni meeting challenged Foreign Minister van der Broek to explain how the European Community could treat Slovenia in isolation from the rest of the country, the EC troika assumed that the only issue left to the negotiated cease-fire was its monitoring. With a mandate from the CSCE to deploy thirty to fifty observers, named the »ice cream men« by Yugoslavs for the white uniforms they chose, the EC began its first-ever effort at peacekeeping.³⁵

Under the provisions of the Brioni Accord, Slovenia and Croatia were barred from passing any further laws to implement their independence, such as defense laws, or establishing an army. Croatia got around the moratorium by building up its defense system within the framework of the Ministry of the Interior and the police.³⁶ But Croatia was experiencing difficulties in obtaining heavy weaponry even before the imposition of the UN arms embargo (imposed, irrationally, at Belgrade's request).

When Croatia and Slovenia declared their independence and violence broke out, various countries did not extend their support to the seceding republics and endorsed the continued existence of a unified Yugoslav state. Among them were the United States, the Soviet Union, China, Britain, France, Sweden, Denmark, Italy, Greece, Romania, Poland, and (cautiously) Hungary. Consequences of the war could be seen also in the treatment of the Hungarian minority in Vojvodina. There purges were carried out during 1992 in the police, custom service, and, reportedly, the judiciary as well. By December 1992, there were almost no Croats or Hungarians still working in the police force or customs service in Vojvodina,

* * *

³³ Meier Viktor: *Yugoslavia: A History of Its Demise* (New York: Routledge, 1999), p. 224.

³⁴ Matjaž Klemenčič, »Slovenia at the Crossroads of the Nineties: From the First Multiparty Elections and the Declaration of Independence to Membership in the Council of Europe,« *Slovene Studies*, vol. 14, no. 1 (1992 – published in 1994), pp. 9–34.

³⁵ Woodward: *Balkan Tragedy* ..., p. 168.

³⁶ Tomac: *The Struggle for the Croatian State* ..., p. 121.

and not a single judge in Subotica of Croatian nationality.³⁷ Altogether, in the years 1991–99, between 50,000 and 100,000 Hungarians were driven from Vojvodina, together with some 45,000 Croats,³⁸ and, of course, the Hungarian government looked anxiously at that situation.

The governments of Austria and Germany were pressured by the public opinion of their states and also by party policies of the Christian Democrats or *Volkspartei* in Austria. While they were sympathetic to Croatian and Slovenian aspirations, nonetheless they held back from recognizing the breakaway republics. In my opinion they were also pressured by their better knowledge of the situation. Also the role of German Foreign Minister Hans Dietrich Genscher was important, especially for the Slovenes and later for the Croats.

The Serbian press expressed misgivings about German intentions, referring to alleged dangers of a »Fourth Reich.«³⁹ At the same time, Milan Drečun, a military-political commentator for the army newspaper, *Narodna armija*, accused Austria and Germany of supplying sophisticated anti-tank and anti-aircraft weaponry to Croatia.⁴⁰ For his part, Croatian Foreign Minister Šeparović indicated, in an interview with Austrian television on 12 August, that Croatia looked to Austria and Germany to lead the way in extending diplomatic recognition to Croatia.⁴¹ The role of Germany remains, however, a controversy.

The role of Yugoslavia's neighbors is also another controversy. Albania and Hungary accused the Yugoslav Air Force of having violated their airspace, and both countries took military precautions lest the fighting spill across their borders. Hungary's precautions focused on defense of its airspace.⁴² The Albanian president placed Albania's army in a state of alert as early as the beginning of July.⁴³ Both countries had been interested in the destiny of their ethnic minorities in Yugoslavia, of course. Bulgaria issued a statement to the effect that the

* * *

³⁷ Radio Croatia Network (Zagreb), 8 December 1992, trans. in FBIS, *Daily Report* (Eastern Europe), 10 December 1992, p. 59.

³⁸ 50,000 Hungarians according to MTI (Budapest), 29 July 1999, on *Lexis-Nexis Academic Universe* (hereafter, LNAU); 100,000 Hungarians according to MTI (13 September 1999), in *BBC Monitoring Europe: Political* (14 September 1999), on LNAU; and 45,000 Croats according to Larisa Inič, »Lutanje po državi pravnih iluzija,« *Nezavisni* (Novi Sad, 11 February 2000), at www.nezavisni.co.yu/327//htm/327subotica.htm, p. 2, quoted in the manuscript of the forthcoming book by Sabrina Ramet, »Three Yugoslavias.«

³⁹ *Politika ekspres* (Belgrade, 2 August 1991), as summarized in Tanjug (2 August 1991) in FBIS, *Daily Report* (Eastern Europe), 5 August 1991, p. 53.

⁴⁰ In an interview with RTV Belgrade (3 July 1991), trans. in FBIS, *Daily Report* (Eastern Europe), 1 August 1991, p. 31. quoted in the manuscript of the forthcoming book by Sabrina Ramet, »Three Yugoslavias.«

⁴¹ Vienna ORF Television Network (12 August 1991), trans. in FBIS, *Daily Report* (Eastern Europe), 13 August 1991, p. 34.

⁴² MTI (Budapest) 28 August 1991, in FBIS, *Daily Report* (Eastern Europe), 29 August 1991, p. 9.

⁴³ AFP (Paris), 5 July 1991, in FBIS, *Daily Report* (Eastern Europe), 5 July 1991, p. 1.

Bulgarian army should not threaten »Yugoslav« security.⁴⁴ Because of historical ties with Macedonia,⁴⁵ Bulgaria also hinted that it was prepared to recognize an independent Macedonian state – which it did on 15 January 1992. Bulgaria was, however, afraid of being drawn into the conflict and was among the first countries to declare neutrality in the Yugoslav fighting.⁴⁶ The EC role in the Slovenian phase of the conflict is important not only for the three months moratorium but also for the role it had in implementing peace in Slovenia with its inspectors. Slovenia was more or less out of the conflict by July 15, 1991. It was a prisoner of the Yugoslav crisis as a whole for a while until international recognition came, and then it went its separate way.

The Western powers distinguished themselves by a marked reluctance to get involved in the crisis. The EC's General Council met in Brussels on 25 July 1991, as the violence in Croatia escalated and condemned the bloodshed. Hans-Dietrich Genscher, then German foreign minister, recalled later that the session »... appealed to the Collective Presidency in Belgrade to encourage an immediate truce and to begin negotiations on the future of Yugoslavia's peoples... (and) reaffirmed our earlier statement that any change of internal and external borders of the country achieved by force was unacceptable.«⁴⁷ The presidency was already then completely unable to function and could not do anything.

The U.S. Administration did not even notice what was happening in the Yugoslav lands in spite of the warnings of its diplomats.⁴⁸ As U.S. President George Bush visited Ukraine on 1 August 1991, he tried to discourage Ukrainians from declaring independence, warning them, »Americans will not support those who seek independence in order to replace a far-off tyranny with a local despotism. They will not aid those who promote a suicidal nationalism based upon ethnic hatred.«⁴⁹ Although aimed at Ukrainian separatism, the speech also reflected Bush's thinking about the breakup of multiethnic states more generally; in addition,

* * *

⁴⁴ BTA (Sofia), 5 July 1991, in FBIS, *Daily Report* (Eastern Europe), 8 July 1991, p. 2.

⁴⁵ Matjaž Klemenčič, »Pregled zgodovine Makedonije in Makedoncev od naselitve Slovanov v 6. stoletju do samostojne države s spornim imenom v 21. stoletju.« In Oto Luthar and Jurij Perovšek (eds.): *Zbornik Janka Pleterškega*. (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003), pp. 91–105.

⁴⁶ Regarding Bulgaria's role in the Yugoslav war, see Ekatarina Nikova, »Bulgaria in the Balkans,« in John D. Bell (ed.): *Bulgaria in Transition: Politics, Economics, Society, and Culture After Communism* (Boulder, CO: Westview Press, 1998), pp. 290–298.

⁴⁷ Hans-Dietrich Genscher: *Rebuilding a House Divided: A Memoir by the Architect of Germany's Reunification* (New York: Broadway Books, 1995), p. 499.

⁴⁸ Sell: *Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia ...*, p.44.

⁴⁹ Quoted in Reneo Lukić and Allen Lynch, »U.S. Policy Towards Yugoslavia: From Differentiation to Disintegration,« in Taju G. C. Thomas and H. Richard Friman (eds.): *The South Slav Conflict: History, Religion, Ethnicity, and Nationalism* (New York and London: Garland Publishing, 1996), p. 266.

Bush was known to believe that supporting the breakup of Yugoslavia could send the »wrong message« to the non-Russian republics of the dying USSR.

The August putsch in the Soviet Union was welcomed in Belgrade, for two reasons. First for the roughly 10 days that the putsch lasted, Western attention was almost totally diverted to Moscow – and hence, not on developments on the ground in Croatia. Second, Milošević felt ideologically comfortable with the putschists, because, both were communists and because they were markedly anti-Western and hence, he calculated, more likely to assist his campaign in Croatia. Once the putsch fell, the U.S. State Department signaled a reorientation in American policy by issuing a statement supporting the principle of (national) self-determination in mid-October,⁵⁰ but it took some time before the U. S. policy of non-recognition changed.

The fact that the attempted putsch in Moscow in August failed made the leadership in Belgrade even more stubborn in their views and they continued with their military operations, because they were convinced that they were the last fort in defense of socialism in Europe. So in the second half of August, JNA intensified its attacks on Croatia. The foreign ministers of the EC, who were facing the Serb aggression on Croatia, declared in an extraordinary meeting in Brussels on 27 and 28 August 1991 that they would not accept and recognize the border changes that were achieved through violence.⁵¹

EUROPE TRIED TO SAVE WHAT IT WAS POSSIBLE TO SAVE: YUGOSLAVIA À LA CARTE

In spite of the fact that the fighting in Croatia ceased, the EC on 7 September called a peace conference that, on Genscher's advice, was presided over by Lord Peter Carrington,⁵² the former British foreign secretary and secretary general of NATO. Carrington picked up where the failed Izetbegović-Gligorov Plan had left off: he recognized six republics as the constituent units of the former federal state and produced a plan that would give each of them as much sovereignty as it wanted. It was, as Lord Carrington put it, an attempt to draw up a »menu« of inter-republican institutions – for foreign policy, economic affairs, a common currency, defense, and so on. Each republic would choose the institutions in which it would participate. Lord Carrington said:

* * *

⁵⁰ Lukić and Linch, »U.S. Policy« ..., pp. 267–268.

⁵¹ Paula Franklin Lytle, »US Policy toward the Demise of Yugoslavia: The 'Virus of Nationalism',« *East European Politics and Societies*, vol. 6, no. 3 (Fall 1992), p. 313; Pirjevec: *Jugoslovanske vojne 1991–2001* ..., pp. 77–78.

⁵² John Newhouse, »Bonn, der Westen und die Auflösung Jugoslawiens: der Versagen der Diplomatie. Chronik eines Skandals,« *Blätter für deutsche und internationale Politik* 1992, no. 10, p. 1195.

It seemed to me that the right way to do it was to allow those who wanted to be independent to be independent, and to associate themselves with a central organization as far as they wanted to. Those who didn't want to be independent, well, they could stay within what had been Yugoslavia. In other words you could do it, so to speak, à la carte.⁵³

Carrington was later criticized for ineffective methods, particularly for holding plenary sessions of only two hours each, spaced infrequently, and not permitting debate among Yugoslav parties. But the more fundamental problem was Carrington's mandate, for the EC remained ambiguous about its political objective and competing political principles, inconsistent in its declarations as a result of internal conflict, and unwilling to commit military forces to a situation it had prejudged as aggression by one party against other. Despite explicit Dutch pressure to mount a force of 30,000 and Croatian requests for foreign troops, the debate in mid-September on using outside force repeated the course of the July discussions: British opposition, based on the belief that the number of troops required would continue to escalate, combined with Serbia's refusal to consent to what would be, in their view, an invasion. Thus the EC pulled back once again and The Hague Peace Conference meeting on 19 September declared its express exclusion of military intervention. Chancellor Kohl of Germany and President Mitterand of France suggested the creation of a buffer zone in Croatia to be policed by a WEU force. John Zametica reported that the meeting was particularly »acrimonious« and that it was British foreign secretary Douglas Hurd who »finally quashed the plan« to send WEU troops to establish peace, but a study by military experts was set in motion.⁵⁴

Without a clear mandate, Carrington also had competition. As early, the French had begun to explore other avenues of influence, largely through the UN, while Serbia began to pressure for U.S. involvement, believing that it would act as a counterforce to Germany. Austria, as a member of the UN Security Council at the time, doubled its efforts by turning to the UN and, at the request of Austria, Canada, Hungary—and the Yugoslav federal government—the UN Security Council met on 25 September. The foreign ministers of France, Britain, and Belgium were preparing on 23 September to sponsor a resolution permitting the right of intervention by the international community without consent of the Yugoslav government. Because some members of the council (Zimbabwe, India, China, Cuba, Zaire) would have opposed discussion on what they considered an

* * *

⁵³ Silber and Little: *Yugoslavia. The Death of a Nation ...*, p. 190.

⁵⁴ John Zametica: *The Yugoslav Conflict* (Adelphi Paper 270, International Institute for Strategic Studies). (London: Brassey's, 1992), p. 66.

internal affair, Weller reports that »*the federal presidency's support for a meeting was elicited from the central authorities in Belgrade at the very last minute.*«⁵⁵

Invoking Chapter 7 of the UN charter, that the Yugoslav conflict had become a »direct threat to international peace and security,« the UN Security Council, on 25 September 1991, passed the first of sixty-seven resolutions that would be passed by January 1995. Resolution 713/1991 imposed a general and complete embargo on all deliveries of weapons and military equipment to Yugoslavia. The resolution, which was accepted in the UN Security Council unanimously, with the support of China and the non-aligned members of UNSC, was commended by politicians in Belgrade as an important success in spite of the fact that one state succeeded in proposing sanctions against itself. The acceptance and fulfillment of the resolution did not have any serious consequences for the JNA, which had stocks of weaponry in its arsenals; but it had serious consequences for the Croatian side.⁵⁶ This made it possible for Milošević to strengthen his own power in rump Yugoslavia; on the other hand it made it possible also to strengthen the offensive against Croatia. In the midst of the fights in Croatia, on 4 October Lord Carrington succeeded in gathering Tudjman, Milošević, and Federal Defense Secretary Veljko Kadijević to the negotiating table in The Hague. They agreed to divide the peace conference into two working groups: the first would work on the constitutional future of the country and the second would concentrate on bringing about an end to fighting in Croatia, which in early September had escalated dramatically.⁵⁷

The new attacks by JNA on Croatia convinced the EC that it had to act more aggressively. Already on 6 October the EC foreign ministers condemned the JNA actions and demanded a cease-fire until midnight the next day. To those »who were responsible for these formidable act of violence« they threatened with economic sanctions and lawful punishing actions in accordance with international rules. In spite of everything, the war in Croatia continued. According to Zdravko Tomac, Croatian intelligence services intercepted a communication originating at Supreme Headquarters in Belgrade. It was an order »...for an all-out attack on Croatia, which was intended to break Croatia politically and economically, and compel it to capitulate and stay in Milošević's Yugoslavia, (and which) outlined in detail attacks on industrial facilities, with the aim of causing an ecological catastrophe.«⁵⁸ The Croatian cabinet considered the U.S., Britain, and France to be

* * *

⁵⁵ Weller, »The International Response to the Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia,« *American Journal of International Law*, vol. 86 (July 1992), p. 578.

⁵⁶ Reneo Lukic, »Yugoslavie: Chronique d'une fin annoncée,« *Politique internationale* 53 (Fall 1991), p. 138.

⁵⁷ Silber and Little: *Yugoslavia. The Death of a Nation ...*, p. 191.

⁵⁸ Tomac: *The Struggle for the Croatian State ...*, p. 155.

inflexibly attached to the illusion of Yugoslav territorial integrity, and therefore decided to appeal to the Russians to intercede with the Serbs. Late in the night of 6 October, the Croats contacted Consul-General Girenko in a state of high agitation, and Girenko in turn telephoned Gorbatshev, waking him out of his slumber. Gorbatshev in turn telephoned Kadijević, rousing him from his nocturnal respite, and advised the general against rash totalistic military moves. Gorbatshev also made Washington acquainted with the events, which, according to Zdravko Tomac, convinced »drowsy Washington« to interfere in the diplomatic game and prevented the plans of JNA from being fulfilled.⁵⁹

THE VANCE PLAN—DEFEAT OF THE PEACE POLICY OF THE EUROPEAN COMMUNITY

At this point UN Secretary General Pérez de Cuéllar tried to intervene. After he consulted the U.S. Department of State, he decided to send Cyrus Vance, former Secretary of State in the Carter Administration, to the Balkans as his personal envoy. In cooperation with Lord Carrington he was authorized to start a fruitful negotiating process under the auspices of the EC and the UN.⁶⁰ On 11 October, Vance began a series of missions to assess the situation that would soon involve him in full-scale efforts to negotiate a cease-fire, separately from—but in full consultation with—Lord Carrington and the EC.

A series of cease-fires in the Croat-Serb War, brokered by the EC, fell through. The eighth such cease-fire, negotiated on 9 October, was violated within a few hours, when the JNA and Croatian units resumed the exchange of artillery fire. The following day, Germany's Martin Bangemann, vice president of the EC Commission, called for Bonn to extend diplomatic recognition to Slovenia and Croatia without any further delay. His initiative seemed to be ignored, but it reflected the increasingly frantic fears among some Western diplomats about the dangers that this war held. At the same time, Dutch Foreign Minister van den Broek announced that after five hours of discussions with Presidents Milošević and Tudjman and Defense Minister Kadijević, all present had agreed that all units of the JNA would be withdrawn from Croatia within a month. The following day, however, the Defense Ministry indicated that it considered the agreement non-binding and null because it had not been officially signed.⁶¹ By then, the Yugoslav Army was building bunkers and digging trenches in Croatia, to defend

* * *

⁵⁹ Tomac: *The Struggle for the Croatian State ...*, p. 156-157.

⁶⁰ James A. Baker III: *The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace 1989-1992* (New York: G. Putnam's Sons, 1995), p. 638.

⁶¹ *Neue Zürcher Zeitung* (13/14 October 1991), p. 2; confirmed in *Süddeutsche Zeitung* (12/13 October 1991), p. 1.

areas they had captured («krajinas»)—specifically, the Knin littoral, Kordun, Banija, Baranja, and the Papuk Mountain.⁶² In response to the siege of the walled city of Dubrovnik, the U.S. State Department issued a protest on 24 October 1991.

An offensive against Croatia was also a reminder for Bosnian president Alija Izetbegović, who until then tried to play a role of negotiator among the fighting sides in the Yugoslav crisis. On 15 October the republican assembly of Bosnia-Herzegovina adopted a memorandum declaring the republic a sovereign and independent state within its existent borders. Seventy-three Serbian deputies had already left the Parliament building, and Bosnia and Herzegovina found itself on the verge of war.

In the first half of October Mikhail Gorbatshev also personally got involved in trying to solve the crisis. He was sure that the events in Yugoslavia only »mirrored the horrors« that would be possible in the Soviet Union, and so he invited Tudjman and Milošević to Moscow on 15 October 1991. During the visit in Moscow, both Tudjman and Milošević pleaded that they would, in the course of November and with the assistance of the Soviet Union, U.S.A., and EC, find an honest solution to end the fighting.⁶³ Very soon the international community found out that the promises were not kept.

On 18 October, the EC's Hague conference proposed a draft convention for a general settlement. The first draft, issued 24 October 1991, would have entitled the demilitarization of all ethnic enclaves and guaranteed autonomy for Kosovo and Vojvodina. The proposal also identified the »*new relations between the Republics as (1) sovereign and independent republics with an international personality for those which wish it; (2) a free association of the Republics with an international personality as envisaged in this Convention; and (3) comprehensive arrangements, including supervisory mechanisms for the protection of human rights and special status for certain groups and areas.*«⁶⁴ Milošević said the proposed changes would have »*opened the way to new instability and tension.*«⁶⁵

As an answer to the Carrington plan, the Serbs boycotted the conference in The Hague. Therefore on 4 November the EC prepared a new version of the plan that did not mention Vojvodina and Kosovo any more; it talked only about terri-

* * *

⁶² Tomac: *The Struggle for the Croatian State ...*, p. 303. (quoted after manuscript of forthcoming book of Sabrina P. Ramet: *The Three Yugoslavias: The Dual Challenge of State-Building And Legitimation Among the Yugoslavs, 1918–2003*)

⁶³ James Gow: *Triumph of the Lack of Will: International Diplomacy and the Yugoslav War* (New York: Columbia University Press; London: Hurst, 1997), pp. 186, 193.

⁶⁴ »Treaty Provisions for the Convention,« *Review of International Affairs*, vol. 42, no. 995–97, p. 33

⁶⁵ Quoted in *New York Times* (26 October 1991), p. 5.

tories with special status, in general.⁶⁶ Also this proposal did not fulfill the wishes of the Serbian leadership. It still wanted a Yugoslav federation that would remain the only heir of SFRY and that would unite »all those republics and peoples« that would wish.⁶⁷ The Hague conference threatened sanctions against any party that did not accept the »Carrington plan« by 4 November. The basis for a new settlement was a legal opinion requested from the Arbitration (Badinter) Commission: that since 8 October, Yugoslavia was a »state in the process of dissolution.«⁶⁸

Nonetheless, the EC proceeded with its strategy, imposing trade sanctions and threatening isolation on Yugoslavia on 8 November to press Serbia into accepting the plan and both Croatia and Serbia to sign a cease-fire. The sanctions included immediate suspension of the EC 1980 trade and cooperation agreement with Yugoslavia and of the General System of Preferences trade benefits, restoration of EC quantitative import limits on Yugoslav textiles, and suspension of PHARE, food and economic assistance. The country was not invited to the meeting of the Group of 4 on 11 November, and the EC urged a UN embargo on oil exports and a tightening of the arms embargo. Compensatory measures for »parties which do cooperate in a peaceful way towards a comprehensive political solution on the basis of the EC proposals,« such as Bosnia and Macedonia, were discussed.⁶⁹

When those diplomatic negotiations were going on, the JNA, on 18 November, after 86 days of siege, captured Vukovar. It looked as if the fall of Vukovar would be the beginning of the fall of Croatia. On the other hand, the situation in rump Yugoslavia deteriorated. In addition to an especially bad economic situation and numerous refugees, Milošević had to contend with desertions from the JNA and paramilitary units and also with opponents from within the army leadership because of an increasing number of killed and wounded soldiers on the battlefields.

In spite of the fact that the JNA did not reach the planned Karlobag-Karlovac-Virovitica line, Milošević decided to change tactics. So he accepted a cease-fire on 23 November in Geneva under the auspices of the UN and welcomed the proposition of Cyrus Vance to station UN blue helmet units on occupied Croatian territories. The Croatian Government also agreed because it was aware of the fact that its armed forces would not be able to fight the Serbs on occupied territories while

* * *

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Carsten Giersch and Daniel Eisermann, »Die westliche Politik und der Kroatien-Krieg 1991-1992,« *Südosteuropa*, vol. 43, no. 3-4 (1994), p. 110.

⁶⁸ Woodward: *Balkan Tragedy* ..., p. 181.

⁶⁹ Robert Mauthner and Laura Silber, »EC Puts Sanctions on Yugoslavia,« *Financial Times*, November 9-10, 1991, p. 24.

at the same time defending its compatriots in Bosnia and Herzegovina, which was then on the verge of war. The Croatian Government demanded, however, that the UN troops be stationed at the border with Serbia (ex-republican border between Croatia and Serbia) and not at the front line, as Milošević demanded. The Croatian Government was afraid that if the UN troops were stationed at the front line, circumstances similar to those in Cyprus would occur.⁷⁰ This Croatian demand provoked a lively quarrel with Belgrade. The UN Security Council, however, unanimously adopted Resolution No. 721 proposed by the UK, France, and Belgium. This resolution empowered Vance to prepare the diplomatic terrain for UN peacekeeping forces on the territory where the fighting had occurred. This resolution send an additional message, i.e., that the Soviet Union had unified its views on the use of UN peacekeeping forces with those of the Western powers, and that the EC accepted its »defeat« in its attempts to solve the Yugoslav crisis. In spite of all this, the UN asked Lord Carrington to keep trying to negotiate between Serbs and Croats, although it was clear from the very beginning that it was fruitless.⁷¹

Especially the Germans were convinced about that as they decided to meddle directly in the Yugoslav crisis. On November 27, in an address to the *Bundestag*, German Chancellor Kohl set a date for German recognition of Slovenia and Croatia—24 December 1991. Although much would later be made of this »unilateral« move by the German Chancellor, the date was in fact two weeks *later* than a deadline suggested by van den Broek.⁷² The German argument for »preventive recognition« was that the fighting in Croatia was a result of Serbian and army aggression against Croatia's territory and its rights to self-determination. Therefore denying international recognition of that right was a ratification of the army's »policy of conquest« and invited an escalation of violence. Recognition of Croatian sovereignty would require Serbia to accept the *fait accompli*, enable international forces to intervene without the assent of the Yugoslav government (now controlled by the Serbian bloc), and therefore lead more rapidly to a cease-fire than would Carrington's negotiations.

The EC peace plan and EC policy, however, accepted the French position that recognition could only come after arrangements for human rights and common relations had been settled, as a reward. Despite fourteen failed cease-fire agreements under Carrington,⁷³ the Yugoslav army had begun the withdraw from

* * *

⁷⁰ Elisabeth Roberts, »Next Balkan Flashpoint?« *The World Today*, vol. 54, no. 4 (April 1999), p. 402.

⁷¹ Pirjevec: *Jugoslovanske vojne 1991–2001 ...*, pp. 98–99; *El País* (29 November 1991); *The Guardian* (28 November 1991).

⁷² Genscher: *Erinnerungen ...*, p. 958.

⁷³ »Decisions and Agreements on the Suspension of Armed Conflicts in Croatia,« *Yugoslav Survey*, vol. 32, no. 4 (1991), pp. 25–34. (quoted after manuscript of forthcoming book of Sabrina P. Ramet: *The Three Yugoslavias: The Dual Challenge of State-Building And Legitimation Among the Yugoslavs, 1918–2003*)

Croatia on 28 November, five days after a promising cease-fire negotiated by Vance had been signed at Geneva. Although UN Resolution 724, adopted on 15 December, said conditions were not yet ready for peacekeeping forces, Vance had by then made enough progress that the Security Council agreed to send an advance team to prepare the way. So opposed to the German logic were the negotiators, Britain and the United States, that they took the unusual diplomatic step of putting their protests into writing. In letters to Dutch Foreign Minister Hans van den Broek, as chair of the troika, and to Foreign Minister Genscher, Lord Carrington, UN Secretary General Pérez de Cuéllar, Cyrus Vance, and the U.S. administration pleaded with them not to spoil the genuine progress toward a settlement.⁷⁴ In Carrington's letter to van den Broek on 2 December 1991, he warned that premature recognition of Slovenia and Croatia by the EC *»would undoubtedly mean the break-up of the conference«* and *»might well be the spark that sets Bosnia-Herzegovina alight.«* Even President Izetbegović made an emotional appeal to Genscher in early December to not recognize Croatia prematurely, for it would mean war in his republic.

Despite all this, at the all-night EC meeting of foreign ministers in Brussels on 15–16 December, Chancellor Kohl refused to budge. Although accused of locking the door and using bullying tactics, Kohl in fact obtained the agreement of Britain, France, and Spain by a compromise to preserve unity among the twelve EC members on Yugoslavia: that all six republics of Yugoslavia were eligible for recognition. The conditions required that the republics request recognition formally by 23 December and meet the criteria established by the Badinter Commission, including a commitment to continue working toward an overall settlement, by 15 January 1992, and UN, EC, and CSCE criteria on the rule of law, democracy, human rights, disarmament, nuclear nonproliferation, regional security, the inviolability of frontiers, and guarantees for the rights of ethnic and national groups and minorities. *»Making a mockery of the EC's joint approach,«* as John Zametica commented, Kohl portrayed Germany's unwillingness to abide by the agreement and wait until 15 January as *»a great triumph for German foreign policy.«*⁷⁵

* * *

⁷⁴ Secretary-General Javier Pérez de Cuéllar also wrote, on 10 December, to express Cyrus Vance's report of the *»widely expressed apprehensions about the possibility of premature recognition,«* including those of the leaders of Bosnia-Herzegovina and Macedonia, of the *»possibility of explosive consequences«* of a *»potential time bomb«* and to Hans-Dietrich Genscher, on 14 December, to note his omission in a letter in reply of *»the common position adopted by you and your colleagues of the Twelve«* on 8 November that *»the prospect of recognition of the independence of those Republics wishing it, can only be envisaged in the framework of an overall settlement.«* (quoted in the manuscript of the forthcoming book by Sabrina Ramet, *»Three Yugoslavias.«*)

⁷⁵ Zametica: *The Yugoslav Conflict ...*, p. 65; Genscher: *Erinnerungen ...*, p. 961.

Lord Carrington was unable to reconcile himself to this development, and he and others criticized Germany.⁷⁶ Germany's success in its campaign for recognition of Croatia and Slovenia was, as Carrington warned in his letter to van den Broek, the death knell to the peace negotiations. As Cyrus Vance implored in his letter to Genscher in December 1991, recognition had to be held out as a reward for a peaceful settlement. To give up that weapon before such a settlement was reached would mean more war.

The cease-fire that Vance and Carrington were striving tirelessly to obtain in Croatia did not, and could not, contain a political settlement. It was only to stop the fighting and return the parties to the negotiating table, on the recognition that no solution to the conflict in Croatia could occur independently of an overall settlement for the dissolving country. Indeed, because there had been no decisive military victory (and the consequences of waiting for such a victory were too risky), the cease-fire itself could only be achieved if both parties saw it as *not* prejudicing the final outcome. It would create a stalemate »without prejudice,« as the Vance Plan for the UN-monitored cease-fire in Croatia declared, until The Hague talks were complete. The EC decision in December to recognize Croatia addressed neither the status of Serbs in Croatia nor the fate of the population in the remaining four republics.

The internationalization of the crisis, most visibly manifested in the belated announcement by the EC member states in mid-December of the imminent recognition of Slovenia and Croatia, also affected Milošević's calculations. Milošević became convinced, due to unfavorable currents of events, that Serbia should look for help from the UN, where the idea of »Yugoslavia« was still alive. Therefore the federal Government of Yugoslavia on 25 December 1991 demanded intervention of the UN blue helmets on occupied Croatian territories and asked de Cuéllar to personally intervene in favor of the peace process »because the EC is acting in favor of secessionists and violates international law.«⁷⁷ However, this was mainly propaganda because UN Secretary General de Cuéllar already on 11 December had formally asked the UN Security Council to fulfill Vance's proposal to station UN troops in Croatia. The plan accepted with Resolution 724 of 15 December was only finalized on 2 January 1992, signed at Sarajevo by military representatives of Croatia and Yugoslavia.

* * *

⁷⁶ For an effective rebuttal of Germanophobic myths in connection with Yugoslavia, see Daniele Conversi, »German-Bashing and the Breakup of Yugoslavia,« *The Donald W. Treadgold Papers in Russian, East European, and Central Asian Studies*, no. 16 (Seattle: The Henry M. Jackson School of International Studies, University of Washington, March 1998). See also Ramet and Coffin, »German Foreign Policy« ..., pp. 48–64.

⁷⁷ Gustav Gustenau, »Die 'Neuordnung Jugoslawiens',« *Österreichische Milit. Zeitschrift* 1992, no. 2, p. 106.

This so-called Vance Plan differed on many issues from EC plans, which tried in vain to keep Yugoslavia intact. The essence of the plan was to cease fighting on those territories of Croatia that were occupied by the Serbs, and to restore mutual respect and understanding between both quarreling nations as the cornerstone for peaceful resolution of the conflict.⁷⁸ In addition to an arms embargo, the Vance plan called for the setting up of four areas to be known as United Nations Protected Areas (UNPA): East, West, North, and South. These would coincide roughly with the three chunks of territory held by Serb and/or JNA forces (the Krajina, western Posavina, and eastern Slavonia). Upwards of 10,000 UN troops would be deployed in the UNPAs, for the protection of the people there. In return, the JNA would withdraw entirely from Croatia, and the Serb paramilitaries would be disbanded and disarmed, surrendering their weapons either to the JNA before withdrawal, or, if they preferred, to the UN force, who would store them, intact, at locations inside the UNPAs.⁷⁹

The Vance plan also determined that in UNPA zones the peace would be controlled by police units composed in accordance with the ethnic structure that was in place before the fighting started. It also guaranteed the return of refugees to their homes. The Serb and Croat sides would agree to a cease-fire that would, in effect, freeze the existing frontlines. The UN Protection Force (or UNPROFOR, as it was to be known) would, therefore, form a thin blue line separating the Serb-held areas from the rest of Croatia. In spite of some deficiencies (e.g., no timetable for return of refugees to their homes was set), the Vance plan provoked optimism that UN troops would be able to calm the situation in Croatia.⁸⁰

Tudjman proclaimed the entrance of blue helmets into Croatian territory as an important victory for Croatia. He was ready to fulfill the Vance plan to please the international community, which demanded this to recognize Croatia as an independent state. When Croatian nationalists charged Tudjman with accepting the cessation of validation of Croatian laws on part of the »Croatian holy land,« Tudjman forced those who doubted the rightfulness of the Vance plan to resign (for example, General Karel Gorinšek and Foreign Minister Zvonimir Šeparović).⁸¹

* * *

⁷⁸ Roberto Bendini and Jakkie Potgieter: *Analysis Report: Former Yugoslavia, Disarmament and Conflict Resolution Project. Managing Arms in Peace Processes: Croatia and Bosnia-Herzegovina* (New York-Geneva: United Nations, 1996), pp. 21, 26.

⁷⁹ Bendini and Potgieter: *Analysis Report: Former Yugoslavia ...*, pp. 195.

⁸⁰ Pirjevec: *Jugoslavanske vojne 1991–2001 ...*, pp. 107–109.

⁸¹ Branka Magaš and Ivo Žanić (eds.): *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, 1991–1995* (Zagreb: Jesenski i Turk; Sarajevo: Dani, 1999), p. 89.

Milošević acted similarly to Tudjman, accepting blue helmets in Croatia since he was convinced that it meant the first step towards the plebiscite to annex ethnically Serb parts of Croatia to Serbia. All the Serb politicians did not share this view. This became clear on 7 January 1992 when two jet planes of the Yugoslav army shot down an EC helicopter above Varaždin, killing the French pilot and four Italian observers. Milošević used this event to settle accounts with all those in rump Yugoslavia who opposed the Vance plan and Milošević's policy. Among those forced to resign was Defense Secretary Veljko Kadijević, who officially retired for health reasons.⁸²

The leaders of the Serbs in Croatia also opposed the peace plan. Milan Babić, the leader of the Krajina Serbs (»president« of the Republic of *Srpska Krajina*), was convinced that the withdrawal of the Yugoslav army, the disarmament of local armed forces, and the introduction of UN troops would lead to the eventual restoration of Croat control.⁸³ The Belgrade regime acted also against the leadership of the Serbs of Knin. Milošević and his collaborators believed that Vance and the new UN Secretary General, Boutros Boutros-Ghali from Egypt, were »realists,« i.e. pro-Serb, and that it was worth engaging in polemics with the EC to support their policy. Vance and Boutros-Ghali still treated the Yugoslav wars as civil war and not as an international war that could threaten international peace. UN Resolution 727 of 8 January 1992 was also in accordance with this approach, authorizing sending 50 military liaison officers to promote maintenance of the cease-fire, as if this were a fight between two armed factions and the crisis stemming from it would not be problematic to solve.⁸⁴

The first days of January 1992 were quite interesting in the reactions of the international community towards the Yugoslav crisis (preparations for the international recognition of Slovenia and Croatia) as well as because Milošević's regime also declared its (war) aims. Milošević's (war) aims were to create a rump Yugoslavia that would also be the only lawful successor of the former SFRY, in which all those who wanted to keep their Yugoslav citizenship would live. It was an open call to arms to create Great Serbia and the introduction to new wars.

On 13 January 1992, the Vatican recognized Slovenia and Croatia, and the next day the Badinter Commission submitted its expected evaluation of the candidates for recognition. The commission found that the SFRY was in the process of

* * *

⁸² Ben Cohen and George Stankovski (eds.): *With no Peace to Keep ... United Nations Peacekeeping and the War in the Former Yugoslavia* (London: Grainpress Ltd., 1995), pp. 70-72.

⁸³ »UN Deal Signed While Babić Was Asleep,« *Independent* (4 February 1992).

⁸⁴ Warren Zimmermann: *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its Destroyers - America's Last Ambassador Tells What Happened and Why* (New York: Times Books, 1996); Boutros Boutros-Ghali: *Unvanquished: A U.S.-U.N. Saga* (London and New York: I. B. Taurus Publishers, 1999), p. 38.

dissolution and that the international community, therefore, ought not block efforts on the part of the successor republics to make their own way. The commission recommended immediate recognition of Slovenia and Macedonia; recognition of Croatia was to be conditional on certain assurances concerning democratic principles, national minorities, and border protections; and Bosnia was to be subject to a referendum, which, crucially, was to be valid only if all three communities (Serb, Croat, and Muslim) were to participate in significant numbers. (The application from Kosovo was considered invalid because it did not come from a recognized republic). In the cases of Croatia and Macedonia, the EC chose to be influenced by political expediency rather than legal advice. The Badinter Commission thus became symptomatic of Europe's inability to construct a common foreign policy on the basis of its own procedural structures, and an opportunity was lost to implement a set of recommendations that might not have found general disfavor either outside or inside Yugoslavia.⁸⁵

As it occurred later, the commission's opinion did not have great influence on decisions of the EC states that had demanded it. When they recognized Croatia and Slovenia on 15 January 1992, those states demanded that Croatia incorporate the necessary corrections into its constitution. Croatia gave them then only a written promise to do so (and the international community had to wait until the change of regime in Croatia for full compliance with this demand). Macedonia had to wait for international recognition because the Greeks opposed it on the grounds that the international community should not recognize a state that had irredentist demands. This, in spite of the fact that the EC demanded from the Macedonian government that it ask for recognition and that the Badinter commission wordily excluded any connection between the name of »Macedonia« and irredentist demands towards neighboring lands.⁸⁶

There were differing reactions to EC recognition of Slovenia and Croatia. Russians were very skeptical, due to their own situation. Russia declared that it would »respect the decision of the nations who decided on secession, but also the decision of the nations who wished to stay in Yugoslavia.«⁸⁷ The U.S.A., on the other hand, decided to wait with granting recognition until the UN peacekeeping force settled in Croatia. At the same time the U.S.A. hoped that this decision would turn Tudjman and Milošević away from attempts to partition Bosnia and Herzegovina.⁸⁸

* * *

⁸⁵ Leo Tindemans et al.: *Unfinished Peace. Report of the International Commission on the Balkans* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace; Berlin: Aspen Institute, 1996), p. 39.

⁸⁶ Peter Carrington, »Turmoil in the Balkans: Developments and Prospects,« *RUSI Journal*, vol. 137, no. 5 (October 1992), p. 4.

⁸⁷ V. K. Volkov, »Tragedija Jugoslavii,« *Novaja i novejšaja istoria* (1994), no. 4-5, pp. 19-20.

⁸⁸ Baker: *The Politics of Diplomacy* ..., p. 639; Cohen and Stankovski (eds.): *With no Peace to Keep* ..., p. 150.

When the first fifty UN monitors came to Croatia on 14 January 1992, it looked as though the worst was already behind, since »people did not die en masse, in spite of the fact that they continued to die every day.«⁸⁹ All attention of the international community was then directed towards *Krajina*, where Milan Babić, supported by the Orthodox Church, still tried to oppose Milošević. Babić did not want to accept the plan until Belgrade's leaders threatened to replace him; at that point, Babić signed on the dotted line. But Milošević was not inclined to forgive Babić's insubordination, and shortly thereafter arranged for the *Krajina* assembly to replace the annoying dentist with the more compliant Goran Hadžić, who had been working as a storeroom clerk.⁹⁰ By 2 February 1992, all relevant parties had signed the Vance Plan, and UN peacekeepers were on their way to take up positions in Croatia, separating the two sides.

On 15 February 1992, UN Secretary General Boutros-Ghali, in spite of doubts about the use of blue helmets in the Balkans, asked the Security Council to send 14,000 troops to Croatia (i.e., in Slavonia and *Krajina*).⁹¹ The UN Security Council discussed this on 21 February and with Resolution 743 determined the aims of the peacekeeping forces: to »create peace and security conditions necessary for global solution of the Yugoslav crisis.«⁹² On 13 March they decided to choose as the seat for command of UNPROFOR »neutral« Sarajevo. They hoped to forestall the start of ethnic violence in Bosnia and Herzegovina with this symbolic gesture.⁹³ From mid-March until mid-June 1992, the UNPROFOR troops settled in the region. This did not change conditions on the grounds. One of the members of UNPROFOR told Mark Tanner, a journalist from the *Independent*, that violence still reigned in *Krajina*, »from stoning to throat cutting. Serbs want to force a Croat to leave his home. If they do not succeed in this, they kill him.«⁹⁴

* * *

⁸⁹ *Republika* (1 November 1991), p. 13.

⁹⁰ Duško Doder and Louise Branson: *Milošević: Portrait of a Tyrant* (New York: Free Press, 1999), pp. 113–114; Marcus Tanner: *Croatia. A Nation Forged in War* (New Haven and London: Yale University Press, 1997), p. 280.

⁹¹ Zametica: *The Yugoslav Conflict ...*, p. 38.

⁹² Adam E. Roberts, »Communal Conflict as a Challenge to International organization: The Case of Former Yugoslavia,« *Review of International Studies* 21 (1995), p. 401.

⁹³ *The Independent* (3 April 1992); Bendini and Potgieter: *Analysis Report: Former Yugoslavia ...*, p. 2; Alexander Gorelik, »UNPROFOR: Working in the Name of Peace,« *International Affairs*, vol. 51, no. 3 (1991), p. 118.

⁹⁴ *The Independent* (27 September 1992).

»VOLÁ LONDÝN«: SLOVENIJA IN SLOVENCİ V LONDONSKIH GOVORIH JANA MASARYKA

»VOLÁ LONDÝN«: SLOVENIA AND THE SLOVENES IN JAN MASARYK'S LONDON SPEECHES

In his 1939-1945 London radio speeches, aimed at his compatriots, the Czechoslovakian foreign minister Jan Masaryk on two occasions quoted the first strophe of Slovene national anthem. He first did it on May 7, 1941, immediately after the Italian annexation of the so called »Ljubljana province«, and the second time on April 12, 1944, at the news of the Red Army's crossing of the pre-war CSR borders, both times quoting it in Slovene. On April 12, 1944, 4 months before the Slovakian uprising, he quoted it twice in the form of an appeal to armed resistance. The explanation for his special attitude towards it can be found in the work of his official biographer Vladimír Vaněk. At the dissolution of the Hapsburg Monarchy in the end of October 1918, Jan Masaryk fled the Piave front, on his way to Prague made a stop in Slovene capital Ljubljana, and according to Vaněk amongst the Slovene multitudes celebrated both Czech and Slovene »national liberation« by singing this anthem. He liked it, learned it by heart and later on various occasions quoted its text. In any case, the spirit of »Slavic solidarity« was a general characteristic of his BBC speeches; e.g., he also condemned the Nazi deportations of the Slovene population from Styria. After the end of the war his vision was that the CSR and Yugoslavia (along other Central European and Balkan states of »Zwischeneuropa«) be a bridge between the East and the West, thus escaping from the total immersion in the communist, Muscovite controlled sphere. At the beginning of March 1945 the then CSR ambassador in Rome and later his biographer Vaněk in all probability greatly contributed to the prompt formation of the first coalition government of DFY (which was a step towards Masaryk's beforementioned strategic goal) by warning the Yugoslav colleague Smodlaka that Anglo-American landing at the Adriatic coast would take place in just a matter of days. By this warning, which brought panic in the Yugoslav Communist Party leadership, he probably also speeded up the tempo of so called »race for Trieste« in its initial phase. At the 1946 Peace conference, Masaryk stood up against the idea of the »Trieste corridor«, thus backing up, on behalf of CSR, the official Yugoslav standpoint.

Keywords: Jan Masaryk, London speeches, Slovene national anthem, the Trieste question

V svojih londonskih radijskih govorih, namenjenih rojakom v letih 1939-1945, je češkoslovaški zunanji minister Jan Masaryk (J. M.) večkrat navedel verzje iz slovenske himne. To je storil že 7. 5. 1941 ob italijanski aneksiji »Ljubljanske pokrajine« in drugič 12. 4. 1944, ob vesti, da je Rdeča armada prestopila predvojne meje CSR. Takrat, tri mesece pred slovaško vstajo, je njeno prvo kitico navedel dvakrat zapored v obliki apela na oboroženi odpor. Njegov poseben odnos do nje je mogoče pojasniti z navedbo Vladimírja Vaněka; ob razpadu habsburške monarhije konec oktobra 1918 je M. pribežal z italijanske fronte in v Ljubljani z njenim preperanjem proslavljal »osvoboditev«, kasneje je večkrat navajal njeno besedilo. Za njegove govore je bil tudi sicer značilen duh »slovanske vzajemnosti«; tako je, na primer, obsodil tudi nacistično prisilno izseljevanje slovenskega prebivalstva s Stajerske. Ob koncu vojne je CSR in Jugoslavijo videl v vlogi mostu med Vzhodom in Zahodom, takratni veleposlanik CSR v Rimu in njegov kasnejši biograf Vaněk pa je z opozorilom jug. kolegu, da zahodni zavezniki pripravljajo izkrcanje na Jadranu, v marcu 1945 verjetno celo bistveno pospešil formiranje prve koalicijske vlade DFJ in morda v njeni začetni fazi tudi tim »tekmo za Trst«. Na mirovni konferenci leta 1946 je M. nastopil proti zamisli tržaškega koridorja in v imenu CSR podprl jugoslovansko uradno stališče

Ključne besede: Jan Masaryk, londonski govori, slovenska himna, tržaško vprašanje

Letos je minilo petinpetdeset let od smrti češkoslovaškega diplomata in državnika Jana Masaryka. Rodil se je 14. 9. 1886 v Pragi kot tretji otrok v zakonu univerzitetnega profesorja filozofije dr. Tomaža G. Masaryka in Charlotte, rojene Garrigue; poleg brata Herberta je imel še sestri Olgo in Alico.¹ Jan, ki je bil po materi, izvrstni pianistki in nekdanji učenki Franza Liszta na pol Američan, je po njej podedoval tudi izreden glasbeni posluš in neuresničeno željo, postati koncertni pianist. Šolal se je v Pragi in v Združenih državah. Pozimi leta 1913, na predvečer velike evropske kataklizme, se je po sedmih letih bivanja v ZDA vrnil na staro celino. Na krovu ladje »Marta Washington« je priplul v Trst, si izbral prenočišče v takrat najbolj sodobnem hotelu »Balkan« in se na tamkajšnji železniški postaji po šestih letih znova sestal z očetom, ki se je preko Dunaja, Ljubljane in Trsta odpravil na Capri.

»Izgubljeni sin« se je kasneje na rahlo humoren način spominjal tega srečanja: »Končno smo pristali v Trstu. Tam nas je pričakoval bodoči prvi prezident češkoslovaške republike, ki je bil po naključju soproj moje matere. Na njegovo čast je bila prirejena veličastna jugoslovanska manifestacija in na tisoče ljudi ga je vabilo k sebi.«²

Leto dni po izbruhu prve svetovne vojne je Jan Masaryk kot »enoletni prostovoljec« stopil v avstroogrsko armado, bil sprva kadet in ob koncu vojne poročnik. Služil je v vojnem pratežu, torej pretežno v zaledju na Poljskem in Madžarskem, konec prve svetovne vojne in razpad stoletne habsburške monarhije pa je dočakal na Piavi in se nato preko Trsta, Ljubljane in Dunaja vrnil domov v Prago.

Leta 1919 je vstopil v diplomacijo. Sprva *chargé d'affaires* na češkoslovaškem poslaništvu v Washingtonu, je že leta 1920 postal osebni tajnik očetovega tesnega sodelavca, zunanjega ministra dr. Edvarda Beneša. Leta 1925, leto dni po poroki s Frances Crane-Leatherbee, sestro prvega ameriškega veleposlanika v ČSR, je bil imenovan za ambasadorja ČSR v Veliki Britaniji. Njegov oče, »Predsednik Osvoboditelj«, je umrl v njegovem naročju natanko na Janov enainpetdeseti rojstni dan,³ Češkoslovaška pa se je že naslednje leto znašla pred najtežjo preizkušnjo v svojem dvajsetletnem obstoju. Ko so nemške oborožene sile po

* * *

¹ Dr. Alice Masaryk je kasneje po očetovem naročilu sodelovala s slovenskim arhitektom Jožefom Plečnikom pri prenovi praškega gradu in zatem z njim do njegove smrti ostala v pismenih stikih. Cf.: Věra Behalová: Alice Masaryk, Plečnik and the Castle. V: Josip Plečnik. An Architect of Prague Castle. Prague Castle Administration, Prague 1997, str. 81-87.

² Pavel Kosatik, Michal Kolář: Jan Masaryk. Pravdivý příběh. Mladá fronta, Praha 1998, str. 47.

³ Jaroslav Seifert je ta dan ovekovečil v pesnitvi »14. září 1937«. Že dve leti prej je predsednik Češkoslovaške republike postal Masarykov najtesnejši sodelavec, dr. Edvard Beneš.

klavrni kapitulaciji zahodnih sil v Muenchnu zasedle Sudete, je Jan Masaryk 18. 10. 1938 iz protesta podal demisijo, a še naprej ostal v Londonu.⁴

Med drugo svetovno vojno se je Jan – od leta 1940 dalje zunanji minister v češkoslovaški vladi dr. Edvarda Beneša – v sprva tedenskih, nato pa nekoliko daljših razmakih oglašal na radijskih valovih londonskega oddajnika in v mračnih letih »Protektorata« z optimističnimi nagovori v češkem in slovaškem jeziku hrabil svoje rojake. Kot je 1. 12. 1944 v *Spectatorju* napisal Harold Nicolson, je bil »rojen govorec«; svoje govore je v glavnem improviziral s pomočjo lističa, na katerem je imel skiciranih samo nekaj iztočnic. Od prvega govora 8. 9. 1939 dalje v teh radijskih emisijah, ki so bile glavna vez med vlado v emigraciji in prebivalstvom v domovini, ni niti za trenutek podvomil v končno zmago nad silami Osi. »Pri imenu, ki ga nosim, vam sporočam, da bomo ta boj dobili in da bo pravica zmagala«,⁵ se je glasilo temeljno sporočilo njegovih oddaj, ki jim je kljub grožnji s koncentracijskim taboriščem iz tedna v teden prisluhnilo na tisoče Čehov in Slovakov. »Honza« Masaryk, kot so ga poimenovali v domovini, je svojo popularnost v domovini v veliki meri dolgoval prav njim.

Radijski govori Jana Masaryka so pod naslovom »Speaking to My Country« v angleškem prevodu že konec leta 1944 izšli v Londonu. Spremno besedo zanjo je napisal britanski zunanji minister sir Anthony Eden, v njej pa so bili objavljeni vsi govori, emitirani med 8. 9. 1939 in 12. aprilom 1944.⁶ Ravno v poslednjem izmed njih, dvanajstega aprila 1944, je Jan Masaryk ob vesti, da so sovjetske čete dosegle predvojne meje češkoslovaške države, izrekel najpomembnejše sporočilo dotlej:

»Ponovno potujem v Ameriko. Verjemite mi, stokrat rajši bi odhajal v Prago – toda tudi to dočakam, če bo dal Gospod Bog zdravja.

Že pet let je minilo, odkar vam od časa do časa govorim, in pravzaprav vedno na isto temo. Na Belo soboto sem bil sam tule ob morju, ko je prišla vest o definitivnem začetku vašega in našega vstajenja. Nanjo sem čakal dolgo, zelo dolgo in hvaležno blagoslavljam ruske junake, ki bodo za vedno zategnili zanko okoli Hitlerjevega hripavega grla.

* * *

⁴ Masarykovi diplomatski dejavnosti v času »Muenchenske krize« je mogoče tako rekoč iz dneva v dan dokumentirano slediti tudi po zaslugi pred leti izdane edicije virov, namreč dešifriranih telegramov, ki jih je leta 1938 pošiljal iz Londona v Prago (Jan Masaryk: Depeše z Londýna 1938. Společnosti Edvarda Beneše, Praha 1996).

⁵ Jan Masaryk: Volá Londýn. Práce, Praga 1946, str. 9.

⁶ Knjižica je bila v Veliki Britaniji in v Združenih državah kmalu po izidu razprodana, že po vojni pa je v Pragi izšla tudi dopolnjena knjižna izdaja v češkem jeziku in spremno besedo Edenovega naslednika Ernesta Bevina. V tej ediciji, naslovljeni »Kliče London« (»Volá Londýn«) so bili poleg obdobja med septembrom 1939 in aprilom 1944 zajeti tudi kasnejši govori iz let 1944–1945, vendar ne v celoti; nekatere Sovjetom neljube pasaže so bile izpuščene.

Kot vi vsi imam tudi jaz rad našo 'Kde domov můj', toda zdaj moramo peti drugače. Za to priložnost si moramo začasno izposoditi slovensko himno: 'Naprej zastava sláve, na boj junaška kri –za blagor očetnjave –naj puška govori.'

Na Podkarpatju najlepše sprejmite sovjetske osvoboditelje in postanite takoj brez odlašanja njihovi sobojevniki. Zdaj prihaja čas Nikole Šuhaja, na Slovaškem čas Janošika, v čeških deželah čas blaniških vitezov, a ne v oklepkih in na konjih, temveč v tovarniških bluzah, obnošenih vrečah, na železnici, v tovarnah in na mostovih. Svojo svobodo bomo odkupili s krvjo naših svetih mučenikov in s krvjo naših mož, ki skupaj z Rusi umirajo zato, da bi vaši otroci mogli rasti v miru, redu in pokoju.

Znova se vam bom oglasil iz Amerike. Imam popolno zaupanje, da boste zdaj, v tem najbolj usodnem trenutku, storili to, kar je vaša najbolj sveta dolžnost. In ponavljam:

*Naprej zastava sláve,
na boj junaška kri,
za blagor očetnjave
naj puška govori» ...⁷*

Konec leta 1944 izdana britanska izdaja Masarykovih govorov se je torej končala z govorom, v katerem je zunanji minister češkoslovaške vlade v ekzilu dvakrat zapored v treh odstavkih izgovoril stihe slovenske himne v slovenskem izvirniku. To je bilo seveda povsem v duhu takrat znova aktualne »slovanske vzajemnosti«, ki se je v obdobju *entre deux guerres* pokazala že v očetovi odločitvi, da za grajskega arhitekta postavi Slovenca Plečnika.⁸

* * *

⁷ Ibid, str. 274. V nasprotju z Masarykovim govorom dne 7. 5. 1941 je bila besedica »slave« zapisano z malo začetnico in naglasom. Dejstvo je, da je Simon Jenko že pri prvi objavi v *Slovenskem glasniku* 1. 12. 1860, zatem pa tudi pri izdaji »Pesmi« leta 1865 pisal naslov kot tudi besedico »slave« z malo začetnico, vendar brez naglasa. Naslov pesmi »Naprej« je javnost že leta 1863 popravila v »Naprej zastave Slave«. Cf.: Srečko Krese: Naprej, zastave Slave. Mohorjeva družba, Celje 1990, str. 35. Prim. tudi faksimile prve objave v *Slovenskem glasniku* v navedenem delu, str. 34.

⁸ »Die Ernennung eines slowenischen Burgarchitekten, als Vertreter des befreundeten slowenischen Volkes, symbolisierte auch die Politische Idee des Panlawismus, das heisst die enge Verbindung der tschechoslowakischen un suedslawischen Voelker, die sich aus der Botmaessigkeit der habsburgischen Monarchie losgerissen hatten.« (Vladimir Šlapeta: Josef Plečnik und Prag. V: Jože Plečnik – Architekt 1872 – 1957. Callwey, Muenchen 1987, str. 98–99). Plečnik sam je, na primer, na praškem gradu – v Vrtu na okopih – tako imenovano Moravsko bastijo okronal z obeliskom, simbolično zaključenim s pozlačeno krono »in štirimi strelami, ki se jih da razložiti kot poklon Slovakom, saj se je njim posvečeni del himne začel s besedami: 'Nad Tatro se bliska ...'« (Andrej Hrausky, Janez Koželj, Damjan Prelovšek: Plečnik v tujini. DESSA, Ljubljana 1989, str. 134). Pregledna študija Marjete Keršič-Svetel (Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama. Zbirka Zgodovinskega časopisa – 14. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996) dobro prikazuje izjemno plodno sodelovanje med Čehi in Slovenci na različnih področjih v tem obdobju.

Poklicnemu diplomatu in predstavniku države, ki je bila znotraj sistema Male Antante tesno povezana s kraljevino Jugoslavijo, je bilo verjetno tudi dobro znano, da je prva kitica citirane pesmi predstavljala slovenski del uradne jugoslovanske himne med obema vojnama.⁹ Toda sam je imel nanjo tudi intimnejši spomin; čeprav te podrobnosti v svojih govorih ni omenil, ga je namreč spominjala na tisti zgodovinski dan v njegovem in v življenju njegovega naroda, ko je bilo z razglasitvijo Češkoslovaške republike dne 28. 10. 1918 hkrati okronano tudi očetovo življenjsko delo.

K temu dnevu, ki je bil v obdobju med obema vojnama največji državni praznik, se je na primer leta 1942 vrnil kar dvakrat; 27. 10. 1942 (»Bilance v den svobody«), ko je na predvečer praznika hkrati s sarkastičnimi besedami komemoriral tudi dvajseto obletnico fašističnega pohoda na Rim, in zatem znova naslednjega dne z nagovorom, posvečenim očetovemu spominu (»Vzpomínky na T. G. M.«).¹⁰

Iz zapisa v biografiji Jana Masaryka, ki jo je na podlagi Masarykove osebne korespondence in razgovorov z njim spisal njegov tesni sodelavec Vladimír Vaněk, je mogoče razbrati tudi osnovni razlog, ki pojasnjuje ministrov čisto poseben odnos do stihov Simona Jenka. 28. 10. 1918, torej prav na dan, ko je bila v Pragi razglašena Češkoslovaška republika, naj bi se – tako Vaněk – dvaintridesetletni sin Tomaža G. Masaryka znašel v Ljubljani: »Konec vojne ga je dosegel na italijanski fronti. Takoj, ko se je začelo vse lomiti, je Jan pobegnil in 28.

* * *

⁹ Strofe Simona Jenka, ki jih je 16. maja 1860 v gostilni »Zum Hirschen« v dunajskem Pratru uglasbil Davorin Jenko, pa so bile tudi sicer njegovim rojakom že prej zelo dobro znane. Kot je po pismu Davorina Jenka leta 1910 zapisalo uredništvo ljubljanskih »Novih akordov« v sestavku, naslovljenem »Davorin Jenko in himna – Naprej zastave Slave – ob petdesetletnici slovenske marseljeze« se je prvič »pela v javnosti dne 22. oktobra 1860 leta na bédedi Slovanskega pevskega društva v dvorani pri Sperlu na Dunaju v navzočnosti mnogoštevilnega slovanskega občinstva. Njeni glasovi so elektrizovali vse navzočno občinstvo tako, da odobravanja ni hotelo biti ni konca ni kraja. Takoj na to se je raznesla pesem po vsem Slovenskem ter je malone postala narodno blago. A tudi ostali slovanski narodi so jo brzo sprejeli, in tudi med njimi se je istotako udomačila kakor v Slovincih. Posebno Čehi in Hrvatje niso pozabili pri slavnostnih prilikah na to navduševalno himno. Pruske vojne muzike so jo pri vходу in izhodu iz Česke 1866. leta svirale (sic!), a ruske vojne muzike pri vходу v Plevno, Sofijo in Kars.« (Krese: Op. cit., str. 35).

¹⁰ O odnosu, ki ga je imel njegov oče kot zgledni demokrat do fašističnih diktatorjev, je v tej oddaji med drugim povedal naslednje: »Oče je rad potoval v Grčijo in Italijo. Ogle dati si Akropolo mu je od časa do časa pomenilo življenjsko potrebo. Od dne tako zvanega pohoda na Rim je čutil oče do napihnjene gangsterja – diktatorja samo popoln prezir: Imenoval ga je »ta nelepi Mauzolej«. Nekoč smo bili na Siciliji. Mussolini je s svojo prisotnostjo pravkar obteževal sicilsko morje. Bil je seveda na bojni ladji. Najavil je svoj obisk. Prvič in zadnjič, kolikor vem, je oče politično zbolel in obiska ni sprejel. O Hitlerju je vedno govoril: 'Ta surovi, neomikani prostak'.« (Masaryk: Op. cit., str. 203) Do te epizode je po navedbah biografa Vaněka prišlo leta 1923. T. G. M. naj bi poslal svojega sina v Rim, da si natančneje ogleda Mussolinija. Jan je Mussolinija v resnici obiskal, nato pa očetu na Sicilijo javil: »Ta možak ima krasno uniformo, toda toliko umazanije za nohti v svojem življenju še nisem videl.« (Vaněk: Op. cit., str. 73) Vaněk: »To je zadostovalo. Stari gospod je razumel. Ko se je Mussolini hotel na Siciliji z njim sestati, mu je dal sporočiti, da je bolan.« Ibid.

oktobra 1918 praznoval osvoboditev s Slovenci: skupaj z navdušenimi množicami je hodil po ulicah in do poznih nočnih ur prepeval slovensko himno. To himno si je zapomnil in pogosto navajal njeno besedilo.¹¹

Vladimir Vaněk je bil povsem uspešen karierni diplomat, ki se je pod psevdonimom »Waldemar van Ek« preizkušal tudi v literaturi, ni pa bil – kot je morala marca 1945 izkusiti tudi jugoslovanska diplomacija¹² – vedno najbolj zanesljiv vir. Čeprav je pri pisanju biografije sodeloval z Masarykom, je ta umrl, še preden je bila dokončana, Vaněk pa je nadaljeval z njenim pisanjem v italijanskem ekzilu. Tako je, na primer, tržaški hotel »Balkan«, v katerem je Jan bival po prihodu iz Združenih držav Amerike pozimi leta 1913, apostrofiral kot »majhen hotelček«.¹³ Vsekakor je mogoče dvomiti, da mu ga je kot takšnega predstavil Jan Masaryk. Mogočna, za čas pred prvo svetovno vojno tehnično izjemno opremljena večnamenska stavba v strogem mestnem središču¹⁴ je bila v ponos slovenski narodnostni skupnosti v Trstu, njen požig s strani tržaških fašistov julija 1920 pa v zgodovinskem spominu te skupnosti predstavlja simbolni ekvivalent požigu *Reichstaga*; bil je dejansko neke vrste daleč viden fanal na začetku obdobja fašističnega preganjanja, omenjenega tudi v Masarykovem radijskem govoru z dne 7. maja 1941. Vaněk je torej po vsej verjetnosti pod vplivom imena, ki vpričo znanih konotacij v srednjeevropskih ušesih tistega časa ni zvenelo pretirano ugledno, sijajno stvaritev uglednega slovenskega arhitekta Maksa Fabianija razglasil za bolj ali manj skromno prenočišče.

Je bil netočen tudi datum, ki ga je Vladimir Vaněk navedel v zvezi z Janovim proslavljanjem »osvoboditve« v Ljubljani? Zdi se, da je bilo to tako, pa čeprav je šlo v najslabšem primeru le za dan razlike. Velika manifestacija za Jugoslavijo je bila namreč v Ljubljani v torek 29. 10. 1918, v ponedeljek 28. 10. 1918 pa je na mestnih ulicah vladal še skoraj popoln mir. Z »navdušenimi množicami«, ki jih omenja Masarykov osebni biograf, so se napolnile šele naslednjega dne – z dnevom zakasnitve za Prago, kjer je bila Češkoslovaška republika proglašena že v ponedeljek.

Iz dnevnika Frana Milčinskega, slovenskega humorističnega pisatelja češkega rodu, je dobro razviden potek manifestacij; član Narodnega sveta dr. Papež mu je v soboto 26. 10. 1918 dejal, da bo v torek 29. oktobra manifestacija, da vojaštva sicer »ne bo blizu, pač pa bo na razpolago vsa policija.« Če bi v resnici »dospeli

* * *

¹¹ Vladimir Vaněk: Jan Masaryk. Torst, Praha 1994, str. 56.

¹² Prim. op. 32.

¹³ »Jan se usídlil v malém hotýlku Balkán s lodním lékářem, s kterým se po cestě spřátelil«. Vaněk: Op. cit., str. 51.

¹⁴ V njej je bil poleg hotela še *Slovenski narodni dom* z uradi *Političnega društva Edinost*, prosvetnih društev in *Tržaške hranilnice in posojilnice* ter slovenska čitalnica.

madžarski vojaki«, kot je bilo slišati, se »jim utegneta postaviti po robu češki in poljski artileriji, ki sta baje že v dogovoru z dijaštvom.«¹⁵ Med »Lahi in Jugoslovani bo za razsodnika Masaryk«, si je tega dne tudi zabeležil Milčinski.¹⁶

V ponedeljek 28. 10. 1918, ko naj bi Masarykov sin v Ljubljani že »praznoval osvoboditev s Slovenci«, je bilo za uradnike na sodišču še poglavitno vprašanje, ali jim bo na napovedani manifestaciji naslednjega dne dovoljeno nositi cilindre: »Jutrišnjega manifestativnega obhoda se udeležimo tudi uradniki. Demokratično, brez cilindra. Dr. Furlan pa posreduje, da bi vsekakor dali slovesnosti duška s cilindri. Dr. Travner ima pomisleke glede udeležbe, češ blamiramo se ako potem ne bo nič iz Jugoslavije! ...«¹⁷

Kot kaže, so jim bila pokrivala dovoljena, kajti v torek 29. 10. 1918 si je dr. Milčinski v svoj dnevnik med drugim zapisal: «... Sprevod se prične pomikati. Uvrstili smo se za srednješolci in pred čevljarji. Ni bil ugoden prostor. Kajti mladina pred nami je vsak hip pričela s kako himno, jo prepevala z odkrito glavo, pa smo se morali mi za njimi tudi odkrivati navzlic mrazu. Najpriljubljenejša jim je bila 'Onam, onamo', potem 'Stara pravda', 'Hej Slovani', 'Naprej'.«¹⁸

Na Kongresnem trgu je bilo slišati »elementarno bučanje zbrane množice«, z balkona deželnega dvorca je v odsotnosti dr. Korošca govoril prvi podpredsednik *Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro* dr. Ivan Hribar, velik občudovalec Janovega očeta: »Govori Hribar; vedno s poudarkom besede dal znamenje, kdaj želi aklamacijo. – Dr. Pogačnik Hripav. Burno pozdravljen škof. – Veliko navdušenje izzvala udeležba vojaštva. Pred škofom govoril dr. Rostohar kot častnik in potegnil sabljo, njegovemu zgledu sledilo ostalo vojaštvo.«¹⁹ Fran Milčinski, ki je dogodke tega prelomnega dne opisal s skepso visokega državnega uradnika, je hkrati opazil tudi zanimivo podrobnost: «... Sprevodi, napisi, vzkliki, govori: to je bila silovita revolucija brez sile. Vsemu temu smo bili priče. In ni se čul niti en vzklik zoper Avstrijo ali dinastijo, noben prevrat, nič negativnega – le Živio! In Slava! ...«²⁰

Tisti večer, ko so se ljubljanske ulice v resnici napolnile z »navdušenimi množicami«, je Milčinski opisal takole: »O mraku z ženo na sprehod. Gruče, deloma v narodnih nošah, hodijo s harmoniko ali pojoč po mestu. Okinčani voz se

* * *

¹⁵ Fran Milčinski: *Dnevnik 1914–1920*. Ur. Goran Schmidt. Slovenska matica, Ljubljana 2000, str. 382.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid., str. 384.

¹⁸ Ibid., str. 386. Z »Naprej« vsekakor mišljena »Naprej zastave Slave«, imenovana tudi »Naprej«. Gl. op. 6.

¹⁹ Ibid. To dejanje, namreč prisega slovenskega vojaštva novi državi, je po sodbi Jurija Perovška dejansko predstavljalo tisti »prelomni trenutek, ko sta se iz jugoslovanskega gibanja na Slovenskem rodili slovenska državnost in samostojna Država SHS«. (Isti: *Slovenska osamosvojitve v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Močrijan, Ljubljana 1998, str. 54).

²⁰ Milčinski: Op. cit., str. 387.

pelje domov. Živio! Živio! – Na prostoru pred pošto rakete; nemara izstreljuje častnik erarično blago. – Pred pošto se pojavi godba s 'Hej Slovani!' Treba se odkriti. Po Šelenburgovi ulici se sprehaja vrsta rediteljev z onim enim policajem v svoji sredini. Pri kazini vse mrtvo.

Ostali smo doma. Močnejših vtisov nam večer v gostilni z neogibnimi pijanci ne bi mogel nuditi.

Pozno v noč se čulo petje in 'Živio!' nazdravljanje.

Naši otroci so imeli vsi kokarde, trde, da so Jugoslovani in se pogovarjajo o Wilsonu.«²¹

Vsekakor se je Jan Masaryk vrnil v Prago šele nekaj dni po 28. 10. 1918, ali kot ugotavljata češka življenjepisca v eni izmed recentnejših biografij: »Vrnil se je z vojne domov takoj, ko je bilo to mogoče, par dni po 28. oktobru 1918 – s slovenske fronte (sic!), kjer ga je doletela proglašitev češkoslov. samostojnosti.«²²

Ko je torej sin utemeljitelja prve Češkoslovaške republike na Belo soboto leta 1944 prejel prvo »definitivno vest o začetku našega in vašega vstajenja«, se je v njem očitno prebudil spomin na prvo »vstajenje« konec oktobra 1918 in z njim tudi na strofe, ki so se mu tistega katarzičnega navdušenja polnega dne v Ljubljani vtisnile globoko v spomin. Nesporno je bil Jan Masaryk tako edini tuji državnik med drugo svetovno vojno, ki je svoje rojake v domovini pozval k boju proti tujim zavojevalcem kar z verzi iz slovenske narodne himne. Toda to ni bilo prvič, da jo je v svojih londonskih govorih omenil. Prvič je uvodno strofo iz Jenkove stvaritve citiral že sedmega maja 1941, tri dni po kraljevskem dekretu, s katerim si je fašistična Italija anektirala tako imenovano »Ljubljansko pokrajino«.

Takrat, v času največje narodove nesreče, ko je devetdesetletni ljubljanski župan dr. Ivan Hribar raje izbral smrt kot ponižanje, si zavil slovensko trobojnico okrog telesa in s Prešernovimi stihmi odšel v Ljubljanico, se je v Janu Masaryku očitno znova prebudil *memento* na dan skupnega »vstajenja« obeh narodov pred triindvajsetimi leti, svoji moralni indignaciji pa je dal duška z naslednjo zaobljubo: »... Hitler belo slovansko Ljubljano daje za nagrado italijanskim junakom. In tako kot so trpeli Slovenci okrog Trsta, tako in še bolj bodo trpeli njihovi ljubljanski bratje. Konec oktobra 1918 sem pribežal z italijanske fronte do Ljubljane, ki je prekipevala od radosti nad osvoboditvijo. Danes jo čaka veliko hujše podložništvo, kakršno je bilo tisto za časa Avstrije. Avstrijski gospodarji niso bili ravno za zgled, a še zdaleč niso tako divjali kot izprijeni potomci Romulusa in Rema. Zatorej vam, slovenski sotrpini, pošiljam pozdrav, najboljše želje in neomajno

* * *

²¹ Ibid.

²² Kosatik, Kolář: Op. cit., str. 57.

zagotovilo, da bomo v Pragi prepevali 'Naprej zastava Slave', v Ljubljani pa 'Kde domov můj'. Vas doma pa prosim, da bi se v miru in brez neumestnega optimizma zavedali, kaj so storili ti malopridneži. Ljubljano so dali Italijanom – in temu rečejo Neue Weltordnung ...«²³

Jan Masaryk je pred tem seveda z navdušenjem pozdravil Simovičev puč 27. marca 1941²⁴ in odstranitev vlade, ki je podpisala Trojni pakt,²⁵ a njegovi upi na kak trajnejši odpor na balkanski fronti se niso uresničili. 9. aprila, tri dni po nemškem napadu na Jugoslavijo in Grčijo, je še konstatiral, da je v tem spopadu moralna premoč na strani »majhnih balkanskih Davidov« in ne »tolovajskega Golijata«,²⁶ toda že 16. aprila 1941, na dan kapitulacije jugoslovanskih oboroženih sil, je moral ugotoviti, da se je »ogromna mehanizirana premoč Hitlerjevih robotov vrgla na bratsko Jugoslavijo. In čeprav smo malo presenečeni nad hitrostjo nemškega napredovanja in čeprav z vsem srcem čutimo z jugoslovanskimi junaki, ki se bijejo kot levi proti brezdušnemu germanskemu kolosu, je potrebno biti objektivni in nesentimentalno konstatirati pravo stanje današnje vojne situacije in si ničesar prikrivati. Uspeh robotov je velik.«²⁷

Ustanovitev Paveličeve NDH je istega dne pospremil s sarkastičnimi besedami. »Na Slovaškem danes vladajo izdajalske figurice, dirigirane s strani vse-mogočnega Berlina. Do njih čutim ustrezen odpor in zaničevanje. Toda moramo reči, da danes na Hrvaškem vladajo navadni plačani morilci – Pavelič in njemu podobni ... Osebek, ki je bil na Madžarskem izvežban v šoli morilcev in izpopolnjen pod egido fašistične Italije, osebek, ki je pripravil in izvedel uboj kralja Aleksandra in mnogo drugih terorističnih izprijenosti, ta individuum danes govori v imenu slavnega hrvaškega naroda ...«²⁸

Jan Masaryk je bil kot zunanji minister v Beneševi vladi v rednih stikih s člani jugoslovanske vlade v izgnanstvu in tako vsaj delno seznanjen tudi s poročili, ki so iz okupirane in razdeljene Slovenije po skrivnih poteh prihajala v London.

* * *

²³ Volá Londýn, str. 128.

²⁴ »In Jugoslavija? V tem našem marcu je stresla s svojega slovanskega telesa golazen pronemških strahopetcev in na radost vseh protihitlerjancev in zglednih Slovanov je pričel duh kraljeviča Marka popravljati to, kar so politiki, ne vredni imena Jugoslovan, dopustili. Živeli Jugoslovani!« (Masaryk: Op. cit., str. 118). Vaněk omenja, da se je Jan Masaryk 28. 3. 1941 na »jugoslovansko ljudstvo« obrnil z govorom v »srbohrvaščini« (Vaněk: Op. cit., str. 137).

²⁵ Vsekakor z manjšim lapsusom, saj je podpis Trojnega pakta v kasneje dodanem komentarju po pomoti pripisal Stojadinovičevi in ne vladi Cvetković-Maček: »Dne 25. marca 1941 je vlada Stojadinoviča v Jugoslaviji podpisala Trojni pakt z Nemčijo. Dva dni kasneje je Jugoslavija našla svojo dušo, narod se je uprl pronemški politiki Stojadinoviča in formirana je bila nova vlada.« (Masaryk: Op. cit., str. 115).

²⁶ Op. cit., str. 120.

²⁷ Op. cit., str. 122.

²⁸ Ibid.

Šestega avgusta 1941 je poslušalcem v »Češkomoravskem protektoratu« sporočil, da so ga pravkar dosegle »vesti iz Jugoslavije«, kjer »nacisti in gestapovci« ravnaajo na enak način »kot pri nas in na Poljskem«. Kot primer je navedel nemške selitve slovenskega prebivalstva, vsekakor eno izmed prvih sistematično izvajanih »etničnih čiščenj« v okupirani Evropi: »Gauleiter se imenuje Uebelreither – zelo primerno ime.²⁹ Njegovo poslednje junaštvo je bilo, da je dal iz Štajerske izgnati petdeset tisoč Slovencev, ki so tam živeli že stoletja. Iz Maribora je na primer pregnal cele družine, starce, ženske in otroke z njihovih domov in jim dal le petindvajset minut, da se pripravijo na odhod.« Bratskemu »jugoslovanskemu narodu« je v imenu češkega naroda zagotovil »globoko sočutje« in izrazil prepričanje, »da bo prav tako kot mi na koncu zmagal« in »obračunal z berlinskimi lumpi.«³⁰

V svojih naslednjih londonskih govorih v letih 1942–1943 je Masaryk skupaj z ostalimi »Psoglavci Evrope« še nekajkrat omenil Paveliča in NDH, Jugoslavijo pa le še občasno kot bojišče, na katerem padajo Nemci, ne da bi pri tem, denimo, navedel partizanskega voditelja Josipa Broza Tita, čigar uradni gostitelj je kasneje, v marcu 1946, postal. Ta nekoliko nenavadni molk bi morda lahko pojasnili z njegovim splošnim stališčem do vprašanja »varčevanja narodovih sil« in izbire »primerne trenutka«, ob katerem bi bilo ob prihodu zavezniških armad na »signal iz Londona« treba sprožiti splošno vstajo; stališčem, ki je bilo – če izvzamemo balkansko izjemo – tudi na liniji britanske politike do odpornišva v preostali Evropi.³¹ Hkrati Masaryk po 7. maju 1941 tudi ni več posebej omenjal Slovenije ali Slovencev, toda bojeviti stihii Jenkove himne in pa zaobljuba, izrečena tega dne, so ga v duhu očitno spremljali še naprej, vse do tistega dne v letu 1944, ko je s prihodom Rdeče armade v podkarpatski del predvojne češkoslovaške države po njegovi oceni napočil dolgo pričakovani »primerni trenutek«.

19. septembra 1944, v času slovaške vstaje, ki naj bi bila po njegovem pričakovanju sprožila tudi »signal« za vstajo na Češkem, je bilo Janu Masaryku kot

* * *

²⁹ Masaryk je imel seveda v mislih nacističnega gauleiterja Štajerske, dr. Siegfrieda Ueberreitherja.

³⁰ Ibid., str. 157.

³¹ »Postavil sem se proti nezrelim in neumnim poskusom odpora proti nacistom v okupiranih deželah« je dejal oktobra 1941, ko je obiskal Združene države. »Masovno pobijanje junaških in srčnih mož, ki jih bomo kasneje zelo potrebovali, bi bilo edini nasledek današnje odprte rezistence. Upočasnitev proizvodnje, da bi se spodkopala nemška vojaška produkcija, je danes najboljša protinacistična politika za okupirane narode. /Nima smisla siliti ljudi v Evropi, da bi počenjali neumnosti. Ne sprejemamo masovnih pobojev. Nacisti so pobili že 2000 naših ljudi. /Jaz v svojih tedenskih kratkovalovnih oddajah iz Londona Čehom naročam, naj upočasnijo proizvodnjo v tovarnah.« (Vaněk: Op. cit., str. 145) Za primer je navedel 40.000 delavcev v Škodinih zavodih, ki bi že z zgolj dvominutno upočasnitvijo povzročili izpad v dnevni proizvodnji v višini 80.000 minut, zatem pa dejal: »Ko bo prišel čas, bodo Čehi naredili več, kot zgolj zmanjševali proizvodnjo« (Ibid). Povsem očitno je torej, da je Jan Masaryk v vprašanju izbire med aktivno in pasivno rezistenco v času, ko se je usoda vojne odločala na velikih bojiščih, dajal prednost slednji, nikakor pa ni zavračal prehoda iz pasivnega v aktiven odpor v trenutku, ko bi bile splošne vojaške in politične razmere za to zrele.

zastopniku generala Ingra poverjeno tudi vodenje ministrstva za obrambo v londonski vladi dr. Edvarda Beneša. V zunanji politiki se je kljub svoji prozahodni usmerjenosti pridružil Beneševemu konceptu povojnega sodelovanja s Sovjetsko zvezo in s tem povezanih notranjih reform. Tako, na primer, britanski diplomat sir Harold Nicolson omenja, da je 25. julija 1944 prisostvoval Masarykovemu predavanju, ki naj bi bilo »izjemno informativno in duhovito«, Masaryk pa naj bi ob tej priložnosti dejal, da bo »Češkoslovaška postala sosed Rusije in mora biti v dobrih odnosih z njo.« Prišlo bo torej do preusmeritve domače politike v smeri državnega socializma in do nacionalizacije rudnikov in gozdov. »Toda istočasno Češkoslovaška noče izgubiti stika z Materjo Evropo. Svoje stare meje hočejo nazaj, a bi bili pripravljeni prepustiti nekaj enklav kot Asch in Eger (sic!).³² Izgnali bodo večino zlih Nemcev, a so popolnoma pripravljeni obdržati dobre, pod pogojem, da postanejo dobri češki državljani. Nobenih manjšinskih pogodb ne nameravajo več imeti. Češkoslovaška mora postati nacionalna država.«³³ Kljub takšnemu stalšču, ki je že napovedovalo povojni »odsun« več kot dveh milijonov Nemcev, pa je vprašljivo, v kolikšni meri se je Masaryk kasneje intimno strinjal z načinom, na kakršnega so bili izvedeni tako imenovani »Beneševi dekreti«.

30. junija 1945 se je Jan Masaryk iz San Franciska, kjer se je udeležil ustanovne konference Združenih narodov, vrnil v Prago. Na letališču so ga pričakali predsednik vlade David, vladni tajnik Clementis, *doyen* diplomatskega zbora, britanski veleposlanik Nichols, veleposlanik Združenih držav Steinhardt, poljski poslanik Wierblovski in jugoslovanski poslanik, Slovenec Darko Černej. Prvič po sedmih letih je zdaj lahko spregovoril tudi na domačih tleh: »*Sedaj sem znova doma. Trajalo je dolgo. Izbojevali smo zmago in zdaj, tako upam, je ne bomo ob strani Sovjetske zveze in zahodnih zaveznikov nikoli zaigrali. Moramo pa si vsi prizadevati, da Češkoslovaška v resnici postane do vseh pravično srce Evrope. Naj nam k temu pomaga Bog.*«³⁴ V zasebnih izjavah je bil manj optimističen; Sulzbergerju je že 27. marca 1945 dejal, da »ne verjame, da bi Češkoslovaška lahko ostala nekomunistična.«³⁵ Če je bil sprva še skeptičen do ideje o vlogi »mostu med Vzhodom in Zahodom« – karikirano je dejal, da se na mostu rade ustavijo krave in se na njem tudi »podelajo«³⁶ – te zamisli kasneje, ko je senca Moskve postala premočna, nikakor ni več zavračal; upal je celo, da bi to vlogo lahko dobro odigrale vmesne države Srednje Evrope in Balkana. Je bilo to morda doslej skrito ozadje dobro plasirane dezinformacije, s katero je njegov kasnejši biograf Vaněk

* * *

³² Dandanašnji mesti Aš in Cheb v Češki republiki.

³³ Harold Nicolson: *Diaries and Letters 1939–1945*. Edited by Nigel Nicolson. Collins, London 1967, str. 392.

³⁴ Vaněk: *Op. cit.*, str. 206.

³⁵ C. L. Sulzberger: *Sedem celin in štirideset let*. Izbrani memoari. ČGP Delo, Globus, Ljubljana, Zagreb, 1980, str. 56.

³⁶ Kosatík, Kolář: *Op. cit.*, str. 213

marca 1945 zanesel paniko v jugoslovanski partijski vrh, pospešil formiranje prve koalicijske vlade DFJ in morda celo »tekmo za Trst«³⁷

* * *

³⁷ Predsednik jugoslovanske kraljeve vlade dr. Ivan Šubašić se je v spremstvu šefa kabineta Šepića sicer že 16. 2. 1945 vrnil iz Londona v Beograd, toda uresničevanje njegovega drugega sporazuma s Titom je moralo v bistvenih postavkah Predsednik jugoslovanske kraljeve vlade dr. Ivan Šubašić se je v spremstvu šefa kabineta Šepića sicer že 16. 2. 1945 vrnil iz Londona v Beograd, toda uresničevanje njegovega drugega sporazuma s Titom je moralo v bistvenih postavkah - imenovanju kraljevega namestništva in formiranju skupne koalicijske vlade - počakati do 2. 3. 1945, potem pa je njun dogovor z dne 1. 11. 1944 dobil nenadejan pospešek. 2. 3. 1945 je namreč dr. Slaven Smodlaka, sin prvega »zunanjega ministra« NKOJ dr. Josipa Smodlake, iz Rima prvič javil, da bo na Jadranu v najkrajšem času prišlo do zavezniškega izkrcanja. Pri tem se je skliceval na zaupno opozorilo svetnika ambasade ČSR v Rimu, čigar vir naj bi predstavljali »češki prijatelji«, ameriški državljani (Diplomatski arhiv Ministarstva za inostrane poslove Srbije i Crne gore, Beograd; dalje DAMIP, Bg; Rim/ F-1, str. zaupno 244/45). Potem, ko prej nikakor ni bilo mogoče najti primernega srbskega kraljevega namestnika, so bili 2. 3. 1945 s kraljevim ukazom za namestnike nenadoma imenovani Hrvat dr. Mandić, Slovenec ing. Serneck in Srb dr. Budisavljević. 5. 3. 1945 so prevzeli kolektivno funkcijo Kraljevega namestništva, istega dne, ko je prišlo do obojestranske odstavke Šubašičeve kraljeve vlade in Titovega NKOJ, pa so poverili mandat za sestavo nove vlade DFJ maršalu Jugoslavije, Josipu Brozu Titu.

6. 3. 1945 je v poslopu ambasade ČSR v Rimu ob priliki petindevetdesetletnice rojstva T. G. Masaryka češkoslovaški poslanik Vladimir Vaněk osebnoma nazdravil dr. Josipu Smodlaka, nekdanjemu poslancu dunajskega Reichsrata in prijatelju pokojnega češkega prezidenta. Zdravica je sicer veljala tudi jugoslovanskemu Trstu, toda češki diplomat ob tej priložnosti - kot je posebej opozoril Slaven Smodlaka - ni niti z besedico omenil Stalina, ZSSR in »slovanske solidarnosti«. Še pomembneje je bilo tisto, kar mu je Vaněk ob isti priložnosti dejal sotto voce. Šlo naj bi za informacijo »iz zanesljivih virov«, po kateri lahko do invazije v Istri s strani zahodnih zaveznikov pride vsak hip. »To može uslediti kroz 2 - 3 dana, a može i svakog časa...«, je Beogradu sporočil dr. Slaven Smodlaka. (DAMIP, Bg/ Rim/F-1, str. zaupno 244/45). Že 7. 3. 1945 Beograd doseglo ponovno opozorilo iz Rima: »Strogo poverljivo! Vrlo hitno! Za Tita. Str. pov. Doznan od češkog poslanika da invazija Istre neposredno predstoji. Doznan od češkog svetnika da saveznici pripremaju osoblje za Trst koji misle držati sve do par godina izza rata...« Ibid. Istega dne je iz Beograda v Slovenijo prihitel Franc Leskošek »Luka« in politbiroju KPS sporočil naslednja navodila: »Angleži se bodo izkrcali, postavili voj. oblast, naša bo civilna in policijska...« Potrebno bo v »28 urah (sic!) nujno postaviti ves aparat - pobrati vse reakcion.(ar)je in jih prepeljati sem, tu soditi - tam ne streljati...« (Arhiv Slovenije, I; Fond 1487; Centralni komite Komunistične partije Slovenije II, 1941 - 1945; seja politbiroja 7. 3. 1945). In spet naključje ali ne, istega dne, 7. 3. 1945, je bila v Beogradu očitno v veliki naglici porojena tudi jugoslovanska koalicijska vlada. Vse dotlej je Tito zavračeval in kljub zahodnim pritiskom, »naj izpolni svoje obljube Šubašiču vedno znova našel nove izgovore za preložitve...« (Bogdan Novak: Trieste, 1941 - 1945. The Ethnic, Political and Ideological Struggle. The University of Chicago Press. Chicago, London 1970, str. 94-95). Vsekakor so Vančkova in Dutkina opozorila, ki so časovno sovpadala z začetkom ameriško-nemških pogajanj o separadni vdaji v severni Italiji, s sestavo jugoslovanske koalicijske vlade in s pospešitvijo priprav na ofenzivo Četrte armade proti Trstu, pustila trajno sled v spominu jugoslovanskega partijskega vodstva. Tako je na primer dr. Slaven Smodlaka še 11. 10. 1945 prejel kratko depešo z navodilom: »Nujno nas obvestite o delu in držji češkoslovaškega poslanika Vaneka v Rimu«. Odgovoril je, da je Poverjeništvu za zunanje zadeve o Vaněku poročal že 2. 3. 1945 in zatem znova 7. 3. 1945, ker pa ni bil gotov, ali jim bo v Beogradu uspelo najti ta pisma, je skiciral njegov politični profil. Ugotovil je, da je Vaněk intimni prijatelj italijanskega ambasadorja v Washingtonu Tarchianija, da zelo dobro pozna tudi predsednika italijanske vlade Parrija in znova ponovil, da na komemoraciji ob obletnici rojstva T. G. Masaryka dne 6. 3. 1945 ni niti z besedo omenil »slovanske solidarnosti in ZSSR«. Po vrnitvi iz Prage pred mesecem dni naj bi sicer ta češki diplomat, ki »nikoli prej ni omenjal ZSSR«, že pričel govoriti s simpatijami o Rusih, toda Smodlaka ni verjel v iskrenost njegove spreobrnitve: »Zelo verjetno je Vanek Framason (sic!). Podobno kot naši bivši diplomati se tudi on v duši boji ZSSR...« (DAMIP, Bg/Rim/F-1, str. Zaupno 244/45). V tej zvezi prim. tudi: Samo Kristen: Istrsko vprašanje. Založba 2000. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana 2002, str. 132-134.

Med julijem in oktobrom leta 1946 je Jan Masaryk vodil češkoslovaško delegacijo na mirovni konferenci v Parizu. Glede na to, da je bilo v Parizu govora tudi o slovenskih mejah, je 4. 9. 1946 pred politično in teritorialno komisijo, ki je pričela obravnavati člene 3, 4 in 16 mirovnega sporazuma (torej tiste člene, ki so obravnavali mejna vprašanja), izjavil, da ČSR popolnoma podpira jugoslovanske zahteve glede razmejitve z Italijo. Kritiziral je odločitev, da bi Trst povezali z italijanskim ozemljem s koridorjem, ki bi potekal preko slovenskega, oz. jugoslovanskega ozemlja.³⁸ Mesto in okolica nista bila nikoli italijanska, je dejal, razvoja pristanišča pa si ni mogoče zamisliti brez bistvenega prispevka južnih Slovanov. V tej zvezi je med drugim navedel imena glavnih tržaških pomorskih družb: Kozulić (Cosulich), Martinolić (Martinolich), Račić (Racich) in Tripković (Tripkovich).³⁹

Takrat – po parlamentarnih volitvah maja 1946 – je Jan Masaryk seveda že agiral kot zunanji minister v vladi, v kateri so komunisti pod vodstvom Klementa Gottwalda kontrolirali vse pomembnejše resorje. Ko se je julija leta 1947 z vladno delegacijo vrnil z obiska v Sovjetski zvezi, kjer jim je Stalin ukazal, da morajo zavrniti povabilo pristopa k Marshallovemu planu, je izjavil, da je v Moskvo odletel kot češkoslovaški minister, a se vrnil domov kot »Stalinov hlapec«. Na čelu češkoslovaške diplomacije je kot edini nekomunist ostal tudi po februarškem puču leta 1948.⁴⁰ Zunanjepolitični resor je domnevno obdržal z namenom, da s svojim vplivom otopi konico komunistične brutalnosti, po možnosti pa tudi olajša beg številnih rojakov na zahod.⁴¹

Desetega marca 1948 ponoči je Jan Masaryk v še vedno nepojasnjenih okoliščinah omahnil z okna delovnega kabineta v praški palači Černin, sedežu češkoslovaškega zunanjega ministrstva. Padec v globino, ki je fatalno spominjal na ominozne praške »defenestracije«, je dejansko naznanil konec upanja na demokratično prihodnost češkoslovaške države. Najsi je šlo za umor ali samomor, smrt Jana Masaryka je namreč, kot je v svojih spominih zapisal George Kennan,

* * *

³⁸ Janko Jeri: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Tri faze diplomatskega boja. Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, str. 165.

³⁹ Kot navaja italijanski ekspert Diego de Castro, mu je član italijanske delegacije Antonio Cosulich na to ironično odvrnil, da se sam nahaja »na tej in ne na drugi strani mize«. (Diego de Castro: La Questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954. Vol. 1. Cenni riassuntivi di storia della Venezia Giulia sotto il profilo etnico-politico. Il dissolvimento della Venezia Giulia e la fase statica del problema. Lint, Trieste 1981, str. 494). Ni znano, kako je na Cosulichevo repliko reagiral češkoslovaški zunanji minister, čigar smisel za humor je bil prislovičen.

⁴⁰ Z zanj značilno ironijo je menda tudi dejal, da ga delo s komunisti v zunanjem ministrstvu ne moti; privarčuje namreč lahko precejšnje vsote pri stroških telefonskih klicev med Moskvo in Prago.

⁴¹ Foreign Relations of the United States, Vol. 4. US Department of State, Washington DC, 1948, str. 741-742.

»bolje kot vse drugo dramtizirala smisel tistega, kar se je pravkar zgodilo v tej deželi.«⁴² Na njegov pogreb so se zgrnile množice državljanov države, ki je takrat že pospešeno izgubljala »stik z Materjo Evropo«. Pokopan je bil poleg matere in očeta v majhnem kraju Lány pri Pragi, kjer se mu je leta 1990 pridružila tudi leta 1966 v Združenih državah Amerike umrla sestra Alica.⁴³

Nedaleč od družinske grobnice Masarykov stoji tanek in slok obelisk, okronan z zlatim češkim levom, ki mu je slovenski arhitekt Jožef Plečnik po nesrečnih zapletih z večjim obeliskom na Hradčanih, namenil naslednji napis: »KRHEK SEM KOT SVOBODA.« Zdi se, da ta *memento* izvrstno ponazarja tudi Janovo življenjsko usodo.

* * *

⁴² G. F. Kennan: Memoari 1925-1950. Otokar Keršovani, Rijeka 1969, str. 273.

⁴³ Letni dvorec Lány, ki ga je »arhitekt demokracije« Jožef Plečnik preuredil posebej za njegovega očeta T. G. Masaryka, danes, po prelomu s totalitarnim režimom, znova služi kot rezidenca demokratično izvoljenim češkim predsednikom.

»Čudni ljudje so to, izpregovoril je, in moj brat, ki je služil v granici, mi je pravil, da žro še surovo meso, Bog pomagaj!«¹

Hribovita dežela na južnem pobočju Gorjancev, za katero je znano, da je pred uskoško naselitvijo in organiziranjem Vojne krajine v 16. stoletju pripadala vojvodini Kranjski,² je v letih razpuščanja te davno preživete inštitucije (1869–1881), se pravi »Krvave košulje«, čakala novega gospodarja. Vprašanje, ali bo to vojvodina Kranjska na osnovi zgodovine, ali pa hrvaška kraljevina na osnovi etnografskih in praktičnih razlogov, ni zaposlovalo zgolj politike v Ljubljani in Zagrebu. Obmejna lega Žumberka med obema polovicama monarhije je pahnila pozabljeno deželico na tnalo visoke politike, kjer so prihajali do izraza tudi zapleteni odnosi med Dunajem in Budimpešto.

Slovensko politično srenjo je problematika spravljala v zadrego vsaj iz dveh razlogov: Priključitev Žumberka historični deželi Kranjski se nikakor ni skladala z zahtevami slovenskih narodnjakov po razbitju zgodovinskih meja in vzpostavitvi Zedinjene Slovenije. Nenazadnje so živeli v Žumberku unijatski Uskoki, ki so jih imeli bodisi za Hrvate, bodisi za Srbe, tako da bi bila tovrstna aneksija v nasprotju z naravnim pravom, za katerega so se slovenski buditelji tako goreče zavzemali. Izrazita jugoslovanska usmerjenost slovenske politike, ki je bila v glavnem posledica nemškega pritiska, je pripomogla k temu, da južne slovenske meje niso obravnavali kot »prave« meje, ampak bolj kot vez med bratskima jugoslovanskima narodoma, ki naj bi si v svetli prihodnosti veselo skočila v objem. V premikanju meja v škodo slovanske Hrvaške enostavno niso videli slovenskih interesov. Kljub temu so slovenski politiki od tega načela včasih odstopili, še zlasti, če so jih premamile materialne koristi in trenutna politična situacija, večkrat pa tudi pristni kranjski patriotizem. Tega se je krčevito oklepal ravno naprotni ustavoverni oz. nemški tabor, ki je v zagovarjanju kranjske deželne tradicije videl nekakšno protiutež Zedinjeni Sloveniji. Deželo Kranjsko si je v glavnem predstavljal kot branik in pomnik nemške kulture na meji z barbarsko-slovanskim svetom.

* * *

¹ Ivan Tavčar, zgodovinska povest Janez Solnce (Slovenski narod 1885/86), povzeto po: Miran Hladnik, Slovani v slovenski zgodovinski povesti, objavljeno na svetovnem spletu: <http://www.ijs.si/lit/slovani.html>.

² Prve skupine Uskokov so se naselile v Žumberak leta 1530, leta 1540 je cesar Ferdinand osnoval žumberško kapetanijo (Josip Mal, Žumberk in Marindol, Dom in Svet, 1911, str. 267; Josip Mal, Uskočke seobe i slovenske pokrajine, Srpski etnografski zbornik, knjiga XXX, Ljubljana 1924; Zarko Štrumbil, uskoki na slovenskem in v Žumberku, Arhivi, št. 1/2, Ljubljana 1991 idr.).

V nadaljevanju se bomo posvetili predvsem vprašanju, kako so na tedanjem Kranjskem gledali na žumberško prebivalstvo, ki naj bi si v prihodnosti pridobilo status sodeželanov. Ne preseneča dejstvo, da opisi kranjskih povedo (tako slovensko kot nemško usmerjenih piscev) več o njih samih, kot pa o prebivalcih obmejne pokrajine. Največkrat so se pisci poigrali s starimi stereotipi, ki izvirajo še iz časa tuških vojn, zato je za ilustracijo teh nazorov tako rekoč nujno, da se potopimo globlje v preteklost, vsaj tja do pričevanj polihistorja Valvasorja v drugi polovici 17. stoletja. Njegov opis v »Slavi« je za kasnejšo historiografijo o teh območjih izredno pomemben, saj predstavlja edini knjižni opis Žumberka iz 17. stoletja. Valvasor je opisal grad Žumberak (Sichelberg) kot kapetanijo, ki leži v osrednji Kranjski na visokem hribu sredi Uskoškega hribovja pri potoku Kupčina, ta pa izvira pod porušeni gradom »Priebeck«. To hribovje je neravno in skalnato, na njem se nahaja okoli 900 starih hiš, poleg teh pa še mnogo novih. Hiše niso tako blizu druga drugi, da bi jih lahko porazdelili v vasi. V vsaki od teh hiš stanuje tri, štiri do pet poročenih oseb in tako se najde v posameznih hišah nenavadno veliko ljudi in otrok. O Uskokih Valvasor ni imel najboljšega mnenja. Imel jih je za vrle vojake, ki pa brez ropanja in ubijanja ne morejo dolgo živeti. Ostrejše ko ravna z njimi veliki kapetan, rajši ga imajo. V različnih časih je toliko Uskokov pribežalo na Kranjsko, da so se morali naseliti tudi pri reki Kolpi med Vinico in Pobrežjem (Freyenthurn), kjer so napolnili cele vasi. Kljub temu so vsi podrejeni žumberški kapetaniji. V dokaz uskoškega barbarstva je Valvasor navedel incident iz leta 1621, ko so se Uskoki uprli in grozovito ubili svojega kapetana Vivo. Neki krvoločni Uskok mu je razbil glavo s senjsko sekuro (Zengerischen Hacken), ostali pa so razsekali truplo na drobne kose, jih zavili v preprogo in vrgli skozi okno, kjer jih je zmrcvarila besna množica uskoških žensk s palicami in gorjačami.³

Če na kratko povzamemo Valvasorjeve vtise, lahko na eni strani opazimo vrlost in pogum, na drugi pa krvoločnost, nasilje in barbarstvo. Na katero stran se je baročni znanstvenik nagibal, je bolj ali manj očitno. Podobno izrazoslovje zasledimo v drugi polovici 19. stoletja tudi pri kranjskih piscih, kar ni presenetljivo, saj so v veliki meri povzemali prav Valvasorja. Med seboj so se razlikovali predvsem po tem, da so nekateri poudarjali temno, drugi pa svetlo plat žumberškega karakterja, čeprav stvar le ni bila tako preprosta.

Med slednje je kot slovenski rodoljub spadal jezikoslovec Ivan Navratil⁴, ki je januarja 1866 v Slovenskem glasniku objavil črtico o Uskokih na Kranjskem. Že

* * *

³ Johann Weikhard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthum Krain*, 1877–79, Rudolfswerth, 4. del, (knjige 12–15), 12. knjiga, 10. poglavje, XXI Sichelberg (Oder Shumberg), str. 74–77. Slika gradu Sichelberg se nahaja tudi v njegovem delu *Topographia Ducatus Carnioliae modernae* iz leta 1679, reprodukcija, Ljubljana 1970, s predgovorom dr. Branka Raišpa. Glej tudi: Radoslav Lopašič, *Žumberak, crtice mjestopisne i povijestne*, Dionička tiskara, Zagreb 1881, str. 39 in Nikola Badovinac, *Žumberak in Marindol*, Zagreb 1896, str. 10, 11.

⁴ Ivan Navratil (1825–1896), urednik, slovnicaar in narodopisec. Enciklopedija Slovenije, knjiga 7, Ljubljana 1993, str. 346.

samo dejstvo, da je žumberške Uskoke imel za kranjske, kaže na to, da je obstajala zavest o tem, kam ta obmejna deželica spada. Državnopravni ozir ga ni pretirano zanimal, vseeno pa ni pozabil omeniti, da je bila »iz vsega tega prostora okoli Žumberka osnovana prva slovenska vojaška meja ali granica.«⁵ Navratil je Uskoke očitno visoko cenil: »Kedarkoli je bilo treba, hrabro so se bojevali s krvoločnim Turčinom in ga odbijali od mej našega cesarstva, da jih ni mogel več teko lahko prekoračiti in lomastiti v deželo. Dokler so naši spredniki sladko spali na mehkih blazinah, bili so se junaški Uskoki brez strahu za nje in tako tudi za nas. Bodimo jim torej hvaležni!«⁶ Navratil je torej spomnil narodno bralstvo na prelivanje krvi in žrtvovanje Uskokov na braniku slovenske domovine, vendar je »pozabil« omeniti njihove nečednosti.

Njegov prispevek je zanimiv tudi zato, ker na slikovit način prikazuje identitetne zagate tega območja v 19. stoletju in jih primerja s stanjem pri Slovencih. Nostalgичno ga je zaneslo v čase svoje mladosti, ko se je kot Belokranjec vsakodnevno srečeval z Uskoki: »Enajsto leto potem, ko sem bil že sam svoj, prišel sem spet (z Dunaja) domu pogledat, imel sem priliko v domači hiši s tremi Uskoki govoriti. Vprašal sem jih, znajo li, od kod so prišli njihovi spredniki v naše kraje. Pa so odmajevali vsi trije. Debelo so gledali, ko sem jim povedal, da so se preselili pred 300 leti iz turške Bosne in Hercegovine, kjer zdihujejo še danes od turške sile njihovi ubogi bratje, ki govore ravno tako (srbski ali hrvaški) kakor oni, ki popevajo ravno take narodne pesmi kakor oni: o kraljeviču Marku, Milošu Obiliću itd. Povprašam jih, kako pa zovejo oni zdaj sebe? – 'Žumberčani'. 'A kako nazivate svoj jezik, to jest, kako govorite?' (zavijem malo po njihovem) 'Žumberski, a nekogi kažeju i Hrvatski!' Užalilo se mi je pri teh besedah. Tako pozabi – zdi hnil sem – ves rod, kateri se loči od bratov svojih, od naroda svojega, sčasoma celo svoje narodno ime, pa začne imenovati sebe in svoj jezik le še po deželi, v kateri žive; npr. Kranjci – kranjski jezik (da ne rečem kranjska špraha) itd. Samo Korošči in Štajerci so ohranili staro častiljivo ime: Slovenci – slovenski jezik, ki rabi zdaj spet vsem omikanim Slovencem, pa tudi po novih knjigah.«⁷ Navratil pač ni imel razumevanja za žumberško nacionalno mlačnost.

Potem ko se je leta 1869 na nekaterih območjih začelo ukinjanje Vojne krajine, je v kranjskem deželnem zboru ustavovorni poslanec Savinschegg, sicer metliški posestnik, zahteval uveljavitev historičnih kranjskih pravic in s tem priključitev Žumberškega okraja. Pri tem so ga podprli tudi slovenski poslanci. V deželnozborni razpravi je na površje priplaval »nemškutarski« odnos do tega ozemlja. Na deželico na sončni strani Gorjancev so gledali predvsem skozi priz-

* * *

⁵ J. Navratil, Uskoki na Kranjskem, Slovenski glasnik, januar 1866, str.14.

⁶ Ibid., str. 20.

⁷ Ibid.

mo kapitala. Tako se je Savinschegg še zlasti navduševal nad dobrim stanjem žumberške živinoreje: »Imajo več kot 1000 krav in 800 volov, ovac 1300, koza preko 1000, prašičev okoli 2000; iz tega se lahko razbere, da ta okraj ni tako ubog, kot se na splošno govori; ima živahen promet s Kranjsko, živahnejši kot s Hrvaško. Še zlasti so Žumberčani navzoči na sejnih v Kostanjevici, Rudolfovem, Metliki in tudi na Štajerskem /.../«⁸ Najbolj pa so Savinschegga zbudili v oči širni gozdovi, ki bi po priključitvi postali last dežele Kranjske. S tem je odprl temo, ki je burila duhove vse do prelomnega leta 1918.

Pričakovali bi, da bo Savinschegg kot zagovornik nemške kulture imel Uskoke za divjake, vendar to ni bilo tako. Civilizacijske razlike med Kranjsko naj ne bi bile prevelike, saj »/.../ žumberško območje ni tako zaostalo v kulturi, kot se mogoče misli. Tam se nahaja 9 šol, ki so zelo dobro organizirane. Nadalje je tam 11 duhovnikov, med njimi 3 katoliški in 8 unijatskih /.../ Če bi potovali po Žumberku, bi našli veliko ljudi, ki znajo v obeh jezikih, nemškem in slovanskem, pisati in brati.«⁹ Zanimiva je tudi njegova teorija o izvoru Uskokov in njihovega imena: »Na jugu naše dežele, kjer leži pokrajina Žumberk, se razprostira mogočen gorski masiv, ki nosi ime Uskoško gorovje. Odkod izvira to ime? Ime izvira iz plemena, čigar zgodovina ni dolga, ampak vseeno zelo pomembna. Ime prihaja od besede 'Skoko - begunec' in je bilo prvotno pripisano Liburnijskemu plemenu, ki je bil pod turško vladavino.«¹⁰ Ti Liburnijci so zaradi trpljenja zapustili Turčijo in se naselili v Žumberku, kjer so jim dali Habsburžani prostor za naselitev v zameno za obrambo pred Turki. Z naselitvijo prišlekov in njihovim organiziranjem v obrambno vojsko so Habsburžani po mnenju Savinschegga pred dednim sovražnikom rešili nič manj kot celotno evropsko civilizacijo s krščanstvom vred. Obramba pred Turki je bila po padcu Konstantinopla pač zgodovinska nujnost.¹¹

O tem, s čim se je uskoško pleme preživljalo, govornik ni želel na široko razlagati. Na ropanje je namignil s tem, ko je omenil, da je uskoško pleme na Jadranu imponiralo celo vsemogočni Beneški republiki. »Ko se je kasneje Ferdinand Avstrijski zapletel z Beneško republiko v vojno, so se ti obmejni prebivalci vedno bolj širili /.../« v notranjost »/.../ in med njimi so bile tudi tiste družine, ki so se naselile na Gorjancih.«¹² Na teorijo o senjskem poreklu Žumberčanov bomo kasneje še naleteli. Postavlja se torej vprašanje, kako to, da Savinschegg ni poudarjal prislovične divjosti. Odgovor sledi kasneje. Na koncu si je privoščil še malce vznesenega deželnega patriotizma: »Na obeh območjih živijo ljudje, ki so se v naju-

* * *

⁸ Obravnave kranjskega deželnega zbora, zasedanje 19. 10. 1869, str. 174.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

sodnejših časih pogumno borili za Avstrijo. Bili so in so del tistega ljudstva, ki je nosilec državne ideje – avstrijske ideje.«¹³

Žumberško vprašanje je maja 1871 obravnavala tudi gosposka zbornica avstrijskega parlamenta. Ustavoverni poslanci so se zavzemali za priključitev Žumberka, avtoriteta dunajske slavistike Fran Miklošič pa je zavzel drugačno stališče. Poslance, ki se jim o razmerah na kranjski meji ni dosti sanjalo, je poučil, da na severu in na jugu Gorjancev ne živi isto slovansko pleme: »To vsekakor ni pravilno. Na severu živi slovensko, na jugu pa v glavnem srbsko pleme.« S tem se je držal svoje jezikoslovne teorije, po kateri so kajkavski Hrvatje etnografsko Slovenci, štokavski pa Srbi. Miklošič ni bil zagovornik misli, da so si jugoslovanski narodi kulturno blizu. Krajišniki se mu enostavno ne zdijo primerni za življenje v avstrijskem delu države. »Ljudje, ki poznajo deželo in ljudi menijo, da naj bi bilo prav to ljudstvo /.../« neprimerno za vključitev »/.../ v organizem, ki obstaja v cislajtanskih deželah. S tem bi se povzročilo deželi Kranjski samo zadrego.«¹⁴ Nastal je zanimiv paradoks. Nemški zagovorniki priključitve, ki so imeli vse, kar je slovanskega za barbarstvo, so hvalili žumberško civiliziranost, slovenski učenjak pa je menil, da so Uskoki na kulturni lestvici stopničko nižje.

Mladoslavenski *Slovenski narod* je v odmevih na to razpravo nakazal, zakaj so nemški liberalci Žumberčane tako visoko čislali. Navedel je dunajski časopis *Neue freie Presse*, ki je nemško liberalno občinstvo blagoslovil s kratkim zgodovinskim pregledom. Slednji vsekakor ni pozabil poudariti, da so graničarji bolj izobraženi od svojih rojakov v civilni Hrvaški, ker so se »v nemških šolah učili.«¹⁵ Pri *Slovenskem narodu* so priključitvi nasprotovali tako iz narodnostnih kot tudi iz praktičnih razlogov: »Žumbrek je pust nerodovit kraj, treba ga kultivirati: Kranjska nima dosti denarja za to, torej kdor vzame rodovitne dele, naj vzame še nerodovitne /.../«¹⁶ Pa še »/.../ inteligencije je tam prav malo. Popi (Žumberčanje so po večem unitarci) in oficiri, druga nič, torej je tudi politične agitacije malo.«¹⁷

Po dokončni združitvi Vojne krajine s Hrvaško leta 1881 sta bila Žumberak in Marindol začasno podrejena hrvaški upravi. Jeseni istega leta se je to vprašanje obravnavalo v kranjskem deželnem zboru. Slovenski poslanci so bili tokrat proti priključitvi Žumberka, zahtevali so le Marindol in ureditev meja. V zameno za Žumberak so si hoteli izposlovati dolensko železnico. Nemško-ustavoverna stran je zagovarjala aneksijo, kar je bilo zaradi njene večine tudi sprejeto.

* * *

¹³ Ibid.

¹⁴ Stenographischen protokollen des Herrenhauses, zasedanje 11. maja 1871, str. 208.

¹⁵ Slovenski narod, 23. 5. 1871.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

Časopisna poročila pred to razpravo dokazujejo, da slovenski politiki niso vedeli, kaj naj s tem vprašanjem počnejo. V *Slovincu* so tako maja 1881 označili Uskoke za »Srbo Hrvate«, čeprav so jih imeli tudi za Belokranjce, zato naj bi bilo vseeno, kam bo Žumberak priključen. Prokranjski liniji so, kot je bilo pričakovati, sledile *Novice*, ki so napisale, da je nastopil pravi čas, »o Žumberku in Marijinem dolu v razmeri s Kranjsko spregovoriti nekoliko besedi.« Poleg drobnega geografskega opisa so pri *Novicah* opisali tudi psihološki karakter tamkajšnjih prebivalcev: »Stanovalci teh ozemelj so bistrourni, hrabri in zaradi imenitnih vojnih zaslug so bili mnogokrat od vladarjev pohvaljeni.« Kmetijsko rokodelske *Novice* ne bi bile vredne svojega imena, če ne bi omenile žumberške živine, katero »gonijo na sejme po Dolenjskem«, saj »geografična lega in druge okoliščine nanašajo, da ves promet teži na Kranjsko.«¹⁸

Podobno so razmišljali tudi pri *Slovenskem narodu* avgusta 1881, kar je presenetljivo glede na to, da so slovenski poslanci dva meseca kasneje zagovarjali diametralno nasprotno stališče. Žumberčanom so zagotovili, da se jim glede narodnosti »ni treba ničesar bati, če se žumberški okraj zedini s Kranjsko: oni bodo tudi potem ostali Hrvatje, ostali – Slovani.« Naš dopisnik je torej na svojevrsten način »kopiral« zagotovila hrvaških narodnjakov, po katerih bi Slovenci v razširjeni Hrvaški lahko brez težav zadržali svojo narodnost, in ga uporabil za žumberško območje v slovensko korist. Slovanska vzajemnost bi torej preprečila morebitne spore.¹⁹

Glasilu kranjskih »nemškutarških« ustavovercev *Laibacher Wochenblatt* pa je razkrilo, zakaj so imeli ti Uskoke za bolj kulturne kot ostale prebivalce Hrvaške. Zgodovinska pripoved, ki so jo prepisali iz *Wiener Allgemeine*, vsekakor predstavlja izvirno različico žumberške zgodovine. Neznani zgodovinar je žumberško preteklost navezal predvsem na zgodovino senjskih Uskokov. Pravzaprav je slednjim posvetil večino feljtona. Že na začetku je Uskoke označil kot slovanske prebivalce balkanskega polotoka, ki niso hoteli skloniti glave pred turško tiranijo in so rajši na tujem začeli svoje uspešno roparsko življenje. Senjski Uskoki bi morali braniti obalo pred Turki. Tako so vsaj obljubili nadvojvodi Ernestu, vendar se niso držali samo te naloge. Ščasoma so postali navadni morski roparji, ki niso prizanašali nikomur. Njihov lopovski sloves naj bi segal vse do daljne Škotske. Še zlasti so pri tem trpele Benetke. V prvem neuspešnem poskusu nadvojvode Ferdinanda, da bi na zahtevo Benetk preselil uskoške razbojnike v notranjost, naj bi ti pokazali vso svojo krutost. Uprli so se svojemu poveljniku, mu odsekali glavo in razstavili njegovo strahotno pohabljenno truplo v cerkvi, kjer so njihove ženske lizale kri, ki je tekla iz zijočih ran.

* * *

¹⁸ *Novice*, 24. 8. 1881.

¹⁹ *Slovenski narod*, 7. 8. 1881.

Njihov krvavi roparski ples se je po zagotovilih *Laibacher Wochenblatta* nadaljeval po celotnem Jadranu. Avtor je podrobno našteval grozodejstva, ki so sčasoma pripeljala do tega, da so Benetke napovedale vojno Avstriji. Triletna vojna vihra se je končala z obljubo Avstrijcev, da bodo Uskoke preselili v notranjost. Ker so imeli Habsburžani takrat na Hrvaškem in Ogrskem nadvse negotovo posest, je nadvojvoda Karel nekako pripravil kranjske deželne stanove do tega, da so mu za naselitev enega dela senjskih Uskokov izročili od Turkov opustošeni Žumberak. To naj bi se zgodilo pod pogojem, da bo ta distrikt po razpustitvi Vojne krajine spet pripadel deželi Kranjski.²⁰ Naselitev Žumberka naj bi se sodeč po tem članku zgodila šele po končani avstrijsko-beneški vojni, ki se je končala leta 1617 z madrijskim mirom, kar je daleč od resnice.

V tej pripovedi so bili Uskoki neizmerno pokvarjeni in kruti. Vendar pa se je njihov roparski karakter sčasoma le unesel: ko je prišel pod blagodejni vpliv avstrijske vojaške uprave, ki je dobila veliko nalogo, spremeniti divje ljudstvo v civilizirane državljane. Pri ustavovernem časopisu ne dvomijo, da je ta uprava, tako kot v drugih predelih Krajine, tudi v Žumberškem distriktu posadila zvesto-borbo cesarju in monarhiji ter spoštovanje zakonov. Poskrbela naj bi tudi za sposobno šolstvo. *Wochenblatt* je zaključil z mislijo, da lahko te ljudi, ki se bodo kmalu šteli za »naše zahodnoavstrijske rojake, pozdravimo kot prirastek k državotvorni sili«. V članku se sicer ne omenja, vendar lahko predvidevamo, da so imeli pri tem časopisu civilizacijo, ki je spreobrnila barbarske Slované, za nemško civilizacijo.²¹

Istega mnenja je bil tudi dunajski časopis *Neue freie Presse*, ki je nekdanjo divjost tamkajšnjega prebivalstva omenil, še preden je zaključil splošen geografski opis. Območje naj bi bilo nerodovitno in neprimerno za poljedelstvo, zato sta bila v prejšnjih stoletjih živinoreja in ropanje glavni zaposlitvi prebivalcev, nad katerimi se je neka državna listina še ob koncu 18. stoletja pritoževala, da imajo zelo divje običaje. Nadaljeval je z naselitvijo Uskokov, ki jo je postavil v leta 1530–1541 in z Valvasorjevimi opisi žumberških hišnih zadrug. Oborožen je bil tudi z nekaterimi statističnimi podatki, kar kaže na to, da je tej temi posvetil veliko pozornosti: Leta 1752 naj bi to območje štelo od 5 do 6.000 duš, leta 1835 po Frasu 6.965 prebivalcev, med njimi 4.440 Uskokov.²²

Zaradi neprestanega boja s Turki, piše *Neue freie Presse*, je to ljudstvo povsem »podivjalo«. Vsekakor je po njihovem mnenju prav, da se avstrijski vladi pripisuje velike zasluge, da je iz razbojnikov izobrazila pogumne in zveste čuvaje meje. Vojaška disciplina je obrzdala grobo naruro in jo postavila v službo višjih

* * *

²⁰ *Laibacher Wochenblatt*, 16. 6. 1881 in 26. 6. 1881.

²¹ *Ibid.*

²² *Neue freie Presse*, 22.7.1881.

državnih in kulturnih interesov. Civilna oblast pač ni bila v stanju, da bi krotila divje ljudstvo, saj je že Valvasor zapisal, da jih lahko obrzda samo »železna moč«. ²³

Avstrijska vojaška uprava je za ustavoverce nekakšen stroj, v katerega vtaknemo brezobzirnega jugoslovanskega barbara, ven pa potegnemo civiliziranega državljana, pripravljenega na življenje v kulturni Evropi. »Gorivo« tega stroja je seveda »nemška kultura«, »mazivo« pa avstrijski šolski sistem.

Omenili smo že, da je oktobra 1881 nemška večina v deželnem zboru podprla priključitev, slovenska manjšina pa jo je zavrnila. Poročilo upravnega odseka, v katerem so imeli Nemci večino, je poleg prometnih in geografskih razlogov za žumberško priključitev vsebovalo tudi svojevrstno ideološko sliko Žumberka, Vojne krajine in njune zgodovine nasploh. Potem ko je vojska Uskoke razrešila obveznosti, se jim je na naravnem in mednarodnem pravu zdelo utemeljeno, da so nekdanji Krajišniki pripadniki tistih dežel, na katerih tleh se je osnoval krajiški institut. Iz bistva mejnega instituta tudi izhaja, da ta ni bil nikoli nič drugega kot državni institut, kot cesarsko-avstrijski institut v polnem smislu svojega visokega pomena, nacionalnega karakterja pa naj ne bi imel. »Zvesto in pošteno so se borili Krajišniki in z njimi Žumberčanje in Marindolci za cesarja in državo in pogumno so sledili črno-zeleni zastavi. Hišo in domačijo, žensko in otroke so zapustili, da bi svojemu cesarju na bojiščih na severu in jugu pripomogli do zmage!« ²⁴

Seveda ustavoverni funkcionarji niso pozabili na blagodejni učinek avstrijskega izobraževanja. S civilizacijo, ki je bila Uskokom dostopna preko vojaških šol z zglednim vodstvom, naj bi se nekdanji Krajišniki čutili posej v prostosti prav tako Avstrijce kot prej.

Večina je še poudarila svoje strinjanje z noto ogrskega ministrstva, v kateri se omenja, da sta pravna in politična organizacija hišne zadruge avstrijskim dednim deželam popolnoma tuja. Toda po njihovem nazoru je to lahko za Žumberak in Marindol samo dobro, kajti odprava hišnih zadrug naj bi bil eden od prvih pogojev za njihovo boljšo materialno eksistenco.

Glede na to, da je zakon z dne 8. junija 1871 povsem ignoriral odškodnino Kranjski za večstoletne investicije v nekdanjo Vojno krajino, da je Žumberak kot naravna trdnjava nespornega pomena za razmejitev kranjske proti Hrvaški in Ogrski, da so prometne povezave teh območij s Kranjsko zelo živahne, da zaradi izbočene meje vzdolž metliškega sodnega okraja nastajajo vsestranske težave, poziva večina upravnega odbora deželni zbor, naj vztraja pri »/.../ priznanih kran-

* * *

²³ Ibid.

²⁴ Bericht der verstärkten Verwaltungs-Ausschusses über die Regierungsvorlage Nr. 27, betreffend den ehemaligen Militärgrenzdistict Sichelberg und die Gemeinde Marienthal, Beilage 54, Obravnave kranjskega deželne zbornice 1881, Priloge, str. 585.

jskih pravicah z državnim zakonom z dne 8. junija 1871 št. 49 do žumberškega okraja in občine Marindol v polnem obsegu nekdanje pripadnosti.«²⁵

Čeprav je slovenska manjšina zavračala priključitev iz načelnih razlogov, je vseeno priznavala, da ima Kranjska do »uskoških selišč« zgodovinsko pravico: »Tudi manjšina je do konca uverjena, da je pravica kranjske dežele do Marijindolske občine ter do žumberškega okraja zgodovinsko dokazana, in da o tem nij dvombe nikakršne, da ima zatorej Kranjska dežela pravico zahtevati reinkorporacijo vsega Žumberškega okraja in da se jej ta pravica ne sme kratiti, ker drugače bi se pravica prav žalila.«²⁶ Poudarili so, da so se ta območja narodno, versko in administrativno povsem odtujila in da je v tamkajšnjem ljudstvu nastala zavest pripadnosti Hrvaški, kar je treba upoštevati.

Živahna razprava v deželnem zboru je skristalizirala tako slovensko kot nemško stališče. Dr. Valentina Zarnika je zmotilo prepričanje nemške večine o tem, da starovne hišne zadruge kot oblika družinskega življenja niso primerne za življenje v modernem 19. stoletju: Po njegovem se kaj takega ne more dokazati. »Literatura srbsko-hrvatska je jako bogata glede tega vprašanja, ki se je razmotrivalo na desno in levo /.../ In tudi drugi narodi so se začeli zanimati za to vprašanje, kakor Nemci, Francozi, in so se z entuzijazmom izrekli za zadruge. /.../ Stvar torej ni dognana, vsi pa pripoznavajo to, da je zadruga star slovanski institut, kjer je popolnoma izključen proletarijat.«²⁷ Njegov nazorski nasprotnik Luckmann sicer ni delil mnenja o koristnosti praslovanske zadruge, zato pa se je navdujševal nad uskoškim znanjem nemščine: »In če boste prišli v Krajino /.../ boste presenečeni, kako veliko, kako dobro in kako lepo tam nemško govorijo. Tamkajšnja sodišča so bila do pred kratkim povsem nemška in po mojem mnenju tamkajšnji prebivalci strahu pred germanizacijo ne bodo imeli. /.../ « Kot se je v Granici germaniziralo, tega se vi na Kranjskem hvala Bogu, ali rajši bi rekel 'žal', nimate za bati.«²⁸ Temperamentni Zarnik je sicer pripisoval Uskokom mnogo vrlin, a znanja nemščine, o katerem je govoril Luckmann, ni bilo med njimi: »Akoravno je germanizem navaljival naje 200 let, vendar ni nič opravil, in narod se niti za črtico ni pokvaril. /.../ Sedaj se počutijo kakor človek, ki pride iz sužnosti v domač kraj. Ako bi jim sužnost ponujali, ne vem ali bi jo sprejeli. Gospod Luckmann je tudi rekel, kako lep nemški jezik je slišati v Granici. Znano je, da je v vseh nemških humorističnih listih stoječa figura: 'Bruder Jovo, wenn er deutsch spricht.' In ta 'Bruder Jovo' tako nemško tolče, da bi dobro bilo, ko bi graničarji

* * *

²⁵ Ibid., str. 591

²⁶ Predlog manjšine pomnoženega upravnega odseka o 2. resoluciji v zadevi nekdanjega žumberškega okraja in občine Marijindol, priloga 54, Obravnave kranjskega deželnega zbora, Priloge, 1881, str. 593.

²⁷ Obravnave kranjskega deželnega zbora 1881, zasedanje z dne 21. 10. 1881, str. 235.

²⁸ Ibid.

tukaj poslanca imeli, da bi nemško govoril.«²⁹ Zarnikov poslanski kolega Ivan Navratil se je s tem popolnoma strinjal. Navedel je primer, ko je neki Uskok prevedel izraz »ministrstvo za bogočastje in nastavo« (Ministerium für Kultus und Unterricht) v »Ministerium für Gottesverehrung und Fortsetzung (ministrstvo za božje čaščenje in nadaljevanje).

Voditelj kranjskih ustavovercev Karel Deschmann je zbodel slovenske narodnjake tam, kjer jih je moralo zaboleti. V obraz jim je vrgel trditve hrvaških etnografov: »Naši 'Beli Kranjci' niso nič drugega kot Hrvati in gospodu poslancu Zarniku, ki je v slovanski etnografiji zelo dobro podkovan, mora biti znano, da najodličnejši slovanski etnografi štejejo Belokranjce k hrvaškemu plemenu in da je meja hrvaškega plemena potegnjena vzdolž kočevskih hribov na obrobje črnomaljskega območja.«³⁰ V obrambo svojih trditev pa je navedel najnovejše delo znanega hrvaškega zgodovinarja Radoslava Lopašića z naslovom Žumberak.³¹ Zarnik se ni strinjal: »Jaz sem Lopašiću oseben prijatelj ali ga nimam za tako avtoriteto, da bi ga navajal kot etnografa, meni je prva avtoriteta za vse Slovanstvo Miklošič. In Miklošič pravi, da segajo Slovenci do Zagreba, vmes je nekoliko Srbov, Hrvatje so v Reški županiji, v Granici in Dalmaciji. On je to po jeziku dokazal, se ve, da si je nakopal s tem veliko borbo na glavo, ki še sedaj ni rešena. Zagrebški, križevski in varaždinski Hrvatje so torej etnografično Slovenci, kakor prebivalci metliškega in črnomaljskega okraja, ali historično so postali Hrvati /.../«³² Žumberčani in Marindolci so oboji, kot trdi Zarnik, izkjučno Srbi, torej niso prebivalci Žumberka zaradi unijatstva Belokranjcem nič bližji. »Marindolci pravijo o njih, to so naša braća, oni so zapustili pravo vero, pa so šli k rimokatolikom in zato jih strastno sovražijo, ker so njihovo vero zatajili.«³³

Poleti 1883 je mešana ogrsko-avstrijska komisija raziskala razmere na mestu samem. Kranjska člana sta predlagala delitev Žumberka, ogrska pa sta to ostro zavrnila.³⁴ Neuspeh mešane komisije ne preseneča, če vemo, da sta bila njena člana tudi Nikola Badovinac in Savinschegg, sicer največja »jastreba« z obeh strani. Ogrska komisarja nista bila pooblaščenca, da bi razpravljala o državnopravnih vprašanjih, avstrijska člana pa sta imela to vprašanje za rešeno v korist Kranjske, saj je ogrsko ministrstvo s pridržkom priznalo kranjske pravice.

* * *

²⁹ Ibid., str. 240.

³⁰ Ibid.

³¹ Glej: Radoslav Lopašić, Žumberak, Zagreb 1881, str. 11 in 12.

³² Obravnave kranjskega deželnega zbora 1881, zasedanje z dne 21. 10. 1881, str. 240.

³³ Ibid.

³⁴ Hrvatski državni arhiv (HDA), Predsedništvo zemaljske vlade (PRZV), šk. 238, Protokoll aufgenommen zur Prüfung der Sichelburger-Marienthaler Angelegenheit in der Richtung einer eventuell durchzuführenden Gränzregulierung.

priključitev upravičeno tudi iz naravnopravnega vidika, kar naj bi dokazovale njihove »želje«. Otipljivejših podatkov o tem, kako se izražajo te »želje«, nam Slovenec ni zaupal.

Žumberško vprašanje so v kranjskem deželnem zboru leta 1896 na pobudo konzervativno usmerjenega kanonika Kluna ponovno obudili pripadniki Katoliške narodne stranke. Katoliški poslanci so izkoristili pogajanja o novi avstro-ogrski kvoti in zahtevali priključitev Žumberka. Liberalni poslanec Tavčar sicer ni zagovarjal priključitve in historičnega prava, vendar so liberalci vseeno glasovali za aneksijo. Najverjetneje je na njihovo glasovanje vplival sporazum s kranjskimi Nemci.

Katoliške politike je v tem primeru bolj kot blagostanje Žumberčanov skrbelo materialno stanje vojvodine Kranjske po katastrofalnem potresu 1895, ki bi ga lahko izboljšali z izsekavanjem žumberških gozdov: »Toda čemu bi se zakopavali v dolgove, /.../, ko imamo v žumberškem okraju najboljše sredstvo, s katerim bi se mogla naša porušena dežela zopet nekoliko opomoči.«³⁸ V deželnozbornski razpravi 8. februarja 1896 je rahlo neusklajeno izvenel govor Ivana Tavčarja, ki je govoril proti priključitvi, glasoval pa je za. Po njegovem prepričanju je Žumberak revna dežela, s katero bi imela Kranjska samo probleme: »/.../dalje pa bodo /.../ tudi Žumberčani prišli pred visoko zbornico in zahtevali vodovode, vodnjake, okrajne ceste in pota. /.../ In končno /.../morali bomo za 11.000 Hrvatov preskrbeti tudi hrvatsko šolo. Dva jezika imamo dandanes v deželi in že s tema imamo zadosti sitnosti, sedaj pa naj pride še tretji in naj pride tudi še tretja vera, ko imamo že z dvema dovolj sitnosti in preprirov!«³⁹ Postavlja se vprašanje, ali se spleča zaradi malega Žumberka postaviti v nasprotje s celim hrvaškim narodom, ki ima pravico do njega na osnovi naravnega prava. Kljub temu bo za resolucijo glasoval. Vsa zmešnjava okoli tega območja dežele Kranjske ne zadeva in »ako je kanonik Klun govoril in sanjal, da se bo iz Žumberka dal za našo deželo izčrpati tisti milijon, ki ga sedaj potrebujemo, so to le gole sanje. Vprašanje, čigavi so gozdovi, to vprašanje interesuje samo našo državo kot tako. Kajti, četudi Žumberk pripade h Kranjski, ne bo posledica to, da bi bili gozdovi last Kranjske dežele, ako bi tako bilo, dobro, potem zahtevajmo Žumberk, in če ga nam Ogrji z lepa ne dajo, prisilimo jih z vojsko (Veselost)!«⁴⁰

Tavčarja je zavrnil katoliški poslanec Schweiger, sicer duhovnik v belokranjski fari Radovica, ki mu je zagotovil, da novepečeni Kranjci ne bodo zahtevali vodnjakov. »/.../ imajo jo več, kot je treba, toliko, da pripovedujejo, da na Gorenjskem

* * *

³⁷ Ibid.

³⁸ Slovenec, 28. I. 1896.

³⁹ Ibid., str. 331.

⁴⁰ Ibid.

molijo za tiste, ki žive pod Uskoki, da bi jih Bog obvaroval nesreče, češ, svoječasno jih bo preplavila voda iz Gorjancev.«⁴¹ Prav tako je neutemeljen Tavčarjev strah pred novo vero, saj so Žumberčani prav tako katoličani. Na to pripombo mu je Tavčar kar iz svojega sedeža zabrusil: »Bojim se! Kaj pa je to slabega?« vendar Schweigerja to pri opisovanju verske idile ni motilo: »Ž njimi živimo, gospoda moja, v tako lepem miru, da se mnogokrat zgodi, da si duhovniki med sabo pomagamo drug drugemu. Kadar sosednjega župnika ni doma, grem, ako je potrebno, jaz tja in opravi duhovno službo.«⁴² Strahu med prebivalstvom spornega območja glede Kranjske sploh ni. Ravno nasprotno. Preden je šel v Ljubljano, so ga obiskali Žumberčani in prosili, naj dela za to, da bi postali Kranjci.

Slovenski časopisi se tokrat v žumberški spor niso poglobljali. Liberalni *Slovenski narod* nad priključitvijo Žumberka ni bil navdušen. Zbodlo ga je predvsem hudovanje hrvaških časopisov nad predlogom slovenskih katoliških politikov. »Ker je pa v narodnem interesu želeli dobrih odnošajev z brati Hrvati, je vsekako vprašanje, če je povsem umestno, da se bi vprašanje sedaj reševalo.« Brez obtoževanja »klerikalcev« enostavno niso mogli: »Do sedaj je naša dežela skoro čisto rimsko-katoliška, a Žumberčanje pa so grški katoličani in bati se je kacega verskega razpora, posebno ker je mogoče, da bi jih pregoreči naši duhovniki skušali pridobiti za rimsko katoličanstvo. Da ta naš strah ni neupravičen, kaže pogled v Galicijo, kjer je mej Rusini in Poljaki tudi hud verski razpor, če tudi se ločijo le po obredu. Mnogi poljski duhovniki vzlic papeževim prepovedim love Rusine za rimsko katoličanstvo. Kranjska pa ima že dosti razporov in ji ni treba še novih.«⁴³

Na predvečer prve svetovne morije je slovenski politik Fran Šuklje⁴⁴ prišel na idejo, da bi sam raziskal skrivnostno žumberško deželo. »Komaj en mesec pred tem usodnim dnevom (začetkom 1. sv. vojne: op. M. Z.) sem se vrnil z zelo zanimivega potovanja iz pokrajine, ki leži pred našimi durmi, je dobesedno kos naše grude, pa jo manj poznamo nego visoko planoto centralne Afrike. Prišel sem iz slavnega **Žumberka** (poudaril Šuklje)!« Večkrat ga je že mikalo v te kraje. Nenazadnje je bil na bližnjo Belo krajino navezan tudi zato, ker je bil njegov oče Belokranjec. Nekajkrat jo je že mahnil po žumberškem robu s Trdinovega vrha,

* * *

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Slovenski narod, 28. 1. 1896.

⁴⁴ Fran Šuklje (1849–1935), politik in zgodovinar, državno- in deželnozborski poslanec, 1885, je v narodni stranki nasprotoval radikalom in postal voditelj zmerne struje (elastikarji). Povezoval se je zlasti z J. Kersnikom, stalni nasprotnik mu je bil I. Hribar, v državnem zboru je bil pomemben Slovenec v Hohenwartovem klubu. Sprva liberalno usmerjen, 1903 ga je kandidirala katoliška SLS v državni zbor, od 1908 do 1911 kranjski deželni glavar. Enciklopedija Slovenije, knjiga 13, Ljubljana 1999, str. 164.

»kakor so v novejšem času prekrstili Sv. Gero /.../« skozi revne gorske vasi Buliće in Sekuliće v Metliko.⁴⁵

Razlog za žumberško »ekspedicijo« ni bila samo »divna pokrajina z naravno lepoto«, s politiko obsedeni Šuklje se je hotel na mestu samem prepričati, ali bi morala Kranjska ta košček uskoške zemlje priključiti svojemu teritoriju: »Radovednost moja je pa pred vsem vzbujalo dejstvo, da je bil kranjski deželni zbor že dvakrat, leta 1881 in 1896, načel vprašanje žumberške pripadnosti, žalibog vedno ob času, ko baš nisem bil deželni poslanec.« Neskromni Šuklje se ni branil povedati, kako kakšno stališče bi zavzela njegova oseba, če bi takrat sedela v deželnem zboru: »Obakrat je naš deželni parlament nazaj zahteval odtujeno mu pokrajino, obakrat bi jaz bržkone ugovarjal, da bi bil tedaj član deželnega zastopa.« Veliki državnik prav tako ni mogel mimo dejstva, da začasen status Žumberka njegovim prebivalcem onemogoča politično udejstvovanje: »Poleg tega pa so bili Žumberčani od l. 1870 sem vprav evropska zanimivost, kajti še pred pričetkom 20. stoletja so bili oni **edini** Evropejci (poudaril Šuklje), ki niso imeli nobenih ustavnih pravic ter niso nikamor pošiljali svojih zastopnikov.«⁴⁶

In tako je Šuklje junija 1914 sestavil »ekspedicijo za raziskovanje žumberške dežele, skrbno se pri njeni sestavi ozirajoč na kakovosti posameznih članov.« »S pogledom na kmetijstvo in zlasti na vinarstvo sem si pridružil milega mi prijatelja Bohuslava Skalického, za prometne razmere mi je služil kot izvedenec mnogoletni načelnik metliškega cestnega odbora, prijatelj Ivan Golia, sedaj metliški mestni župan, in kot folklorist in poznavatelj narodnih šeg in noš nam je služil viniški nadučitelj Lovšin.« »Prišutil« se jim je tudi tedanji črnomaljski glavar, nad katerim pa Šuklje ni bil navdušen, saj ga je včasih motila njegova prisotnost.⁴⁷

Žumberak je s svojo »zgodovinsko romantiko« razburkal Šukljetovo bogato domišljijo, tako da se je večkrat zasanjal v ono dobo, »/.../ ko so predniki sedanjih 'Vlahov', oni čistokrvni srbski 'Uskoki', vajeni rednih bojev z divjim Turčinom, s svojega orlovskega gnezda odtod gledali in prežali, ali se odkod zopet javi turška nevarnost ali pa tudi, če ne bi bila sedaj ugodna prilika, udariti jo na turško ozemlje ter se tam nekoliko odškodovati za pljačkanje in za pokol, ki so ga trpele slovenske in hrvatske dežele neprestano od divjega nasprotnika.«⁴⁸

V Sošicah so na njihovo čast improvizirali pravo malo narodno veselico. »Gradski načelnik in župnik, učitelj in občinski tajnik, ne pozabiti prav fletnih in veselih učiteljic, vse se je radovalo našega prihoda.« Kljub veličastnemu sprejemu

* * *

⁴⁵ Fran Šuklje, Iz mojih spominov, II. del, Ljubljana 1995, str. 246.

⁴⁶ Ibid., str. 247.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid., str. 248.

Šuklje ni skrival svojega namena, da hoče preštudirati žumberško vprašanje. Čeprav je bil navdušen zgodovinar, se je v žumberškem primeru odrekel historiji in državnemu pravu: »A že isti dan, mnogo izraziteje pa drugi dan našega popotovanja sem se mogel uveriti, da ogromna večina žumberškega prebivalstva odločno odklanja združenje z materjo zemljo, priklopitev h Kranjski. In to odloča! Kaj pomenijo temu nasproti zastarele listine, zaprašeni pergamenti, iz katerih pač lahko neovrženo dokažemo, da je Žumberk integrujoč del Kranjske, ter da se ta ni nikoli odpovedala svojih lastninskih pravic! Kaj pomenijo vsa ta pravna dokazila nasproti jasnemu dejstvu, da si žele kvečjemu tiste vasi, ki vise proti Metliki, pod Kranjsko, dočim ves drugi svet o taki državnopravni spremembi ničesar neče slišati. Predvsem pa jej odločno nasprotuje odvažen stan: vsa duhovščina, oženjeni unijati nič manj nego rimsko-katoliški župniki!«⁴⁹

Šuklje in njegova družčina so se vrnili domov dan pred 28. junijem 1914, ko so v Sarajevu počili usodni strelji. Vojna, ki je sledila, je s krvjo in jeklom razbila staro monarhijo, s tem pa so historične kranjske pretenzije postale nesmiselne. Nenazadnje je dežela Kranjska celo prenehala obstajati. Žumberčani so se svojega začasnega statusa rešili šele takrat, ko je umrla država, ki so ji stoletja služili.

* * *

⁴⁹ Ibid.

AVGUŠTIN MALLE

NEKAJ O DELU KOMISIJE ZGODOVINARJEV REPUBLIKE AVSTRIJE

IZHODIŠČA, PRIPRAVE IN OKVIR

Januarja 2003 je Komisija zgodovinarjev Republike Avstrije zaključila svoje delo z obširnimi končnimi poročili (Clemens Jabloner, Brigitte Bailer-Galanda, Eva Blimlinger, Georg Graf, Robert Knight, Lorenz Mikoletzky, Bertrand Perz, Roman Sandgruber, Karl Stuhlpfarrer, Alice Teichova: Vermögensentzug während der NS-Zeit sowie Rückstellungen und Entschädigungen seit 1945 in Österreich. Forschungsbericht der Historikerkommission der Republik Österreich. Zusammenfassungen und Einschätzungen. Schlußbericht. Wien 2003). V njem je strnila bistvene izsledke 54 raziskovalnih poročil, ki so nastala na osnovi 47 projektov, pri katerih je sodelovalo nad 160 raziskovalcev raznih disciplin. To so bili predvsem raziskovalci novejše, gospodarske in socialne zgodovine ter pravniki. Ob teh raziskavah je potekalo raziskovalno delo, ki je bilo financirano in podprto s strani podjetij in bank. Tako je Avstrijska poštna hranilnica za svoje področje naročila posebno raziskavo, podobno je storila Bank-Avstrija ter druge manjše banke. Dunajski Dorotheum je naročil raziskavo o provenienci umetnin, ki jih je v svojo last dobil v nacistični dobi. Raziskava po naročilu Dorotheuma je sprožila odmeven zaseg neke umetnine Egona Schieleja iz zasebne zbirke avstrijskega zbiratelja v Združenih državah Amerike. Zvezne oblasti so pohitele in naročile pregled o provenienci umetnin v lasti svojih muzejev in galerij. Temu zgledu so sledile dežele. Med avstrijskimi podjetji, ki so se hote ali nehote morali soočiti s preteklostjo, se je znašlo linško podjetje VÖST, kjer je v vojnih letih v nečloveških razmerah delalo veliko število prisilnih delavcev. Osnovne podatke o njih so dobesedno odkrili kar na območju podjetja. Skratka, ker je bila Avstrija s svojo preteklostjo soočena kot še nikoli doslej, ni mogla pričakovati, da bo pozornost mednarodne javnosti popustila. Nekaj podobnega se je namreč zgodilo v šestdesetih letih 20. stoletja; vendar je tedaj mednarodno zanimanje naglo popustilo, državna administracija pa je vse to le naglo registrirala, na žrtve pa spet pozabila.

Politični forumi avstrijske republike so sklep o ustanovitvi Komisije zgodovinarjev po daljši razpravi, predvsem pa pod vplivom dela sorodnih komisij in dokaj jasnih zahtev posameznih skupin žrtev zlasti v Združenih državah Amerike, sprejeli 1. oktobra 1998. Komisiji so zaupali mandat, da razišče in poroča o »celotnem sklopu razlastitev na območju Republike Avstrije v času nacizma in o vračanju oziroma o odškodninah (ter gospodarskih in socialnih storitvah) Republike

Avstrije od leta 1945 naprej«. Konec aprila 1999 so bila odobrena potrebna sredstva v višini 6,468 milijonov evrov, na osnovi česar je komisija razpisala raziskovalne projekte. Člani komisije so v svojem delovnem programu upoštevali tudi etnične skupine v Avstriji in tako se je v okviru celotnega raziskovalnega programa lahko šestčlanska raziskovalna skupina (Auguštín Malle, Alfred Elste, Brigitte Entner, Boris Jesih, Valentin Sima, Heidi Wilscher) lotila projekta »Odvzem premoženja, vrnitev in odškodnina na primeru pripadnikov slovenske manjšine in njenih zvez ter organizacij«. Nosilec projekta je bil Inštitut za zgodovino univerze v Celovcu s predstojnikom univerzitetnim profesorjem dr. Günther Hödlom na čelu. Vodenje projekta je prevzel Auguštín Malle.

AVSTRIJA »PRVA ŽRTEV«

Avstrija je desetletja skrbno gojila tezo, da je bila prva žrtev nacistične Nemčije, pri tem pa se je rada sklicevala na moskovsko deklaracijo z dne 1. novembra 1943. Pri tem je pazila, da v javnost ni prišel drugi del deklaracije, ki govori o avstrijski soodgovornosti pri vojni na strani Hitlerjeve Nemčije. K utrditvi teze so veliko pripomogli tudi zgodovinski učbeniki, ki so v smislu »avstrijske državotvornosti« v svoj ilustrativni material vključevali slike o povojnih avstrijskih politikih obeh velikih strank v koncentracijskih taboriščih, neradi in redko pa slike o sprejemu Hitlerja v Avstriji v dneh po »anšlusu«. Svojo vlogo so pri tem odigrala tudi sredstva javnega obveščanja. S polovičnimi resnicami sta v določeni meri prekinila šele televizijska dokumentarca Huga Portischa »Österreich I« in »Österreich II«, ki ju je videlo veliko število Avstrijcev.

Avstrijci so bili žrtve, v veliki meri pa tudi storilci. V devetdesetih letih dvajsetega stoletja so vodilni predstavniki Avstrije (n. pr. kancler Franc Vranitzky in predsednik Thomas Klestil) vedno znova spregovorili o storilcih in o »moralni soodgovornosti« Avstrijcev. Obširno raziskovalno delo Komisije zgodovinarjev je razkrilo pošastno dimenzijo nacističnega premoženjskega rop. Naročniki so pričakovali, da bodo raziskave aplikativne in bodo vsaj delno olajšale odločanje pri plačilu odškodnin. Ta pričakovanja je treba relativirati oziroma problem postaviti v pravo sorazmerje. Niti ni mogoče »poplačati« roparskega pohoda niti za prizadete krivice materialno »odškodovati« žrtve. V »splošnem odškodninskem fondu Republike Avstrije je zbranih 180 milijonov evrov. Upravičenci so do 28. maja 2003 vložili okoli dvajset tisoč prošenj. Tako je Johannes Popper-Podkragy, dedič enega najpremožnejših Avstrijcev predvojnega časa, vložil prošnjo v višini 500 milijonov evrov, velike zahteve pa so postavili tudi Habsburžani. Razumljiva in utemeljena je visoka zahteva judovske skupnosti.

Žrtvam nacističnega preganjanja je Avstrija po vojni posvetila nekaj pozornosti, ukrepe pa je izvajala brez pravega prepričanja in deloma zelo počasi, saj se je

preživelim žrtvam in svojem umrlih čas iztekal. Z ukrepi v prid nekdanjim nacionalsocialistom (»prizadetim po denacifikaciji«), žrtvam vojne, prizadetim zaradi zasedbe po zaveznikih, pripadnikom vermahta in drugim skupinam je država ustvarila nedopustno uravnilovko »žrtev«. Prišlo je do nivelizacije »žrtev«, ki so zaradi nacizma subjektivno doživele škodo, vendar je ta nivelizacija vključevala storilce in nosilce nacističnega režima.

Prav tako so omahljivost in zavlačevanje avstrijskih oblasti sodoživljale žrtve iz vrst koroških Slovencev. Poseben aspekt v tem razvoju je bil, da so koroške oblasti po eni strani pod vtisom pričakovanih jugoslovanskih zahtev po spremembi avstrijsko-jugoslovanske meje deklarativno napovedovale takojšnjo in naglo poravnavo škode, ki jo je nacizem prizadejal koroškim Slovincem, na drugi strani pa so skrbno pazile, da se slovenske žrtve ne bi povezale in združile v posebni organizaciji in tako učinkoviteje uveljavljale svoje zahteve. Zavlačevale so ustanovitev Zveze slovenskih izseljencev, prav tako pa v prvih povojnih letih ni bilo govora o odškodninah. Pri tem je svojo vlogo odigrala tudi britanska zasedbena oblast. Ukrepi oblasti so bili pomanjkljivi med drugim zaradi tega, ker se avstrijska družba ni resno lotila denacifikacije. V administraciji dežele je sicer prišlo do sprememb, saj so morali deželo na zahtevo britanske vojaške vlade oziroma civilne uprave zapustiti uradniki, ki so sem prišli iz rajha, Korošci, manj obremenjeni člani nacistične stranke, pa so kmalu ponovno zasedli svoja mesta. To se je najizraziteje pokazalo na področju šolstva. Dežela je po vrsti sprejemala v službo učitelje, ki so bili nekaj mesecev prej še vneti zagovorniki nacizma. Podobno se je dogajalo tudi pri sami šolski administraciji, če spomnimo le na to, da je še nekaj časa po vojni funkcijo deželnega šolskega nadzornika opravljal slovit Georg Graber, v velikovškem okraju pa vztrajal »na položaju« Gornik. Odgovorni za šolstvo so tedaj zapisali, da bi morali, če bi hoteli dosledno izvajati denacifikacijo med učiteljstvom, šole sploh zapreti.

VPRAŠANJE »JAVNEGA ZANIMANJA« ZA ŽRTVE

V zvezi z odvzemom premoženja in njegovo restitucijo moramo glede slovenske manjšine na Koroškem in primerjave z drugimi skupinami žrtev opozoriti na nekatere skupne značilnosti zgodovinskega poteka, zabeležiti pa tudi obstoječa razhajanja. Za koroške Slovence velja, da jim je uspelo ustvariti določeno pozornost javnosti in zbuditi poslušnost za krivice, ki so jih doživeli v nacističnem času. V javnosti je bil problem enkrat bolj, drugič manj intenzivno prisoten. Pri tem je bila pomembna tudi vloga Jugoslavije. V nekaj letih je bilo na to temo napisanih nekaj znanstvenih razprav. Veliko zaslugo za to ima gotovo Zveza slovenskih izseljencev, ki je na svojih občnih zborih in drugih srečanjih vedno spet opozarjala, da krivice niso popravljene in da odškodnin ni. Zveza je s

pomočjo drugih slovenskih organizacij zbirala ustrezno dokumentacijo, ki je koristila pri stikih z deželnimi in državnimi oblastmi. V koroških slovenskih medijih je bil problem stalno prisoten. Verjetno so določeno pozornost javnosti skušale ustvariti tudi druge skupine žrtev, vendar jim v avstrijskem merilu to ni uspelo do te mere kot slovenski. Morda je treba iskati vzrok tudi v tem, da so se žrtve iz vrst večine kmalu organizirale na strankarsko politični osnovi ali pa se v tej smeri pustile zlorabiti. Koroška deželna vlada, zlasti njen manjšinski referat pod vodstvom deželnega svetnika Joška Tischlerja, je že avgusta 1945 pričela z ustreznim ugotavljanjem škode. Komisije, ki so škodo ugotovljale, so imele člane, ki so jim pregnanci zaupali. V obratnem primeru pa je prišlo do konfliktov, kot med drugim dokazuje primer iz velikovškega okraja. Tam je namreč slovenski pregnanec med člani komisije opazil človeka, ki ga je v aprilskih dneh 1942 pregnal z rodne grude in zgrabil za vile. Deželna vlada je primer naglo preiskala in komisijo na novo sestavila. Glede na vse žrtve nacizma, o katerih je tekel pogovor na sejah vlade, lahko govorimo o tem, da je v prvih povojnih mesecih ta kolegij problematiko iskreno obravnaval. Iniciativen je bil predvsem deželni svetnik Ferdinand Wedenig. Seveda so se zgodile tudi določene »nerodnosti«. Taboriščnike iz Dachau-a so v Celovcu slovesno sprejeli, jih takoj politično funkcionalizirali, s koroškimi Slovenci pa so imeli vrsto težav, če pomislimo samo na julijska dogajanja na beljaškem kolodvoru in na neprimerno in žaljivo ravnanje z njimi v celovski jezuitski kasarni. Slovenske žrtve nacizma, pregnanci (izseljenci) in politični preganjanci so poleg vrnitve premoženja zahtevali tudi odškodnino. Razvnela se je dolgoletna razprava o značaju taborišč, v katerih so preživeli nacistični čas. Pregnance so avstrijske oblasti vselej obravnavale kot posebno skupino, s politično preganjanimi in obsojenimi in vrst koroških Slovencev pa so ravnali v smislu veljavnih zakonov kot z vsemi žrtvami nacizma. Več problemov je bilo s skupino partizanskih invalidov, ki jim avstrijske oblasti niso hotele priznati invalidnin. Avstrija za žrtve nacizma iz vrst slovenske manjšine nikoli ni sprejela posebnega zakona. Njihove probleme je skušala reševati v okviru splošnih. Tako so n. pr. pregnanci dobili razne odškodnine šele v zadnjih dveh desetletjih, ko je Avstrija, deloma pod pritiskom mednarodne javnosti, sprejela ustrezne zakone in ustanovila razne fonde.

GLAVNA TEMATSKA TEŽIŠČA RAZISKAV

Povrnimo se k poročilom raziskovalcev, čeprav vseh niti ni mogoče naštetih. Omenimo le posamezne skupine žrtev: komisija je potrebno pozornost posvetila Judom, upoštevala usodo Romov in Sintov, sorazmerno pomembno mesto je odmerila etničnim manjšinam - koroškim Slovencem, (dunajskim) Čehom, gradiščanskim Hrvatom in Madžarom na Gradiščanskem; pozornost je namenila prisilnim delavcem na področju kmetijstva, v svoje raziskave je vključila

homoseksualce, posebno pozornost pa je posvetila usodi cerkva in ljudem, ki so bili preganjani iz verskih razlogov. Raziskave v celoti dokumentirajo načrtno in sistematično ropanje premoženja žrtev nacističnega nasilja - zaplembo vseh nepremičnin in premičnin (individualnih oseb, njihovih društev, organizacij, zvez in zadrug ter drugih pravnih oblik gospodarskih podjetij). Veliko pozornost je komisija namenila pravnim normam - zakonom, novelam zakonov, ki jih je po vojni sprejel avstrijski parlament s ciljem, da ublaži posledice nacističnega preganjanja in omogoči žrtvam popravo škode in plačilo odškodnin v obliki rent, invalidnin, enkratnih plačil i. dr. Pri tem je komisija pazila, da so raziskovalci analizirali predvsem izvajanje zakonov. Načelno lahko ugotovimo, da je država nekaj naredila tako glede poprave škode kot glede odškodnin. Pri izvedbi samih zakonov pa je prihajalo do težav, tako da so žrtve dolgo čakale na pozitivne odloke. Zanje so bile potrebne številne novelizacije ustreznih zakonskih predpisov oziroma je moral parlament sprejeti kar nekaj povračilnih zakonov in vedno znova podaljševati roke za prijavo oškodovanja in možnih oblik izplačila odškodnin. V tej zvezi so raziskovalci analizirali tudi delo povračilnih komisij, ki so delovale v okviru sodišč.

PRIMERA: ČEHI IN ČEHINJE, KOROŠKI SLOVENCİ

Vsaka raziskava, ki je bila izvedena po naročilu Komisije zgodovinarjev, govori o individualnih in kolektivnih usodah žrtev nacizma. Tukaj hočemo več pozornosti posvetiti dvema: »Odvzem premoženja, vrnitev in odškodnina na primeru pripadnikov slovenske manjšine in njenih zvez ter organizacij« (avtorji Avguštin Malle, Alfred Elste, Brigitte Entner, Boris Jesih, Valentin Sima, Heidi Wilscher) ter »Čehi in Čehinje, odvzem premoženja in restitucija« (avtorja Eduard Kubu in Gudrun Exner). V zadnjem primeru avtor in avtorica analizirata zgodovino dunajskih Čehinj in Čehov (nekaj jih je bilo tudi v dunajskih obmestnih občinah, ki so spadale pod deželo Nižjo Avstrijo, večja skupina Čehinj in Čehov pa je živela še v Gradcu). Čeprav raziskavi obravnavata po tipologiji različni etnični skupini («avtohtono» in «moderno-migracijsko»), je mogoče ugotoviti veliko sorodnosti pa tudi nekaj temeljnih razhajanj.

Vemo, da sta manjšini po prvi svetovni vojni sodelovali. Dunajski Čehi so omogočili izhajanje prvega povojnega slovenskega časopisa »Glas pravice« (1921), pa tudi dolgotrajnejšega »Koroškega Slovenca« (1921-1941); manjšini sta sodelovali tudi politično. Dunajski Čehi so leta 1925 kot svoje vrhovno predstavniško telo ustanovili Manjšinski svet (Minderheitsrat) in se večinoma že dve leti prej integrirali v Socialdemokratski stranki Avstrije. Ta jim je zagotovila dva mandata v dunajskem deželnem zboru oziroma občinskem svetu. V okviru Komunistične stranke Avstrije je delovala češka sekcija, kratek čas pa je obstajala

Češka ljudska stranka. Na Dunaju in njegovi okolici je delovalo okoli 300 čeških društev. Med temi je bilo najpomembnejše društvo Komensky, sledila sta Sokol in Orel, izhajala sta dva dnevnik in nekaj tednikov. Uspešno je delovala posebna češka Trgovska zbornica z okoli 2.800 člani, med češkimi bankami in zadrugami pa je izstopala dunajska filiala praške živnostenske banke s 121 nameščenci in s približno 28.000 klienti ter močno mednarodno zasidranostjo. Vzdušje dunajskega prebivalstva proti Čehom tudi pred »anšlusom« ni bilo dobro (krilatica »Sauböhm« je bila pogosta), potem pa se je še zaostriilo. Po ljudskem štetju leta 1934 je bilo v Avstriji 51.866 Čehov, zasebni podatki pa so govorili o okoli 100.000. Tako kot na Koroškem so novi nacistični mogotci obljubljali vse mogoče, da bi Čehi 10. aprila 1938 glasovali v prid Nemčije; zanje so pripravili celo posebna glasovalna mesta, s čimer je bila kontrola še ostrejša. Avtorja menita, da je s terorjem proti Čehom soglašala velika večina dunajskega prebivalstva.

Pravna situacija obeh manjšin se je razlikovala. Koroški Slovenci so se pri svojem delu sklicevali na manjšinskovarstvena določila šenžermenske mirovne pogodbe, pravni status Čehov pa je urejala tako imenovana Brnska pogodba, ki sta jo Avstrija in Čehoslovaška podpisali leta 1921. Politično življenje dunajskih Čehov je prenehalo leta 1934, med koroškimi Slovenci pa je nekaj političnih potez lahko opravila oziroma vodila še Slovenska prosvetna zveza, če n. pr. pomislimo na sicer neuspešna pogajanja za izboljšanje šolstva koroških Slovencev. Na osnovi Brnske pogodbe je v šolskem letu 1937/38 na Dunaju delovalo še 7 javnih šol s češkim učnim jezikom. Poleg tega je v zasebne češke šole s pravico javnosti (od ljudske šole do realne gimnazije in trgovske šole), ki jih je vodilo društvo Komensky, v šolskem letu 1937/38 hodilo 4.116 šolarjev. Te so poučevali v 40 šolah s 145 razredi, obstajalo pa je tudi 15 vrtcev. Na Koroškem so se deželne šolske oblasti že v času avtoritarne države ponašale, da restriktivna določila utrakvistične šole izvajajo le še na sedmih od 78 utrakvističnih šol. Nacisti so takoj razbili javne in zasebne češke šole, na Koroškem pa odstranili zadnje ostanke utrakvističnih. V šolskem letu 1938/39 sta delali le še dve javni šoli s češkim učnim jezikom, v naslednjem so zaprli še ti dve. Sole društva Komensky je v šolskem letu 1938/39 v 73 razredih obiskovalo le še 1.555 otrok. Najprej so lokalni funkcionarji nacistične stranke in deloma delodajalci (tudi občina) prisilili starše šoloobveznih otrok, da otroke vzamejo iz javnih in zasebnih čeških šol. V zasebnih šolah so potem za direktorje imenovali Nemce, za nemški jezikovni pouk pa nemške učitelje. Pritisk so še stopnjevali, moderna šolska poslopja pa spreminjali v lazarete ali pa jih namenjali drugim potrebam. Končno so nacisti 18. februarja 1942 prepovedali društvo Komensky. Pred tem so likvidirali že vrsto drugih društev in konec 1941 ukinili tudi dnevnik Videnske noviny. Nacistična oblast je pritisk stopnjevala v sorazmerju s svojimi vojaško-političnimi uspehi. Hudo je bilo v dneh po »anšlusu«, ko je Češka ob sudetski krizi izvedla delno mobilizacijo, svetovna vojna

pa je odpravila vse ovire. Kubu in Exner ugotavljata, da dunajski Čehi in Čehinje niso bili preganjani zaradi svoje nacionalne pripadnosti, temveč predvsem iz političnih vzrokov. Preseneča tudi, da so se številni Čehi in Čehinje naglo asimilirali. Le društvo Komensky je bilo likvidirano, ker ga je oblast ocenila kot »narodu in državi sovražnega«; oblast je že dolgo časa iskala vzrok za njegovo ukinitvev. Ko je razbila subverzivno dejavnost kroga češke sekcije Komunistične stranke Avstrije in ugotovila, da so se člani šolali v ustanovah društva, je končno našla zadosten razlog za njegovo ukinitvev.

Zanimivo je tudi spoznati, kakšno vlogo je v življenju češke manjšine igralo češkoslovaško poslaništvo na Dunaju. Kaj podobnega si na relaciji koroški Slovenci-Jugoslavija sploh ne moremo misliti. Povezave s Prago so bile intenzivne in od tam je n. pr. društvo Komensky dobivalo finančna sredstva za postavitvev in vzdrževanje potrebne vzgojnoizobraževalne infrastrukture.

Na Koroškem so nacistični oblastniki do aprila 1941 upoštevali in računali na Jugoslavijo in bili v svojih ukrepih proti manjšini prizanesljivejši. Po aprilu 1941 so Slovence pričeli preganjati prav zaradi nacionalne pripadnosti. Seveda so tudi na Koroškem pri ukrepih proti Slovincem lahko računali s solidno večino večinskega prebivalstva. Slednje so že dolgo pripravile nemške nacionalistične stranke in protimanjšinske organizacije, ki jih v primeru češke manjšine na Dunaju ne zasledimo.

Precej različno so nacistične oblasti nastopile tudi v primeru dunajskih Čehov in koroških Slovencev v zvezi z zadrugami. Na Dunaju so se nemudoma lotili filiale živnostenske banke in filiale ter centrale v Pragi in ju s stopnjevanjem pritiska in prisilo pripravile do tega, da je filialo že konec junija 1938 lahko prevzela banka iz rajha. V prvi vrsti je šlo za izločitev češkega vpliva na avstrijsko, sedaj nemško gospodarstvo. Za doseg tega cilja je bil primeren vsak pritisk, ki se mu češki denarni zavod ni mogel upreti. Način prevzema pa je nekaj mesecev kasneje rabil kot vzor za nadaljnje likvidacije filial iste praške banke v sudetski krajih, ko so bili Sudeti koncev septembra 1938 »pridruženi« nemškemu rajhu. Pri čeških zadrugah, ki so bile vse tipa Schulze Delitzsch, so oblasti ubrale drugo pot. Zadruge so kontrolirali z zamenjavo članov upravnih in nadzornih odborov in z odstranitvijo Čehov iz njih; takoj so izginila tudi vsa češka poimenovanja firm. Deloma so ti postopki uspeli šele s spojitvami z zadrugami večinskega prebivalstva. Na kreditnem oziroma združnem sektorju je bila na Koroškem situacija popolnoma drugačna. Koroški Slovenci niso imeli banke, vse kreditne ter obe blagovni in vse druge zadruge pa niso dosegale niti števila članstva niti denarnega prometa najpomembnejše češke zadruge na Dunaju - Videnske založne. Socialna struktura obeh manjšin je bil zelo različna. Med Čehi na Dunaju je prevladovalo delavstvo, pomembno izoblikovan je bil sektor srednje in male obrti ter trgovine. Socialna struktura slovenske manjšine na Koroškem pa je bila izrazito kmečka.

Slovenske zadruge na Koroškem so po napadu rajha na Jugoslavijo takoj dobile komisarje, ki jih je postavil gestapo. Dvanajst zadrug so spremenili v nemške, ostale pa so z njimi spojili; s tem so pravno prenehale obstajati. Vse to so komisarji proti vsem zadružnim statutom opravili pod vodstvom graške zadružne centrale in lokalnih odbornikov zadrug večinskega prebivalstva.

Pomembne so tudi razlike v povojnem razvoju. Čehi na Dunaju po vojni niso obnovili svojih zadrug oziroma se niso zavzemali za to, da bi jih ponovno dobili v svoje roke. Niti živnostenske banke niso obnovili, čeprav so v Pragi to načrtovali. Načrte so prekrizali dogodki ob prevzemu komunistične oblasti. Leta 1974 oziroma 1975 je Češkoslovaška tudi formalno odstopila od vseh ekonomskih zahtev do Avstrije, ki so izvirale iz časa pred in med drugo svetovno vojno. S tem je država odstopila tudi od morebitnih zahtev pravnega naslednika živnostenske banke. Koroški Slovenci so takoj po končani vojni zahtevali obnovo zadružništva in pri zahtevi vztrajali, dokler ni bil 9. februarja 1949 sprejet Zakon o obnovi slovenskih zadrug na Koroškem. Čeprav je bilo slovenskim zadrugam vrnjeno predvojno premoženje, so utrpele hudo škodo, ki jo do sedaj nihče ni poravnal. Osem- oziroma devetletna odsotnost s trga je bila nenadomestljiva. Zadruge, ki so bile prehodno v rokah večinskega prebivalstva - teh je bilo 12 - so izgubile okoli 10 odstotkov predvojnega članstva. Leta 1941 in 1942 spojene zadruge, čigar obnovo je omogočal zakon iz februarja 1949, pa so praktično morale že tretjič znova začeti s svojim delom. Zgubile so okoli 90 odstotkov predvojnega članstva.

Med češko manjšino na Dunaju je bilo veliko število malih obrtnikov in trgovcev, ki so se združevali v razne obrtne oziroma proizvodne zadruge: vse te so med drugo svetovno vojno propadle, manjšina pa jih ni več obnovila. Raziskava Eduarda Kuba in Gudrun Exner govori tudi o samostojnih obrtnikih med Čehi in Čehinjami. Pilotni poizkus zajetja ljudi sta pripravila na osnovi oglasov samostojnih podjetnikov v čeških listih. Ti ljudje so le deloma postali žrtve nacizma, večina podjetij je bila ukinjenih oziroma se za njihovo dejansko usodo ne ve. Zanimivo je, da med temi omenjata tudi slaščičarsko podjetje Aida, ki je še danes močno prisotno na dunajskem trgu. Seveda je bilo tudi med koroškimi Slovenci nekaj obrtnikov, vendar njihovo število ni bilo pomembno. Deloma je vzrok temu stanju treba iskati v tem, da koroške oblasti zavednim Slovencem po glasovanju 10. oktobra 1920 niso dodeljevale obrtnih dovoljenj, nekaterim pa so obrtna dovoljenja celo odvzele.

Pregon koroških slovenskih družin ponovno zelo natančno analizira raziskovalno poročilo koroških avtorjev. Znana je predzgodovina tega pregona, ki se ne more primerjati z dunajskimi Čehi. Pri paralelah, ki jih je mogoče zaznati, pa se ukrepi niso dogodili sočasno. Kmalu po »anšlusu« je nacistična oblast izgnala večje število učiteljev, ki so poučevali na šolah društva Komensky. Ukrep je prizadel tiste, ki so bili državljani Češkoslovaške republike. Na Koroškem je bil

podoben korak narejen že leta prej, prizadel pa je učitelje, ki so imeli domovinsko pravico na Koroškem. Na Dunaju bi Čehe in Čehinje prizadel načrtovani izgon vseh »tujerodcev«. Vendar do takega pregona ni prišlo, oblast se je »omejila« na iztrebljanje dunajskih Judov, med katerimi je bilo tudi več državljanov Češkoslovaške republike. Čeprav ukrepi proti dunajski češki manjšini na prvi pogled niso bili tako radikalni kot ukrepi proti koroškim Slovencem, pa glede končnega cilja v zvezi z enimi in drugimi ni bilo dvoma - obe manjšini naj bi izginili kot posebni etnični kategoriji, nazadnje naj bi v celoti kot etnični kategoriji izginila oba naroda. Organizacijsko strukturo slovenske manjšine je nacistična oblast po 6. aprilu 1941 takoj razbila, prepovedala je vsa društva in zaplenila njihovo premoženje, kolikor ga je pač bilo. V primeru dunajskih Čehov in Čehinj pa je bil postopek dolgotrajnejši. Manjšinske organizacije so v obeh primerih imele v življenju manjšine socialne, verske, kulturne, gospodarske, politične in družabne funkcije. To življenje pa je bilo treba uničiti in s tem likvidirati vsako notranjo povezanost pripadnikov manjšine, oziroma kolektivno zavest pripadnosti. Društvo Komensky je poleg tega razpolagalo z znatnim premoženjem v obliki šolskih stavb, »čeških« hiš in telovadnic za telovadne organizacije. Češka skupnost in njena društva pa so se do določene mere opirala tudi na zasebne, narodno zavedne češke obrtnike, ki so ji za delovanje nudili potrebno infrastrukturo. Za razliko od koroških Slovencev pa cerkvene strukture med češko manjšino na Dunaju niso igrale pomembne vloge.

Po vojni so koroški Slovenci ustanovili »Zvezo bivših političnih preganjancev in obsojencev slovenske Koroške«. Sorodno društvo so ustanovili dunajski Čehi. Iz slovenske raziskave povzemamo, da je bilo število koroških Slovencev, ki so bili preganjanji zaradi političnih razlogov, zelo visoko. Dokler je navedeno društvo delovalo samostojno, je zajelo okoli 300 oseb. Ob točnejši analizi njegovega samostojnega delovanja in delovanja kot posebne sekcije v okviru KZ-Verbanda pa lahko ugotovimo, da je bilo število veliko večje. Odporniško delovanje dunajskih Čehov in Čehinj je že pred leti raziskoval Dokumentacijski arhiv avstrijskega odporniškega gibanja v okviru projekta »Odpor in preganjanje« (Widerstand und Verfolgung) v posameznih avstrijskih zveznih deželah. Eduard Kubu in Gudrun Exner potrjujeta in dopolnjujeta izsledke te raziskave in poudarjata, da je bilo med Čehi in Čehinjami, ki so postali žrtve nacističnega režima, največ pripadnikov češke sekcije Komunistične stranke Avstrije. Po razkritju članov te sekcije je deloma prišlo do procesov, deloma pa so ljudi brez njih poslali v razna koncentracijska taborišča, v prvi vrsti v Dachau. Nekaj so jih obsodili na smrt in smrtne obsodbe tudi izvedli. Poleg dokumentacijskega centra je tudi zgodovinar Radomir Luža pred leti objavil razpravo »Odpor v Avstriji 1938-1945«, kjer je obdelal tudi prispevek dunajskih Čehov. Tudi njegove podatke avtorja upoštevata in dopolnjujeta z materialom o odporniških skupinah »Libuša« in »Curiue«.

Glede revitalizacije organizacijskih struktur obeh, po svojem socialnem sestavu tako različnih manjšin, lahko zaključimo: češka manjšina glede tega ni imela večjih težav - vsaj raziskava o njih ne poroča - koroški Slovenci pa so morali v revitalizacijo investirati veliko več naporov. Nasprotovanje koroških oblasti je bilo več kot očitno. Za obe manjšini pa velja, da sta utrpeli na tem področju nepopravljivo škodo. Politično so bili dunajski Čehi po vojni soočeni s sklopom vprašanj reemigracije, vrnitve v obnovljeno Češkoslovaško republiko, koroški Slovenci pa z odprtim mejnim vprašanjem in s tem z »združitvijo z matičnim narodom« v mejah Jugoslavije.

Že med samimi raziskavami, predvsem pa ob predstavitvah sumarnih ugotovitev rezultatov dela Komisije zgodovinarjev, se je v javnosti pojavila teza, da je s tem obsežnim delom končno zaključena tema nacizma v Avstriji. Takemu sklepu je odločno ugovarjala Komisija zgodovinarjev. Nekateri listi so pisali, da so se zgodovinarji postavili v vlogo razsodnikov in skovali pojem »Geschichtsbarkeit« v sozvočju z »Gerichtsbarkeit«. Komisija in številni njeni delavci so menili, da zastoja, neke »končne črte« na tem področju zgodovinopisja ni in ne more biti.

MEDETNIČNI odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru.

3, Občina Železna Kapla - Bela / Eisenkappel - Vellach / [nosilka projekta Albina Nečak Lük ; avtorji Albina Nečak Lük ... [et al.] ; uredili Albina Nečak Lük, Vladimir Wakounig, Boris Jesih ; prevod povzetka v nemškem jeziku Janja Ogris]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002

Medetnični odnosi in narodna identiteta v občini Železna Kapla

Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 2002

Uredili: Albina Nečak Lük, Vladimir Wakounig, Boris Jesih

Knjiga je del rezultatov raziskovalnega projekta Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru (Primerjalna analiza elementov medetnične identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske). Nastala je v sodelovanju med Inštitutom za narodnostna vprašanja v Ljubljani in Inštitutom za pedagoške in izobraževalne vede Univerze v Celovcu.

V knjigi so predstavljeni rezultati, dobljeni na podlagi stališč naključno izbranih prebivalcev obeh narodnosti občine Železna Kapla - Bela, zbranih preko anketnega vprašalnika med avgustom in oktobrom leta 1999. Z namenom, primerjati podatke o tem, kako udeleženci - akterji dojemajo položaj obeh skupnosti v posameznih mešanih okoljih, so raziskovalci skušali prepoznati stališča Slovencev (pripadnikov manjšine) in nemško govorečih (pripadnikov večine) v občini Železna Kapla - Bela do strukturnih dejavnikov, ki vplivajo na položaj slovenske skupnosti na avstrijskem Koroškem.

Posebno pozornost so avtorji namenili etnični vitalnosti slovenske manjšine, ovrednotenju pravnih in institucionalnih možnosti, ki jih ima manjšina na razpolago za uveljavljanje posebnih etničnih interesov. Gre za priložnosti oziroma kanale javne komunikacije, ki podpirajo rabo jezika manjšine v javnih govornih položajih in prepoznavnost njenih kulturnih značilnosti v javnosti ter posledično pomembno vplivajo na vzpostavljanje etnične kontinuitete manjšine - torej na prenos značilnosti in vrednot, ki so lastne slovenski skupnosti na avstrijskem Koroškem, na mlajše generacije.

V knjigi so izpostavljena področja etnične identitete in posebej tudi etnične distance na različnih področjih (Mojca Medvešek), rabe jezika (Albina Nečak Lük), vloge manjšinskih medijev in kulture (Katalin Munda Hirnök), dvojezične vzgoje in izobraževanja (Sonja Novak Lukanovič, Vladimir Wakounig), stikov s sosednjo Slovenijo (Renata Mejak), ter vprašanja politične organiziranosti manjšine in njene možnosti politične participacije (Boris Jesih).